

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

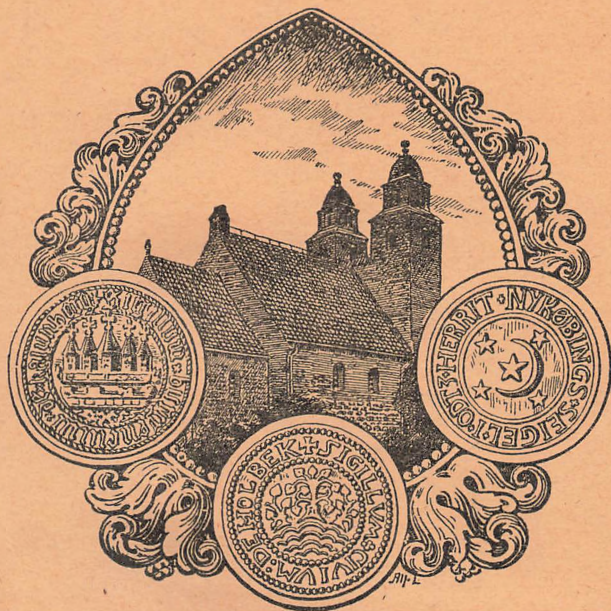
FRA HOLBÆK AMT

HISTORISKE AARBØGER

42. BIND

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT

XIII BINDS 2. AARGANG

1949

I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN - KØBENHAVN

HOLBÆK AMTSTIDENDES BOGTRYKKERI

1949

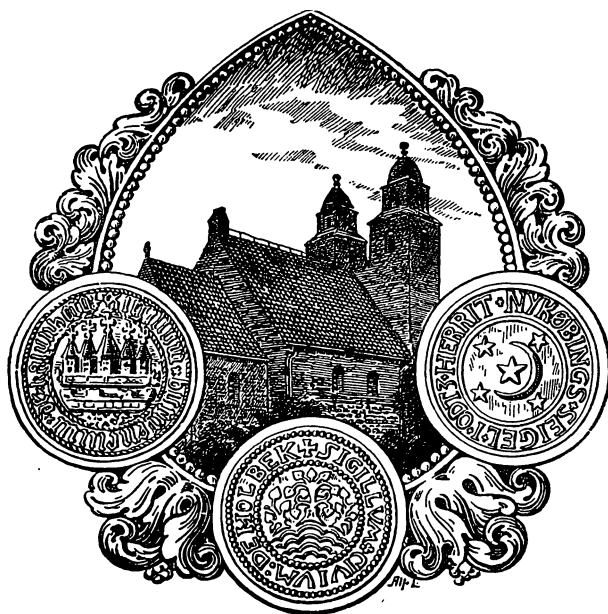
FRA HOLBÆK AMT

HISTORISKE AARBØGER

42. BIND

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT

XIII BINDS 2. AARGANG

1949

I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN • KØBENHAVN

HOLBÆK AMTSTIDENDES BOGTRYKKERI

1949

INDHOLD

	Side
Pastor emer. J. P. Lundøe , Viborg: VED TISSØENS BRÆDDER	5
Cand. mag. Georg Hansen : EN LÆREREKSA MEN I EGE- BJERG 1758	58
Forretningsfører Anton Hansen : FATTIGGÅRDEN I HOLBÆK	64
Christian Olsen , Torpelund: TIL HØSTGILDE FOR 60 AAR SIDEN	75
EN SOLDATERDAGBOG FRA 1849	85
August F. Schmidt : PRÆSTEN THOMAS LYNGBYE, HØRBY	94
Fra Holbæk Amt. MINDRE MEDDELELSER	98
Vald. Møller: Da Kirkeklokken kom tilbage til Sejro 98. — Rasmus Nielsen: Tinghuse i Odsherred 100. — Andrea E. Sørensen: Da »Christian den Ottende« sprang i Luften 102. — Rasmus Nielsen: Kro i Havnsø Mølle 1814 103. — An- drea E. Sørensen: Da Kanonen paa Middelgrunden kunde skyde 104. — Holger Madsen Marie Villads 105. — Al- bert Th.: En Skræddersvend presses til Rytter 106.	
Litteraturoversigt ved A. T.	107
Historisk Samfund i 1948 ved A. T.	109
Historisk Samfunds Regnskab	112

HISTORISK SAMFUNDS STYRELSE

Overlærer **Albert Thomsen**, Holbæk, Fmd. og f. T. Sekretær; Postmester **H. Paludan-Müller**, Nykøbing, Næstformand; Maleren **Troels Trier**, Vallekilde; Tandlæge **Thorkil Sestoft**, Kalundborg; Forstander **Eskild Nylev**, Uby; Redaktør **Bent Rasmussen**, Tranebjerg; Gaardejer **Jakob Madsen**, Kundby; Godsejer, Hofjægermester **I. Estrup**, Kongsdal, og Postassistent **A. Tilly**, Holbæk, Kasserer.

Redaktionsudvalg: Troels Trier, Paludan-Müller og Albert Thomsen (Fmd.).

Foredrags- og Mødeudvalg: E. Nylev, Th. Sestoft og Paludan-Müller (Fmd.).

Ekspedition: Frk. Ingrid Wiggers-Hansen, Bjelkes Hus, Holbæk, Tlf. 557.

ÆRESMEDLEM

Fhv. Kredslæge J. S. Møller, R. af Dbr.

TILLIDSMÆND

som godhedsfuldt har lovet hver i sin Kreds at varetage Historisk Samfunds Interesser:

Jyderup: Postpakk. N. Jensen.

Gislinge: Gartner Grodal.

Kundby: Gaardejer Jacob Madsen.

Føllenslev: Gaardejer Vilh. Larsen.

Vørslev: Murermester Thorvald Jacobsen.

Eskebjerg: Proprietær Thorning.

Tømmerup: Tømmermester Hans Olsen.

Aarby: Lærer J. Nielsen.

Stenstrup: Gaardejer Engelbr. Nielsen.

Tølløse: Sognefoged N. P. Nielsen.

Sæby: Købmand Justesen.

Gørlev: Førstelærer Hegelund, Ulstrup.

Reerslev: Lærer Hansen.

Kallerup: Frk. Bodil M. Jørgensen.

Tranebjerg: Lærer, Red. Bent Rasmussen.

Asnæs: Friskolelærer Tudvad.

Buerup: Chr. Birch-Larsen.

Faarevejle: Plantør Aasklint.

Ruds Vedby: Førstelærer, Amtsskolekons. Ch. Lauritzen.

Forsinge: Gdr. L. Andersen.

Rørby: Gdr. Jens Pedersen, Uggerløse.

Svebølle: Stationsforst. Kramhøft.

Svinninge: Førstelærer V. Hougaard.

Ugerløse: Gartner Christiansen.

Høng: Fabr. Frede Jensen.

Orø: Gdr. Henrik Larsen.

VED TISSØENS BREDDER

Fuglede Sognekald og Sogneforhold

Af J. P. Lundøe.

I. Lidt Topografi.

Tissø, Danmarks fjerde største Indsø, er en Gave fra Bæltet og giver Egnen Karakter, og uden den vilde det bedste mangle i Arts og Løve Herreders Fysiognomi. I længst forsvundne Tider kunde mindre, fladbundede Skibe sejle op ad Halleby Aa gennem Engdraget og lægge til ved Brinkerne ved Esbern Snares Hovedgaard, Sæbygaard; men kom ikke over i Bliden inde i Sæbygaards Park, thi »hvis Vandene fra Tissø og Bliden gaar sammen, skal Landet forgaa«, siger et gammelt Ord.

I Pontoppidans Danske Atlas Bind II pag. 406 berettes, at »Tissø haver 7 Miles Omkreds«. »Af løbende Vande er Hallebye Aa den største, sankende en Hob Vand fra adskillige Møllebække, Kiær og Moser, der strækker sig fra Kalundborg Fiord hen op imod Ringsted og haver fordem været navigable (∴ sejlbare), som tilforn er vist af Saxone Grammat.« Endvidere: »Af disse og andre Moser der i Egnen siges at opstige om Natten en svovlagtig Damp, som, idet den falder ned, skal sætte en grøn og usund Materie, hvilket for nogle Aar siden særdeles er observeret ved Tissøe, langs hen ad Gundetved Marker (∴ Selchausdal), hvor ikke alene Fiskene for en stor Del døde, men ogsaa Fæet, som haver drikket deraf, bortfaldt. Den grønagtige Materie baade brændte ved anstillet Prøve og lugtede som Svovel.« Og han slutter med at nævne, at »Bøn-

derne er for den største Deel Herregaards-Tienere og efter den Lejlighed i temmelig Velstand.« Nu er Svovldampen og Usundheden ved de store Fremskridt i Eng- og Kærkulturen ganske forsvunden, men den temmelige Velstand næppe formindsket under Selvejerkaarene.

Og nu er Tissø jo kun en Brøkdæl af, hvad den har været i fordums Tid, c: 2500 Tdr. Land, men vov ikke at sige, at det var Trolden fra Kundby Kirkebakke, der, da han vilde besøge sin Kollega i Sæbyhøj Bakke, var saa uheldig at tabe en Blat Vand af sit sribede Forklæde paa den flade Mark, hvilket saa blev til Dammen Tissø. Tissø er fortryllende og har ingen Troldeplint i Øjet. Og uden den vilde »Karsten Atkes Farvel til Løve Herred« være falden Kingo lettere i Pennen, da vi nok kan skønne af Kingos skønne Digt, at det særlig er Tissø, der binder Vennens Hjerte.

Ved den sidste Sænkning af Vandstanden i Tissø (1931—32) for at fremme Tørvefabrikationen og Kulturarbejdet i Aamosen m. v. er Søens Omfang yderligere reduceret, mere til Fryd for det mangfoldige og fornøjelige Fugleliv ved dens Bredder og i dens Rør og Siv end for Lodsejerne og de vejfarende. Dog er den fremdeles stor nok til at have Evne til at tage forskellige Ansigter paa efter Vind og Vejr og Himlens Skyfarve. Den formaar endnu ved Vintertide at friste de vilde Svaner til at tage et lille Hvil og lade deres skingre Koncert høre ude fra Dybet, inden de drager videre.

Naar man fra Tissøens Bredder betragter Fuglede Sogne, lægger man uvilkaarligt Mærke til de forskellige smaa runde eller toppede Bakkedannelser paa det ellers ret flade Terræn (Maderne kaldet) mellem Søbrinkerne og det højere, bølgeformede Bagland. Først den runde Bakkeø ude paa Tystrup Engdrag, kaldet Maglehøj, der er ret iøjnefaldende som en mærkelig Sandknode midt i Engdraget. Desværre har den mistet noget af sin skønne Skikkelse ved at afgive Fyld til Slagelse-Vørslev Banelegeme og

Engkulturen. Saa følger den store Bakke med de flade Skraaninger, mest kendelig i Øst- og Vestsiden, hvorpaa Store Fuglede Kirkeby er bygget, og øverst paa denne igen en aflang Knolddannelse, der lige er stor nok til, at den ret anselige Kirke med Taarn, Vaabenhus og Kapel har kunnet faa Plads derpaa. Bag ved denne har vi Møllebjerget. I Lille Fuglede Sogn har vi Lille Fuglede Kirkebakke, der ogsaa er en ejendommelig Sandknude, vistnok baade Natur og Kunst, og saa ringe i Omfang, at det er med Nød og Næppe, at Kirken, ligeledes med Taarn, Vaabenhus og Kapel, har kunnet stables op paa den. Kirken er mindre, men Taarnet er i Forhold dertil stort og massivt, hvorfor det er forsynet med et Utal af Jernankre til at holde det sammen og paa Plads, at det ikke skulde forskubbe sig. Paa Øst-, Syd- og Vestsiden af den smalle, nedfaldende Kirkegaard er der — tildels fra Middelalderen — opsat en tyk Mur i stærkt skraanende Stilling til at holde sammen paa hele Partiet. Lige nord for Kirkebyen har vi saa den store, runde Bakke, kaldet Raagebjerg, og i Jordløse Banken ved Søholm og Møllebakken.

Det er forstaaeligt nok, at der er dem, der har følt sig fristet til at udlede det sjældne og smukke Navn Fuglede af Fugle Høje, men vi kommer dog vistnok Sandheden nærmere ved at udlede det af Fugletved = Fugle Skov. Der maa altsaa i Fortiden have været en Del Skove i de to Fuglede Sogne, hvilket Nutiden slet ikke bærer Vidnesbyrd om, da Eggen nu bortset fra større eller mindre Haver ved Hjemmene er ret bar. Byernes Marknavne, f. Eks. »Mælsskøvs Mark nordenfor Aaen ved Bakkendrup«, Raagebjerg, Marknavnene ved Søtofte Aas og Vaastofte Aas taler jo tydeligt nok derom, ligesom Præsten i Store Fuglede i ældre Tid havde Ret til fri Oldengang for sine Svin i den til Lille Fuglede Kirke hørende Skov.

Under de hyppige Krige i det 17. Aarh., hvor Landet led frygteligt baade af Fjender og »Venner«, men vel især under Carl Gustavs Overfald paa Danmark og ret systema-

tiske Hærgning 1658—60, synes Nordvestsjælland at være bleven haardt medtaget. En Del af de prætige Skove omkring Tissø, paa Refsnæs og paa Reersø blev skamhugget eller afbrændt, en Mængde Gaarde blev lagt fuldstændig øde for deres Besætninger, og Markerne laa unyttede hen og groede til, saa Landbefolkningen blev aldeles forarmet. Denne Haardhed har da ogsaa virket ødelæggende paa Skovpartierne i de to Fuglede Sogne.

I Script. Rer. Danic. VII 35 og 122 kaldes Store Fuglede Fwghlethæ maklæ og Fuglwithæ maglæ, medens Lille Fuglede hos Suhm XIII 433 har den mærkelige Stavemaade »Litlæ fulla«. Provst Niels Hansen Grubbe (1554—87) bruger i Arts Herreds gamle Provstebog, der for Resten blev paabegyndt af ham, men fortsat af andre, f. Eks. Laurids Kock i Refsnæs som en Slags liber daticus, stadig Stavemaaden Fulede, men Datidens Skrivemaade var jo ret vilkaarlig.

Vil man ret have Indtryk af, hvor smukt de to hvide Fuglede Kirker paa deres Bakketoppe tager sig ud i Landskabet, bør man tage sit Udsyn fra den modsatte Side af Søen, f. Eks. ved Sæbygaard. De minder da meget om Ramløse og Annise Kirker ved Arresøens Bredder, taget fra Frederiksværk Vejen, men Synet af Fuglede Kirker med deres Omgivelser »heden« Tissø, som gamle Folk i Løve H. udtrykker sig, er dog at foretrække.

Fuglede Sogne er de sydligste i Arts Herred, der ifølge Prof. J. H. Larsens Samlinger udleder sit Navn fra Aarby (Arby, Aræby), der igen skal hidrøre fra Mandsnavnet Are, som rimeligvis betyder Ørn. Det er da sandsynligt, at Arts Herreds Vaaben er lavet efter dette Ord, idet man paa »Arsherrits Segl, Kallundborge Len 1584« ser en flakt Ørn inde midt i Navnekransen. Det var tidligere meget større end nu, da det ogsaa omfattede 8 Sogne af Skippinge Herred, saa dette kun bestod af 4 Sogne: Vallekilde, Hørve, Sørslev og Følleslev. Før Reformationen og mange Steder ogsaa efter denne havde hvert nok saa lille Herred

sin egen Provst, men kort efter Reformationen kan vi se, at Arts og Skippinge Herreder hørte sammen til ét Provsti, da Sognepr. Niels Hansen Grubbe udtrykkelig nævnes som Provst for dem begge (»fuit et præpositus Nomarch. Artzensis et Scippingensis). — Nu er de 8 Sogne lagt ind under Skippinge H., der er knyttet sammen med Odsherred, hvorimod Arts H. har indgaaet en ny Forbindelse, nemlig med Løve Herred om en fælles Provst. I en Fodnote tilføjer Prof. Larsen, at Arts H. fordum blev kaldt »Rumpe-Herrit« af Rumperup, en By i Bregninge S., men »da der blev gjort to Herreder af det ene (d. v. s. da Skippinge H. blev skilt fra), blev Navnet Rumpe-Herrit forandret til Artz-Herrit, som synes ikke saa plump som det forrige«. Nu hører baade Latterligheden og Plumpheden Fortiden til, idet ogsaa Byen Rumperup har faaet Navneforandring til Højsted.

Begge Fuglede Sogne hører til de mindste i Herredet, hvorfor de vel ogsaa som de eneste i Herredet er knyttet sammen til eet Pastorat, hvilken Forbindelse ogsaa det fælles Navn Fuglede gør naturligt. Men saa har de til Gengæld den Blomst i Knaphullet, at de 1682 procentvis var de mest opdyrkede Sogne i Herredet. I Tystrup, der i sin Tid laa ret samlet ved Halleby Aa, men nu er udparcelleret og Ejendommene i det væsentlige flyttet ud paa Jorderne, havde Gaardene oprindelig et noget større Areal end de øvrige Gaarde i Sognet, ja end de fleste i Herredet. Navnet skrives i gamle Diplomer Tygistorp eller Tygestorp og er sikkert sammentrukket af Mandsnavnet Tyge og Torp, altsaa Tyges By eller Bosted. Det er muligt, at Tystrup i den ældste Tid tilsammen har udgjort en stor Ene-stegaard, der saa senere er opdelt i flere Boel. Derom gaar der visse Frasagn hos gamle Folk, uden at de dog kan gøre nærmere Rede derfor. I Traps Danmark omtales, at »et Vidne af Arts Herredsting 1430 er bl. a. udstedt af to Væbnere Jes Nielsen i Tygestorp og Jes Rus i Flinthorp«, og ligeledes, at »i 1454 skrev Hans Moltke sig af Tystrup«.

Dette kunde tyde noget i den Retning, at der i Tystrup paa den Tid har været en større Gaard, Tystrupgaard, som har været beboet af Adelsfolk.

I Tystrup Enghave findes i Nærheden af Aaen en Langdysse, der engang har været en af de anseligste i Landet. Desværre er kun den halve Del af den tilbage og har kunnet belægges med Fredningsforpligtelse. Den findes paa et Stykke Jord, der er tilkøbt Tystrupgaard. Den var oprindelig over 300 Fod lang, saa jeg formoder, at der har været flere Kamre i Banken indenfor Randstenene. Nu er der kun 152 Fod tilbage, som er velbevaret, med 27 Randstene i den østre og 22 i den vestre Side og med en større Sten i den sydlige Ende. Hist. Samf. for Holbæk Amt besøgte vistnok i 1908 Dyssen og saa da Ødelæggelsen, hvorom der blev gjort Indberetning til Nationalmusæet. Dette idømte den daværende Ejer, der i 1903 havde købt Arealet baade med Rettigheder og Forpligtelser, en Bøde paa Værdi af 5 Tdr. Byg, hvilket man nok kan kalde »at rette Smed for Bager«, da det var den tidligere Ejer, der havde solgt Langdyssens nordlige Del til Bromateriale til den nærliggende Jernbanebro over Halleby Aa. Den nuværende Ejer, Sognefoged Jens Jørgen Jensen, meddeler endvidere, at der paa Tystrupgaards Mark langs Aaløbet har været yderligere 3 Langdysser, hvilket vidner om denne Egns tidlige Bebyggelse. De er alle forsvundne og anvendt til Vej- eller Byggemateriale. Nu er der kun paa en lille Nabogaard en Kæmpehøj tilbage, der er skrælet og stammet saa stærkt op, at den vel snart vælter omkuld. Gaarden har tit skiftet Ejer, men hver Gang den nye Ejer har rørt ved Højen for at faa den raseret, er han blevet straffet af »Højboen« med Sygdom og Dødsfald i Besætningen, saa han har skyndt sig at tage Fingrene til sig. Nu er der i begge Sogne kun én velbevaret Kæmpehøj tilbage, »Præstehøjen« kaldet, da den er beliggende paa den gamle Præstemark. Den er heldigvis fredet og frit beliggende med den herligste Udsigt over Sø og Land.

Flinterupgaards egentlige Navn er vist nok Store Flinterup, da der i Sognet findes en almindelig Bondegaard med Navnet Lille Flinterup. Flinterupgaard er oprindeligt oprettet af fire i 1790 fra Lerchenborg bortsolgte Bøndergaarde, hvortil saa en Del Bøndergods i Flinterup By, især de saakaldte Flinterup Huse, og ligesaa i Jorløse Sogn er købt i Tidens Løb. Da Præstegaardens Jorder, der naaede helt op til Flinterupgaards Have, blev frasolgt paa nær c: 40 Tdr. Land, blev ogsaa disse tilkøbt Flinterupgaard.

Forannævnte Væbner Jes Rus i Flintorp 1430 har vel sagtens haft Bopæl paa en lidt større Gaard i Flinterup, der rimeligvis nu er inkluderet i Flinterupgaard.

I Lille Fuglede udgør Jerslev By den tunge Ende, hvorfor ogsaa Skolen og senere Forskolen er bleven lagt her. Den er nu en Blanding af en gammel Bondeby og en ret stor, moderne Stationsby med alle Slags Haandværkere og Handlende. I gamle Dage fandtes her foruden 15 Gaarde en Herregaard Jerslevgaard, saa det har været en anselig Landsby. Den omtaltes allerede i 1343 i Script. Rer. Danic. IV 18 og 526, men er sikkert langt ældre. Paa det anførte Sted kaldes den Eersløff = Erres Ejendom. Den blev tilige med de 15 Bøndergaarde i Jerslev By 1570 af Frederik II skænket til hans tyske Sekretær, Lic: jur: Casper Paslick, der Aaret efter blev forlenet med Kronlenet Rønnebæksholm, hvor han døde 1597. Hans Ligsten findes i Sct. Peders Kirke i Næstved. Jerslevgaard har altsaa en Tid tilligemed det omliggende Bøndergods hørt under Kronen, men det er sikkert at gaa for vidt, hvis man der ud fra saavel som fra Navnet Jerslev = Jarlslev vil betegne Jerslevgaard som en gammel Kongsgaard eller Kongelev, hvor Jarlen eller Sysselmanden, der svarer til Nutidens Amtmand, har haft Bopæl eller Underhold. Særlig Frederik II foretog mange Gaardhandler med danske Adelsmænd.

Den har formentlig ligget vest for Banen, hvor »Ejerslyst« og et gammelt Hus nu ligger. Disse m. fl. Ejendomme

deromkring hedder fremdeles »Hovhusene« og laa i fordums Tid et Stykke udenfor den egentlige Bondeby. En Del af Gaardens Areal er senere bleven udlagt til Skolelod og Udlodder til nogle af Gaardene inde i Byen, en anden Del har været Huslodder, der ejedes af Folk inde i Byen. Paa et gammelt Sognekort er de »femten mindre Gaarde« stadig kendelige. Matr. Nr. 11 havde et særligt Navn »Nordkrogen«, og den laa før Udstykningen lige Øst for Skolehaven og maaske delvis inde i den. Den er nu opdelt i en Mængde smaa Ejendomme, der alle gaar under Navnet Jerslev Nordkrog. Efter mundtlig Overlevering skulde Gaarden Nordkrog engang være nedbrændt til Grunden, og Ilden opstod ved, at en Pige havde været hos Naboen for at »laane Ild« i en gammel Træskobund, men saa tabt nogle Gløder i Tofteportens Halm.

II. Kirkerne.

A. Store Fuglede Kirke. — Tavlerne i Kirkens Sacristi over Præsterne baade før og efter Reformationen har følgende Indledning: »Fundatores hujus ædis sac. Fuglede Magle fuerun admodum venerabiles viri Olaus Prior olim Monasterii Antvorschoviani an. Chr. MCCXC, ut et ejus successor Johannes Høne de Fuglede Lille, vitio et injuria priscorum temporum nihil habemus præter quamquod divo Petro sit consecratum« d. v. s. Grundlæggerne af denne hellige Bygning i Store Fuglede har været de saare ærværdige Mænd Olaus fordum Prior i Antvorskov Kloster i det Herrens Aar 1290 saavel som hans Efterfølger Johannes Høne af Lille Fuglede. Ved tidligere Tidens Synd (Vanrøgt) og Uret har vi intet udover, hvad der er indviet til den guddommenlige Peter.

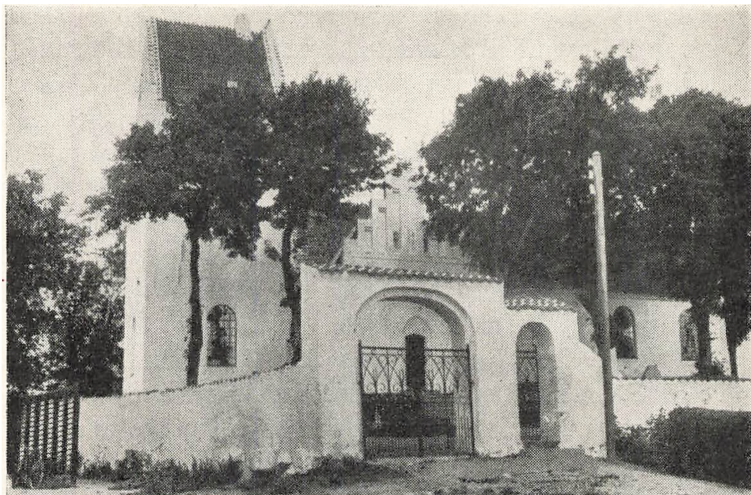
Inden Stenkirken blev opført, har der sikkert været en Trækirke og maaske længere tilbage i Tiden et hedensk Offersted med Gudehov her paa Højen ved Tissøens Bredder, hvor der saa blev blotet og holdt religiøse Fester, idet vi ser denne Fremgangsmaade gennemført mange Steder,

at man byggede Kirken paa det gamle Gudehovs Plads. Der var Folk vant til at samles, og nu kunde de saa samles om den nye Tro. Derved indgik Kristendommen Forbindelse med det hedenske Folkeliv til dettes Lutring og Kristning, men Faren derved blev ikke altid overvunden, idet meget af den hedenske Tankegang og Folkeskik fulgte med ind i Kristenlivet og levede videre der, om end i forklædt Skikkelse. Men hvad Rov eller Modgang der ved »tidligere Tidens Synd og Uret« er overgaaet Kirken, er naturligvis skjult for os.

Endvidere ser vi, at der paa det Tidspunkt har været en Forbindelse mellem Herreklostret Antvorskov ved Slagelse, som senere mest var beregnet for Optagelse af adelige, og saa de to Fuglede Sogne. Der siges jo udtrykkeligt, at to af Klosterets Piorer efter hinanden Olaus og Johannes Høne har »grundlagt« Kirken. Om nogen af dem har gjort noget for Lille Fuglede Kirke, ved vi ikke noget om.

Men if. Trap synes der at have været en Stenkirke imellem Trækirken og »denne hellige Bygning af 1290«, idet Trap oplyser, at den anselige Kirke i Store Fuglede skal oprindelig være opført af utilhuggen Kamp og kun bestaaet af Skib og Kor. Den skulde være bygget i den tidlige Middelalder, altsaa før 1290, og Tavlen's Udsagn med det nævnte Aarstal maa da hentyde til den store Ombygning, der da fandt Sted*). Af denne oprindelige Stenkirke er der kun lidt tilbage i den nuværende Kirke. Koret blev revet ned og Skibet forlænget mod Øst med flad Altervæg, bag hvilken det lille Sacristi med Stjernehvælvning og tresidet Gavlf blev tilføjet. De spidsbuede Krydshvælvinger blev sat ind, Taarnet saavel som Vaabenhus i Sydsiden og Kappellet i Nordsiden blev føjet til, altsammen opført af Munken. Kirken er som foran nævnt indviet til Sct. Peter, men Nordkappellet hedder Vor Frue og er paa to Fag. Dets to aabne Spidsbuer ind til Kirken blev muret til, da Varme-

*) Kirkehistorikeren, Sgpr. P. Severinsen, Bringstrup, var af samme Opfattelse.

Store Fuglede Kirke

apparatet og Pibeorgelet blev anskaffet. Det sidste blev delvis anbragt i den ene af Buerne og Kapellet bruges nu som Materialeskur og til Brændsel.

Store Fuglede Kirkes Stil er altsaa blandet. Bygget i den romanske Periode, men Gothikken har gjort den til det, den nu er, et anseligt og hyggeligt Gudshus. Renaissancen har dog givet den Altertavle og Prædikestol, der begge er fra c: 1600 og smukt udskaaret. Paa den Maade er det jo gaaet til med de fleste af vore Landsbykirker. Da Kirken saa 1839 gennemgik en Hovedreparation, blev Vinduerne gjort større og de gamle Kirkestole fra 1593 ombyttet med de nuværende kedelige Forsamlingshusbænke. Lignende Stolestader findes f. Eks. ogsaa i Rørby Kirke, saa den daværende Patron (Lerchenborg) og hans Konsulent maa have yndet den Form: solid, men kedelig.

Nu er Kirken jo overgaaet til Selvstyre, og i min Tid (c: 1934) lagde det velvillige Menighedsraad med Kirkeværge Jens Peter Olsen i Spidsen sig i Selen for at faa gennemført en haardt tiltrængt Hovedreparation. Altertavlen, der

Store Fuglede Kirke — indvendig

er en »Katekismustavle« og altsaa uden Alterbillede, men meget smuk baade i Form og Udskæring, var over det hele oversmurt med en grim, grønlig Farve. Den blev nu ligesom Prædikestolen afætset for de forskellige Lag Paa-smøring og ført tilbage til gammel Stil med de gamle, smukke Tonefarver. Stolestaderne, der var skiddengule og slidte, fik en køn Lazurfarve i mørkt Egetræ. Hele Gulvet i Skib og Taarn, saavel i Midtergang som indenfor Stolestaderne, blev belagt med Brædder og Korpartiet saavel som Midtergangen dækket af en solid Løber m. m. Arbejdet blev udført af en af Nationalmusæets Udsendinge, Konservator Harald Munk, med Hjælp af stedlige Haandværksmestre. Endvidere blev den gamle Kirkegaard reguleret og kortlagt, Ringmuren udlignet og istandsat samt en betydelig Kirkegaardsudvidelse med Murværk af smukke gule Sten føjet til norden for den gamle Kirke-

gaard m. v. Alt dette kostede ikke Menigheden en Øre ekstra, idet Provst Hansen ved Kirketiendens Afløsning havde forudset det meste af disse Arbejder og sørget for Henlæggelse af rigelige Midler dertil, hvoraf vi nu af de velvillige Myndigheder fik Lov til at faa, hvad vi havde Brug for. Saa nu fremtræder Store Fuglede Kirke tillige med Kirkegaard i en priselig smuk og tiltalende Skikkelse. Tidligere havde Provst Hansen sørget for, at det gamle Harmonium, der var en Gave fra Gaardejer Christen Hansen og Hustru, Tystrup, blev ombyttet med et nyt Pipeorgel.

Kirkens døbefont er af Granit og fra Kirkens ældste Tid. Til denne hører et gammelt Messingfad med Afbildinger af Adam og Eva og med Indskriften: »Ave Mater Jesu Xristi, virgo casta (= kyske Jomfru), ave!« fem Gang gentaget. Kirken har som de fleste Kirker paa Sjælland to Klokker. Den store med en dejlig Malmklang er fra 1580, den mindre fra 1606.

I Kapellet fandtes et gammelt Træskærerarbejde af Christus paa Korset med Jomfru Marie og Apostelen Johannes hver under sin Korsarm. Korsets fire Hjørner ender i en Krans, hvori findes de fire Evangelistsymboler. Dette havde Provst Hansen ogsaa faaet gjort i Stand og ladet ophænge paa Korets nordre Væg, hvor Præstetavlerne ellers havde deres Plads; men disse blev saa flyttet ind i Sacristiet. I dette findes indmuret et gammelt Skab til Opbevaring af vasa sacra m. m., ligesom Døren ind til Sacristiet er fra den yngste Middelalder. Krucifixet med Tilbehør skal være et fortrinligt Udskærerarbejde, hvorfor det blandt sagkyndige gaar under Navnet »Fuglede Krucifix«.

Af Ligsten skal der fra tidligere Tid have været tre i Kirken: en i Sacristiet over Præsten Diderich Gottschalck, død 1640, en ved Kordøren over Præsten Holger Geertsen, død 1655, og en ved Siden af Alteret over Præsten Niels Nielsen Hallebye og hans »elskelige Hustrøe«, begge døde

1676. Denne sidste, der er ret anselig, er nu den eneste, der er bevaret, og flyttet hen midt i Koret lige foran Alter-skranken. Den bærer følgende Indskrift:

»Herunder hviler hæderlig og vellærde Mand, salig H. Niels Nielsen Hallebye kaldet Sognepræst i begge Æuglede Kirker 25. Februar 00 MDCLV (c: 1655). Hensof 23. Maii MDCLXXVI (c: 1676) Æt. 48. Min. 22 samt hans elskelige Hustroe hæderlige, dyderige og gudfrygtige Matrone Sl. Agnete Hansdatter Allesen, som fødte hannem 2 Sønner og 2 Døttre. Hensof 27. Maii MDCLXXVI (c: 1676). Miscuit huic generes cineri, quæ miscuit ignis at que jacent tumulo, qui jacuere toro (d. v. s. Han blandede med dette Støv Mennesker (eller Køn), som Kærlighedens Ild forenede, og de ligger i samme Gravtue, som har ligget i Ægteseng sammen.) — Deris Amindelse blive i Velsignelse, deris been grønig af deris Sted der, som de ligge.«

Vi ser, at Ægteparret fulgtes ad i Døden, som de havde fulgtes ad i Livet, da Præstekonen døde 4 Dage efter sin Mand. Pastor Hallebye blev knap 48 Aar gl. og hans Embedstid knap 22 Aar.

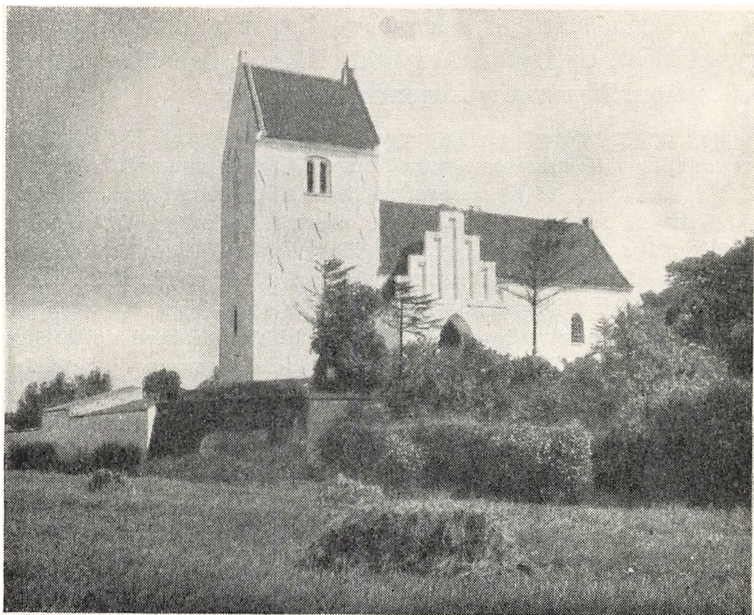
I en af Støttepillerne paa Kirkens Sydside er i en lille Fordybning indmuret en lille Gravplade over Pastor Holger Geertsens to smaa Sønner med en Indskrift, der rører vort Hjerte:

»Dirick og Hans to Brødre smaa
hvile herunder, maa I forstaa.
Dirick hand her i Verden vaar
XI Uger og halfandet Aar,
men Hans døde saa meget fage,
blef ej ældre end XC Dage.
At Gud dem vil naadig være,
ønske deris Forældre kjære.

Anno 1648.

H. G. S. (=Holger Geertsen) — B. M. D. (=Barbara Mortensdatter).

Paa Altertavlen staar foroven: Fadervor — i Midterfelterne: Nadverordene med Halvdelen i hvert — og forned: »Jeg er Livsens Brød, hvo som kommer til mig, skal ikke hungre, og hvo som tror paa mig, skal aldrig tørste.« Johs. 6,35. Paa Prædikestolen staar foroven: »Hvo som

Lille Fuglede Kirke

følger mig, skal ikke vandre i Mørket, men have Livets Lys« — og forneden: »Det er Eders Faders Aand, som taler i Eder # Hvad jeg siger Eder, siger jeg til alle: Vaager # Hvo som hører Eder, han hører mig # Hvo som er af Gud, hører Guds Ord«.

B. Lille Fuglede Kirke. — Denne hørte i sin Tid under Godset Vesterbygaard, og Folk fortalte, at da Tjenden blev afløst, bad Provst Hansen høflig Biskop Fønnebech-Wulff, Vesterbygaards Ejer, om Undskyldning, fordi han gik imod sin Biskop og forlangte mere af Tiendeindtægten henlagt til Kirkens Drift og Vedligeholdelse, end Biskoppen havde foreslaet, hvori hans Ven og Nabo ogsaa fjøede ham. Godsejerfamilien havde fra gammel Tid den øverste Stol paa Spindesiden til Raadighed, og det var ikke saa sjældent, vi om Sommeren havde Besøg af Bi-

Lille Fuglede Kirke — indvendig

skoppen i Lille Fuglede Kirke ved Gudstjenesten. »Det er den Maade, jeg visiterer Præsterne her i Nabolaget paa«. Han kom ikke altid i Bil, men tog Egespiret i Haanden og vandrede tværs over sine egne og Lille Fuglede Marker ad Kirken til, ofte ledsaget af Søn eller Datter. Man følte ikke hans Komme som en Undersøgelse endsige Hjem søgelse, men mest som en venlig og forstaaende Besøgelse. Han var en Mand, man kunde møde med Tillid og i Tryghed.

Lille Fuglede Kirke er ogsaa af gammel Oprindelse, der fortoner sig i det dunkle. Den har gennemgaaet en lignende Udviklingshistorie som sin Søster i Store Fuglede, men har heldigvis beholdt sine gamle, lukkede Stolestader. Dens ældste Del bestod af Skib og Kor, opført af utilhuggen Kamp, men i den senere Middelalder overhævedes Kirken, og Taarnet saavel som Vaabenhuset i Syd og Kappellet i Nord blev føjet til, alt af Munkesten. Baade Kirke

og Kapel bærer mærkværdigvis samme Navne som i Store Fuglede, Sct. Peder og Vor Frue. I den sidste skal have været et Alter for Vor Frue. I 1855—56 gennemgik den en Hovedreparation, hvor Koret blev nedbrudt og Kirken forlænget mod Øst og afsluttet med lige Gavl. Ligesom ved St. F. Kirke findes altsaa ingen Lavkirke, men Kirken har samme Vidde og Højde over alt. Den er lys og venlig, men har det Særkende, at Korrummet er lige saa stort som Skibet. Den er forsynet med Varmeapparat og et udmærket Pipeorgel, der er placeret i Taarnets søndre Side. Altertavlen, hvori Billedet forestiller Jesu Sjælekamp i Getsemane, er fra Restaurationsaaret 1856 og ikke noget Kunstværk, om end opbyggeligt til sit Formaal. Ifølge Synsprotokollen er Alterbilledet malet af Johannes Jensen og dets Ramme forfærdiget af Gaardejer Lars Christian Jacobsen af Jerslev. Skriftordet forneden: »I Verden har I Trængsel, men værer ved godt Mod, jeg har overvundet Verden. Johs. 16,33.« har jeg ofte været glad for. Den gamle Altertavle, der er en »Katekismustavle« fra Frederik II's Tid, er flyttet over paa Korets nordre Væg som Vægdekoration. Nadverordene og nogle Skriftord er fordelt paa 7 Felter, hvoraf det øverste er trekantet, de øvrige rektangulære, de to øverste i Hjørnet dog rundbuede foroven.

Granitdøbefonten er ogsaa her fra den ældste Tid. Prædikestolen fra c: 1600 er i Renæssancestil med de fire Evangelistbilleder i Felterne. Paa Prædikestolen staar i Majuskler: »Qui sequitur me non ambulat in tenebris, Johs. 8.« Og paa Baldakinen: »Est facere — Rom. 4. — quæcunque promisit Deus potens« (d. v. s. Den, som følger mig, skal ikke vandre i Mørket — og hvad Gud har lovet, er han mægtig til at gøre). Kirken har ogsaa to Klokker, der er fra 1680.

Ogsaa Lille Fuglede Kirke gennemgik i min Tid en be- kostelig Reparation med Opmaling af Prædikestol og Stolestader i de gamle Tonefarver ved Malermester Olsen, Jerslev, men under en kyndig Arkitekts Tilsyn og Vejled-

ning. I min Formands Tid blev Kirkegaarden udvidet, hvilket var særdeles tiltrængt.

Ved begge Kirker findes Ligkapel, der sorterer direkte under Kommunen.

III. Præsterne før Reformationen og derefter til 1800.

Foruden Aarby Sognekald er Store Fuglede det eneste i Arts H., der har skriftlige Optegnelser om Præsterne før Reformationstiden, men der er nogen Usikkerhed om, hvornaar Lille F. Sogn blev tilknyttet Store F. som Annex. Der er dog næppe nogen Tvivl om, at Lille F. engang har været et selvstændigt Kald, thi i den katolske Tid havde hvert nok saa lille Sogn almindeligvis sin egen Præst. Det stemmer ogsaa med en Indberetning af Konsistorialraad Bertel Struer, hvorfor han paaraaber sig Hjæmmel fra en i Præstegaarden beroende, gammel Embedsbog, at før 1440 havde Lille F. sine egne Præster, hvoraf Jens Thuesen skulde have været den sidste, men da han tillige nævnes som Præst for begge Sogne, kunde dette tyde paa, at Sammenlægningen har fundet Sted i hans Tid (1408—1451), altsaa før Reformationen. Det er dog vistnok rimeligst, at nogen reel Sammenlægning i Lighed med, hvad der var gængs andre Steder, først har fundet Sted ved Reformationen, da de kirkelige Forhold blev omordnede efter Ordinantsen og Recessen. Derpaa tyder ogsaa, at en Gaard tæt ved Lille F. Kirke den Dag i Dag kaldes Annexgaarden, hvoraf Ejeren inden Afløsningen svarede alle tre Tiender foruden Landgilde til Præsteembedet. Dette var jo den sædvanlige Maade at ordne Præstens Indtægt af Annexets nedlagte Præstegaard paa. Og fremdeles stiller Gaarden et Værelse til Raadighed for Præsten at omklæde sig i saavel som Staldplads til hans Heste. Jeg er dog ikke helt paa det rene med, om Præsten har Ret til denne Imødekommenhed, eller den beror paa en traditionel Venlighed, men i hvert Fald har jeg i min Præstetid haft mange skønne Timer i den gæstfrie og af kristelig Forstaaelse og

gammel, solid Bondekultur prægede Slægtsgaard. I samme Retning tyder, at en Mensalgaard, beliggende i Lille F., blev 1415 af Peder Griis, advocatus in Slaulosia d. v. s. Raadmand i Slagelse, skænket til »Rectori Ecclesie Fuglede Lille i Arts H.,« og det vil jo sige Sognepræsten i Lille Fuglede Menighed.

Ogsaa Prof. Larsen har tumlet med det Spørgsmaal, og han er tilbøjelig til at mene, at begge Fuglede Sogne, der foruden Navnet har saa meget tilfælles og er det eneste Tosogns Pastorat i Herredet, har hørt sammen længere tilbage i Tiden, ja maaske altid.

Vi kan da ikke med fuld Bestemthed afgøre, om de i Arts H.s Provstibog af 1647 og paa Præstetavlerne opførte Navne før Reformationen gælder for begge Sogne eller for Store F. alene. Embedstiden er heller ikke ganske i Overensstemmelse med Bertel Struers Opgivelser. Derimod er Navnene ens alle tre Steder. Og efter Reformationen er det hele klart nok.

A. Før Reformationen: 1. Æscherus 1290—1330. — 2. Henricus 1330—1368. — 3. Jonas 1369—1408. Om Jonas er tilføjet paa Tavlen: »Hujus effigiem prisca aræ pictura habet; ommiafere bona mensalia quibus hodie vivitur impetravit« d. v. s. hans Billede findes paa Alterets gamle Maleri: han har opnaaet næsten alle de Mensalgoder, hvorved der leves den Dag i Dag. B. Struer omtaler det saaledes: »I hans Tid blev den drueste Del af Mensalgodset lagt til Kaldet 1376.«

4. Jens Thuesen 1408—1451. — 5. Jens Jensen 1451—1485. NB. Paa Præstetavlen er han anført som Nr. 6 og uden Nummerbetegnelse, hvilket maa bero paa en Fejltagelse. Hans Navn findes i flere Tingvidner fra den Tid. — 6. Esben Jespersen 1485—1511, og som den 7de og sidste kommer vi til Ole Pedersen med Tilnavnet Wint her 1511—1554. Han hørte altsaa til de katolske Præster, der fandt sig til Rette med de nye Forhold, og

han giftede sig med sin focaria (Kokkepige) Cecil. Om hun har været hans »Deje«, vides ikke, men i Reformationstiden blev det næsten gjort til Pligt for Præsterne at gifte sig, hvis de vilde anses for rigtig lutherske og ikke »formummede Papister«.

Hvordan hans aandelige Indstilling har været, er jo ikke heller godt at sige, men han synes i hvert Fald at have været forsømmelig overfor Embedets økonomiske Interesser. Saaledes meddeles i Provstibogen jfr. Sgpr. Matthiesen, Gørlev-Bækkendrup (1873—96) i Kirkeh. Saml. 3. R. V B. pag. 153, at »i Fuglede Kirkes Navnebog er med Hr. Niels Nielsens Haand skrevet, at Præsten Ole Winther, der døde i Fuglede 1554, har ladet bortkomme fra Store F. Præstegaard til Præsten i Bakkendrup, som endnu har den i Brug, en Engslet her paa Fuglede Mælskovs Mark Norden for Aaen ved Bakkendrup, hvoraf aarlig, naar den er i Vang, høstes 12 a 16 Læs Hø. Ovennævnte Eng tilhører Præsteembedet i Gørlev, og leverer Præsten for Brugen heraf Brød og Vin til Bakkendrup Kirke«.

Men der var dog ogsaa Præster i Fuglede, der bedre forstod deres Ting. Saaledes skal en af dem — hvem opgives ikke — efter Folkesnakken i Kortspil fra Præsten i Svalle-
rup have vundet de c: 14 Tdr. Land i Augerup, Svallerup Sogn, som nu er frasolgt Fuglede Sognekald til Bmd. Peder Pedersen imod, at denne svarer en aarlig konjunkturbestemt Renteafgift af Jorden til Kaldet.

B. E f t e r R e f o r m a t i o n e n : 1. Ole Pedersen Winther 1554, se ovenfor. — 2. Niels Hansen med Tilnavnet Grubbe 1554—1587; tillige Provst for Arts og Skippinge H. — 3. Daniel Nielsen Grubbe, Formandens Søn 1587—1612. — 4. Claus Sørensen 1612—1634; blev 1610 Kapellan cum spe successionis d. v. s. med Haab om at blive Eftermand; afsat 22.—8. 1634, af hvilken Grund nævnes ikke; var Hr. Søren Søn i Ubby og døde først 6.—11. 1657. — 5. Diederich Gott-

schalch 1634—1640. — 6. Holger Geertsen 3.—10. 1640—1655.

Det er Holger Geertsen, der har meddelt Oplysningerne om Fuglede Sognekald til Provstibogen, hvorfor hans Kaldsbrev som det eneste er meddelt i sin Helhed, maaske ogsaa fordi han med dette følte Bruddet med Fortidens Sædvane.

Menigheden havde if. Kirke-Ordinantsen af 2.—9. 1539, specielt Stykket »om Præster at kalde«, Lov og Ret til at kalde sin Præst. Der skulde ved Embedsledighed udvælges 7 Mænd i Menigheden, 4 fra Hovedsognet og 3 fra Annexet, der skulde være »de ældste, vittigste og skikkeligste«, og som saa havde Ret til at kalde en Præst i hele Menighedens Navn. Ham skulde saa Menigheden tage imod og være tilfreds med. De fungerede altsaa som en Slags Menighedsraad ved Præsteledighed, ellers ikke.

Den Person, der blev udtaget, skulde paa Kaldsdagen prædike i begge Kirker i Overværelse af Herredsprovsten, der saa kunde være Sognemændene behjælpelig med Vejledning og gode Raad og enten selv eller ved sin Sekretær affatte Kaldsbrevet. Det var ikke mere end én Kandidat tilladt at prædike for Kaldet. Naar han havde prædikeret, skulde der gøres Bøn til Gud om at faa en god og from Mand til det hellige Prædikeembede, og lige derpaa blev Kaldsbrevet udfærdiget.

Kunde de 7 Sognemænd ikke komme til Rette med hinanden om at vælge en bestemt Mand, men delte sig i to eller flere Hold, overskred den fastsatte Frist eller hittede paa at stille ublu eller uvedkommende Krav til den paa-gældende, f. Eks. give dem Indrømmelser i Tiendeydelsen eller med Præstejorden eller give en Tønde Øl til Sognefolkene o. l., skulde de have deres Kaldsrettigheder forbrudt, og saa skulde Lensmanden tage Affære og vælge en Mand, som han fandt skikket og bekvem til Embedet.

Ofte var det Enken, der voldte Bryderier, idet Sognemændene gerne saa hende »overført« til den nye Præst

som hans Hustru for derved at faa hende og Familie forsørget, hvilket Myndighederne som Regel ogsaa saa meget velvilligt paa. Og her synes den nye Præst H. Geertsen ikke at have gjort Kvaler paa det Punkt, idet han ægtede sin Formands Enke Barbara Mortensen, der 1637 i Frue K. i Kbhvn. var bleven viet til Formanden.

Men uden at det nærmere oplyses, hvad de 7 Kaldsmænd i St. Fuglede Kirke 6.—9. 1640 havde forbrudt sig mod Ordinantsen, blev de fejjet til Side, og Hans Lindenov til Gavnø, Danmarks Riges Raad og Kong. Majest.s Befalingsmand paa Callundborg Slot, traadte til og lod Holger Geertsen af Kbhvn. kalde til Embedet, efter at han »først for vor allern. Herre og Konning haver prædiket og derefter til Fuglede Menigheder /: hvortil Høybemeldte Hans Kong. Majestæt haver en særdeles Interesse propter bona mensalia:/ specialiter er commenderet, som og siden der sammesteds haver ladet sig høre«.

Den indskudte Parentes er meget mærkelig. Den kan velvilligst tolkes derhen, at Kongen, paa hvis Vegne Lensmanden optraadte, mente, at et Embede med saa rigelige Særindtægter (Mensalgaver) kunde der ikke saa godt gives Sognemændene Kaldsrettighed til, men at Kongen selv maatte have Haand i Hanke med denne. Det kunde jo ogsaa tænkes, at Kristian IV, der til sine uheldige Krige og store Byggeforetagender altid havde Brug for mange Penge, gerne vilde have fat i nogle af Mensalgaverne, men vi hører dog ikke noget om, at Kronen hverken nu eller senere lægger Beslag paa Andele i disse Mensalindtægter. Derimod ser vi, at det i Provstibogen stærkt betones, at de efterfølgende Præster er voceret (kaldet) af Kong. Majestæt, og det vil jo sige, at Menighedens gamle Ret til selv at vælge sin Præst gik tabt, saa meget mere som flere og flere Kirker efterhaanden kom paa Herremændenes Hænder. De fik da gerne samtidig med jus patronatus (Ejendomret) ogsaa jus vocandi (Kaldsret). Det enevældige Kongedømme saavelsom Adelsvælden med det for-

nedrende Livegenskab for Bønderne førte jo altsammen i den Retning, at Menigmand blev mere ufri og fik mindre at sige i alle Forhold.

Holger Geertsen var kun 27 Aar, da han fik det store Embede, men han døde allerede efter 14 Aars Præstetid i Februar 1655, 41 Aar gammel, se iøvrigt om ham foran, hvor Ligstenen vidner om Ægteparrets baade Sorg og Lykke.

7. Niels Nielsen Hallebye, 25.—2. 1655 — 22.—5. 1676. Han ægtede 1662 Agnete Hansdatter Allesen, f. 1645 og Dt. af Præsten, Mag. H. Allesen i Slagelse. De to af deres fire Børn, der overlevede dem, antog Navnet Fuglede; Sønnen Hans Nielsen Fuglede blev Ejer af Herregaarden Aggersvold i Hjembæk, og hans Efterkommere boede for en stor Del i Kalundborg; Datteren Anna Nielsd. Fuglede blev gift med Urtekræmmer Finchenhagen i Kbhvn., og deres Datter igen Justitsraadinde Agnete Birgitte Henrichsen til Vesterbygaard og Saltoftegaard var Moder til den berømte Gehejmeraad Henrik de Hjelmstjerne, hvis storslaaede Samlinger af Bøger, Kobberstik, Mønter m. m. og ligesaa rige Midler blev sat i »Den Grevelige Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse«, der jo virker den Dag i Dag til Fremme af Kunst og Videnskab og i velgørende Øjemed.

8. Mag. Jens Hansen Ottinianus d. v. s. fra Odense 1676 — 27.—5. 1680, blev Magister Aaret efter, at han var kaldet af K. M. til Fuglede. — 9. Hans Andersen Crucimontanus (= Kaarsbjerg) 1683—1697; kom fra Magleby paa Stevns, hvor han har været Præst 1671—1683. — NB.: »Monsieur Knud Helsing kaldet igjen af K. M., men døde før Ordinationen«. — 10. Jacob Christian Gamst 1697—1709, tidl. res. Cap. i Skørpinge-Faarstrup, indsat af Provst Peder Raer i Aarby, gift 1677 med Johanne Mogensd. Levin. — 11. Formandens Søn, Chr. Jacobsen Gamst 1709—1760. Han hørte til Jubellærerne, da han havde øvet Præstegerning i

50 Aar, jfr. Treschows »Danske Jubellærere« pag. 279. Født 1.—5. 1678, demitteret fra Slagelse Latinskole 1700 af Rector Mag. Clementin, cand. 1703, »idet han paa 3 Aar absolverede alle sine Examina« (ganske vist med Karakteren mediocriter = middelmaadig). Den 1.—8. 1703 Kap. hos Hr. Jacob Fribergt i Svallerup (1666—1710) og dertil ordin. af Biskop Bornemand. »1707 forlangede hans gamle Fader ham til Kapellan, da han tillige blev Sogndegn ved Fuglede Menighed, indtil han ved Faderens Død 1709 blev Sognepræst, kaldet af Enkedronningen Charlotte Amaliæ Cammer = Junker Velb. Engel Gotfried von Bülow, confirmeret af Kgl. Majest. Frederik IV«. Gift I med Abigael Marie Tröstrup af Odense (2 Sønner og 1 Datter, af hvilke den ældste Søn og Datteren døde tidlig). II med Margrethe Windekilde, Dt. af Raadmand Peder Olsen Windekilde i Kalundborg (1 Søn). Sønnen af I Ægteskab Jacob Lorenz var Faderens Kapellan fra 24.—8. 1742, men opnaede ikke at blive den 3die Sognepræst af Navnet Gamst i Fuglede, vel nok fordi Nr. 12 Jørgensen Rasch var kaldet til at succedere Faderen allerede 8.—3. 1737. Er saaledes noget uklart over Jubellærerens Kapellanhold. — 12. J o h a n J ø r g e n s e n R a s c h 1760—69. Om ham gælder altsaa, at »en Kapellan kan gammel blive og holde sig ved Haab i Live«. I den lange Mellemtid blev han udnævnt til pers. Kap. i Gimlinge 26.—8. 1757, hvortil ordineret 8.—9. s. A. Inden det Tidspunkt har han altsaa ikke øvet Præstegering, men formentlig opholdt Livet som Lærer ved en af Landets mange Latinskoler, hvoraf der jo dengang fandtes en i enhver nok saa lille Købstad. Født i Stege 1708 og Søn af Jørgen Rasch, Lærer ved Navigationsskolen, senere Prof. i Matematik, og Hstr. Christine Elisabeth Bergen. Gift 1737 med Elise Margrethe Christiane Læssøe, der allerede døde 1739. — 13. J ø r g e n A n d r e a s N i e l s e n B a n g 1769—1781, født i Ulkerup 21.—9. 1730, cand. med haudill. 1753, res. Kap. i Vig-Asminderup 30.—11 s. A., men dog først ordineret 29.—10. 1755. Han blev allerede

kaldet til Fuglede 20.—2. 1757, altsaa to Aar før sin Tiltrædelse. Er den eneste Præst efter Reformat., der blev forflyttet fra Fuglede, idet han 19.—2. 1781 blev Sognepræst i Korsør-Taarnborg, hvor han døde 24.—8. 1791. Han og Eftermanden, Hans Poulsen Hammer, kan paa en Maade siges at have »byttet Gaarde«, da denne fra res. Kap. i Korsør blev Sgpr. i Fuglede. — Pastor Bang var ældste Søn af Kammerraad, Forvalter paa de odsherredske Godser N. Chr. Bang og Hstr. Cathrine Marie Kjær, og Broder til Generalprokurøren Oluf Lundt B., Lægen Ludvig B., der var Fader til Konferentsraad Dr. O. L. B., og Stedfader til Biskop Mynster, endvidere til Grundtvigs Moder Cathrine Marie B. og Henrik Steffens Moder Susanne Christine B., saa man ser, at »Familien ikke manglede Dygtighed.« En mere ukendt Søster Karen Sophie B. blev 1753 gift med Provst Valentin Kruse i Grevinge (1738—74) som hans anden Hustru. Pastor B. var gift med Christine Charl. Friboe (3 Børn). — H a n s P o u l s e n H a m m e r, 1782—1799, da afskediget, men først død 1808 i Kalundborg. Hans tidlige Afgang falder godt i Traad med, hvad Zak. Nielsen i »Folk i Flæng« anfører om ham i en lille, munter Fortælling om Biskop Balles Visitats i Vallensved Prgd. 12.—10. 1800, betitlet »En besværlig Fødselsdag«. Ved den Lejlighed berører Biskop Balle ogsaa Forholdene i Arts H. paa de Tider: »I Refsnæs maatte jeg desværre vidne, at jeg fandt Dorskhed og Søvnighed udspreedt over det hele; ligeledes i Tømmerup samme Dorskhed og Vankundighed udbreedt over den største Hob. Og i Store og Lille Fuglede maatte jeg som sandhedskærlig og samvittighedsfuld Tilsynsmand give Pastor Hammer det Vidnesbyrd, at han paa en Prædikestol er en Stymper«. Født i Grue i Christiania Stift 1.—3. 1700 og Søn af Sgpr. Poul Hammer og Hstr. Christine Hansd. Holst. Gift I med Johanne Christ. Gundersd. Vegerslev af Mageby p. Amager, død 1776. II 1778 med Barbara Maximiliana Sevel, død i Kalundborg 1835. En Søn Gunnar døde som Præst i Tostrup-Roum 1806.

IV. Præstekaldets Beskaffenhed if. Provstibogen af 1647 og Afskriften af 1729.

Begyndelsen til Arts Herreds Provstibog blev gjort af Provst Niels Hansen, Sgpr. til begge »Fuglede Sogne« 1567 if. Kongens »alvorligste Befaling«. Den blev 1588 omskreven af Sgpr. Jørgen Jacobsen i Kalundborg, og »denne fremragende Mand i sin Tid og Stand« fik saa tillagt Æren for den. Saaledes kan det jo gaa. Paa Landemodet i Kbhvn. 28.—6. 1647 befalede Biskop Jesper Rasmussen Brochmann, der er kendt for sin ned gennem Tiderne meget benyttede »Huspostil«, Præsterne i Sjællands Stift at indsende ret detaillerede Oplysninger om Præsterne, Præstegaardenes Beskaffenhed, Kirkerne og deres Indtægter og Inventar, Degnenes Indkomster o. s. fr. Disse Herredsbøger blev senere if. Biskop Chr. Worms Paalæg af 23.—6. 1729 i Afskrift indsendt til Bisparkivet, men af disse Afskrifter haves nu kun 10, der iblandt den for Arts H., medens de øvrige er gaaet tabt paa nogle sørgelige Rester nær.

I. Decimantes (=Tiendeydere):

a. Store Fuglede By fordum 15 Gaarde, nu ikkun 13 foruden Præstens med den tillagte øde Gaards Jord, kaldet Smedegaarden, og Degneboligen. — b. I Tystrup fordum 9 Gaarde og 1 Gaardsæde, nu 10 Gaarde og ingen Gaardsæde. — NB.: Gaardsæde eller Gaardsidder kaldtes i ældre Tid en Person, der af Ejeren af en Gaard havde faaet overladt Brugen af en lille Jordlod mod, at han som Vederlag hjalp til med Dyrkning af Gaardens Jorder. — c. Flinterup fordum 12 Gaarde, nu ikkun 10. — Ialt i Store Fuglede Sogn: Tilforn 36 Gaarde og 1 Gaardsæde, nu ikkun 33 Gaarde og ingen Gaardsæde.

d. Lille Fuglede By fordum 10 Gaarde og 3 Gaardsæder, nu 13 Gaarde og ingen Gaardsæde. — e. Jerslev 16 Gaarde. Ialt i Lille Fuglede: Tilforn 26 Gaarde og 3 Gaardsæder, nu 29 Gaarde og ingen Gaardsæde.

Tilsammenlagt for begge Sogne: 62 Gaarde og ingen Gaardsæde, d. v. s. nu er Gaardsæderne bleven frigjort til almindelige Gaarde.

Fornævnte Decimantes af disse Gaarde giver Præsten aarlig Korntiende efter Ordinantsen og Recessen. Men af Ærter og Boghvede udi Skjeppen, som enhver faar og bekommer. Desligeste Hør og Hamp.

Den samlede Tiendeindtægt saavel som de enkelte Tiendeyderes Navne og Ydelsens Art og Størrelse for disse anføres ikke. Men der er i et NB. føjet et Hjertesuk til: »Af Rug, Byg, Hvede, Havre, Ærter, Vikker, Boghvede faar Præsten nu kun en 3die Del imod de andre Tiender, endog Præsten i forrige Tider har haft al Smaaredsel, endog Ærter, Vikker, Boghvede og sligt uden Deling, som den allern. Kong. Forordning af 17. April 1688 og 1. Juli 1687 tilstaar Lollands og Falsters Præster efter den Skik og Brug, som paa andre Steder her i Riget holdes, saavel som den allern. K. F. 3: Privilegier for Gejstligheden 1660, af Chr. V og Fr. IV allern. confirmeret.«

»Og ellers faar Præsten Quægtiende af Føl, Kalve, Lam, men Grise faar han flest, naar Olden er. — Desligste af hver Gaard: 1 Gaas, 1 Høne, 1 Ost, nu efter den allern. Forordn. 1 Pund Ost af hver Tdr. Hartk., og 20 Æg. — Honning hver 10de Biekar, d. v. s. Bistade. — Husfolkene gør hver Præsten 2 Dages Høstgerning, og ellers gives Quægtiende. — Gaardsæder giver Tiende af Korn og Kvæg ligesom Landboerne, hver efter Indkomsten.«

II. Avlingen. — a. Præstejorden er rebdragen (d. v. s. den Jord, der i Middelalderen ved Maaling med et Reb var udloddet mellem Deltagerne i et Landsbyfællig. Begrebet forsvandt med Jordfællesskabet), og kan der saas, udi 1. Kirkevangen: 2½ Pund (1 Pund Korn = 4 Tdr.) — 5 Læs Eng — 2. Møllebjergvang: 2½ Pund — 5 Læs. — 3. Mælskovsvang: 3½ Pund — 10 Læs Eng.

b. Holmene: »Desuden bruges ogsaa til Præstegaarden alle de Holme (d. v. s. Markdele, der laa omgivet af Enge og Moser eller fugtige Lavninger), som i begge Sogne beliggendes er og Præstegaarden tilhører. Og faas: 1. Paa Tystrup østre Mark udi Maglehøjs Holm, som er 6 Agre: 9 Skp. — 3 Læs Eng — udi Eylers Holm, som er 3 Agre: 3 Skp. — ½ Læs Eng. — udi Ellemose Holm paa 6 Agre: 8 Skpr. — 1 Læs Eng. — 2. Paa Tystrup Nordre Mark udi en Holm ved Fiskeparken paa 6 Agre: 7 Skp. — 1½ Læs Eng. — 3. Paa Flinterup østre Mark udi en Holm ved Byen 1d Agre: 10 Skp. — ½ Læs Eng. — udi tvende Agre sammesteds, som vendes paa Vejen: 3 Skp.

4. Paa Jerslev Maglemose Mark udi en Holm hos Majestenten (!), som er 15 Agre: 18 Skp. — 5 Læs Eng. — Udi Øxen Mose Holm 9 Agre: 12 Skp. — Udi Ka (!) Agre, som er tvende: 6 Skp. — 5. Paa Jerslev Kongshøj Mark udi tvende Agre: 12 Skp. — 1 Læs Eng for alle Agerlodder. — 6. Paa Jerslev Mellum Mark udi en Holm 9 Agre: 9 Skp. — 7. Udi en Enstig Eger: 3 Skp. — 8. Af Kildeengen høstes 4 Læs. — 9. Paa Lille Fuglede Fledebiergs Mark udi en Holm, som er 7 Agre: 24 Skp. — 1 Læs Eng. — 10. Paa Lille F.

Mellemmark udi en Holm 14 Agre: 18 Skp. — 1 Læs Eng. — 11. Paa Lille Fuglede Skarnbæks Mark af en Eng høstes 1 Læs.«

NB.: »Disse 14 Agre og dette Læs Eng paa Lille Fuglede Mellem Mark saavel som den Eng paa Lille Fuglede Skarnbæks Mark er i Landopmaaling af Sl. Mag. Jens Ottinian lagt til en liden Mensalgaard i Lille Fuglede, som Holger Sørensen har beboet, i Matricul til Hartk. med Gaardens egen ufri Jord ansat, hvoraf nu svares Skatter og andet til Kongen som af anden ufri Bøndergaards Jord.«

12. »Paa St. Fuglede Mælskovs Mark af Knolde Engen høstes 1½ Læs. — Af en Kalve Holm udi Tissø høstes 2 Læs Hø.« — Igen et dybt Hjertesuk: NB.: »Er og sagt af gamle Folk baade her i Sognene og nært græsende, at en Engslet, Lunden kaldet /: som ligger udi Tissø med sin nordre Ende, Synden for Søen paa Nordgrænsen af Hallensløv Mark, og avles aarlig (der) paa 100 Læs Hø mere eller mindre, som Grøden er til /: har og i forrige Tider ligget til Store Fuglede Præstegaard, men er igien for 1 Marks Skyld, som Præsten da Hr. Ole Pedersen Vinther ej vilde efter Vedtægt give til en Kendelse til Sæbygaard, hvorfra den for Sjælemesse hertil var kommen, tilbagetagen for ongefær 180 Aar (siden). Bevis herpaa er ingen, men skal findes, som siges, paa Sæbygaard.«

»Disse foreskrevne Jorder kan ikke hvert Aar lige bruges. Men naar de bruges med det halve Boel, som ligger til Fuglede Præstegaard, da kan Sæden til Prgd. altsammen være henved: 5 Pund Rug og Havre — 15 Læs Eng udi Rugvangen og 5 Pund Byg og Blandkorn og 11 Læs Eng udi Bygvangen, uden (at) en Del af Jorden behøves at hviles.«

NB.: »Baade Boeljorden og Holmejorden i begge Sogne er til bemeldte Prgd. i Store F. anslagen i den nye Matricul (d. v. s. af 1688) til Hartkorn:

13 Tdr. 1 Skp. 3 Fdk. 1 Alb.«

»Skov er her ingen. — Af Kaldet gives ingen Pension. — Ejheller er Inventarium til Præstegaarden.«

III. Tillæg af Kirkerne. — »1. Morten Skomager Kirketjener smstds. 1 Skill. Grot, d. v. s. en tysk Sølv mønt, Groschen, paa c: 10 Øre før Rigsvalutaens Indførelse. — 2. Naar Olden er til, haver Præsten haft fri Oldengang til sine egne Svin paa Lille F. Kirkes Skov. — 3. Præsten bekommer aarligen af hver Kirke for Kirkernes Regnskaber at antegne efter Recessen 1 (Mark) Penge.

NB. Men nuomstunder har Præsten intet af dette oventegnede.«

Hertil kommer »Fri Fiskeri og Fiskebække udi Tissø«, men derom senere under Provst H. P. Hansen.

VI. Mensalgotset. — Mensalia kaldes de Indtægter af Jordegods, der som Gaver blev tillagt Præstens Bord (mensa) d. v. s. til

hans Underhold i Modsætning til fabrica, der er Gods og anden tilsikret Ydelse til Kirkens Vedligeholdelse og Gødstjenestens Behov. Og de var jo for Præstekaldets Vedkommende her usædvanlig store. De var skænket for Sjælemessers Skyld.

1. En Gaard i Store Fuglede, skænket af Niels Griis's Enke, Ellen Boes Datter 21.—9. 1428, »saa meget som er 4 Agre inden 3 Vange, i min Vellyst til Præsteordet til ævindeligt Eje« o. s. fr.

Gaarden, der var beregnet til 4 Pund Korn, brændte 1570, og Jorden blev lagt til Præstegaardsjorden og drevet sammen med denne: Hartk. 7 Tdr. 2 Alb. i ny Matricul. Det er den, som foran betegnes Smedegaarden. If. Tingvidner af 1563 og 1710 lykkedes det at opretholde Sammenlægningen og Jorden som tiendefri Jord, dog kun foreløbig.

Med de forannævnte 13 Tdr. 1 Skp. 3 Fdk. 1 Alb. bliver Præstegaardens samlede Hartk.: **20 Tdr. 2 Skp.**

2. »Et Pengehus (!) har og i Store Fuglede By ligget til Præstegaarden, men dette har været øde og borte i saa lang Tid, at ingen her nu i Sognet kan give Anvisning for sikkerlig om Bygningspladsen.« Et Pengehus er et Hus, hvoraf der svares Afgift i Penge. (Føjlsbergs Ordbog.)

3. En Gaard i Flinterup, skænket af den hæderlige Borger i Calundborg Hr. Peder Brandt, beregnet til 3 Pund Byg — Hartk. 9 Tdr. 3 Skp. 3 Fdk. 2 Alb. — til Hr. Jonas 1376, mens Peder Bøye og Michael Boldesen var Kirkeværge for Sct. Peders Kirke i Fuglede Magle. Latinsk Brev herpaa foreligger.

4. Annexgaarden i Lille Fuglede, beregnet til 4 Pund Byg — kaldes ogsaa Annexa = P r æ s t e gaard, af hvilken Præsten nyder aarlig alle tre Tiender, se Fuglede Kirkes Navnebog pag. 232. — Hartk.: 8 Tdr. 2 Skp. 1 Fdk.

5. I Lille Fuglede en Gaard, beregnet til 2 Pund Byg. — Hartk.: 8 Tdr. 5½ Skp. — »Den ligger Nord og Vester i Byen og boer derudi Jep Clemendsøn.«

6. En Gaard i Lille Fuglede, beliggende »Sønden i Byen«, beregnet til 1 Pund Byg og »bor en Mand der udi Clemend Pedersen.« — Hartk.: 3 Tdr. 7 Skp.

Giveren af disse to sidste Gaarde er »Jep Madtsen, som kaldes Griis, sund og rask med fri Villie og Beraad«, og Gaven omfatter if. tre Tingvidner af 1447 Gaardene »med al deres Tilliggelse, som mine Rettigheder er i Vaadt og Tørt, Ager, Eng og Fiskevand, intet undtagen«. Smstds. tilsikres i et aabent Brev paa Arts H.s Ting s. A. »Jep

Madtsen, som kaldes Griis, at oppebære af os og vore Efterkommere, som da er Præst og Kirkeværge, 1 Pund Korn og 1 Skill. Grot af den hellige Kirke aarlig foruden al Indsigelse at yde for de Velgerninger, saalænge han lever og ej længer nogen paa at kræve.«

I et Par andre Tingvidner af 1415 og 1443 skænker, som allerede foran er berørt, Petrus Griis, Raadmand i Slagelse, en Gaard i Lille F. paa 2 Pund Byg, Vester og Nør i Byen, til Præstebordet til Rectori Ecclesie Fuglede Lille, som bebos af en vis Clemens Sartor (= Lappeskræder), og en Gaard synderst i Byen giver jeg Vor Frue Alter i forn. Kirke til Ornamenten og Lys der at holde o. s. fr. — Det synes at dreje sig om samme Donationer som i 5 og 6 nævnte, blot er her den store Gaard tillagt Præstebordet og den lille Gaard Vor Frue Alter i Lille F. Kirke. Begge Steder har Giverne samme Efternavn og hører sikkert til samme Griis-Familie.

7. Mensalia i Bierre, Svallerup Sogn: nu Augerup Mølle. Mads Mouritsøn. — Mølleren Bertelsen Sigersted. — 3 Tdr. Byg — Hartk.: 1 Tdr. 7 Skp. 1 Fdk. 2 Alb. — Møllen har dengang og langt ned i Tiden været en Vandmølle og sammen med de c: 14 Tdr. Land ligget til Store Fuglede Sognekald. De 3 Tdr. Byg er da baade Afgift af Jord og Mølle-skyld. Vandmøllen forlængst afløst af en Vindmølle.

P. S./ Om Degneembedet, fælles for begge Sogne, meddeles i Provstibogen: »Paa Degnestafnen udi St. Fuglede findes 3 smaa Lenger og boes af Thomas Christophersen Vallund (1724—1753) og er beregnet til Hartk. 6 Skp. 1 Fdk., hvortil kan saas udi: Stagsmose Vang 10 Skp., 2 Hechefulde Hør. — Kirke Vang 1 Tdr., 2 Hechefulde Hør — Mælskovs Vang 10 Skp., 1½ Læs Eng.

I Tiendeindtægt ydes Degnen af hver Gaard i alle fem Byer i de to Sogne aarlig 1 a 2 Traver Byg, 1 a 2 Brød, 1 Bøste eller ½ Side Flæsk, ofte ombyttet med ½ eller 1/1 Gaas, og 20 Æg. Men af disse Indtægter gives tilforn til den øverste Hører i Callundborg Skole (Latinskole) aarlig

gen Pension 8 P u n d Byg, hvortil han bekom ald Kornet, som gaves udi Negen af Flinterup, Lille Fuglede og Jersløv, 3 Traver undtagendes«. Denne meget følelige Afgift paa 32 Tdr. Byg blev senere nedsat til 8 Tdr. Byg.

»Desuden giver Degnen aarlig til En, som ringer for ham udi Lille Fuglede Morgen og Aften: 3 Traver Byg, 1 Skp. Havre, 2 Brød, 1 Bøste Flæsk og $\frac{1}{2}$ Gaas, og nok for det ringes Tolv om Middagen for 6 $\frac{1}{2}$ Penge«. — Og »giver aarlingen Store Fuglede Kirke af en Ager i Landgilde 4 Alb. Rix«, d. v. s. fire Hvid Rigmønt = 1 Skilling Sølv.

Om Bøndernes Livsvilkaar og Landbrug, før Landbo-reformerne slog igennem, kan passende anføres her*), at Sæden tog sig fattig og kummerlig ud, fyldt med en mægtig Hær af Ukrudt: Morgenfruer, der blev kaldt den onde Urt, og Landbrugets farligste Fjende, Tidsler, der var de eneste, der »brystede sig« paa en afgnavet Græsmark, Kiinte eller den store »Korn-Bonde-Neglike« jfr. den sørgmodige Trøst: »Hejre og Klinte er bedre end intet!«, Ager-tidsel, Hejre, Mynte og Kornblomst. Den sidste blev ofte brugt til Tobak.

Markerne var fulde af Kampesten, Trærødder, Sige og Sumphuller, saa de pløjede Marker, hvortil brugtes for Hjulploven mindst 4, ofte 6 a 8 Heste og omtr. ligesaa mange Mænd til at styre Hestene og Ploven, ofte lignede mere »et Svinerod« end en Pløjemark. Et Plovspand orkede kun, da Hestene var nogle smaa Vantrivninger, de saakaldte »Udgangssøg«, der selv maatte søge Føden i Skove og Urner, at pløje 5 a 7 Skp. Land om Dagen. Agrene i de forskellige Vange var smalle, indtil 6 Alen i Bredde, men meget lange og anlagte efter Kompasset, d. v. s. i Øst-Vest, Syd-Nord, fremfor efter Waterpasset, d. v. s. efter Jordens Fald.

Kun ét Aar ad Gangen laa Jorden »i Fang«, saa Græsmarken naaede aldrig at komme ved Magt. Og plaget af

*) Jfr. Hugo Matthiesens Det gamle Land før Udskiftningerne. (1942.)

Hoveri fik Bønderne knap Tid til at dyrke deres egen Jord. Man regnede hvert femte Aar med Misvækst.

Bøndernes Flæskeappetit var stor og af ældgammel Dato. Der slagtedes i Almindelighed 10 a 12 Stk. Svin aarlig, ofte mere end det dobbelte pr. Gaard, men Oldensvinene var jo magre og langbenede af det bestandige Vandreliv for at bjerge Føden; og de ødelagde ofte mere, end de var værd.

Op Gæssene optraadte i Flok og Tal i Selskab med Svinene. 24 Gæs blev regnet lig et Hoved. Begge Hold ødelagde Græsgangene for Køer og »Bæster«. Til en opredt Seng beregnedes c: 50 Pund Fjer, og for at skaffe disse maatte omtr. 200 Gæs strække Hals. Det ser ud til, at Degnen i Fuglede dengang fik sin Part af Flæsk og Gaasekød, Præsten nok ogsaa sin.

Det lysnede først for vore trælbundne Forfædre, da de store Landboreformer blev sat i Kraft med Jordfællesskabets Ophævelse, Udskiftningen og Udflytningen af Landsbyens Gaarde, Fordeling af de store Overdrev til Opdyrkning og da ikke mindst Stavnsbaandets Løsning. Da fik omsider deres Trællekaar og dybe Fornedrelse Ende, og de kom frem til en Plads i Solskinnet med menneskeværdige Kaar.

Af de nye Tidens Opmarch faar vi et Indtryk i sidste Halvdel af næste Kapitel. Da er Udskiftningen og Udflytningen begyndt, og nogen Udparcellering har fundet Sted. Ogsaa Skoleforholdene bedres, og Degnen afløses af Skolelæreren.

V. 15. Bertel Struer og hans Samtid 1800—1845.

Naar Biskop Balle visiterede i sit udstrakte Sjællands Stift, pillede han som Regel et enkelt Pastorat ud i hvert Herred, f. Eks. Ubby 1785, hvorimod Biskop Mynster (1834—54), der nok efterlignede Balle, men var mere kortfattet og fri for Balles trættende Vidtløftighed, tog Herred efter Herred med samtlige Pastorater. Da han saa var

færdig med Arts H. 1838, skrev han i en samlet Bedømmelse saaledes: »Dette Herred har ingen Overflod paa dygtige Præster. De nordlige Sogne skulle have Øboernes Karakter, gode, gamle Skikke, men ogsaa en Del Stridighed. Der, saavel som i Tømmerup, er Kirkegangen god, men ogsaa paa de andre Steder fandt jeg Kirkerne fulde. Skolevæsenet er forskelligt, nogle meget gode og nogle meget slette Lærere. Der klages over adskillige Læreres Indbildskhed. Skolehusene er for det meste meget gode. En Del Forsømmelser finder Sted i de fleste Sogne, da Præsterne er gamle og svage Mænd.«*)

Til disse gamle Mænd hørte Pastor Struer paa det Tidspunkt. Født i Stoustrup ved Fredericia 4.—9. 1764 og Søn af Procurator og Gaardejer Levin Struer og Hstr. Cathrine Lauritsdatter, cand. 1795 med non. Den 7.—8. s. A. blev han udnævnt til pers. Kap. i Ubby hos Sgpr. John Rørbye, der døde 1810, 85 Aar gl., efter at have »slidt« fire Kapellaner, og hvis Datter Mette Elisabeth (1767—1831) han ægtede 10.—12. 1797. Den 28.—10. 1836 blev han udnævnt til Konsistorialraad, saa han blev Fuglede Sognes »fineste« Præst. Ved sin Død 1845 havde han været Præst i 50 Aar og hørte saaledes til iblandt »Jubellærerne«.

Han var langt fra nogen svagelig Mand, da Biskop Mynster gæstede Fuglede, idet han »vedligeholdt en ualmindelig Kraft til sin høje Alderdom, var begavet med en Sten- stemme, og hans Bryst var saa stærkt, at det ikke generede ham alderstegen at prædike i tre Kirker paa én Søndag. Han stod i et patriarkalsk Forhold til sin Menighed, elskede Ungdommen og uskyldige Glæder, var ren af Sæder, en oprigtig Ven.« (Wiberg).

Det er et saare smukt Skudsmaal, der placerer ham som »vor Far« i Sognene, en virksom og god Mand af den gamle, ortodokse Skole, der vel nok dermed forbandt noget af Rationalismens Iver for Flid, Dyd og gode Gernin-

*) Jfr. Biskop Mynsters Visitatsbog ved Biørn Kornerup.

ger, hvilket man rettelig forstaaet heller ikke letsindigt skal kimse ad. Jeg kunde tænke mig ham som en Mand af Biskop Balles Type, der sikkert ogsaa vilde have bedømt ham fuldtud forstaaende, saaledes som det skete med hans Svigerfader. Pastor Struer syntes efter Tidens fremherskende Smag at have været optaget af at paavirke sine Sognefolk til at indføre nye og bedre Landbrugs-metoder. Naar man kom til »vor Far« i et eller andet Ærinde, var han ofte at finde i »Huggehuset«, hvor han var i Færd med at reparere eller lave nye Redskaber.

Om den gamle Konsistorialraad skriver Biskop Mynster saaledes i sin Visitatsbog: »Den 74 Aar gamle Sognepræst, Konsistorialraad Struer prædikede over 2. Peter 3,18: »De Midler, Gud har skænket og anvist os, hvorved vi kunde forfremmes og bestyrkes i hans Naade ved Kristus.« Gammel-dags, rigtige, men tørre Ord, et kraftigt, men smag-løst Foredrag. Han er en retsindig og i sit Embede nidkær Mand, men hænger ved det gamle. Han holder meget flit-tig Catechisation og catechiserer simpelt og godt. Den tal-rige Ungdom svarede vel og læste bedre i Bog, end man efter Skolevæsenets Tilstand skulde vente.« Biskop M.s strenge Domme er ikke let at staa for, især naar han som her skriver i sine private Visitatsoptegnelser. Hans officielle Indberetninger til Cancelliet er som Regel mildere. Man i Sammenligning med hvad han anfører om andre Præster i Stiftet, synes han jo ret lemfældig mod den gamle Præst, der jo ogsaa var langt ud over den Alder, hvor et Menneske har Muligheder for at »forandre« eller »forbedre« sig.

Jeg har det Indtryk, at den pietistiske Bevægelse baade i den Hallensiske og Hernhutiske Skikkelse i det store og hele er gaaet uden om Fuglede Sogne, ja maaske i det væsentlige Arts H. Vi savner endnu en samlet Beskri-velse af Opvækkelsen paa Sjælland. Men de saakaldte gu-delige Forsamlingsfolk, der særlig havde Tilhold i Sæby og Gørlev Sogne (Lærer Ole Jensen, Sæby, og Pastor

Østrup i Gørlev, død 1833), havde dog ogsaa enkelte Tilhængere i Fuglede. I den Bønsskrivelse om Ophævelse af Forordningen af 1741, der under visse Forhold forbød gudelige Møder i private Hjem, som 1838 blev indsendt til Roskilde Stænderforsamling, findes blandt Underskriverne to Navne fra Fuglede, Bødker Niels Jensen Bach og Skolelærer Ole Pedersen. Den sidste kunde Biskop Mynster ikke lide i 1838: »Han hører til de »opvakte« og har i sine Catechisationer begyndt paa et eller andet, saasom »den i Lærebogen forglemte Nedfart til Helvede.« Kun i Religion gik det ret godt; hans Catechisation er temmelig god, men pietistisk.« Ved Biskoppens anden Visitats 1847 er Dommen gunstigere: »Lærer Ole Pedersen skal have aflagt Conventikelvæsenet og er en duelig og flittig Lærer o.s.fr.« Naar han blot vil aflægge sit Conventikelvæsen, d. v. s. ikke søge sammen med de »opvakte«, kommer han straks i et kønnere Lys hos Mynster. Udtrykket doven passer i hvert fald ikke paa ham. Lærer Ole Pedersen, der var seminarieuddannet fra Jonstrup, har efter alt at dømme været en brav og levende Lærerpersonehed, men om hans Virke i St. Fuglede har sat sig dybere Spor til Troslivets Fremme, dertil savner vi skriftlige Udsagn til at kunne fælde nogen paalidelig Dom. 1862 blev han forflyttet til Amager.

I Bertel Struers Tid blev der paa Forlangende til Indførelse i Stiftsbogen indsendt to Indberetninger over Fuglede Sognekalds Beskaffenhed, hvilket vistnok kun findes i Særbilag af 12.—2. 1802 og 26.—8. 1831. Den sidste Indberetning angaar kun de Forandringer, der er foregaaet siden 1802.

Præstegaardens Jorder blev allerede 1786 udskiftede af Fællesskabet, men den konservative Pastor Struer synes ikke at have været glad for dette Fremskridt: »Grunden, hvorfor min Formand Hr. Hammer har, som det hedder, bestræbt sig for at faa Jorderne udskiftede, kan jeg ej indse, men Ulejligheden og Skaden føler jeg.«

A. Præstegaardens Jordtilliggende: a. En Lod norden for Byen, indhegnet med dobbelt Jordvold, saa vidt Prgd.s Hegn strækker sig, og med enkelt, hvor de tilgrænsende Bønder tilkommer at hegne. Hartk.: 11 Tdr. 1 Skp. 2 Fdk. 2 Alb. — Geometr. Maal 75 Tdr. Land. Og for ufri Hartk.: 7 Tdr. » Skp. » Fdk. 2 Alb. — 41½ Tdr. Land. NB.: Smedegaarden synes altsaa nu at være degraderet til ufri Jord, men Sammenlægningen med Præstemarken opretholdes. — b. en Tørvemose omtr. 100 Favne østen for det ufri Hartk.s Jorder og med Vej derfra: 1 Tdr. Land. — c. En Lod, kaldet Præsteengen, omtr. ¼ Mil fra Hovedlodden, indhegnet med Jordvold og beliggende mellem Store Fuglede, Flinterup og Tystrup Markskjel, ufri Hartkorn 2 Tdr. 2 Alb. — 9¾ Tdr. Land. Blev senere kaldet Præsthalm. — d. En øde Mensaljord mellem Augerup Mølle i Svallerup Sogn og Tystrup Markskjel ¾ Mil herfra, ufri Hartk.: 1 Tdr. 7 Skp. 1 Fdk. 2 Alb. — omtr. 14 Tdr. Land.

NB. Til »Præstegaarden hører ogsaa Fiskerettighed i Tissø og Aaen til Augerup Mølle, hvor dens Jorder før Udskiftningen har stødt paa.«

B. Mensalgodset: »I Mensalgodset til Embedet er sket den Forandring, at der i Store F. By er opstaaet 6 Huse, hvoraf Halvdelen fik tillagt 2 Tdr. Land hver af Prgd.s ufri Jorder, og et af disse igen blev udflyttet paa Lodden.« Paa den sidste tomme Plads lod Pastor Struer opbygge et Hus, som han ønskede anvendt til Enkesæde, og hvortil der burde lægges et passende Areal af Præstejorden. Huset er forsvundet, men Toften tilhører fremdeles Præstekaldet.

Mensalgaarden i Flinterup blev udskiftet af Fællesskabet 1786 og dens Jord udlagt i en Trekant \triangle sydøst for Byen og Lodden indhegnet med Jordvolde. To Tdr. Land blev tillagt et jordløst Hus. Giver i aarligt Udbytte 6 Tdr. Byg.

Den ene af de to Mensalgaarde i Lille F. blev af Pastor Hammer nedlagt og dens Jorder lagt sammen med den anden. Hver ved Udskiftningen paa 6 Tdr. 2 Skp. 1 Fdk. Hartk. og begge med Annexgaarden samlede og indhegnede under ét Nordvest for Byen, Tofterne ved Tissø undtagne. Denne Sammenlægning af Mensalgaardene blev paa Pastor Struers Henvendelse til Rentekammeret billiget af dette mod, at 4 Skp. 2 Fdk. Hartk. blev fordelt paa tvende jordløse Huse i Lille F. By, hvoraf det en var Levning af den nedbrudte Mensalgaard. Der fandtes yderligere to jordløse Huse i Lille F. By. — Annex- og Mensalgaardene giver i aarlig Tiende og »Landgiel« 43 Tdr. Byg, senere forandret til 49½ Tdr. Rug og 2 Tdr. Byg.

Tiendeydende Hartk. tilsammen i Store F. Sogn 302 Tdr. 3 Skp. 1 Fdk. 2 Alb. og deraf svares delvis efter Tiendeforening, dels efter

aarlig Accord 152 Tdr. Byg, senere ændret til 153 $\frac{6}{8}$ Tdr. Byg og 21 $\frac{1}{4}$ Tdr. Havre.

I Lille F. By var før Udskiftningen en Gaard, der hørte under Vesterbygaard, efter kong. Tilladelse bleven nedlagt og fordelt med 3 Tdr. 4 Skp. Hartk. til Vesterbygaards Hovedmarker, 1 Td. 3 Skp. 3 Fdk. Hartk. lagt under Bæks Kro i Jorløse Sogn og det øvrige Hartk. omdelt paa de andre Bønder i Byen. Tiendeydende Hartk. i Lille F. tilsammen 216—4—1—1 $\frac{1}{2}$, hvoraf svares dels efter Tiendeforening, dels efter aarlig Accord 134 Tdr. Byg, der for hele Sognets Vedk. 11.—10. 1816 blev ændret til 157 Tdr. Byg og 2 $\frac{1}{2}$ Tdr. Havre.

Begge Sognes Tiendeyd.: Hartk. udgør 549 Tdr. 2 Skp. 1 Fdk. 1 $\frac{1}{8}$ Alb. og Tiende deraf ialt 286 Tdr. Byg, senere ændret til 310 $\frac{6}{8}$ Tdr. Byg og 23 $\frac{6}{8}$ Tdr. Havre.

Quægtiende og Smaaredsel kan nu svares i Penge og andrager aarlig omtr. 70 Rgd. NB.: Offer og Accidenser er mærkeligt nok slet ikke omtalt.

PS./ Degneholdets Indtægter i Fuglede Sogne.

Degnen er tillige Skoleholder og faar Løn for begge Dele:

A. Indtægter som Degn: 1. Jordlod med fri Hartk. 6 Skp. 1 Fdk., der ved Udskiftningen 1786 blev udlagt tilligemed den anden Jord, som hører til Skolen, i en Lod lige Nord for Degneboligen og indhegnet med Jordvold. — 2. I Tiendeindtægt fra hele Pastoratet ialt 68 $\frac{6}{8}$ Tdr. Byg, 16 $\frac{7}{8}$ Tdr. Havre og 2 Skp. Ærter. — 3. I Julerente 8 Skill. af hver Td. Hartk. eller in natura 1 Brød, 1 Bøste Flæsk og 20 Æg af hver Gaardbeoer.

B. do. som Skoleholder: 1. Skolejord paa 22 Skp. Land, hvoraf ej kan græsses de Kreaturer, som Placaten af 25.—11. 1801 omtaler. — 2. 6 Rgd., som svares af Hartkornet. — 3. Af alle fem Byer hvert andet Aar ialt 4 $\frac{1}{2}$ Tdr. Rug og 1 Tdr. Byg og hvert andet Aar 4 Tdr. Byg og 1 $\frac{1}{2}$ Tdr. Rug. — 4. Endvidere 35 Læs, omend »maadelig« Tørv og 1 L \mathcal{H} (Lispund) Hø og 2 L \mathcal{H} Halm eller 2 L \mathcal{H} Hø og ingen Halm af hver Gaardbruger.

Degnekaldet ophørte ved Degnens Dødsfald, og hvert af Sognene fik sin egen Skole: Store Fuglede og Jerslev Skole, »alt efter den under 3.—10. 1826 confirmerede Plan for Skoledirektionen,« og »Skolelærerne er tillagt Løn af Degnekaldets Indkomster uden videre Byrde for Pastoratet«. (Det er altsaa oprindelig Degneindtægter eller kirkelige Midler, der som en Hovedbestandel er indgaaet i Lærernes Lønninger, hvilket maa forsonse Sognekommunerne

med de Udgifter til Kirkebetjeningen, der nu maa udbetales til Kirkebylærer, Kirkesanger og Organist m. v.)

Begge Hovedskoler er i den nyere Tid udvidede med Forskoler i Store Fuglede Stationsby og i Jerslev.

I Bertel Struers Tid blev Præstegaardens Stuehus hovedstandsatsat, hvorved det blev »smukt og bekvemt«. Haven blev udvidet. Derimod blev der ikke foretaget noget videre ved de gamle Udlænger, der dog blev paa Benene, indtil Provst Dahlerup fik givet Præstegaarden en ny og skønnere Skikkelse, om end med en for stærk Reduction af Præstemarken og Avlsbygninger 1887.

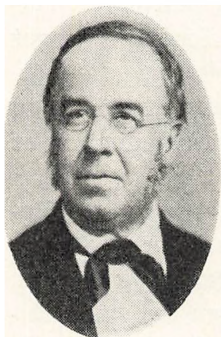
Af Pastor Struers 3 Sønner og 3 Døtre ved vi kun Besked med en Søn og 2 Døtre. Sønnen Niels Johnsen Struer (hvorfor ikke Niels Bertelsen S.?) blev Præst og Provst, sidst i Vissenbjerg, død 1874, og var ligesom Faderen »Jubellærer«. Datteren Martine Caroline blev 18.—2. 1825 gift med Lars Nielsen Hesselbjerg i Kalundborg og Datteren Elisabeth Christine Magdalene blev gift med Forvalter Chr. Jacob Ludv. Jønsson. Pastor Struers Svigermoder døde i Fuglede Prgd., hvor hun som Enke havde søgt Tilflugt hos sin Datter og Svigersøn. Han selv blev begravet paa Fuglede Kirkegaard 21.—5. 1845, men hvor? Det er en Skam, at man ikke længere med Bestemthed ved, hvor Støvet af den gamle, ærværdige Konsistorialraad og Jubelolding gemmes. Menneskers Hukommelse er saa underlig kortvarig.

VI. Præsterækken i det sidste Hundredaar.

16. Jø r g e n C a r l S c h i ø d t e 1845—1875.

Med Pastor Schiødte kommer vi vor egen Tid nærmere og til en ny Præstetype, som er noget forskellig fra den tidligere og os mere bekendt. Født 11.—3. 1806 i Kbhvn. og Søn af Oberstleutnant i det borg. Artilleri og Urtekrammer Laurids Schiødte og Hstr. Diderikke Louise Bech. Faderen var Broder til Hofpræsten Schiødte og Moderen en Datter af Provst Jens Bech i Vallekilde-Hørve.

To Brødre var Præster og en Søster gift med en Præst, henholdsvis i Aarhus, Ørslevkloster og Blidstrup, og Svigersønnen en Ætling af den fromme Biskop Jersin i Ribe, saa den Fuglede Præst tilhørte en Præsteslægt. Cand. 1827, Sgpr. i Vroue-Resen i Fjends H. 4.—1. 1832 til 19.—7. 1845, saa jeg er altsaa ikke den første Fjandbo-Præst, der har haft den Glæde at komme til Fuglede.

Pastor Schiødte

Den 11.—7. 1832 ægtede han sit Søskendebarn Valgerda Margr. Bjarneson, f. 1808 i Frederiksværn i Norge, og Datter af cand. phil., Lærer og Klokker Haldor Bjarneson og Hustru Anna Christiana Bech af Vallekilde Prgd. I deres Ægteskab fik de 3 Sønner og 5 Døtre, alle født i Vroue med Undtagelse af den yngste Datter, der blev født i Fuglede.

En Datter Louise Christine blev 1869 gift med Ditlev L. R. Götsche, der var Præstesøn og selv Præst, sidst i Everdrup (1885—1895), og Fætter til Biskop Götsche i Ribe. Fausbøll betegner Svigersønnen som hørende til »den Vilh. Bechske Retning inden for Folkekirken«. Ved hans Jordefærd holdt hans Broder en overmaade varm og hjertelig Ligtale, der vidnede om inderlig Broderkærlighed, men tillige om, at det ikke altid falder lige let at holde Ligtaler over en Præst uden Overdrivelser og Udtværing. En Søn Christian Cornelius Lerche Schiødte blev Præst, sidst i Farum-Værløse (1880—1907). Han synes at være kaldt op efter Grev Chr. Corn. Lerche, Lerchenborg, der dengang var Ejner af Store Fuglede Kirke og Skolepatron. Denne Gestus har formentlig ikke skadet Præstefamiliens Befordring til Fuglede. En Datter blev gift med Proprietær Fraas, Philipsdal i Svallerup Sogn og Moder til Overretssagf. Fraas, Gørlev.

Pastor Schiødte følte sig stærkt knyttet til den skønne Egn her mellem Sø og Bælt, hvor han jo ogsaa havde sit

Virke i en lille Menneskealder. Hans Familiegravplads paa St. Fuglede Kirkegaard er smukt kendelig, og der hviler foruden Præsteparret, de to Døtre Valgerda og Louise ogsaa den gamle Provstinde Bech fra Vallekilde, der døde under et Ophold i Fuglede Prgd. 20.—12. 1860, 82 Aar gl.

Biskop Mynster skriver om sit Besøg i St. Fuglede Kirke, mens Schiødte var Præst: »Den 14. Juli 1847 visiterede jeg anden Gang i St. Fuglede Kirke. Kirken har modtaget en Hovedreparation, hvorved den er bleven ret smuk, skønt simpel og med Bænke i Stedet for Stole. Sgpr. Schiødte prædike over Johs. Ev. 6,27: »at vi skulde arbejde paa vore Sjæle i Troen paa Jesum Christum«. Han er i Egnen meget berømt som Prædikant, men det var almindelige Phraser uden ret Udvikling og concret Anvendelse. I Foredraget var Kraften misbrugt og udartede ofte til Skraalen. Derimod gjorde den kraftige Catechisation bedre Virkning. En talrig Forsamling, især af Mandfolk; en Del fremmede Damer. Af Ungdommen svarede nogle godt, men i det hele var den død og sanseløs; maaske det er gaaet tilbage i de sidste Aar af den gamle Præsts Embedsførelse, thi den nye mangler ikke Liv og Nidkærhed.« Mon ikke den nye Præst har haft en Rem af Huden af det i Mynsters Øjne saa forhadte »Conventikelvæsen«? Det er i det hele taget besynderligt, at Biskop Mynster, der engang selv havde haft sin Opvækkelse, befandt sig langt bedre i Rationalisternes Selskab end i de vakte Kredse, enten de saa var pietistiske eller grundtvigske.

For at faa det hele Billede frem af Præstefamilien S. skal ogsaa nævnes, hvad Forf. og Højskoleforst. Anton Nielsen lader sin Fader fortælle i sin Bog »Gamle Nielsen« S. 119: »Da Anton blev demitteret fra Jonstrup Seminarium 1848, blev han straks Huslærer hos Pastor Schiødte i St. Fuglede. Her fik han et dejligt Hus at være i, da det var en elskelig Familie, og da Anton kom til dem, blev det gamle Frændskab og Venskab frisket op.« »Gamle Nielsen«, der var en dygtig og meget afholdt Lærer i Reerslev,

havde en Morbroder i Jerslev og en do. i Lille Fuglede, begge Gaardmænd. Det var den første, der som en ret velhavende Mand laante ham Penge rentefrit til at læse for paa Jonstrup.

17. Provst H a n s C h r i s t i a n S o n n e, 16.—2. 1875—26.—1. 1880, da død i Fuglede Prgd., men jordfæstet i Kalundborg.

Provst Sonne

Som Navnet antyder, var han Bornholmer, f. i Nexø 16.—8. 1817 og Søn af Købmand Herman Jacob Sonne, Strandingskommisær og engelsk Vicekonsul, og Hstr. Johanne Dorothea Saxtorph, der var en Præstedatter fra Staden. Han var den ældste af 9 Søskende og modtog i sit Barndomshjem en Opdragelse, der var præget af Faderens Strenghed og Retfærdssans, hvilket sik-

kert fik afgørende Betydning for Sønnens senere Indstilling og Livsførelse. Han havde oprindelig Lyst til Søen, men blev bestemt for Embedsvejen og skulde da gaa i Morfaderens Fodspor og være Præst. Cand 1841 med* laud. (*1.—1.), hvorefter han samme Aar blev Huslærer hos Grev Lerche paa Lerchenborg. Efter Anbefaling fra denne til sin Slægtning, Lensgreve O. D. Schack, Schackenberg, der havde Kaldsretten, blev Sonne 1.—5. 1845 Sognepr. i Møgeltønder, hvorfra han 19.—4. 1864 blev forflyttet til Thisted, hvor han tillige blev Provst for Hundborg og Hillerslev H. Derfra til Fuglede. Den 2.—7. 1868 R. af Dbg. og Provst for Arts-Løve H. 23.—7. 1879, altsaa kun ½ Aar, før han døde. Den 19.—4. 1849 blev han i Kbhn. gift med Margr. Carol. Rothe, f. 28.—7. 1823 paa Buderupholm og Datter af Konferentsraad Chr. Rothe, Kommitteret i Rentekammeret, og Hstr. Johanne Marie Selmer. Hustruen døde 4.—4. 1912, 89 Aar gl.

Provst Sonnes landskendte Søn, Forpagter C h r. S o n n e, har i sin interessante Selvbibliografi »Min Livsme-

lodi« sat sine Forældre et smukt Minde. Især Moderen faar en kærlig og rosende Omtale som en betydelig Kvinde: »En udmærket Mor for den store Børneflokk — 8 Sønner og 1 Datter —, udstyret med en klar Forstand, Aandslivlighed, hurtig Omdømme, musikalsk Sans og Teknik samt en vindende Elskværdighed.« Faderens strenge Opdragelse fra Barndomshjemmet gaar igen i Præstegaarden. Børneflokkens Talrigheid nødvendiggjorde en ret sparsom Økonomi, men der laa ogsaa noget maalbevidst bagved, idet Børnene derved trænedes til uanfægtet at kunne se andre Børn opnaa Goder, der ikke blev dem til Del. »Det kommer mindre an paa, hvordan man har det, end hvordan man ta'er det«.

Provst Sonne synes at have været en kraftig, noget streng, men flittig og praktisk anlagt Personlighed med en udpræget social Interesse, saa han uden at forsømme sin Præstegerning blev stærkt optaget af et Arbejde for Højnelse af Smaafolks, især Arbejderklassens ringe Kaar. Han er da ogsaa bleven mest bekendt for, at han som Præst i Thisted 1866 blev Stifter af en stedlig Brugsforening, som han selv personlig ledede i mange Aar. Det er Danmarks første, og derved blev han Stifter af Danmarks Brugsforeninger, der blev banebrydende for hele det store og mægtige Andelsapparat, der her i Landet mere end noget andet Sted har faaet en god og praktisk Udformning og er bleven af saa stor personlig og økonomisk Betydning for hele vort Samfund. Tanken er dog ikke original, men har sit Forbillede i den første lille Begyndelse, som fandt Sted i den lille engelske By Rochdale, da 28 Vævere for godt 100 Aar siden sluttede sig sammen og dannede den første Brugsforening, der altsaa har været den første levende Begyndelse for hele Andelsvæsenet. Ved de danske Brugsforeningers Fabriksanlæg i Viby ved Aarhus blev der 1906 rejst en anselig og vellignende Portrætbuste af Provst Sonne, hvor 1200 Brugsforeninger i Taknemlighed hædrede hans Minde. Denne Mindestøtte er senere flyttet til Lille Torv i Thisted.

Provst Sonne blev ogsaa den første Formand for Sammenslutningen af Danmarks Brugsforeninger i »Fællesforeningen«. Men da Arbejdet efterhaanden lagde for stærkt Beslag paa hans Tid, sprang han fra og flyttede sine Teltpæle over til Fuglede. Ogsaa her fik han startet en Brugsforening, der dog senere gik ind af Mangel paa Trivsel, men i Nabosognene findes store og udmærkede Brugsforeninger.

Den flittige Præst har foruden Artikler i »Dansk Kirke-tidende« og »Budstikken« skrevet »Det danske Kirkeaaars Pericoper«, men han var ikke ubetinget tilfreds med Kirkesøget i Fuglede. Han kunde udbryde, naar han kom hjem fra Gudstjenesten: »I Dag var der et Par Stykker, der havde forvildet sig hen i Kirken.« Det var ikke som i Thi-sted, hvor han var vant til en fyldt Kirke.

Sønnerne var næsten alle sande »Globetrottere«. Herman og Carl havde deres Gerning i Store Nord. Telegrafskab og engelsk Lloyd i Shanghai, Otto og Viggo i Nordamerika og Thyge i Buenos Aires. Christian, Forpagter af flere Herregaarde paa Laaland-Falster, var i 16 Aar den kendte Landstingsmand og en betydelig Personlighed, og August var Læge i Vejle. Det var ham, der paa sine gamle Dage besøgte os i Fuglede Prgd. Denne, der var ombygget siden hans Barndomstid, kendte han ikke, men han var særlig optaget af det gamle Akasietræ og beklagede, at Morbær-træet var frosset ihjel i den haarde Vinter 1929. Datteren Thora, f. 26.—7. 1864 og confirmeret i Uby 1880, altsaa efter Faderens Død, omtaler »store Broder« mærkeligvis slet ikke, og dog var hun eneste Søster iblandt de mange Brødre.

18. D i d e r i k P e t e r S v e n d s e n 13.—5. 1880— 13.—11. 1884.

Han døde paa Kommunehospitalet i Kbhn., men blev jordfæstet paa St. Fuglede Kirkegaard, hvor hans indhegnede Familiegravsted findes paa Højen nord for Kirken mellem denne og Kapellet. Der er efter gamle Folks Udta-

lenser en Mulighed for, at han blev begravet lige Øst for Konsistorialraad Bertel Struers Hvilested, men i saa Fald er dette saa taget ind til Gravplads for Gaardejer Christian Pedersen og Hstr. »Gamle Caroline«.

Født 5.—3. 1824 og Søn af Kammerraad Jens Peter Svendsen, Ejer af Helgenæs Hovedgaard i Branderslev Sogn og Hstr. Bodild Cathr. Abrahamine Diderichsen, cand. 1848 med laud. (l.*—l.), Lærer ved Søetatens Drengeskole 1851, Overlærer smstds. 1854, Sognepræst i Faaborg-Aarre 1860, do. i Thorstrup-Horne 1869 og derfra til Fuglede. — Gift i Holmens Kirke 20.—7. 1851 med Caroline Andersen, Datter af Slotsforvalter Jørgen Andersen, der tidligere var Fourer hos Arveprinsen, og Hstr. Kirstine Nicol. Funch. Hun døde 3.—10. 1894 og ligger sammen med sin Mand og to Børn, en Søn og en Datter, der døde i deres fagreste Ungdom, begravet i Familiegravstedet. Desuden havde Præsteparret to Døtre, nemlig Caroline Christiane Agathe, f. 31.—5. 1859 i Kbh. og 12.—10. 1883, gift med cand. theol., Lærer i Kbh. Henrik Frederik Helms, en Præstesøn fra Viskinde-Aunsø og selv Præst, sidst i Svendborg. Hun døde 3.—6. 1925. Og Bodil, der levede ugift i Kbh. og hver Sommer besøgte sine Forældres og Søskenes Grave. Hun var en elskelig Dame at have paa Besøg.

Pastor Svendsen har mesterligt oversat fra Tysk den lille Salme »Jesus, kom dog nær til mig«, der er en lille Perle og vil bevare hans Navn i teknemlig Erindring i den danske Folkemenighed. Han har ogsaa været flittig med Bidrag til »Evang. Ugeskrift« og »Dansk Maanedsskrift«.

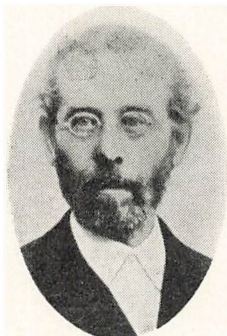
19. Caspar Frederik Dahlerup, 28.—1. 1885—31.—12. 1908.

Født i Norup, Vindblæs Sogn, og Søn af Stiftsprovst i

Pastor Svendsen

Aarhus Michael Henrik Ludvig Dahlerup og Hstr. Susanne Marie le Sage de Fontenay, cand. 1854 med laud. (1.—1.), Huslærer hos Overførster paa Vallø Baron Wedel-Wedelsborg i 2 Aar fra 1.—9. 1854, derefter hos Grev Holck-Winterfeldt til Rosendal i 5 Aar til 1.—1. 1862, saa uord.

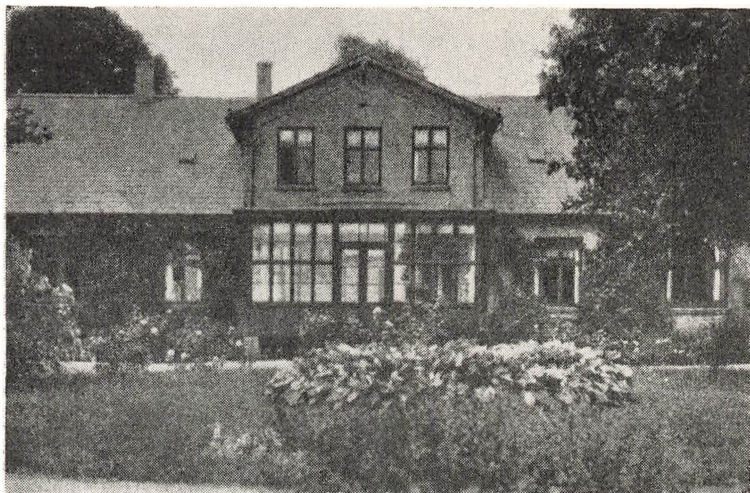

Provst Dahlerup

Medhj. hos sin Fader i Ballerup-Maaløv og Andenlærer ved Jonstrup Seminarium 22.—10. 1863, Sgpr. i Tømmerup 18.—6. 1870, do. i Damsholte paa Møen 13.—3. 1877, hvorfra han kom til Fuglede. Provst for Arts-Løve H. 1886, hvortil han sikkert maatte egne sig godt som fhv. Seminarielærer og som den ualmindelig nøjagtige og omhyggelige Embedsmand, han var, hvorom hele hans Embedsførelse vidner. Den 1.—10. 1892 R. af Dbg. og 22.—8. 1905 Danne-

brogsmænd, da han ved den Tid blev entlediget som Provst. Som Sgpr. tog han først Afsked 31.—12. 1908, hvorefter han flyttede til Kbhn., men han levede dog ikke saa faa Aar derefter og blev en meget gammel Mand. Han hørte til de hyggelige, tobaksrygende Præster af højkirkelig Observans, men da han havde taget sin Afsked, holdt han pludselig op med at ryge og rørte ikke Piben mere. Det var tappert gjort, selv om han maaske nok havde faaet sin Part.

Han var gift med en af de unge, muntre og vakre Præstedøtre (Emmy) i Henrik Scharlings »Ved Nytaarstid i Nøddebo Præstegaard«, hvis rigtige Navn var Emilie Louise Augusta van Wylich, der var født i Serup Prgd. i Hids H. 18.—5. 1837 og Datter af Sgpr. Peter William van Wylich, sidst i Greve-Kildebrønde, og Hstr. Henriette Michelsen. Hun har sikkert i sine unge Dage været smuk og indtagende. Hun døde i Fuglede 27.—10. 1908, men blev jordfæstet paa Vestre Kirkegaard i Kbhn., hvor ogsaa Provsten blev stedt til Hvile. — Der var trende Børn i

Fuglede Præstegaard.

Ægteskabet: 1. Henriette Susanne, f. 1.—8. 1870 i Jonstrup, ugift. 2. Hans Vilhelm, f. 9.—8. 1872 i Tømmerup, cand. theol., død som Forstander for Blindeinstituttet i Kbh. 3. Ludvig, der var Overretssagfører i Kbh.

Provst D. har udgivet en Oversigt over Danmarks Literatur- og Sproghistorie foruden et Par Begravelsestaler fra Tømmerup Tiden. Han var en fin og nobelttænkende Mand, men noget tør, saa Kirkegangen var efter Sigende ikke saa overvældende i hans Tid. Folk fortæller, at han de sidste Aar næsten altid sluttede Gudstjenesten med Salmen »Saa vil vi nu sige hverandre Farvel«. Den folkelige og kristelige Bevægelse, som ytrede sig i grundtvigske Kredse, yndede han ikke, ligesom de kirkelige Frihedskrav var ham imod. Saa kunde han bedre, saaledes som mange højkirkelige Præster havde det dengang og fremdeles har det endnu, forlige sig med den indremiss. Vækkelsesbevægelse. Paa hans og Hustrus Initiativ og Støtte blev ogsaa det lille Missionshus bygget i Store Fuglede 1902.

Provst D. er en af de Præster i Fuglede, hvis Navn

længst vil blive husket, navnlig da ogsaa, fordi Præstegaarden i hans Tid blev ombygget og den sidste Reducering af Præstemarken fandt Sted — helt ned til 15 Tdr. Land, altsaa et jævnt godt Husmandsbrug. Provstens Broder, Jens Vilh. Dahlerup, den store Arkitekt, som han blev kaldt, der har bygget Det kgl. Teater, Jesus Kirken i Valby m. fl., har leveret Tegningen, og Tømrmester i Kbh. Hans Jacob Kornerup Koch, der var Lærling hos Præstegaardens Bygmester, Tømrmester Kornerup i Roskilde, har lavet Trappen i Hovedgangen som sit Svendestykke. Det er ogsaa et nydeligt Stykke Arbejde. Fra Øst-siden tager Stuehuset med sin dobbelte Kvist paa Midten sig meget smukt ud, og der er en vis Stil over Præstegaarden, dog ligger Stuehuset for lavt til Gaardsiden, hvor det ser ud til at »ligge paa Jorden«. Af Hensyn til den smukke Udsigt over Tissø blev Stuehuset flyttet noget længere mod Syd. Man kan vel sige, at det er bygget til en Provst med Venteværelse foran Kontoret, og der er Stuer nok baade forneden og foroven, og Indretningen er helt god med indbyggede Skabe baade i Venteværelset til Arkiv, i den store Spisestue og i Soveværelset, 5 Alen til Loftet og 5 Tommers Indskud med Ler i Gulvene. Dog er Økonomilejligheden langt fra praktisk, og den lange, mørke Gang, som der findes i mange Præstegaarde, blev man heller ikke fri for her. Opvasken er et ussel Rum, hvor der tillige er en aaben Nedgang til Kælderen og meget koldt. I Køkkengangen er der knap Plads til et Par Træsko, men saadanne brugte Provsten vel heller aldrig, men gik med blankpudsede Støvler lige fra Soveværelset. Kælderpartiet med de fire rummelige, cementerede Rum er fortræffeligt. Der var Plads til Brændsel, Frugt- og Spisevarer og saa Provstens gamle tro Kusk Per. I de seks Værelser paa Loftet var der ikke Plads til ham, thi de var fyldt med glade Ungpiger, der skulde lære Husholdning i Præstegaarden. Ogsaa Staldbygningerne med det lille, mørke Rum til Konfirmanderne og Vaskerummet var altfor indskrænkede,

saa da Provst Hansen kom og selv overtog Avlingen, opførte han straks en »Stakhjelm« oppe i Kanten af Præstemarken.

Provst D. var en meget kyndig og interesseret Have-mand, der fra sine Udenlandsrejser siges at have hjemført en Del sjældne Træer og Buske (f. Eks. *Paulonia imperialis*, *hebecus Syriacus* m. fl.) til sin Have, som Per holdt i fin Stand. Og han udvidede den betydelig, saa Prgd. ligger midt i Haven, der er som en stor Park. Det gamle Stuehus' Grund blev planeret til Tennisplads. Og Provst Hansen fulgte efter og plantede en Del flere Frugttræer og indrettede den pragtfulde Allé langs Byvejen mod Nord. Det kan ikke nægtes, at jeg ofte har sendt mine to højærværdige Formænd en kærlig og taknemlig Tanke, hvad enten jeg nød den henrivende Udsigt fra den store lukkede Glasveranda, der for Resten var Provst Hansens Værk, eller vankede omkring i den store og smukke Præstegaardshave enten med et Haveredskab i Haanden eller for at »finde« eller overveje en Prædiken.

20. Provst Hans Peter Hansen, 25.—5. 1909—12.—10. 1928, da død i St. Fuglede, men begravet i Gentofte, hvor han en lille Tid i Forvejen havde købt en Villa. Nu maatte saa hans Hustru flytte alene dertil, og der døde hun et Par Aar efter.

Provst H. var født 3.—1. 1859 i Horne paa Fyn og Søn af Forpagter af Akkerup Prgd. ved Assens, senere Gaardejer i Skydebjerg Hans Hansen og Hustru Ane Johanne Mikelsen. »Gik som ung i Landsbyskolen og var efter min Konfirmation og til jeg indkaldtes til Militærtjeneste (Fæstningsartillerist), Bondekarl. Kom saa paa Skaarup Seminarium, hvorfra demitteret 1884.« Derefter Andenlærer paa Thurø 1884—86, Student privat 1888, cand. theol. 20.—6. 1893 med laud. (1.—1.), uordineret Medhj. i Nr. Aaby-Indslev 1893—94, Sognepræst i Ulstrup 1894, do. i Brøndum-V. Nebel 1900, Provst for Skads H. 1.—3. 1905, derfra til Fuglede. R. af Dbg. — Den 12.—9. 1894

gift paa Thurø med Valborg Kirstine Petersen, f. 18—11. 1865 og Datter af Skibsreder Rasmus Peter Petersen og Hstr. Ellen Ring Hansen. Deres Børn er: 1. Ellen Ring Hansen, f. 25—6. 1895 og gift med Gaardejer Johs. Jensen paa Haslev-Egnen. 2. Anna Ring Hansen f. 24.—11. 1896, Sygeplejerske i Kbhn. 3. Kirsten Ring H., f. 26.—2. 1900, Lærerinde i Gentofte. 4. Helge Ring, f. 14.—7. 1902, cand. mag., Lektor i Kbhn. 5. Gunnar Ring H., f. 14.—9. 1904, Forretningsdrivende i Kbhn.

Provst H. P. Hansen

Med Provst H. rykkede den grundtvigske Forkyndelse ind i Fuglede Kirke, og han samlede især de første Aar en stor og taknemlig Skare om sin Prædikestol. Nu mødtes, hvad der af grundtvigsk præget Liv og Tankegang fra Nabosognene eller fra de unges Ophold paa Højskole eller Efterskole var trængt over Sogneskellet og havde faaet Fodfæste i Sognene med en dyb og varm kristelig Forkyndelse, og flere udensogns løste Sognebaand til ham. Herskabsvæsenet forsvandt fra Præstegaarden, og en jævnere Leveform blev raadende, da Provst H. var en jævn og folkelig Mand. Han kunde gaa i Træsko, forke Korn i Marken, om det skulde være, og hans præstelige Ære tog ingen Skade derved. Han havde god Forstand paa Landbrug og kunde ogsaa paa dette Omraade dele Interesser med sine Sognefolk. Under den forrige Verdenskrig vakte han deres Beundring, maaske iblandet et lille Stænk af Misundelse, ved at dyrke 5 Tdr. med Gulerodsfrø, hvilket indbragte ham en fabelagtig Bunke Sedler i Tegnebogen: »Jeg kunde ikke skammes til at forlange mere, for saa havde jeg faaet det.« Det var en Blanding af Slumpelykke og Forudseenhed. Næste Aar vilde alle dyrke Gulerodsfrø, men da gav de ikke noget særligt.

»Fiskeretten i Tissø og Fiskebækkene«.

Iblandt Provst Hansens Embedsindtægter var der i Kaldsbrevet optaget en Bemærkning om Fiskeret i Tissø m. v. Denne Embedets Herlighed og Rettighed havde hørt Kaldet til fra Arilds Tid, hvorom flere Tingvidner fra Arts H.s Ting og et Tingvidne fra »Sjællandsfars Landsting af 1445 Onsdag for Sct. Valborre Dag« bærer fuldgyldigt Vidnesbyrd. Af alle disse Tingvidner findes der bekræftede Kopier i Arts H.s Provstibog. I et af dem optræder »Hans Moltke af Tygstrup af Vaaben«, d. v. s. Væbner (adelig) 1454 den Torsdag næst for Palmesøndag« og angik Fiskeretten i »Telnebæk« mellem Store F. og Tystrup Marker. I Tingvidne af 1444 drejede Sagen sig om »Kirke-Fiskebæk«, »liggende tværs over fra Hallesløvlund uden for Fuglede Magle Mark, norden Aamosestrømmen«, og i Tingvidner af 6. April 1571 og 6. Sept. s. A. gjaldt det »Telnediget« og den »Fiskebæk, som løber af Tissø og tværtind ad Adelstrømmen (Hovedløbet), og som har været brugt til Fuglede Magle Præstegaard med Aalegaarde, Aaletræer, og hvis (hvilke) andre Redskaber man kan fange Aal eller andre Fisk med«. Og hver Gang blev der vidnet »med oprakte Fingre paa Tro og Samvittighed af beskedne (∴: som vidste Besked), gode Dannemænd indenfor Tingstokkene« (∴: foran Skranken), at Fiskeretten i nævnte Vandstrømme til og fra Tissø »haver ligget til Præstebolet i Fuglede Magle uildet og ukært (d. v. s. upaatalt og ikke paaklaget) indtil denne Dag«. Iblandt dem, der gerne vilde have Andpart i Fiskeretten, nævnes Peder Bent til Anderskov og Jens Pedersen, som da boede i Fuglede Magle paa Sanctæ Agneses Gods (vel Klostret i Roskilde?), men de skiftende Præster gik altsaa stadig af med Sejren og hævdede Rettigheden for Kaldet.

Fiskerettens Omfang nævnes af Holger Geertsen i Provstibogen saaledes: »Desuden ligger til Præsten fri Fiskeri og Fiskebække udi Tissø. Fra Skiellebæks Holm, det er fra Skiellet mellem Tystrup og Bierre Marker, endog baade i For- og Bagaaen, hvor Fortogg (Fortov) er for Jorden,

som Fuglede Præstekald tilhører paa Bierre Marker, og indtil Beches Led ved Kruen (d. v. s. Bækkes Led ved Kroen), som hidtil haver været i god Hævd brugt af alle mine Formænd uden nogen Hinder af nogen, hvilke saavel som andre Mensalgoder mig Velb. Hans Lindenov udi mit Kaldsbrev af 3. Oktbr. 1640 paa Kong. Majest.s Vegne naadigst ligesom mine Formænd at nyde, bruge og beholde fuldkommelig tillader«.

For- og Bagaaen kunde tyde paa, at Fiskeretten gjaldt paa begge Sider af Augerup Vandmølle, og i Søen gjaldt den fra Aaens Udløb af Tissø til Tissøgaard, der tidligere kaldtes Bæks Kro, hvorfra Kroholdet, da Banen kom, blev flyttet op i Jerslev Stationsby — altsaa ud for begge Fuglede Sognes Kyststrækninger.

Fiskeretten er ogsaa omtalt i Formanden Diderich Gottschalchs Kaldsbrev af 4. Okt. 1634 »med Velb. Hans Lindenovs egen Haand skrevet, underskrevet og beseglet, her i Præstegaarden endnu i Gemme, bekræftet med dette Ord: »Hr. Diderich maa ikke tilstede noget af Præstegaardens rette Tilliggende, Ager, Eng, Skov, Mark og Fiskeri, som nu tilligger og fra Arilds Tid tilligget har at frakomme i nogen Maade«.

Denne Embedets Rettighed og Indtægt var imidlertid bortkommet i Tiden efter 1802, maaske først efter 1831, men hvornaar og hvorledes kan ikke oplyses. I Bertel Struers Indberetning nævnes den som foran anført blandt Embedsindtægterne. Provst Hansen søgte og fik Ministeriets Bevilling til fri Proces for om muligt at bjærge Fiskeretten tilbage til Kaldet, men da to betydelige Sagførere i København fraraadede ham at skride til Anlæggelse af Proces, idet der gennem Tiderne var opnaaet Hævdsret for de nye Ejere, opgav han Sagen, sikkert med et Suk, fordi han fandt, at her var begaaet en Uret og et Overgreb.

Denne »Luftspejling« iblandt Embedsindtægterne kom ikke med i Opslaget, da jeg søgte Fuglede Sogne kald.

Provst H. forenede Grundighed i Kundskaber med et rigt

dansk Lune og dyb kristelig Alvor med sand, menneskelig Forstaaelse. Han var ret veltalende, men hørte langt fra til de Præster, der skal høre sig selv tale ved enhver Lejlighed og knap kan holde op igen; men naar han tog Ordet, faldt hans Udtalelser med Vægt. Han blev meget brugt som Foredragsholder. Det var efter Opfordring, at han stillede sig til Rigsdagsvalg som Venstres Kandidat i en af de fynske Kredse, men blev ikke valgt. Jeg kunde godt tænke mig, at dette var uklogt af ham, selv om han egnede sig fortræffeligt til at tage Plads paa Tinge, og jeg er Modstander af, at Præster og Lærere politisk skal have Mundkurv paa, men flere i de andre politiske Lejre var ikke frigjort nok til, at de kunde taale det. Hvornaar kommer vi mon saa vidt? Og det svækkede muligen Tilslutningen til ham og Kirkebesøget noget. Det var sikkert ogsaa uklogt af ham, at han lod sig udnævne til fungerende Provst for Arts og Løve H., da Provst Hertz i Finderup døde. Han var da en ældre Mand, og det blev nu ham, der fik den besværlige Opgave at indarbejde alle de mange Kasser i det store Provstis Pastorater, hvilket var en Følge af de nye Kirkelove af 1922. Det er ikke umuligt, at alt dette brydsomme Slid, som det jo var, gav nogen Uro og et sjæleligt Pres til hans sidste Aar, ja forkortede hans Dage.

»Tunger af Ild og dog Prædiken mild
Giv dem, du salver og sender!«

21. J e n s P e t e r s e n L u n d ø e 25.—1. 1929—30.—11. 1940, da endlediget og flyttet til Viborg, hvor min Hustru ligger begravet og jeg nu bor i hendes Barndomshjem. — Født paa Halvøen Lundø, den nordligste Spids af Fjends H. mellem Skive Fjord og Lounds Bredning, 19.—11. 1876 og Søn af Vaadbinder og Landbruger Jens Peter Petersen og Hstr. Inger Andersen, Student fra Viborg 1896, boede paa Regensen 1899—1901, cand. 15.—1. 1902 med laud. (1.—×1.). Ved kongel. Bevill. af 3.—3. 1900 tillagt Familienavnet Lundøe. Den 25.—7. 1902 udnævnt til pers. Kap.

hos Sognepræst Rich. Petersen, Grevinge i Odsherred, men først ordineret 4. Okt. s. A. af Biskop Skat Rørdam i Vor Frue Kirke, 16. Sept. 1905 pers. Kap. hos Sognepræst Andreas Winding i Vridsted-Fly, 26. Febr. 1907 Sognepræst smstds. og 10. Febr. 1913 do. i Sejling-Sinding; derfra til

Pastor Lundøe

Fuglede, hvor jeg ligesom i Sejling-S. blev Nr. 21 i Præsterækken efter Reformationen. Den 27. Febr. 1941 udnævnt til R. af Dbg. — Den 31. Okt. 1905 viet i Viborg Domkirke til Marie Nielsine Halkjær, f. i Viborg 21. Maj 1879 og Datter af Snedkerm. Carl Aug. Halkjær og Hstr. Johanne Marie Nørgaard.

Min Hustru fik kun Lov til at leve i Fuglede et lille Aars Tid, da hun døde efter et apoplektisk Slagtilfælde 16. Jan. 1930. Beboernes kærlige Deltagelse og Medfølelse har Børnene og jeg aldrig kunnet glemme, men bevarer ligesom saa meget andet godt og velsignet i kærlig og taknemlig Erindring. — Børnenes Navne er: 1. Sara Johanne Marie, født i Vridsted 7. April 1907 og gift med Sogneraadsformand, Gmd. Søren Poulsen, Ungstrupgaard i Sinding. 2. Jens Carl Knud, f. i Vridsted 6. Maj 1911, uddannet ved Boghandelen, men nu Kontorassistent paa Viborg Amtssygehus, gift med Gudrun Elisabeth Kristiansen af Viborg. 3. Elisabeth Inger Laura, f. i Sejling 27. Febr. 1917 og gift med Adjunkt, cand. mag. Eilif Bøgebjerg, Svendborg.

»Herren han er dog sine tro, ogsaa naar de mistvi'le,
Roser han lod paa Torne gro, lærte os saa at smile.«

22. J a c o b J e s p e r s e n fra 1941. Født 3. April 1899 i Mygdal i Vendsyssel, hvor Faderen var Gaardejer, Student fra Statens Kursus i Kbhvn. 1927, cand. 1933 og samme Aar Sognepræst i Holbæk-Udby, Rougsø H., hvorfra forflyttet til Fuglede. — Gift 23. Maj 1933 med Augusta

Marie Gjørup, f. 26. Marts 1907 og Datter af Sognepræst Knud Gjørup, sidst i Køge-Ølsemagle, og Hustru Magda Stühlmann.

Siden Pastor Schiødtes yngste Datter Vilhelmine Bjarnina 20. Aug. 1848 blev født i Fuglede Præstegaard, har »Stor-ken« stadig lagt sine Ture uden om Præstegaarden, endskønt han jo holder til paa Nabosognets Kirketaarn, vel sagtens fordi det var ældre Præstefamilier, der havde til Huse der. Nu, da der er kommen yngre Præstefolk til Sognene, værdiges han igen at gøre Visit i Fuglede Præstegaard. Nu er der igen Smaabørn i Præstegaarden, der kan fylde op i de rummelige Stuer og Haven med deres barnlige Pludren og glade Væsen.

EN LÆREREKSAMEN I EGEBJERG 1758

Af Georg Hansen.

Paa et Tidspunkt, da Læreruddannelsen er under stærk Debat, vil det maaske ikke være uinteressant at se, hvilke Krav man for et Par Hundrede Aar siden stillede til dem, der agtede sig i Folkeskolens Tjeneste. Ifølge Folkeskolelovene — af $28/3$ 1721 for Rytterskolerne og $23/1$ 1739 med afgørende Ændringer $29/4$ 1740 for det nyoprettede almindelige Landsbyskolevæsen — krævedes først og fremmest de nødvendige Kundskaber i Religionens Grundsandheder samt nogen Læsefærdighed, dertil helst lidt Øvelse i at skrive samt Begyndelsegrundene i Regning — sva- rende til, at de obligate Undervisningsfag kun omfattede Religionsundervisning og Læsning, mens Regning og Skrivning alene skulde meddeles dem, der betalte ekstra derfor. (Om Undervisningen, Skolerne og Skoleforholdene henviser jeg iøvrigt til mine Afhandlinger i Hardsyssels Aarbog og Jydske Samlinger 1943, Holbæk Amts, Vejle Amts og Aarhus Stifts Aarbøger 1944). Alle Ansøgere skulde — hvad enten de var studerede eller ej — iflg. begge Love, henholdsvis Stk. 1 og Stk. 10, examinieres af Provsten i det Herred, hvor de skulde ansættes, og erklæres duelige, før de kunde faa deres Kaldsbrev. Ikke mange af disse Overhøringer er bevaret, da de — ogsaa iflg. Lovene — forrettedes mundtligt. Enkelte Examinationer foregik skriftligt, og blandt disse er nogle faa overleveret til vor Tid.

Den her meddelte stammer fra 1758, afholdtes i Egebjerg i Ods Herred, og findes i dette Herreds Provstearkiv paa Landsarkivet i København. Den eksaminerende Provst var Jens Holgersen Arctander, der havde været Provst over Ods Herred siden 1754 og Præst i Egebjerg siden 1736. Eksaminanden var Søren Baarsen, der stammede fra Norge. Han var 1743 blevet privat dimitteret til Universitetet gennem Christiania Latinskole, havde taget Filosofikum 1745 med Karakteren illum (anden Karakter) og teologisk Embedseksamen 26—9—1754 med Karakteren Non.

Det betød ikke, at han var en Dumrian. Ifølge Universitetsfundatsen $3\frac{1}{3}$ 1732 bestemte en Kandidat ved Omfattet af sine Opgivelser selv den øverste Grænse for Udfaldet af sin Eksamen. Man regnede med tre Hovedkarakterer, som man opgav til. Ønskede man at naa den højeste Karakter — laud — maatte man opgive Kirkehistorie, hele det gamle Testamente paa Hebraisk foruden det ny Testamente paa Græsk. Vilde man nøjes med mellemste Karakter — haud — kunde man stryge Kirkehistorien og indskrænke Hebraisk til de historiske Bøger, og var man tilfreds med Non ogsaa stryge Hebraisk. Opgivelserne omfattede da Ny Testamente foruden et vist Kendskab til Bibelen (Bibelhistorie) og Dogmerne.

Søren Baarsen opgav til Non. At man opgav Ny Testamente betød ikke alle det ny Testaments Bøger, men at man eksamineredes i nytestamentlig Græsk og iøvrigt opgav et nærmere bestemt Pensum, som Universitetsordningen $\frac{9}{10}$ 1773 fastsatte til een af det ny Testaments Bøger for Noncontemnendisters Vedkommende — de Breve dog undtaget, der kun bestod af eet Kapitel. Det var ikke noget stort Pensum, og en teologisk Embedseksamen garanterede ingenlunde den højeste Lærdom hos sin Indehaver, og man forlangte da ogsaa en ny Examen hos Bispen, før en Mand fik Præstekald, ligesom det utvivlsomt var paa sin Plads, at teologiske Kandidater aflagde en Prøve, før de

blev Skoleholdere. Det maa dog siges, at Overhøringen i Dogmatik til teologisk Embedseksamen krævede Bevisførelse med Bibelsteder, selv om det maaske kun har drejet sig om disses Indhold gengivet efter Professorernes Forelæsninger.

Ligesom Folkeskolens Alfa og Omega var Religionsundervisningen — skabt af Pietismen som den var — var Religionskundskaben Tyngdepunktet i Lærerprøven. Mens Kravene i Regning i Sandhed holdt sig til det yderst beskedne, hvad omstaaende Opgave viser, var Kravene i Religion alvorligere, dertil gik de ensidigt ud paa at prøve Sikkerheden i de dogmatiske Sandheder. Det svarede ganske nøje til, hvad man underviste og eksaminerede i paa Universitetet. Indtil 1773 drejede dettes Undervisning sig først og fremmest om at indprente de dogmatiske Læresætninger, mens Undervisning i Exegese først indførtes dette Aar, og de Spørgsmaal, Søren Baarsen besvarede paa Universitetet 1744, afveg ikke meget fra dem, han fire Aar senere stilledes overfor i Egebjerg Præstegaard, blot at Spørgsmaal og Svar i første Tilfælde serveredes paa Latin — i Oversættelse lyder nogle af dem — Har Gud forudbestemt det kommende? — Han bekræftede det (med) Pslm. 139. — Ønsker Gud, at Menneskene omvendes? — Han bekræftede det (med) Tim. 2. — Er det med en uomgængelig Vilje? — Han benægtede det, men paa rigtig Maade. — Vilde Gud i det gamle Testamente, at Mennesket skulde frelses? — Han bekræftede det. — Var Dogmet om Kristus Midlet til Frelse i gamle Testamente? — Han bekræftede det (med) 1. Tim. 2 (og) Acta 4 — — — eller Spørgsmaal af bibelhistorisk Karakter — Paa hvilken Maade døde Saul? — I Krigen. — Blev han dræbt af en anden? — Han styrtede sig i sit Sværd. — Paa hvilken Maade blev Saul Israeliternes Konge? — Intet Svar. —

Der er ikke stor Forskel hverken paa Arten eller Vanskelighedsgraden af de to Examiner, og Lærerprøven var ikke gjort vanskeligere for Søren Baarsen som Følge af,

at han var teologisk Kandidat, end den gjordes for andre Aspiranter til Skoleholderkald, de være sig studerte eller ustuderte — enkelte bevarede Examinationer af ustuderte viser det klart.

Undersøger man de af Søren Baarsen anvendte Bibelsteder, viser de sig at være af et saadant Indhold, at dette svarer til den Brug, der er gjort af dem.

Den skriftlige Udformning lader derimod en Del tilbage at ønske. Enkelte Steder er der udeladt Ord, og det anvendte Sprog er — ogsaa set i Forhold til Tidens almindelige Skrivemaade — knudret og ret ubehjælpsomt. Det er her gengivet i den Form, Søren Baarsen afleverede det i 1758, bortset fra enkelte Ændringer i Bogstaveringen. Kni-ber det her og der for den nutidige Læser at faa den fulde Betydning af de leverede Svar, bliver han til Gengæld klar over, at den ydre formelle Side ikke spillede nogen stor Rolle ved Datidens Lærereksamen.

(Søren Baarsens Spørgsmaal og Karakterer til teologisk Embedseksamen og Filosoficum er hentet fra Universitetsarkivet paa Rigsarkivet.)

Kvæstioner, som Studiosus Søvren Baarsen har ved sin Examen ifølge Forordningen af 28. Marts 1721 besvaret, førend han til Skoleholder i den kongelige Højby Skole blev antagen:

1. Hvilke er de fornemste Pligter, som en Skoleholder har at tage i Agt, der ønsker at gøre sit Embede til Velsignelse?
— At han ved Bøn og inderlige Paakaldelse udbeder sig Guds Aands Kraft og Styrke til at udbrede Guds Ære i at plante ej alene Lærdommen i de unge, men og daglig forestille dem skikkelig og gudfrygtige Øvelse mod Gud og deres Jævnkristen og Næste.
2. Hvorfor har Gud i den moralske Lov givet os tvende Bud, som begge siger: Du maa ikke begære?
— For at vise, hvor høj og majestætisk Gud er, og hvor ypperlig hans Himmel og Salighed er at eftertrægte og begære og derimod hvor farlig al anden Begærlighed fører med sig, saasom det strider mod hans Lov.

3. Kan et igenfødt Menneske holde Guds Bud?
— Ja, ved Kristi Kraft — jeg formaar alle Ting i Kristo Jesu.
4. Hvad er Troen paa Kristum?
— Troen er en bestandig Tillid om Guds Naade, som formedelst Kristum er forhvervet. Troen paa Kristum er, at jeg intet ved og ej vil vide anden Vej og Maal til Saligheden uden ham, bevidnes klarligen Act. 4.
5. Hvor mange Slags er Troens Kraft?
— Troen er for sig selv ikkun een, som Paulus vidner Eph. 4. Men til dens Kraft, som ytres i Guds Barns Hjerte, kan baade være indvortes og udvortes, indvortes bestaar i Fred, Fryd og Glæde i den hellig Aand, udvortes i herlige Dyder, som teer sig mod Gud og Menneskene.
6. Til hvad Ende har Gud skabt alle Ting?
— At han vilde loves, prises og berømmes over alle Ting, og alle Ting i Himmelen og paa Jorden skulde bekende ham for Herre og over sig.
7. Hvad forstaas ved Menneskens frie Vilje?
— Naar de ikke holder sig Guds Lov og Rettesnor efterrettelig, men sætter alle Ting til Side for at drages og føres ved deres eget Hjertes onde Tilbøjelighed.
8. Havde Kristus i sin Fornedrelses Stund paataget sig menneskelige Skrøbeligheder?
— Ak ja! han var os lig i alle Tilfælde — Synden undtagen. Det var ganske imod hans guddommelige Natur, som var forenet med den menneskelige, der og ganske var fri for Synd, formedelst den hellige Aands Overskyggelse Luc. 2.
9. Var der Logetsteds i det gamle Testamente forudsagt, at Kristus skulde korsfæstes?
— Ja, adskillige Steder, snart hos alle Propheterne, især har Propheten Esajas spaaet derom — Esajas 53 og Sakarja 9.
10. Var Kristi Nedfart til Helvede til Forsoning for os?
— Vi var alle tilforn forsonede i hans Død; men ved sin Nedfart vilde han vise os den store Sejer, han havde lagt sig ind over Satan vor Sjælelfjende, som Peder kalder ham 1. Pet. 5.
11. Hvoraf kan et Menneske vide, at han har den hellige Aands Oplysning?
— Naar han lader sig drive, lede og føre ved den hellige Aand og aldrig imodstaar eller bedrøver den hellige Aands iboende Naade.

12. Hvori bestaar vor Retfærdiggørelse af Gud?
— Naar vi for Jesu Kristi Guds Søns Skyld anses ganske og aldeles hellige og fri fra al den Straf, som ellers Loven dikterer andre Syndere. Vi bliver alle retfærdiggjorte af Naade, ved den Genløsning, som er sket formedelst Jesum Kristum.
13. Hvad er Meningen af den anden Bøn i Fader vor etc. Tilkomme dit Rige?
— At Guds Rige maa ogsaa ske hos os her paa Jorden, ligesom den sker hos Gud i Himmelen.
14. Bevis af Luthers lille Kathekismus at smaa Børn i Daaben annammer den hellige Aand?
— Efter sin Barmhertighed har (Gud) frelst os ved Igenfødselsens og Foryngelsens Bad, som sker ved den hellig Aand etc.
15. Hvorledes forstaas de Ord Rom. 6. 4. — Saa er vi da begravne med Kristo ved Daaben til Døden?
— Ligesom Kristus blev begravet for vore Synders Skyld, saa bør vi og ved den hellig Aands Kraft døde og dræbe den gamle Adam og nedsænke ham i Poenitentses Vande.
16. Annammer de, som uværdige gaar til Guds Bord, virkelig Kristi Legeme og Blod?
— Ja, de annammer vel Kristi Legeme og Blod efter Pauli Ord, at de er skyldige i Kristi Legeme og Blod, og alt nyder ikke den Naade og Salighed, som Jesu Legeme og Blod ellers er og bliver for alle værdige Annammere.

Specimen arithmeticum:

En Alen Klæde koster 2 Rd. 3 mk. 8 sk., hvad da 12½ Alen?
Facit: 32 Rd. 1 mk. 12 sk.

Egebjerg, d. 21. Juli 1758.

S. B a a r s e n,
manupropia.
(med egen Haand).

FATTIGGÅRDEN I HOLBÆK

Af **Anton Hansen.**

Det var en bemærkelsesværdig begivenhed, der indtraf, da Holbæk byråd den 22. juli 1909 vedtog at nedlægge fattiggården fra oktober flyttedag samme år, og derefter anbringe de arbejdsdygtigste af de 47 alumner, der var tilbage, deriblandt en 36-årig kvinde med et 1-årigt barn, på arbejdsanstalten, og »resten af de fattige, de gode, gamle i almindelighed over 60 år, kun lidet arbejdsdygtige«, som det hed i indstillingen, i private plejehjem.

Forud herfor var dog allerede i 1901 en del overført til arbejdsanstalten, og da byen i 1907 fik overenskomst med amtet om anbringelse af arbejdsuvillige og sindssyge på anstalten, var tilgangen blevet en del begrænset, og nedgang i antallet af indlagte sporedes, hvilket også var nødvendigt alene af den grund, at det stykke jord, hvorpå man i væsentlig grad beskæftigede de arbejdsføre i arbejdsstuen, var frastykket til opførelse af rådhuset.

Desværre blev det ikke lige straks den store humane revolution, som man kunne have haft grund til at vente. En del af »de gode, gamle« blev nemlig anbragt i pleje hos den afdøde fattiggårdsbestyrers enke, der stadig blev boende på gården, og forblev således under nogenlunde samme forhold som før. For dem mærkedes ingen større forandring. »Julle-Anders« kneb og mishandlede stadig sin syge kammerat, Groes, som han maatte passe, og madam Petersens og jomfru Bjerrings triste øjne så stadig skue længselsfuldt hen af Kirkestræde.

Som kommunens tilsynsførende med fattigunderstøttede, anbragte i privat pleje, konstaterede kaptajn Hede-

gren og jeg så sent som i 1917, at det var forbudt at gå udenfor gården, de måtte ikke engang gå over og sidde på bænkerne i Kirkealleen, hvorfor byrådet da også kort tid efter vedtog at sprede disse gamle stakler til forskellige plejehjem i byen. Først da var fattiggårdsånden og -mentaliteten helt udryddet.

Nå, udelukkende humanisme var det vel heller ikke, der lå til grund for byrådets vedtagelse om fattiggårdens nedlæggelse, i hvert fald slås der også i indstillingen stærkt på det økonomiske, ligesom det fremhæves, at kommunen sikkert vil opnå en formindsket tilflytning af yngre, fremmede fattige, idet det snart vil rygtes, at det at komme under offentlig forsorg i Holbæk, i de fleste tilfælde er ensbetydende med at komme på arbejdsanstalten.

Fattiggården i Klosterstræde havde tidligere været en fornem ejendom, opført ca. 1670 af sognepræst, magister Søren Maj, og senere beboet af forskellige fremtrædende personer, f. eks. borgmester Lyders, herredsfoged Dall og overkrigskommissær Forbæk. Holbæk kommune havde købt denne ejendom allerede i 1848, men det var først i 1853 man indrettede den til fattiggård og friskole, og derved tildels udslattede det sidste anstrøg af fornemhed i dette bykvarter.

Nu havde man altså et sted, hvor man kunne afsondre »fattiglemmerne«, som man benævnte såvel værdige som uværdige trængende, saaledes at borgerskabet til daglig forskånedes for synet af disse stakler. Kun om lørdagen, når de havde udgangstilladelse, hjemsøgte de i deres særprægede påklædning forretninger og de mere velstående borgerhjem for at tigge en- og toører sammen, og mangan vellykket rus blev en sådan aften transporteret hjem til Fattiggården af såvel mænd som kvinder.

En sådan rus måtte udsoves i fattiggårdens private arrest, der var indrettet i et lille udhus, der endnu forefindes med jernstænger for vinduerne og et lille glughul i døren.

Der nævnes dog også et eksempel på, hvorledes det kunne gå, hvis ikke rusen blev båret direkte hjem på fattiggården. Det skal være sket i fattiggårdens tidligste tid, at et gammelt subjekt, som opholdt sig der, på en udgangsdag var blevet så beruset, at han ikke vendte tilbage. Selv om han ikke efterlod sig noget større savn, skulle han for en ordens skyld helst findes, og det blev han. Ude på proprietær Ragers marker i nærheden af det nuværende Østre Anlæg fandtes nogle store latrinkuler, og i en af disse fandtes han ved forårstømningen, eller rettere sagt et mandsskelet, som man mente måtte stamme fra ham. Denne overlevering har jeg ikke kunnet få bekræftet, men den lyder jo meget troværdig.

For de arbejdsføre fandtes et arbejds hus, der dog som nævnt blev nedrevet ved Rådhusets opførelse, da det lå i vejen for dette byggeri. Vaskehuset, hvor fortrinsvis kvinderne beskæftigedes, er også nedrevet, men dets beliggenhed kan dog endnu ses i gårdens sydvestlige hjørne.

Hvad var det så for mennesker, der havnede i denne kombination af fængsel, arbejdsanstalt, sindssygeanstalt og alderdomshjem? Ja, det var alle mulige slags folk, der med eller uden egen skyld var blevet ude af stand til at klare sig selv. Der var selvfølgelig et stort kontingent af drikkældige og arbejdssky mænd, og der var for den sags skyld ogsaa kvinder af denne kategori, der var kvinder, der så stort på forholdene og brød sig pokker om præstens velsignelse til at vorde frugtbare og mangfoldige, de kom jævnlige tilbage for gavmildt at aflevere frugterne af deres varmbloodighed, altså et broget og lidet tiltalende udsnit af menneskeheden, hvoriblandt man uden skrupler anbragte stakkels mennesker, som på grund af sygdom og alder måtte søge offentlig hjælp, den første lov om alderdomsunderstøttelse kom jo først i 1891. For gifte personer betød en sådan anbringelse skilsmisse, idet mand og hustru anbragtes i hver sin afdeling, uden adgang til nærmere at omgås hverandre.

Fattiggården o. 1900. — Til venstre baghuset, hvor lemmerne boede. I midten museumsgårdens to store lindetræer og et plankeværk, bag hvilket ses friskolens ældste, nu nedrevne hus. Bagest ses taget af friskolen, nu museets hovedbygning.

Som det fremgår af indledningen, har der været en meget stærk belægning i de to bygninger, der anvendtes til bebyggelse, men lofterne var da også taget til hjælp. Denne stærke sammenstuvning af mange forskellige slags mennesker har næppe medvirket til at højne moralen, men det var vel heller ikke engang tilsigtet. Så meget er sikkert, at der umuligt kan have været de 250 kubikfod luft i sovestuerne pr. person, som udkrævedes i sådanne anstalter i h. t. indenrigsministeriets cirkulære af 9. april 1869.

Hvorledes levede så disse stakler iøvrigt? Ja, herom læser man bl. a. i et reglement fra 1870, hvori bespisningen beskrives således:

Middag:

Søndag: kødsuppe med boller, hvidkål, kartofler eller risengryn, 1 pot til hver. Eftermad: 25 kvint kød uden sener og ben.

- Mandag: byggrynsvandgrød, 1 pot til hver med $\frac{1}{4}$ pot mælk. Eftermad: kartofler med salt ($\frac{1}{16}$ pund«, hver ni kartofler og 13 kvint stegt flæsk.
- Tirsdag: grøn søbekål eller mælkegrød eller vælling eller kærnemælkssuppe, 1 pot til hver. Eftermad: saltet kød, 25 kvint råt, eller saltet flæsk, 13 kvint råt. Kødet eller flæsket koges eller steges.
- Onsdag: som mandag.
- Torsdag: tykke gule ærter eller kørvelsuppe eller kærnemælkssuppe, 1 pot til hver. Eftermad: 13 kvint flæsk råt.
- Fredag: grynsuppe eller vælling eller bollemælk, 1 pot til hver. Eftermad: 13 kvint flæsk råt.
- Lørdag: øllebrød, 1 pot til hver. Eftermad: som mandag.

Frokost og Aftenmad:

En pæl varm afblæst mælk morgen og aften eller i mangel af mælk $\frac{1}{2}$ pot varmt øl.

Brød: $1\frac{1}{4}$ pund daglig.

Øl: 3 pægle daglig i maj, jun, juli og august måneder. I de øvrige måneder $1\frac{1}{2}$ pægl daglig.

For denne luksusbespisning erholdt opsynsmanden 18 skilling daglig i de fire sommermåneder og 17 skilling daglig resten af året. Det var dog tilladt alumnerne at købe skrå og snustobak, brød, smør, ost og andre fødevarer — men under ingen omstændigheder røgtobak og brændevin — for de penge, som indtjentes ved forceret arbejde.

Juleaften serveredes et ekstra måltid.

Om arbejdspræstationen indeholder reglementet også udførlige oplysninger, hvoraf det fremgaar, at hvert »lem« i ugens 6 arbejdsdage skulle præstere:

af kartning	8 pund
„ strikning	12 „
„ spind af uld	2 „
„ do. af hør og blår	3 „
„ strikning af lange strømper	2 par
„ „ af korte do.	3 „
„ „ af fingervanter ...	$2\frac{1}{2}$ „
» » af bælgvanter	3 „
„ kostebinding af piasava	60 stk. koste
» vævning af sivmætter	12 „ mætter
„ fletning af siv	500 alen.

I de første 4 uger et »lem« var indlagt, udkrævedes dog kun $\frac{3}{4}$ af de forskellige foranførte arbejdsydelse, men så var der heller ingen pardon længere. Hvis ikke den reglementerede arbejdsydelse herefter blev præsteret, blev synderen efter ugens udløb straffet enten ved fratagelse af sin søndagseftermad eller han sattes til arbejde som på en søgnedag eller han indsattes i arresten. Det var dog ikke nok hermed, endvidere blev det manglende arbejdsquantum fradraget i de følgende ugers overarbejde, der ellers blev betalt efter følgende regler:

1. For kartning: for det første $\frac{1}{2}$ pund 1 skilling, for det andet halve pund 2 skilling og for hvert halve pund mere $1\frac{1}{2}$ skilling.
2. For strikning: for det første $\frac{1}{2}$ pund $\frac{1}{2}$ skilling, for det andet det $\frac{1}{2}$ pund 2 skilling og for hvert $\frac{1}{2}$ pund mere $1\frac{1}{2}$ skilling.
3. For spind af blå: for det første $\frac{1}{2}$ pund 1 skilling, for det andet $\frac{1}{2}$ pund 2 skilling og for hvert $\frac{1}{2}$ pund mere $2\frac{1}{2}$ skilling.
4. For spind af hør og uld: for det første $\frac{1}{2}$ pund 3 skilling, for det andet $\frac{1}{2}$ pund 4 skilling og for hvert halve pund mere 5 skilling.
5. Strikning af lange strømper: for et halvt skaft 1 skilling, for et helt skaft $2\frac{1}{2}$ skilling, for en hel strømpe 5 skilling.
6. Strikning af korte strømper: for et skaft 1 skilling, for en hel strømpe 3 skilling.
7. Strikning af fingervanter: for $\frac{1}{2}$ vante 1 skilling, for en hel vante 3 skilling.
8. Strikning af bælgvanter: for $\frac{1}{2}$ vante 1 skilling, for en hel vante 2 skilling.
9. For piasavakostebinding: for det første halve dusin $\frac{1}{2}$ skilling pr. kost, derover 1 skilling pr. kost.
10. For måttefletning: for de første 6 stk. 2 skilling pr. måtte, derover 3 skilling pr. stk.
11. For sivfletning: for de første 50 alen 1 skilling pr. 25 alen, derover 2 skilling pr. 25 alen.

De på denne måde indtjente beløb administreredes af opsynsmanden, dog efter pågældendes eget ønske til indkøb af de i reglementet tilladte fødevarer og tobak.

Det siger sig selv, at en fast disciplin over de dårlige elementer og en stærk påpasselighed overfor sindssyge og

åndssvage var nødvendig, men disse strenge bestemmelser blev også praktiseret overfor de hæderligere, men syge og gamle mennesker, der ikke mødte megen forståelse eller hensyntagen.

I fattiggårdens 55-årige beståen var ialt ansat 3 opsynsmænd, som det hed i begyndelsen. Den første var rebslager Peter Hvidtfeldt, der tiltrådte den 4. juli 1854 og fortsatte til sin død den 1. juni 1862. Efter Peter Hvidtfeldts død fik hans enke, Ane Marie Hvidtfeldt, lov til at fortsætte til april flyttedag 1863, men der var dog stor betænkelighed ved »at overdrage en post, hvorved der var forbundet tilsyn med afsindige og ustyrlige personer, til et fruentimmer«. Madam Hvidtfeldts regime må dog have varet noget længere, for først til oktober flyttedag 1864 kom der en ny opsynsmand, det blev kommandersergent Wilhelm Johan Keller fra København.

Keller fungerede til 1890, da han afløstes af N. P. Larsen, der nu fik titel af fattiggårdsbestyrer. Denne ændring i stillingens benævnelse var det første synlige udslag af en begyndende humanere tankegang, der dog ikke lige straks gav sig udslag i en humanere behandling af dem, der var under offentlig forsorg. N. P. Larsen og hustru blev det sidste bestyrerpar på Holbæk fattiggård.

Der blev holdt streng hustugt på Holbæk fattiggård. Utilstrækkelig arbejdsydelse og brud på den strenge husorden eller respektstridighed kunne medføre fratagelse af madrationer, nægtelse af udgangstilladelse og adgang til arbejde i fritiden, i grovere tilfælde kunne indespærring tages i brug. En sådan indespærring må dog ikke altid have fundet sted i arresten, i hvert fald hændte det en gang, at en kvinde forsøgte flugt fra sin indespærring, og fra et tagvindue lod sig glide ned på vaskehestaget, der imidlertid ikke kunne bære denne belastning, saaledes at hun blev hængende med begge ben igennem taget, indtil hun blev hjulpet ned.

Overfor trodsige og genstridige børn, der gjorde sig

Klosterstræde o. 1900. — Til højre Borchs håndgerningsskole, derefter fattiggården (ved porten en lille flok skolebørn), så rådhuset, i baggrunden den gamle gård i klosterporten.

skyldige i grov uorden, urenlighed og andet lignende, kunne korporlig afstraffelse bringes i anvendelse, det skal således nok have været en del benyttet. Forøvrigt fortæller en gammel dame, der hele sit liv har boet i en nabo- ejendom, at det var den almindelige opfattelse, at der også blev anvendt korporlig afstraffelse af voksne. Særlig synes dette at have været tilfældet i Kellers tid, hvor han og hans hushjælp Ane førte et hårdhændet regimente over de dem betroede »lemmer«.

En anden gammel dame fortæller som et eksempel herpå, hvorledes hun som barn engang var sendt over på fattiggården med nogle æbleskiver til en gammel skræder- svend, der arbejdede for hendes fader, når denne havde arbejde til ham, og ellers tilbragte sine arbejdsløsheds- perioder på »gården«. For at opsynsmanden ikke skulle op- dage indsmuglingen, blev æbleskiverne skjult i en muffe,

men Keller var lige så mistænksom som han var nidkær i embedet, saa han anede sammenhængen, rev muffen fra den forskrækkede skolepige og strøede æbleskiverne ud på stenbroen til høns og fugle. Alene en sådan sandfærdig beretning karakteriserer jo hele den ånd, som herskede i dette og formentlig også i andre samtidige forsørgelses-»hjem«.

Til opsynsmandens delvise undskyldning skal dog bemærkes, at reglementets § 15 havde følgende ordlyd: »Røgtobak og brændevin må ikke nydes af noget arbejdslem, og lemmerne maa ikke modtage gaver af slægt og venner under opholdet i tvangsarbejdsanstalten for derved at nyde bedre forplejning, da denne uden undtagelse skal være ens for alle, forsåvidt den ved egen flid erhvervede overfortjeneste ikke gør ændring heri«. Det har dog næppe været store rariteter, man kunne erhverve sig for disse småskillinger. Om »lemmerne«s begærlighed efter afveksling i kosten fortæller en mand, der som barn gik i friskolen, at når børnene derinde f. eks. sugede saften af stikkelsbær og kastede bælgene over plankeværket ind i fattiggårdens åbne rendesten, samlede »lemmerne« dem op og spiste dem.

Det første praktiske udslag af humanisme møder man først i 1907, da byrådet vedtog, at der fremtidig skulle gives pålæg på maden, hvorfor fattiggårdsbestyreren skulle have et vederlag af 10 øre daglig for hver person. Samtidig fik hver person en kop kaffe daglig. I begyndelsen måtte hver enkelt balancere med sin kaffekop fra køkkenet til opholdsstuen, men da mange gamle spildte en del af kaffen på denne tur over de toppede brosten, foranledige den tilsynsførende, at de yngre bar kaffen over i kander, og derefter udskænkedes den i kopperne.

Endvidere blev der ved samme lejlighed indrettet vaske i sovestuerne således, at alumnerne, der altid tidligere havde vasket sig i fri luft, nu kunne vaske sig indendørs, og der blev indfødt badning, hvad der havde været noget

ukendt, men iøvrigt forstod bestyrer Larsen, at den nye tid krævede nye former for behandling af de gamle, og den mand, som dengang på byrådet vegne førte tilsyn med fattiggården, fortæller, at han havde en ærlig villie til at samarbejde om forbedringer hist og her, hvor det særlig kunne tiltrænges.

Bestyrer Larsens forståelse af vanskelighederne, der var forbundne med hans stilling, fremgår af, at han i daglig sprogbrug afskaffede ordet »lemmerne«, hans børn måtte kalde dem »folkene«, og de øgenavne, »Lærke-Anders«, brødrene »Hoppende strit«, »Julle-Anders« (der havde sit tilnavn efter sin forhenværende kone, der kaldtes »Julle«, men nok nærmest var en »Nille«) o. s. v., måtte ikke benyttes indenfor fattiggårdens område.

Bestyrerparrets børn deltog i juleforberedelserne; sammen med de mest fingerfærdige af de forsørgede klippede og klistrede de kræmmerhuse til juletræet, der selve juleaften tændtes i den store arbejdsstue. Her samledes så alle i deres bedste klæder omkring træet, og til slut serveredes æbleskiver og punsch, og de fik så alle en svingom. Bestyrerparrets børn kendte intet til privat juletræ, de holdt jul med folkene til det var forbi, så fik de først deres julegaver, naar de kom over hos dem selv.

Om de indendørs forhold før århundredskiftet vides så godt som intet; selv meget gamle borgere ved intet herom. Jerntæppet var nede ligesom for nutidens koncentrationslejre.

Politikere fra forskellig politisk side indså imidlertid det uværdige i den måde, hæderlige gamle og trængende blev behandlet på, og brave og forstående mænd gjorde det første skridt til en social lovgivning i Danmark. Den første lov af denne art var loven om alderdomsunderstøttelse, som man efter lang tids debat fik vedtaget i 1891. Året efter fik man sygekasseloven og derefter fattigloven med regler for »fattighjælp uden fattighjælps virkning«, og den første ulykkesforsikringslov kom i 1898. Efter

gennemførelsen af folkeparlamentarismen i 1901 fik man yderligere hjælpekaseloven og arbejdsløshedsloven i 1907 samt loven om børn udenfor ægteskab i 1908. Det var således et naturligt led i hele udviklingen, at fattiggårdene efterhånden nedlagdes. Man var simpelthen begyndt at betragte disse gårde som skamletter på den offentlige forvaltning, og derfor forsvandt de. Således også fattiggården i Holbæk.

De gamle bygninger var selvfølgelig ikke sluppet uskadte igennem denne 55-årige trængselstid; men da de dog lykkeligt havde undgået den etage, som man i 1864 i fuldt alvor drøftede at bygge ovenpå de bestående bygninger, kunne disse restaureres, og efter at forhusets facade var bragt tilbage til det oprindelige udseende, kunne denne gamle præste- og borgmestergård bevares som et minde om fortiden og samtidig anvendes som museum for by og opland. En værdig og passende afslutning for en ejendom med en så broget historie.

TIL HØSTGILDE FOR 60 AAR SIDEN

Ved **Christian Olsen**

I Tiden mellem Høstens Afslutning og Kartoffeloptagningens Begyndelse blev Høstgilderne holdt omkring paa Gaardene. Jeg skal i det følgende skildre et Høstgilde, som jeg som Barn var med til paa Nabogaarden *Torpegaa rd.* Gaarden, der er paa et Par Hundrede Tdr. Ld., ejedes paa dette Tidspunkt (ca. 1890) af Proprietær Andersen.

En otte Dages Tid før Høstgildet fik Gaardens faste Folk Lov til at bede hver en Gæst med, Karlene maatte bede en Pige og Pigerne en Karl, intet Under, at Nabogaardenes Karle og Piger i Tiden før Høstgildet gik i Højspænding, thi det var ikke alene morsomt at komme med til Høstgildet, men i selve Indbydelsen kunde der jo ligge noget mere, noget gedulgt, som det var svært at faa sagt.

Ogsaa Gaardens Husmænd, Haandværkerne, Købmanden og deres Koner blev bedt, og saa selvfølgelig Andersens Omgangskreds omkring paa Gaardene.

Dagen før Høstgildet var der travlt paa Torpegaarden. Den store Vognport, hvori der var Bræddegulv, blev gjort fint i Stand, thi her skulde der spises og senere danses.

Forkarlen, Alfred Rasmussen, der i mange Aar var Andersens uvurderlige første Mand, var en hel Tusindkunstner, der fandtes næsten ikke det, Alfred ikke kunde. Ved denne Lejlighed beklædte han Vognportens Vægge med Aspargesgrønt, Georginer og andre af Efteraarets straa-

lende Blomster. Paa Hovedvæggen blev hængt et Dannebrog'sflag, og paa smaa Hylder lige under Loftet var der anbragt udhulede Roer, i hvilke der var udskaaret et Ansigt, i Roen var sat et tændt Lys, og det saa meget morsomt ud med den lange Række indefra oplyste smilende Ansigter.

I Vognportens ene Hjørne var anbragt en Forhøjning, hvor »Musikken« skulde sidde.

Var der travlt ude, var der det ikke mindre inde, hvor Andersens Husbestyrerinde, Frk. Holm, og Datteren, Frk. Andersen, samt Gaardens Piger smurte en enorm Mængde Smørrebrød og belagde det med Paalæg. Al denne Mad blev sat i et Kar nede i Kælderen — det skulde være til næste Dags Aften.

Om Formiddagen, selve Høstgildetagen, blev Gaarden fejtet og Haven revet, saa der overalt kunde være pænt, til Gæsterne kom.

Kl. 12 $\frac{1}{2}$ paa den store Dag kom alle Husmændene og alle dem, der paa en eller anden Maade havde haft med Høsten at gøre; alle havde de Konerne med, og alle var i deres stiveste Stads.

Efter at de inde i Stuerne havde hilst paa Familien, gik de alle, anført af Andersen, over i den smukt pyntede Vognport for at spise. Der var dækket to lange Borde, ved hvilke de tog Plads. Maden var den obligatoriske Oksekødsuppe.

Efter Middagen og Kaffen gik man Tur i Staldene og Haven. Derude blev der leget »To Mand frem for en Enke«, »Gaaende Enkemand«, »Bytte Gaarde«, »Bankekød« o. lg. I Pavserne mellem Legene viste Frk. Andersen sine fænomonale Kunster paa Stylder eller hun paa en Taburet viste andre gymnastiske Færdigheder.

Henimod Kl. 5 $\frac{1}{2}$ kom Andersens Omgangskreds, hvortil vi fra Torpelund hørte.

Kl. 6 var Bordene atter dækkede med mange store Fade Smørrebrød, hjemmebrygget »Godtøl« og Snapseflasker. Da der vel var en 50—60 Mennesker, skulde der noget til.

Efter Maaltidet blev Servicet og Bordene baaret ud og Bænkene sat hen langs Væggene. Alfred stænkede Vand paa Gulvet og fejede det, for nu skulde Dansen begynde.

Spillemandene, Lars Hansen fra Kalundborg og hans Konebroder, den meget talentfulde Peter Nielsen (senere Organist i Køge), gik op paa den lille Forhøjning og begyndte Spillet.

Den første Dans blev som Regel ikke danset, thi disse Arbejdsmennesker, der var i det nye, uvante Tøj og som kun dansede en yderst sjælden Gang, var altfor generte til at danse solo; men Spillemandene, der var vant til det — det gentog sig jo alle Vegne — spillede saa op til en Pirrevals, den vidste de, Folk ikke kunde staa for, og, meget rigtigt, i et Nu var al Generthed forsvundet; det ene Par efter det andet stillede sig op i Rundkredse, og snart efter lød den æggende Pirrevals' Toner, og dermed var Fortryllesen hævet. Hurtigere og hurtigere hvirvlede de rundt, markerende Takten med tydelige »Traad« i Gulvet. Og saa gik Dansen lystigt med Rheinlænder, Sekstur, Kontrasejre, Ritz Ratz, Fingerpolka og Oksekov — denne sidste Dans med dens mange indviklede, men afvekslende og morsomme Ture, var meget yndet, Gang paa Gang blev der raabt op til Spillemandene: »Ka' vi saa faa noed Oksekydsuppe«, og ligesaa ofte var der en af Deltagerne, der svarede — det skulde vel være vittigt —: »Ha' du da't faat nok Oksekydsuppe til Meet?« Noget saa vittigt blev selvfølgelig modtaget med en skraldende Latter. — Og saa fo'r de atter ud i den Dans, der øvede en saa uimodstaelig magisk Tiltrækning.

Naar der var danset en Timestid og det støvede meget op, var Alfred der igen med Kosten og Udluftningen. Derefter gav han en lille Scene til Bedste.

En af Karlene kom ind med et stort Klæde bundet om Hovedet:

»Hvad i Alverden fejler du dog?« spurgte Alfred.

»Aa, jeg har saadan en rædsom Tandpine«, jamrede Karlen.

»Har du Tandpine — sæt dig ned og lad mig se«.

Karlen satte sig og gabede. Alfred tog et Par store Briller paa og kiggede ham i Halsen.

»Ja, det har du ogsaa; det var dog en rædsom Tand. Hent mig en Tang, saa skal jeg trække den ud«.

En af Gaardens Karle bragte ham en stor Knibtang.

»Kan du nu sidde stille, saa skal jeg tage Tand«.

Og under Tilskuernes Maaben stak Alfred den store Knibtang ind i Karlens Mund, hev og vred, vred og hev, tilsidst lod han, som om han var ved at falde bagover. »Jeg fik den da«.

Og det gjorde han, for sikken en Tand, der sad i Knibtangen, en kæmpestor, lang Kindtand med Rødder (som den fingerfærdige Alfred selvfølgelig havde lavet).

Denne Scene blev modtaget med Jubel. »Saa va' ded skut saa underlig, du havde Tandpine«.

Folk var den Gang ikke saa blaserte eller underholdningsforvante som nu.

Alfred gik derefter rundt i Vognporten med de Tællysstumper, han havde samlet i Aarets Løb; med sin Lommekniv skrabede han dem og strøede det afskrabede Tælle rundt paa Gulvet, hvorved det blev glattere at danse paa. Og snart efter var Dansen atter i fuld Gang. Der dansedes ofte den morsomme »Fangedans«, og den kunde vi Børn være med i, saa ogsaa vi fik danset.

Ud paa Aftenen listede Alfred sig ud, lidt efter kom han ind med en Vidjekurvfuld Æbler, som han hældte ud paa Gulvet, og saa kan det nok være, der blev Liv og glade Dage. Den Gang var Æbler en mere sjælden Spise end nu, saa alle skulde jo forsyne sig — det var morsomt at se alle de ivrige Mennesker, der fo'r om mellem hinanden for at skrabe flest mulige til sig — og saa gik Dansen igen med »Den lille jyske«, »Mallebrok« o. s. v.

Kl. 12 blev der drukket Punsch. Et Bord blev baaret ind, Alfred tog Plads bag ved det — han skulde være en Art Mundskænk — Pigerne kom ind med en Masse hvide

»Spølkopper«, som Alfred, naar Punschen var i Orden, fyldte til Randen. Tilsidst blev der baaret en Junge ind fyldt med Punsch. Imidlertid var Hr. Andersen, der havde siddet inde i Stuerne hos de ældre Gæster, sammen med disse kommet ud i Vognporten. Hr. Andersen stillede sig op ved Punschbordet og holdt en smuk lille Tale; han takkede Gaardens Arbejdere og alle dem, der paa en eller anden Maade havde ydet en Indsats i Høsten.

Det blev der drukket en Skaal paa. Derefter holdt Alfred paa egne og Folkenes Vegne en Tale til »Husbond«, som han takkede for alt godt i det forløbne Aar. Atter Skaaldrikning og »og dette skal være ...«. Derefter blev der drukket Skaaler for Frk. Holm, for Andersens Børn, for Alfred, for Pigerne og for Gæsterne, og hver enkelt Skaal blev skyllet ned med Punsch og »og dette skal være ...«.

Paa dette Tidspunkt trak Andersen og Gæsterne sig tilbage. Resten af Aftenen, eller rettere Natten, skulde Folkene have Lov at feste og more sig som de vilde — og det gjorde de. Da vi senere gik hjem, hørte vi Dansen gaa for fuldt Drøn derovre i Vognporten, løsrevne Sætninger som »Sofie, ve du't danse denne »Hjerter Es« mæ mej« og »Ka' du holde di Grabber for dig sæel ...« lød ud i Nattens Stilhed — efterhaanden som vi kom længere væk, mindskedes Lyden.

Paa den natsorte Himmel funkledede Nordstjernen, Karlsvognen og alle de andre Stjerner — den store, meget sigende Stilhed sænkede sig over Jorden.

HØNSEPOLD - OG „AT HØNSE“

ved Red. **Bent Rasmussen**, Samsø.

Besser Rev er et i den danske Natur ret, ja, maaske helt enestaaende Fænomen. Revet, der er 6 km langt, er et ganske lavt Sten- eller Sandrev — kun nogle faa Meter bredt.

Det strækker sig ud fra Besser Sogns nordlige Del, Stenskov — hvor Skoven gik helt ned mod Stenene ɔ: Revet — først mod N.—NØ., senere mod N.—NV.

Resino fortæller i »Samos Baltica vulgo« af 1763, at den inderste Del af »Betzer Rif« kaldes Hardiget — og ikke som Militæret senere kaldte det, Harediget.

Navnet menes at stamme fra Hard — haardt Værn for Fjorden mod Havet, eller Bønderne, som skulde køre Tvangskørsel derud, da Skanserne blev anlagt i den store nordiske Krig eller muligt før, har klaget over, at det var alt for haardt Arbejde for Bæsterne, og deres elendige Vogne kunde ikke taale den drøje Medfart mellem Stenene under Kørselen ud ad Revet. Enkelte hælder til den Anskuelse, at det muligt er en »Trykfejl«, saa der skulde staa H a v i Stedet for Hardiget.

Lad det nu staa ved sit Værd. Vi gaar ud ad Revet, der de første 2 km kun er 4—5 Meter bredt, bestaaende af større Rullesten og Rall. Det er en streng, men interessant Tur. Vi har maset os 1 km ud mellem Stenene og staar nu ved »Draget«.

Til Tider har Havet, der bryder paa fra Øst, brudt Revet ned her — og dannet *Dr a g e t*, h v o r i g e n n e m B ø l g e r n e k a n d r a g e; men til andre Tider har Sten og Grus lukket Aabningen.

For ca. 40 Aar siden var jeg for første Gang paa Vandring ud ad Revet sammen med en nu afdød Kollega. Vi kunde let soppe igennem Draget og komme over til Revets Fortsættelse; men da vi nogle Timer senere vendte tilbage, var Draget blevet meget bredere og dybere, og vi maatte have alt Tøjet af for at komme igennem.

Lidt længere ude kommer vi til »Albuen«, Revets første Krumning, ca. 2 km fra Revets Begyndelse. Herfra igen et Par km til Hønselpolden. Paa den sidste Del af Vejen hertil skifter Revet noget Karakter; men Terrænet er stadig fladt og kun faa Meter bredt. Nu er det mest Sand med nogen Vegetation, bl. a. Græs, Bulmeurt, Rejnfan o. s. v. Vi er nu 4 km fra Stenskov, men vi har endnu 1—2 km ud til Revets nordligste Punkt, Havnehage, hvor der allerede fra ca. 1700 er Skanse, korresponderende med Skanse og Batteri paa Langøre.

Revet danner altsaa en østlig Barriere for Fjorden (hvis nordlige Del kaldes Stavns Fjord, medens den sydlige benævnes Besser Fjord). Gammelholm var tidligere en Ø i Fjorden, men er forlængst paa naturlig Maade blevet landfast med Samsø. Besser og Stavns Made holdes tørlagt ved Diger og Pumpeværk.

Der opstod da umiddelbart efter den første Verdenskrig den Tanke at faa Forslag og Projekter undersøgt om Betimeligheden af og Økonomien ved at faa hele Fjorden tørlagt ved et Dige fra Besser Rev til Langøre. Sagkundskaben naaede ikke langt med deres Undersøgelser, før hele Projektet blev henlagt. Eet var man klar over, at det vilde koste mange Penge, mulig 1 Million alene for Sikring.

Nu blev Fjordidyllen bevaret, og Fuglene har deres Reservat her.

Tilbage til Hønselpolden, som ligger paa det ganske flade Rev. Kommer man sejlende ind imod Samsø Øst fra, ser man hurtigt den ejendommelige lille knoldformede Bakke, som man maa antage for en Ø, da man først kan se Landforbindelsen, naar vi naar tæt ind paa den. Den er kun 13

Meter høj, saa det er de lave Omgivelser, der fremhæver Hønselpolden saa stærkt.

Det er muligt, at Navnet Hønselpold ikke kommer af eller er en Afledning af Høns, da der paa Stedet næppe nogensinde har været Beboelse eller Hønseshold. Et lille Skanseværk fra Engelskkrigen 1801—15 findes i Rudimenter.

Navnet stammer fra Middelalderen.

Thura skriver i sin Samsø-Beskrivelse af 1758:

Dette Rif er i Begyndelsen ikkun puur Sand og Sten, men noget ude begynder det at blive grønt og bredere. Lidt deruden for ligger den for de Seilende bekjendte Høns-Pull, en maadelig høi, men ikkun liden i Circumference (o: Omfang). Den har nok sit Navn deraf, at de herfra først Seilende, eller første Gang til Skibs kommende hertil, skal, naar de see Høns-Pullen, hønse og give Penge til de ældre Søfarende.

Thura forklarer, at Navnet sikkert kommer af det tyske Ord: hense. Hansestæderne o: Handelsstæderne. Efter den Forklaring, som sikkert er rigtig, betyder det altsaa, at man, naar man første Gang ser denne Høj, skal give Handsel, altsaa Handsel-Pold eller Hønselpold.

Det var en gammel Skikke ikke alene i de danske Farvande, som f. Eks. naar man første Gang saa Kullen, men rundt om ved fremspringende Forbjerge rundt ved Europas Kyster, som Mag. Henning Henningsen oplyser om i en Artikel: »Indvielses- og Optagelsesskikke til Søs« (Kronborg Museets Aarvog 48). Oprindeligt var det saadan, at dersom man ikke vilde »hønse«, give Penge, der omsattes i flydende Varer, blev man »døbt«, o: fik en Line om Livet og varpet uden Bords og dukket 2—3 Gange, kølhalet eller bundet til Masten og overøst med Vand.

I Christian V's danske Lov findes endog en »Hønselparagraf«, saalydende: Ingen af Skibs-Betienterne maa efter denne Dag fordre nogen Penge eller Penges Værd af dem, som inden Skibsborde kunde være, enten de ere

Skibsfolk eller Rejsende, og komme paa sær Farvand, hvor de tilforn ikke have seglet, langt mindre true dem efter gammel ond Sædvane til at overslaas med Vand, eller noget deslige, men Skipperen skal straks straffe en hver, som saadant understaar sig i at giøre, med Vand og Brød paa tre Dage.

Man forstaar heraf ogsaa, at Skikken ikke alene var almindelig, men at den ogsaa følte utaalelig. Trods Chr. V.s danske Lov hørte Skikken dog ikke op, selv om den blev mere godartet. Man henstillede til den eller dem, der f. Eks. første Gang til Søs saa Høsepolden, om at hønse, og de fleste skyndte sig at give Penge eller Drikkevarer, og naar det skete i al Fredsommelighed, kom Chr. V.s Lov jo ikke i Brug.

Indtil for 100 Aar siden var Langøre Havn den eneste betydelige Havn paa Samsø. — De andre: Ballen Havn, Kolby Sten og Dallebæk var kun lidet betydende. Nej, til og fra Langøre gik Skuderne til Norge med Korn, henvende Træløst, Tjære, Jern og andet Grovgods hjem, eller til Flensborg, Kiel og mange andre Steder.

Der var saaledes rig Lejlighed til at faa noget ud af »hønseriet«.

Men da Skikken blev forladt til Søs, holdt den sig inde paa Landet.

Hønsehøj paa Brattingsborg Mark skal efter et gammelt »Sæje« (Sigende) have sit Navn fra Hoveritiden. De, der første Gang kom paa Hoveriarbejde, skulde hønse, give ud, til de andre. Senere blev det, maaske fordi det gav for lidt Drikkevarer, udvidet til, at den, som i Høsttiden kom sidst til Hove, ogsaa skulde hønse.

Skikken forplantede sig til Bøndernes Høstmarker, nu gjaldt det »Pot Øl«, d. v. s. 1 Pot Øl med Brændevin og Sukker og helst med Æg i.

Nu er Skikken vel helt ophørt. Længst holdt den sig ved Skolerne. Den sidste Dag, de nykonfirmerede Børn var i Skole, skulde de hønse til Kammeraterne, der endnu ikke var saa »lykkelige« at kunne sige Skolen Farvel.

De kom med Brystsukker, Chokolade, Figener eller andre rare Sager. Børnene, som skulde modtage »hønseriet«, lavede store Kræmmerhuse eller Poser til at opbevare Godterne i. Naar Frikvarteret var endt — og det havde været et langt — ja, saa fik de Historie og ofte Lov til det uhørte at gnaske Sagerne i sig i Timen. Hvordan det gik med Fordøjelsen efter det Ekstrafoder er et andet Spørgsmaal.

Ak ja, saa kom Krigene og dermed Umuligheden at skaffe Godter — og dermed holdt Børnene op med at hønse.

Mange kender nu kun Ordet: »Vil du rende og hønse«, men hvad det kommer af, ved de ikke.

Bent Rasmussen.

EN SOLDATERDAGBOG FRA 1849

En ung Karl fra Vinstrup ved Sdr. Asmindrup, Peter Larsen, som deltog i Felttogene 1848 og 49, noterede i en Lommebog sine Oplevelser op, og Søren Klarskov Larsen i Kornerup har overladt os en Afskrift, som vi med Tilladelse fra Soldatens Sønesøn, Viggo Petersen i Kornerup, der har Originalen, her vil bringe.

Peter Larsen stammede vistnok fra Allindemagle, men opvoxsede i Vinstrup, og efter at han blev hjemsendt, levede han Resten af sit Liv her paa Egnen.

Vi gengiver Dagbogen i hele dens primitive, enfoldige Stil; her er ikke mange spændende Oplevelser, det er en jævn, »tapper Landsoldat«, der fortæller om Kampene i Sundeved og Als, Hærens Overførelse til Fyn og Udfaldet den 6. Juli fra Fredericia. Kun sjældent giver han Udtryk for sine Følelser, men han ejede, som han selv siger »den Hjærtens Kjærlighed for Konge og Fædreland, at enten sejre eller dø«, noget af »Aanden fra 48«, den uforglemmelige.

A. T.

Vollerup, den 8de Januar.

Denne Bog Tilhøre mig Peter Larsen, Vinstrup, Soldat ved 2den Batalions 1ste Kompagni No. 52.

Den 8. Januari 1849.

Reise Beskrivelse. Om vores Reise...

Dato Anno 1848

Efter afsluttet Vaabenstilstand, hvorved enhver af os nu vare hjempermitteret, og kom til Holbæk paa Sjælland den 4de November 1848, hvor vi alle blev hjempermitteret, hver til sit Hjem, som var vor største Glæde; men den Glæde den varede ikke længere end til den 13. Deceember,

hvor vi af Lægdsmanden fik Ordre til at melde os saa hurtigt som muligt hver til sin Afdeling hvortil vi henhører.

Nu gjorde vi os færdige saa hurtigt som muligt og tagede af (sked) med alle gode Venner og Bekendte, og efter 4 Dages hurtig Reise var vi paa Øen Als, hvor vi nu atter iigger paa Feltfod, inu for Tiden har 2den Linieinfanteribatalions 1ste Kompagni haft deres Vinterkantonnement i Landsbyen Wollerup, hvor jeg nu har været indkvarteret hos Gaardmand Jørgen Madsen lige ved Augustenborg og jeg er meget veltilfreds med dette Kvarter.

Levnings Beskrivelse

Den 14. December 1848 meldte vi os i Holbæk, hvor vi blev indkvarteret indtil den 20de December. Som vi alle stillede om Morgenen Kl. 8 paa Torvet, og vores Kjære Major Von Hindenborg tillige med os udbragte 3 Hurraraab for vor højt elskede Konge og Fædreland, og dernæst 3 Hurraraab for Holbæk Borgere, hvormed Borgerne igen besvarede det med flere Hurraraab.

Nu marserede vi derfra op i Smedelundsgade, hvor Bønderne holdt med deres Vogne og tog os paa og kørte os til Uggerløse, hvor jeg blev indkvarteret hos Boelsmand Lars Sørensen i Byen. Da vi havde spist, saa gik jeg ned til Niels Sørensen i Nyrup, og laa der den Nat over til om Morgenen, som var den 21de December 1848, hvor vi stillede i Uggerløse, og der kom Vogne og tog os paa og kørte os til Slagelse, som vi kom til Kl. 3 om Eftermiddagen, vi blev straks indkvarteret der i Byen. Men om Natten Kl. 2 stillede vi, og maatte marsere til Korsør, som vi kom til om Morgenen Kl. 6, hvor vi straks marserede paa Skibsbroen, hvor det halve af Mandskabet straks kom om Bord, og vi andre maatte blive der til Kl. 10 om Formiddagen, inden vi kom om Bord, saa kom vi til Svendborg i Fyen den 22. om Eftermiddagen Kl. 4, vi blev straks indkvarteret i Byen den Nat til om Morgenen. Kl. 7 som var den 23de, nu kom vi straks om Bord i Dampskibet Geiser, og

sejlede straks derfra, og om Eftermiddagen Kl. 3 kom vi til Sønderborg paa Øen Als. Vi blev nu indkvarteret der i Byen den Nat til om Morgenens Kl. 7 som var Lille Juledag, hvor vi stillede med fuld Bepakning paa Skibsbroen, og saa maatte vi marsere derfra og ud til Ladegaarden paa Arbejde, hvor der er bygget saa stort et Batteri, saa arbejdede vi der til om Aftenen, saa marserede vi derfra og til Wollerup, hvor jeg blev indkvarteret hos Gaardmand Jørgen Madsen Udflytter fra Wollerup ved Augustenborg.

Vi var 6 Mand som kom der Juleaften, og vi blev meget godt beværtet; men vi syntes det var haardt, Julemorgen maatte vi op Kl. halv Fem, og paa Arbejde, for vi havde næsten en Mil til Arbejdsstedet.

Og der gik vi saa og arbejdede de 4 første Dage i Rad indtil den 28de, da holdt vi Eftersyn for Munderingsdirektøren (?) hvor vi samtidig modtog Kugler og Krudt og saa marserede jeg tilligemed 19 Mand derfra og paa Strandvagt, som var første Gang at jeg var paa Feltvagt.

Vi havde omtrent halvanden Mil herfra og til Feltvagtten. Jeg maa sige det var rigtignok en haard Tur; men da vi endnu ikke rigtig har haft Vinter, saa kan vi vente det være, ikke bedre.

Det var den 28de og 29de at jeg var paa Vagt, og den 30de var min Tur igen til Arbejde men da (et ulæseligt Navn) han havde sagt, at jeg ikke skulde være med, saa blev jeg hjemme, og skulde ikke blive straffet derfor. Nytaarsdag Kl. 9 skulde vi til Lønning, og saa var jeg ganske fri til den 4de Januari paa dette Aar 1849, saa var jeg paa Arbejde den Dag.

Saa var jeg fri til den 8de, da var jeg paa Arbejde og Dagen efter Kl. 9 stillede (vi) hos Kapteinen, og det blev oplæst for os, at vi nu skulde høre til 6te Brigade og Oberst Mezas som før var Kaptein ved Artilleriet, skal kommandere 6te Brigade. Fredagen den 11te var jeg paa Arbejde, Lørdagen den 12te skulde jeg haft Fritur; men af den Aarsag at 199 Aarhus var blevet syg, saa maatte

jeg jo paa Vagt. Jeg kom af Vagt om Søndagen den 14de (her maa være en Fejl i Datoen) og om Mandagen den 15de maatte vi møde hos Kapteinen, og vores Løjtenanter eftersaa Geværer og Sabler, og da vi havde været paa Vagt i 2 Dages Regnveir, saa var jo vores Tøj i Uorden, saa maatte vi alle stille om Dagen efter med det samme vi skulde til Lønning, saa blev vi efterset igen, og de halve af os blev opskrevet og skulde møde hos Løjtnant Nielsen, som ligger indkvarteret i Lambjergskov og Arthur Jarn-dorn for ham Dagen efter; men jeg var saa heldig at blive fri, de fleste skulde paa Vagt af dem som skulde paradere Dagen efter at di kom af Vagt, saa maatte de ligegodt paradere. Den 21de januari maatte vi møde hos Kajteinen med vores Geværer med hvad som dertil hører og her fik vi tillige den Afregning som vi havde gjort os tilgode inden Nytaar, jeg fik 45 Skilling, vi fik tillige Lønningen. Dagen efter som var Søndag den 21de (her ser ogsaa ud til at være Fejl i Datoen) blev jeg tilsagt og skulde paa Arbejde; men formedelst der ikke blev noget Arbejde, saa maatte jeg paa Arbejde Dagen efter den 22de; men da det blev Regnvejr saa blev vi fri den Dag med, saa var vi fri til den 25de, da var jeg paa Vagt første Gang i Kapteinens Kvarter, som var hos Købmand Martin Møller i Wollerup. Fredagen den 26. skulde vi været til Eksersits med det samme at vi skulde været til Lønning, men formedelst det blev Regnvejr, saa blev vi fri for Eksersits, om Lørdagen skulde Underofficerer og Underkorporaler til Skriveøvelse i Lambjergskov, og da de om Eftermiddagen kom hjem, saa fik vi Ordre at vi skulde møde hos Synsmand Hans Henriksen hos Korporal Wiksø til Geværfægtning under Løjtnant Juul; men formedelst at Løjtnanten skulde bort saa gik vi og marserede lidt henne hos Wiksø. Dagen efter som var Søndag var jeg tillige med mange af mine Kammerater i Ulkebøl Kirke, som var en overmaade smuk Kirke med Aareværk (Orgel), og det var en overmaade god Præst, og han er tillige Dannebrogsmænd. Om Man-

dagen var det min Tur til Strandvagt; men formedelst at vi 8 Mand var paa Vagt hos Kapteinen den Dag vi skulde været paa Strandvagt, saa glemte Kommandersergenten os som var et Held da det var saadan Kulde og farligt Snevejr, saa var jeg fri til Onsdagen den 31 de Januari, maatte til Lønning og skulde tillige været til Eksersits med fuld Bepakning; man da det saa daarligt ud i Veiret, saa lod vi alle vores Tøj blive hjemme som hørte til tredie Kvarter, hvorfor vi maatte møde Dagen efter til Fægting.

Fredagen den 2den Februar som var Kyndelmissedag var jeg paa Arbejde; men var færdig til Middag. Om Eftermiddagen samme Dag maatte vi møde hos Kapteinen allesammen for der var en Mand ved Kompagniet, som fik 25 kommanderte Stokkeprygl og dernæst 30 Dages strengt Vand og Brød for begaaet Tyveri af en Specie, som han havde taget fra en Kammerat. Lørdagen den 3die maatte vi til Eksersits og om Søndagen var jeg i Kirke, og om Mandagen var vi til Eksersits og tillige til Lønning, Tirsdagen den 6te Febuari var jeg paa Vagt, og kom af Vagt Aftenen efter, Torsdagen den 8de var vi til Skiveskydning jeg fik No. 6 No. 3 No. 5, næste dag paa Arbejde, vi som var fri var til Læsning den 10. Søndagen den 11de var jeg i Kirke. Mandagen den 12de var det første Gang at vi begyndte at lære Jægerekstersits, og om Tirsdagen var vi ligeledes til Eksersits, og om Onsdagen den 14de til Eksersits, og den 15de paa Arbejde, næste Dag til Eksersits og følgende Dag til Eksersits, og Søndagen den 18de som var Fastelavns Søndag var jeg paa Strandvagt, fjerde Gang paa No. 1 Vagt og ligeledes fjerde Gang paa No. 3 Post, som var den bedste.

Lidt før Aften Fastelavns Mandag kom jeg af Strandvagt, samme Aften holdt vi Soldater som ligger i Kvarter hos Jørgen Madsen Tomas Tomassen og Peder Pedersen et Gilde hos Tomas Tomassen tillige med deres egne Karle og Piger, og vi morede os ret godt allesammen og tillige

var det meget billigt. Om Tirsdagen skulde vi været til Eksersits; men vi bad os fri, men om Onsdagen den 21. var Kompagniet til Batalionsøvelse og om Torsdagen var vi ligeledes til Batalionsøvelse, om Fredagen var vi fri, om Lørdagen var vi til Lønning og med det samme afleverede vores gamle Geværer og fik nye i Stedet, Søndagen den 25de var vi fri, om Mandagen maatte jeg paa Strandvagt 5te Gang paa No 1 Vagt, det var farligt Regn og Snevejr, jeg kom af Vagt om Mandagen og var i meget snavs Humør, at jeg havde — — — (her følger nogle Ord, jeg ikke kan tyde) — — Onsdagen den 28de og den 1ste Marts var vi til Eksersits, den 2den Marts var jeg til Skiveskydning, jeg fik No 7 No + No 2 No 3 No5 No 5 No 5. Fredagen den 9de var jeg fri, Lørdag og Søndag var jeg paa Vagt, Mandagen den 12te var vi til Skarpskydning, jeg fik No 5 No 5 No 4 No 4 No 3 No 2 No 4 No 5, den 13de kom jeg ikke til at skyde, den 14de fik vi vores nye Jæbertøj Kl. 9 om Aftenen, om Morgenen stillede vi Kl. 7, hvor jeg jeg maatte marsere derfra til Strandvagt No 1 og afløse vort eget Kompagni, for at komme hjem at faa den nye Mundering og saa aflevere den gamle, Fredag Morgen Kl. 8 stillede vi i marsfærdig Stand og marserede fra Wollerup, hvor jeg har været indkvarteret hos Gaardmand Jørgen Madsen i Wollerup ved Augustenborg fra den 24. December 1848 til den 16. Marts 1849.

Fredagen den 16de kom vi til Sjællerup, hvor jeg blev indkvarteret hos Kromand Jørgen Karlsen, som Dagen før meldte sig ved de Aarhus Dragoner, den 17de stillede vi for Kapteinen paa Solbjerggaard til Eksersits, og om Eftermiddagen igen til Lønning; men jeg blev fri igen; om Søndagen var vi til Doktorvisitation og Dagen efter til Batalionseksersits, om Eftermiddagen var jeg til Skydning, jeg fik No 6—6—4—5—+—+—+—+—+—+. Dagen efter til Batalionseksersits. Dagen efter som var den 21de Eksersits, den 22de Eksersits, den 23de Eksersits, Lørdagen den 24de skulde vi været til Batalionseksersits; men for-

medelst det blev et saadant farligt Snevejr, saa blev vi fri, om Søndagen var vi henne at besøge vor gamle Vært Jørgen Madsen i Wollerup, den 26de til Eksersits, 28de til Eksersits, den 29de var vi til Brigadeeksersits endskønt det var Regn og Snevejr.

Fredagen den 30 marserede vi fra Sjøllerup til Solbjerggaard, hvorfra vi Kl. 4 marserede halvtredie Mil til en Landsby som heder Balle; men det var det farligste jeg har været paa lang Tid, vi gik i Pløre til højt over vore Fødder, den 30de stillede vi Kl. 10 hos Kapteinen med fuld Bepakning, og han eftersaa selv vores Geværer jeg tillige med mange af mine Kammerater— ; den 1ste April var vi fri, den 2den stillede vi Kl. 8 og reiste med det samme fra Skovbyballe og til Kær, hvor vi blev indkvarteret i et Par Timers Tid, og saa marserede paa Piketvagtt til Kl. 2 om Natten, hvor vi marserede til Sønderborg og rykkede over (Alssund) med det samme, det var den 3de April vi rykkede frem mod Fjenden, og om kort Tid stødte vi paa Fjenden.

Nu fyrede vi paa enanden saa hurtigt som muligt; men blot med Geværer, da nu 2den Batalion havde det Held at de stod blot til Reserve, saa var vi jo slet ikke med i Ilden. Da der nu blev gjort Holdt, og vores — — — tyede sammen, saa var vi jo alle nysgerige og vilde se hvorledes det gik til, hvorpaa vi gik op paa Bakken og saa paa dem; men allerbedst som vi stod der i sluttet Kolonne, saa sendte de en Granat op til os, som faldt ned paa højre Side af os, og sprang imellem saa mange højere Officerer og Dragonordonanser; men de blev dog alle redet undtagen Hestene, nu blev vi ved at avancere, og drev dem noget paa den anden Side af Graasten som var 2 Mil, nu sloges vi med dem fra om morgenen den 3de April, til Langfredag Aften den 7de April, Dagen efter var vi paa Forpost; men den Dag blev der ikke løst et Skud, nu stod vi der fem Dage som var en haard Tur, da det var saa tidlig til Aars, Søndagen den 8de April reiste vi tilbage til Als, og blev in-

kvarteret i en Landsby, Kær, en Division paa Stedet, Fredagen den 13de vilde Tyskerne med Magt tage Als, de stormede paa os om Morgenen Kl. 3, nu begyndte de at fyre paa enander saa det var frygteligt at høre, nu sloges de hele den Dag, og vi erobrede 2 Kanoner fra dem og 8 blev Hjulene skudt itu paa, saa der var ingen af Partierne og kunde faa dem en lang Tid. Den 14de var vi paa Strandvagt ved Arnkil Skov, den 17 var vi paa Arbeide og skulde bygge Barakker, den 18de var vi til Eksersits, den 19de paa Strandvagt No 1 Vagt, den 21de var vi til Lønning samme Aften paa Piket Lørdag den 22de var vi nede at besøge Jørgen Madsen i Wollerup, den 23de fri, den 24de var vi paa Arbeide og byggede Barakker, den 25de var vi til Eksersits, den 26de var vi ligeledes til Eksersits, Fredagen den 27de marserede vi paa Forposttjeneste ved Arnkil Skov, som vi var i 4 Dage, hveranden Dag paa Piket ved Barakkerne, og hveranden paa Vagt ved Stranden, den 1ste Maj kom vi af Vagt og var fri den Dag, den 2den Maj var vi til Eksersits hvor jeg samme Dag modtog et Pengebrev med 5 Rigsdaler, den 3de til Eksersits, den 4de Maj som var Store Bededag var jeg paa Arbeide ved Røn-hof, den 5te var vi til Eksersits ved Barakkerne, og samme Dag fik vi Lønning og nogle faa Mand af Kompagniet som trængte haardest til Penge, fik en Del af deres Efterregning, men, jeg fik ingen formodentlig fordi jeg havde faaet Pengebrev for et Par Dage siden, Søndagen den 6te var jeg i Ulkebøl Kirke da vi havde Frihed den Dag; men om Natten maatte vi paa Piketvagt, den 7de var vi til Eksersits, den 8de var vi fri, den 9de marserede vi paa Forposttjeneste, hvor jeg kom paa Signalvagt ved Arnkil Batteri, nu var jeg fri her i Barakkerne til Søndag den 13de, da her nu i al den Tid ikke har været nogen Forandring, saa vil jeg ikke gøre Bemærkninger for hver Dag.

Kristihimmelfartsdag som var den 17de Maj, blev der fyret med nogle Kanonskud; men det blev dog straks roligt fra begge Sider, vi var i Barakkerne den Dag, og Pin-

sehelligdage var vi ligeledes i Barakkerne, nu var alting roligt og ved det gamle indtil den 6te Juni, da vilde Tyskerne anlægge et nyt Batteri ved Stranden, og da vore ikke vilde tillade dem det, saa begyndte de at fyre paa enandre med Granater og vedblev med det til om Aftenen Kl. 8, samme Dag fyrede Tyskerne et Par Timers Tid med deres faste Batterier, og vilde bombardere Sønderborg, der gik Kugler igennem mange Bygninger her i Sønderborg, men der blev dog ikke noget brændt af, men der blev en Pige saaret, vores Batterier fik ikke Lov til at skyde uden nogle faa Skud, nu var alt ved det gamle indtil den 21de Juni, da reiste vi fra Als til Faaborg til Landsbyen Jorløse hvor vi blev indkvarteret 6 Mand hos Gaardmand Anders Petersen i Jorløse, det var meget skikkelige Folk imod os saa vi havde det meget godt.

(Muligvis mangler her et Blad.)

Den 4de Juli reiste vi til Gammeldams Mølle, hvor vi blev indkvarteret til den 5te, hvor vi saa marserede til Frederitsia, hvor vi kom til om Natten mellem den 5te og 6te Juli, hvor vi med det samme drog ud imod Fjenden; med en saadan Iver og Lyst, at det ikke var Fjenden muligt at modstaa os enten ved Skanser eller Batterier, thi største Delen følte den Hjærtens Kærlighed for Konge og Fædreland, at enten seire eller dø, da vi nu havde taget alle Batterier og Skanser, saa trængte Fjenden saa strengt paa et Punkt, saa vi maatte retirere hvor jeg i det samme blev truffet af en Geværkugle, som slog min venstre Arm over, hvorved jeg straks maatte forlade Fægtningen og begive mig til Frederitsia, som jeg straks maatte forlade da jeg ikke kunde blive forbundet der, saa jeg straks maatte begive mig over Vandet til Billeshave paa Fyn, hvor jeg kom til om Formiddagen den 6te Juli 1849, og blev forbundet og kom straks i Seng, jeg var der i 8 Uger og stod under Overlæge Hendemands Behandling indtil den 29de August.«

PRÆSTEN THOMAS LYNGBYE, HØRBY

Af August F. Schmidt.

Den ottende Præst i H ø r b y Sogn (Tudse Herred) efter Reformationen var Th o m a s N i e l s e n L y n g b y e. Han var Søn af Sognepræst Niels Sørensen Nykirk (født ca. 1578, død $\frac{1}{2}$ 1651) og dennes 2. Hustru Mette Thomasdatter Lyngaae (født ca. 1606). Niels Sørensen Nykirk var Præst for Lyngby-Albøge Sogne (1605—1651) i Djursland, og det er fra Lyngby Thomas Nielsen og hans mange Søskende tog Navnet Lyngbye.

Thomas Nielsen Lyngbye blev sat i Viborg Latinskole, hvorfra han blev Student 1645. Derefter tog han til København, hvor han efter sin Studietid blev Hører ved Metropolitanskolen*). Herfra kaldedes han 1645 (ordineret s. Aa. $\frac{3}{7}$) til Sognepræst for H ø r b y ved Holbæk Fjord.

Han ægtede 1655 M e t t e N i e l s d a t t e r (død 1702), Datter af Sognepræst i Kundby Niels Hansen Lund (død ca. 1654). I Ægteskabet fødtes 7 Sønner og 11 Døtre. 16 af Børnene overlevede Forældrene. Thomas Lyngbye, der døde 27. December 1683, blev efterfulgt i Embedet af sin Søn N i e l s T h o m s e n Lyngbye, der var Præst i Hørby $\frac{26}{1}$ 1684— $\frac{3}{4}$ 1705. Derefter blev dennes Broder H a n s T h o m s e n L y n g b y e Præst i Hørby $\frac{8}{5}$ 1705— $\frac{26}{9}$ 1736. Endnu et Led i Lyngbyeslægten skulde faa Forbindelse med Hørby Præstegaard, idet Hans Thomsen Lyng-

1) Universitetsmatriklen I, S. 194. Metropolitanskolens Program (1873), 102.

byes Datter Susanne Christine Hansdatter Lyngbye blev gift med Laurits Gottfred Gregersen Weile, der var Præst i Hørby ^{9/11} 1736—1771 (død 1782)¹⁾.

Thomas Lyngbye har gjort sit Navn kendt ved at udgive en Bog i Kwartformat paa 76 tætrykte Sider. Den udkom 1678 og i Overensstemmelse med Tidens Udtryksmaade har den følgende vidtløftige Titel:

»Fryde-Tancker ofver Frelse- oc Freds-Tidender, Efter gifvet Anledning udi Tache-Festens Text: Som aarligen holdis den 11. Februari. Hvert eenfoldigt Christen Hierte til Trøst oc Tieniste, Eenfoldeligen forrestillet ved Guds Aand oc Ord af den Som ynsker en hver begge disse Rigers Indbyggere Til Lycke«.

Takkefesten, der aarlig holdes 11. Februar, er til Minde om Stormen paa København, der blev afslaaet 11. Februar 1659.

Efter en Anbefaling af Professor Jens Birckerod indleder Thomas Lyngbye med et langt Dedikationsforord til Geheimeraad O v e J u u l til Villestrup og Lundbæk i Himmerland, der var Pastor Lyngbyes Patron og Velynder.

Selve Bogens Tekst afviger ikke fra Tidens Smag og Arbejdsmetode. Hver Betragtning, ja saa at sige alt, hvad der findes i Værket, er bygget over Bibelsteder, til hvilke der — egentlig meget praktisk — idelig henvises i Marginen Bogen igennem, Side efter Side. En bibeltro luthersk Præst turde i hin Tid ikke sige noget, der afveg en Tomme fra »Troens sande Ord«, og derfor gjaldt det om i alle Enkeltheder at være i nøjeste Overensstemmelse med Bibelens Tekst. Dette er Pastor Lyngbye naturligvis ogsaa i sine »Fryde-Tancker«, der udelukkende er en Forklaring af D a v i d s 1 2 4. S a l m e, der findes aftrykt foran i Bo-

1) Om den udbredte Lyngbye-Slægt se Christopher Giessing: Jubel-Lærere III. 1. (1786), S. 377. Tabel I. Wibergs Præstehistorie I, S. 745. K. Ehrencron-Müller: Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814, Bd. V (1927), 237.

gen. Salmen kan fortrinlig bruges som Udgangspunkt for en Takketale og Takkefest til Erindring om vort Folks Befrielse fra det svenske Herredømme. Det hedder nemlig i denne: »Havde Herren ej været med os, da Menneskene rejste sig imod os, saa havde de slugt os levende, da deres Vrede optændtes mod os; saa havde Vandene overskyttet os, en Strøm var gaaet over vor Sjæl ... Lovet være Herren, som ej gav os hen, deres Tænder til Rov! Vor Sjæl slap fri som en Fugl af Fuglefængernes Snare, Snaren reves sønder, og vi slap fri.«

Som en Prøve paa Lyngbyes ordrige Udlægning kan anføres nogle Linier om, hvorledes vi er undkomne som en Fugl fra Fuglefængernes Snare:

»Snaren er sønderreven. Snaren her er de listige Anslag, som blev oplagt af Nabo-Fjenden til at fange Israel med: Den, de udsatte paa saa mange Tider og og Maader, efter Historiens derom vidtløftige Indhold paa sine Steder. Særligen her ment de Krigs Strategemata og Practicer: udi Verdens Glosebog ej arrige, men artige Streger. Et ret praktisk Greb, omskønt ej alleneste Grund og Gods, men Sjælen, Liv og Blod angaaende. Og det endda mesten ligesom det var og skulde være udi Vennevold. Thi

Den Fugle-Fængers Pibe sød
Forvolder Fuglens visse Død.

Falcken fangis ey til Undergang, men andre Fuglis Affgang, til at fange andre med: Stæren, Stillitzen og deslige tager Snaren bort, ey til deris Ruin, men ved deris liflig Sang til andris Roe oc Recreation.«

I denne Dur er hele hans Udlægning og Fortolkning af de bibelske Ord. Desværre er der ikke i »Frelse- og Freds Tidender« indflettet kulturhistoriske Oplysninger eller Betragtninger, hvilket ellers undertiden er Tilfældet i Opbyggelsesbøger og theologiske Arbejder fra det 16.—18. Aarhundrede. Thomas Lyngbyes Bog er skrevet med den folkelige Opbyggelse for Øje. Med fromt Sind og betyde-

lig Flid søgte han at vende Folks Tanker mod Kirkens og Kristendommens Grundsandheder. Han var en overbevisningstro luthersk Præst, der undertiden paa en for os at synes ret pudsigt Maade, ofte ogsaa i banale Vendinger, giver Udtryk for sine religiøse Følelser. Hans Bog har tids-historisk Interesse, og den giver et ret anskueligt Indtryk af den Maade, hvorpaa en luthersk Præst med Lyst til skriftlig Gerning arbejdede i Aartierne omkring 1670—80. Dens Tankeindhold og Betragtninger over religiøse og moralske Emner har givetvis ingen Betydning for Nutids-mennesker, men derfor kan det alligevel godt have sin Interesse at vide lidt Besked med et Arbejde som Hr. Lyngbyes, der sikkert har været velkendt af hans Efterfølgere i Embedet, ligesom den Hørby Menighed antagelig har vidst noget om Bogen og dens Eksistens, i hvert Fald i den Tid Ths. Lyngbye og hans Efterkommere residerede i den smukt beliggende Præstegaard ved Holbæk Fjord.

FRA HOLBÆK AMT

Mindre Meddelelser

Da Kirkeklokken kom tilbage til Sejro

Af Vald. Møller.

»I Krigen mellem Danmark og Sverige har de svenske Sørøvere ofte anfaldt denne Ø og derpaa skændet og brændt alt, hvad de ikke kunde plyndre og røve bort med sig; endelig har de 1678 ganske forjaget Indbyggerne og fra Kirken med sig bortført tvende Klokker, som i dens Taarn befandtes, saa at Indbyggerne, da de efter Fredsslutningen igen kom til Landet, en Tid lang maatte holde deres Gudstjenester uden Klokker. Den største af Klokkerne blev ved Nedtagelsen og Transporten spoleret og beskadiget, saa at den ej til nogen Kirketjeneste kunde bruges, men den mindste kom uskadt til Sverige og blev foræret til den tyske Kirke i Gottenborg*) og i dens Taarn ophængt, men saa snart dette var sket, begyndte Klokken af sig selv at svinge sig og ringe med saadan Hastighed, som om den med Menneskehænder med største Magt var bleven bevæget; herved blev Kirkens Forstandere og alle andre forskrækkede, saa at den af Taarnet blev nedtagen, og ingen vilde videre anvende den til nogen Kirketjeneste eller Brug, men Forstanderen skrev Anno 1680 et Brev til Præsten paa Sejro, Hr. Ole Rasmussen, at Øens Indbyggere maatte komme og hente deres Kirkeklokke tilbage igen og betale de Omkostninger, som var paagangen paa dens Fremførsel fra Skibet til Kirken, givende derhos Aarsagen til denne besynderlige Velvillighed til Kende, at de ikke vilde ringe Klokken, som var deres Kirke paa Sejro ved Røven fratagen, men da forbemeldte Præst paa Almuens Vegne svarede, at de for Fattigdom og Armods Skyld ikke vare i Stand til at lade Klokken saa langvejsfra bringe tilbage, mindre at betale de af dem derfor ønskede Omkostninger. Saa lod Gottenborgs Indbyggere selv paa egen Bekostning føre Klokken lige til Helsingør med et andet hosføjet Brev til Præsten af Dato 10. Oktober 1680, hvorudi han blev

kundgjort, at de nu selv havde ladet Klokken bringe til Helsingør og forlangende af Indbyggerne ingen Omkostninger i nogen Maade godtgjort, men at de nu selv maatte besørge at faa Klokken fra dette Sted i deres Nabolag(!) transporteret igen til deres Kirke, hvilket og skete, saa at Klokken det tredie Aar efter dens Bortførelse Anna 1681 igen kom til sit Sted; i Slutningen af dette sidste Brev gav de Gottorpborgere selv den Omstændighed til Kende, hvorfor de skillede sig af med Klokken, idet de ønskede, at denne Klokke, som af sig selv havde ringet, maatte fremdeles i Fred herefter paa sit eget Sted i mange Aar ringes og bevares.«

* * *

NOTER. Ovenstaaende er fundet i Indberetningen til Thura (p. t. i Nationalmuseet); efter Skriften at dømme mener jeg, at Thura selv har skrevet den (og flere andre Stykker med samme Skrift).

Havde det været en Sejro-Præst, vilde hans Meddelelse nok have været dateret og underskrevet med hans Navn.

Præsten Ole Rasmussen, der skrev sit Navn Oluf Pochstein, virkede paa Øen fra 1663 til sin Død 1682. Ved en Brand i Præstegaarden gik en ældre Kirkebog op i Luer (vel fra 1645—63), hvorfor han begyndte en ny. Med sin meget sirlige Skrift beretter han, »at Hr. Oluf Pochstein blev kaldet hertil Dom. 5. Trin. 1663 og har begyndt denne Kirkebog efter Series Pastorum at regne«. Her fortæller han, at den 4. Maj 1663 druknede ved en meget ulykkelig Hændelse efterskrevne, som de i en Baad skulde lægge i Land fra Matz Mortensens Skude:

1) Den hæderlige og vellærde Mand, Hr. Søren Marcussen, Sognepræst her til Steden, sammen med nogle andre, der efter Hs. kgl. Majestæts Ordre skulde taksere foreskrevne Skude efter sin Drægtighed. Han havde betjent Staden i 9 Aar og 2 Mdr., hans Alder blev 35 Aar.

2) Peder Hansen, som var Kirkeværge — udi hans Alders 53. Aar.

3) Morten Pedersen, ung Karl, som ejede den halve Skudepart.

4) Hans Thomisen, en fattig Karl, som opholdt sig udi Præstegaarden — 40 Aar.

5) Jens Pedersen, en liden Dreng, som var 13 Aar.

Anno 1864, den 11. July.

I lige Maade meget ulykkeligen druknede disse efterskrevne mellem Øen og Callingborg:

1) Jens Sørensen, Sognedegn her til Staden, der han havde foretaaet sit Kald paa syvende Aar udi sin Alders 35. Aar.

*) Gottenborg = Gøteborg.

- 2) Niels Hansen, en gammel Bonde her af Byen — 50 Aar.
- 3) Rasmus Pedersen, Ungkarl, i sit Alders 24. Aar.
- 4) Peder Pedersen, Smed, Ungkarl, der han var var 22 Aar.

Disse to sidste drev her i Land 3 Uger derefter, den ene ved Sande, den anden ved Mastrup, men Degnen og Niels Hansen kom i Land paa Sjællands Odde, hvor de blev begravet.

— Præsten synes ellers at være faldet godt til paa Øen og giftede sig 1665 med en Pige fra Sejrogaarden; hun hed Anna Jørgensdatter. — 2 Sønner. 21 Juni 1678 stak svenske Kapere Ild paa Præstegaarden, saa dennes Beboere i et halvt Aar var flygtet til Sjælland.

De kom dog tilbage, og Præsten fik jo den Glæde at se og høre den lille Kirkeklokke, der paa en saa mirakuløs Maade kom tilbage.

1682, 11. Oktober, skriver Præsten sidste Gang i Kirkebogen: Begroff Hr. Peder af Vissinge i min Svaghed. Anders Rasmussen af Sejroby.

Kort efter endte Præsten sin lidt urolige Tilværelse, og Øen fik en ny Sjælesørger.

Kilder: Indberetning til Thura 1755. Sejro Kirkebog fra 1663.

Tinghuse i Odsherred

Af Rasmus Nielsen.

I Dragsholm Birks Tingbog 1723—28 omtales et gammelt Tinghus; men det nævnes ikke, hvor det laa. Der boede ingen i det, hvorfor Folk ikke behandlede det ret godt.

Herredsfoged Claus Bussing (død 1725) lod følgende bekendtgøre paa Dragsholm Birketing 2. Juni 1724: »Som det befindes, at en Del skarnagtige Mennesker ej alene af Tinghuset bortrøver adskiligt, men endog Brædder, Port og Døre, er Retten for sligt et Hus, som til alle Mands Nytte er oprettet, at se for saadant befriet herved højlig foraarsaget at aflyse og forbyde, at ingen maa understaa sig slig utilbørlig Gerning at begaa. Skulle nogen heri sig fordriste og enten noget borttage eller at brække Port eller Døre af for at komme ind i Tinghuset eller og for deri at indjage Svin eller Kreaturer, maa han vente Straf efter kgl. Majestæts allernaadigste Lov for den Skade, Huset derved kan blive tilføjet«.

I 1729 fik Odsherred et nyt Tinghus, som laa ved Høve By.

Birkefoged Jesper Kiærulf (1725—30) skrev da i Tingbogen: »I Jesu Navn begyndte vi at holde Ting i vores ny Tinghus i Høve, Fredag den 10. Juni 1729«.

4 Synsmænd synede Tinghuset og fandt det i forsvarlig Stand. Der var et Bord og nogle Bænke, som ikke var malede.

Foruden Tinglokalerne var der i Tinghuset en lille Lejlighed. Her flyttede Markus Skytte ind paa den Betingelse, at han skulde bo frit, holde Tinghuset rent paa de Dage, Tinget blev holdt, skaffe Lys og Varme i Tinglokalerne om Vinteren og levere Huset fra sig i den Stand, hvori han havde modtaget det. Han skulde altsaa ogsaa sørge for, at det blev repareret, hvis det trængte til det.

Der maa have været god Plads i Tinghuset, for det oplystes paa Tinge 2. Marts 1731, at en Husmand fra Højby ved Navn Christen Pedersen ogsaa boede i det.

Markus Skytte blev snart ked af at bo i Tinghuset og ønskede at fraflytte det til Paaske 1731.

Amtmand Adeler over Dragsholm Amt lod da paa Dragsholm Birketing ved Skrivelse af 23. Febr. 1731 — dateret Gundetved — bekendtgøre, at Lejligheden i Tinghuset var ledig til Paaske paa førnævnte Betingelser.

Paa Birketinget 2. Marts fremstod baade Markus Skytte og Christen Pedersen og sagde, at de nok vilde bebo Tinghuset, hvis de fik »de 2 Sk. af hver Mand i Herredet, som tilforn i Arilds Tid sædvanligt til Reparationen at holde Tinghuset i Stand med dertil givet er; thi ellers kan ingen være kapabel at holde samme Tinghus vedlige, eftersom det allerede behøver en temmelig Reparation baade paa Tag og andet.«

Adeler vilde ikke gaa ind paa deres Krav, og Sr. Frederik Jensen flyttede ind i Tinghuset ved Paasketid 1731.

Han boede der saa til sidst i Juli 1734. Han holdt ikke Tinghuset i forsvarlig Stand. Adeler sluttede saa Kontrakt af 26. Maj 1734 med Hans Colding i Høve om at reparere dette brøstfældige Hus for 20 Rdl., hvorefter han skulde bebo Huset; men Frederik Jensen vilde ikke fraflytte det, hvorfor Hans Colding mødte paa Birketinget 9. Juli 1734 og begærede, at »Dommeren vilde forskaffe ham Høve Tinghus ryddelig efter det Brev, han havde fra Højædle og Velbyrdige Hr. Etatsraad og Amtmand Adeler, for at han i Tide kunde komme til at reparere Tinghuset, mens han kunde faa Folk at leje«.

Dommeren resolverede, at Frederik Jensen, der havde haft 14 Dages Henstand, straks skulde udflytte sit Boskab og andet og gøre Huset ryddelig, saasom det var paa Tide, at Reparationen kunde blive udført; men Fr. Jensen flyttede alligevel ikke ud.

Saa mødte Forvalter Ove Christensen ved Dragsholm paa Hans Coldings Vegne og forlangte, at Retten uden videre Ophold skulde sørge for, at Tinghuset blev gjort ryddelig, for at Reparationen kunde blive udført.

Birkedommer Christoffer Hendrick Suckou resolverede, at der ikke længer kunde gives Fr. Jensen Udsættelse, men at han straks skulde forlade Tinghuset og gøre det ryddeligt, saa Hans Colding kunde flytte ind i det og reparere det.

«Saa maatte Fr. Jensen endelig flytte ud.

Kilder: Dragsholm Birks Justitsprotokol 1723—28 og do. 1728—36.

Da „Christian den Ottende“ sprang i Luften

Af Andrea E. Sørensen.

Der var elleve Sejerøboere med om Bord paa Linieskibet »Chr. den Ottende«, der sprang i Luften i Egernførde Fjord 1849.

Fhv. Skomager Chr. Madsen, der i nogle Aar var bosiddende paa Sejerø, har fortalt, at en Mand, Jørgen Nielsen, paa Sejerø, der blev 92 Aar gammel, fortalte, at der var elleve Sejerøboere med om Bord, og alle slap de levende fra Katastrofen. Han kunde ogsaa en Vise, der var digtet om Tildragelsen. Han fortalte:

De sejlede jo der ind i Fjorden Skærtorsdag Morgen tillige med Fregatten »Gefion«. Der var et tysk Batteri paa hver Side af Vandet. Det paa den ene Side jævnedes de med Jorden, men det andet kunde de ikke rigtig faa Ram paa med deres Kugler. Det blæste op, og Vinden stod lige ind i Fjorden, saa Sejlskibene kunde ikke komme ud derfra, da Vinden var imod. Dampskibene »Hekla« og »Geysen« var nok med og skulde slæbe de store Skibe ud, men de blev beskadigede af Tyskernes Kugler, saa de fik nok med at tage sig af egne Sager.

Ombord paa Linieskibet prøvede de paa at lette Anker for at krydse ud, men det lod sig ikke gøre, dels var de alt for langt inde, Skibet huggede igennem og tog Grunden for hver Sø, saa det ry-stede igennem det store Skibsskrog, dels blev baade Sejl og Tovværk ødelagt af den fjendtlige Ild, saa de kunde ikke manøvrere det store Skib, der drev værgeløst paa Grund, hvorfor de maatte stryge Flaget. Skibet brændte nu ogsaa, da Tyskerne havde skudt paa det med gloende Kugler.

Det varede noget længe, inden de begyndte at føre Mandskabet i Land, derfor naaede de heller ikke alle at lande. Saa snart Baadene kom saa langt ind, at Mandskabet kunde bunde, maatte de springe i Vandet, selv om der var temmelig dybt. I Land var der slaaet en Kreds af tyske Soldater, som tog imod dem, de blev derefter ført op i et stort, teglhængt Hus, hvor to Soldater med skarpladte Ge-

værer var posteret i Døren. Da Skibet sprang i Luften, var Knaldet og Rystelsen saa stærk, at det var, som Huset skulde styrte sammen, og de to Skildvagter sank lige ned paa Jorden.

Blandt Officererne, som gik op med Skibet, var Næstkommanderende, Krieger. De sagde, at han ikke vilde i Land, før alle Folkene var bjerget; der blev ogsaa sagt, at det var meget imod hans Vilje, at de sejlede der ind, det sagde han til Folkene, da han saa, at alt var tabt. Chefen, der hed Paludan, gik straks i Land, da der var kommet en højere tysk Officer om Bord. Den tyske Officer gik vistnok ogsaa op med Skibet, han indsaa ikke straks, at Faren var saa overhængende. Sejerøboerne saa ham i Samtale med Krieger paa Dækket.

Det danske Skibsmandskab, som overlevede Katastrofen, blev ført i Fangenskab til Glückstadt, men blev senere udvekslet under Vaabenstilstanden 48—49.

En Mand fra Store Grandløse, Niels Matros, var ogsaa med om Bord paa Christian den Ottende. Han kastede sig i Vandet, og Tykkerne bjærgede ham.

Kro i Havnsø Mølle 1814

Ved Rasmus Nielsen.

Bevilling for Løjtnant Niels Juel Kastrup paa et Værtshushold i Havnsø Mølle.

Vi Frederik den Sjette etc.

Gjøre vitterligt, at Vi efter allerunderdanigste Ansøgning og derover indkommen Erklæring allernaadigst have bevilget og tilladt, ligesom Vi og i Kraft af den under 4. Februar 1771 ergangne allernaadigste Resolution, hermed bevilge og tillade, at Ejeren af Havnsø Mølle, Løjtnant Os elskelig Niels Juel Kastrup, maae i Havnsø Mølle under Holbæk Amt lade holde det Vertshuus, som ved Bevilling af 6. November 1801 har været bemeldte Møllens daværende Eier, Kammerherre og Staldmester Os elskelig Friderich Anton Adam von der Maase, sammesteds allernaadigst tilladt, og de Rejsende med fornødne Logementer, samt Spise- og Drikkevarer til Nødtørftighed og for en billig Betaling sammesteds betjene, imod deraf at svare Vores Kasse i aarlig Afgift 20 Rbdl. Sølv Værdi, som i rette Tid erlægges, samt med Vilkaar: 1: at Vertshuusholderen paa Stedet vel maa brygge Øl til Vertshuusets Fornødenhed, men skal derimod aldeles være forbudet at brænde Brændevin, da det deraf behøvende og falholdende skal tages i Købstæderne, 2: ligesom dette Vertshuus alene er bevilget for Rejsende, saa bliver det

Vertshusholderen aldeles formeent at holde Kroe for Sognets Bønder eller andre af Almuen, som ikke er vejfarende eller paa deres Rejser passerer bemeldte Sted under denne Bevillings Fortabelse og videre Straf som for ulovligt Krohold, og 3: bliver han pligtig uden Ophold frit at befordre alle offentlige Breve til Nexeløe. — I øvrigt holdes Verthuuset stedse i forsvarlig Stand, ligesom Vertshusholderen dermed i alle Maader haver at rette sig efter Loven samt under udgangne eller herefter udkommende Anordninger, og have de efterkommende Eiere af Stedet at ansøge denne Vores Bevillings Fornyelse, saafremt de agte samme at nyde. Hvorefter alle sig haver at rette. Forbydendes alle og enhver herimod Hinder at gøre.

Givet i Vores Kongelige Residensstad Kjøbenhavn, den 13. Oktober 1814.

Under Vort Kongelige Segl.

Efter Hans Kongelige Majestæts allernaadigste specielle Befaling.

Møsting. v. Essen. Moltke. Vorndran.

/ Schister.

Kilde: Rentekammerets Ekspeditionsprotokol 1814—15. Nr. 150. Side 222.

Da Kanonen paa Middelgrunden kunde skyde

Af Andrea E. Sørensen.

Det, der vakte størst Forbløffelse blandt den danske Befolkning den 9. April 1940, var vel nok Kystdefensionens Opførsel paa Middelgrundsfortet, at lade et tysk Troppeskib fuldkommen uantastet sejle forbi og løbe ind til Langeliniekajen — Kanonen kunde ikke skyde.

Her skal fortælles om en Tildragelse, der fandt Sted, vistnok i 1869, da var Mandskabet paa sin Post.

Afd. Hmd. Frederik Winther, Lille Grandløse, aftjente da sin Værnepligt paa Fortet. En Dag, han havde Vagt ved Kanonen, observeredes et fremmed Skib; der blev givet Tegn til at vise Flaget, men Skibet efterkom ikke Opfordringen. Man havde Mening om, at det var en Tysker. Den vagthavende Officer gav F. W. Ordre til at afgive et Skud. »De maa gerne sigte lidt lavt«. Officeren, der brugte en Kikkert, udbrød begejstret: »Det var godt gjort — der røg en Stump af Stormasten, nu kan de vel faa Flaget ud. — Ja, tænkte jeg det ikke nok, det var en Nordtysker«.

Der gik flere Aar, Frederik Winther var blevet gift og bosiddende og paa et Tidspunkt arbejdsløs. Han havde opspurgt, at man

paa Eriksholm var forlegen for Klappere ved en Jagt, der skulde afholdes i Skovene, og fik en Chance for en Fortjeneste. Ved Jagtens Ophør var Klapperne kommet til at staa i en Klynge lidt fra Jagtselskabet, og han genkendte da en Herre blandt disse som sin gamle overordnede fra Soldaterdagene, nu Kammerherre Castenskiold, Hagedstedgaard, men Frederik Winther var ogsaa blevet genkendt. Kammerherren gik hen til ham, hilste og sagde: »Det er jo Frederik Winther, det var jo Dem, der var med, da Tyskeren ikke vilde vise Flaget?« »Ja«, sagde F. W., »jeg har aldrig glemt den Tildragelse«. »Det har jeg heller ikke«, sagde Kammerherren og trykkede Frederik Winters Haand — inden i laa nu en blank Daler.

Marie Villads

Lille Efterslet

Af Holger Madsen.

Da Dyrslæge Boers havde bidraget saa væsentligt til min Artikel i Aarbogen 1946, sendte jeg ham naturligvis et Særtryk deraf. Han svarede med at takke for dette »Minde om den gamle Kone, der i Vuggegave havde faaet lidt af Poesiens Blomst, selv om hun kun fik Lov til at smykke sig med den paa fattig Vis.« Senere i Brevet skriver Dyrslæge Boers, at »afdøde Dr. Ussing (Folkemindesforskeren) kort før sin Død fortalte mig, at han som ung med flere andre Studenter gjorde en Skovtur til Søndermarken under Ledelse af Georg Brandes og ved den Lejlighed besøgte Marie, over hvem de unge vilde gøre sig lystig, men Brandes talte dem til Rette og gav dem et helt nyt Syn paa Kildekonen, idet han holdt et lille Foredrag for dem om hendes Liv og hendes Digting. Den store Kritiker, for hvem en nok saa lille Digternatur ikke var uden Betydning, forstod at se bag om Fattigdommen til Livets evige Værdier.«

Godt at Dr. Ussing og Dyrslæge Boers har reddet dette lille Træk, som i lige Grad tjener Georg Brandes og Marie Villads til Ære.

Et mere muntert Træk er fortalt mig af Fru Skomager Larsen, Ugerløse: Ved Audiens hos Kongen maatte man ikke vende Baggdelen til, men det kom hun dog til engang hun gik ud, og ved Taflet kunde hun ikke spise som de andre — ja, hun vendte endog Tallerkenen om, fordi hun syntes, den var altfor fin at spise af!

Et værdifuldt Karaktertræk ses af den Meddelelse, som i Maj 1897 gik gennem Bladene: »Marie Villads har fra Tivolis Direktion faaet et meget favorabelt Tilbud om at opslaa sit Paulun i Etablissementet i Sommer. Digterinden har dog afslaaet Tilbudet, da hun ikke vil lade sig benytte som Reklame.«

En Skræddersvend presses til Rytter

En Sommeraften 1756 kom en tysk Skræddersvend, Jørgen Wentorph sammen med to andre Svende til Holbæk for at søge Arbejde. En Bursch viste ham hen til Niels Postis, her traf han en Rytter, Schultz, som hørte under det her i Byen indkvarterede Rytterkompagni. De drak sammen og blev gode Venner, og Jørgen overnattede i Rytterens Kammer. Om Natten stjal Schultz hans Pas, og næste Morgen tvang han og en Korporal den grædende Skrædder til at følge med paa Munderingskammeret, hvor de iførte ham en rød Kjole og spændte et Bælte med en Rytterpallask om ham. Derefter drog de hen paa Amtstuen, hvor de tvang ham til at skrive under paa, at han vilde tjene i 6 Aar som Rytter. Da han imidlertid højlydt klagede sin Nød paa Gaden, satte de ham i Arrest i Vagt-huset paa Torvet (ud for Bjørns Butik).

Da det kom Skræddernes Oldermænd for Øre, lovede han at hjælpe Jørgen, hvis han vilde skrive en Klage. Paa Grundlag af den indgav Lauget en Besværing til Løjtnant Wortmann, der havde sørget for den ulykkelige Skræddersvends Forvandling til Rytter. Resultatet blev, at Ritmester Baron Knuth, anlagde Proces mod Lauget. Der blev ført Vidner fra begge Sider, og Akterne er ikke kedelige, men ved en Dom 7. Marts 1757 frifandtes Lauget.

Derimod oplyses der intet om Jørgen Wentorphs videre Skæbne. Han har vel forsludret sig i det lystige Lag den første skæbnesvangre Aften i Holbæk, og Soldaterne har haft deres Morskab og vel ogsaa tjent en god Dusør ved at tage haandfast paa hans letsindige Snak. En Underskrift er ikke let at løbe fra. Det var kun en ringe Trøst, at Skrædderne — som det hedder i Tingbogen — vedtog at give ham skiftevis en Dags Kost, mens han sad i Arresten.

Albert Th.

LITTERATUROVERSIGT

Her skal kort omtales nogle Bøger og Tidsskrifter, hvori findes historisk Stof, som har Tilknytning til Nordvestsjælland.

Kunsthistorikeren R. Broby Johansens »Den danske Billedbibeli Kalkmalerier« (Gyldendal), en pragtfuld Bog med et Væld af Billeder, bringer naturligvis ogsaa mange Gengivelser af de rige Skatte, som Landsbykirkerne her ude i vort Amt rummer, f. Eks. i Hagedsted, Tveje Merløse, Gislinge, Højby, Aagerup, Asmindrup, Bregninge, Gørlev, Hjembæk, Mørkøv, Undløse, Reerslev, Sejerø, Skamstrup, Sæby, Tuse, Tømmerup og Viskinge.

Alle, som har haft Ærinde paa Landsarkivet, kender Kustoden, Axel Nørnit, en flittig og indsigtfuld Genealog, og jeg vil gerne gøre opmærksom paa, at han har udsendt en Bog »Skifteprotokoller i Landsarkivet for Sjælland« for Amter, Amtstuer, samt Godser og Institutioner paa Sjælland, Samsø og Møn. En meget nyttig Bog for Folk, der driver personahistoriske eller lokalhistoriske Undersøgelser. Den er praktisk ordnet og forsynet med gode Registre, saa man straks kan se, om der findes noget, man kan bruge (Faas hos Forf.)

I Værket »Danmarks Frihedskamp« (Bogforlaget Nutiden, Kbh.) findes i 12. og 13. Hefte en Skildring »Modstandsbevægelsen i Holbæk Amt«, udarbejdet af Red. Jørg. Antonsen, Holbæk. Her er for første Gang givet en Oversigt over Hovedbegivenhederne i de fem onde Aar.

En Bog, som ikke tidligere er kommet mig for Øje, vil jeg gerne nævne nu; det er Finderup Sogns Historie, udarbejdet af Michael Jensen og Tormod Jørgensen 1946. Paa 164 Sider er her givet en god Skildring af det store Sogns Historie og Topografi, og selv om man kan anke over Mangelen paa Billeder, Kort og Registre, maa Bogen alligevel hilses med Glæde, især da vi næsten ingen Sognehistorier har her i Amtet, mærkeligt nok forresten; i den Henseende er Jyder og Fynboer langt foran os. Naturligvis dominerer Høng Stationsby i Bogens Stof, og der er øst flittigt af Jens Peter Jensens Afhandlinger i vore Aarbøger. Der er en Mængde originalt Stof, hentet fra Sogneprotokoller og især fra gamle Folks Beretninger. Den vil interessere Folk her i Amtet; der er vistnok ikke mange Eksemplarer tilbage, og de faas kun ved Henvendelse til Maskinfabrik. Frede Jensen, Høng. (Pris 3 Kr.)

I Anledning af Starreklinte Skoles 100 Aars Jubilæum 17.—1. 1949 har Førstelærer A. Strange-Nielsen udsendt et lille Hefte om Skolens og Lærernes Historie. Det var Lensbaron G. F. O. Zytphen-Adeler paa Dragsholm, der fik Myndighederne til at indse, at det var Synd for Børnene, at de skulde gaa den lange Vej til Val-

lekilde, Skolen blev opført 1846—47, og dens første lærer var den dygtige og meget musikalske Hans Chr. Kapel, senere i mange Aar Lærer i Tveje Merløse. Det er en udmærket lille Afhandling, og man kunde ønske, at andre Lærere tog Tanken op og skrev deres Skoles Historie.

»Fra Nationalmuseets Arbejdsmark« 1948 indeholder 11 Artikler om mange Slags Emner fra Museets vidtspændte Virksomhed, lige fra Eskimokultur i Alaska og Pearyland til Alexander den Stores Mønter, fra kinesisk Porcellæn til bornholmske Helleristninger og den mærkelige jyske Stormandsgrav fra Dollerup. C. L. Vebæk fortæller om Fundet af en Træeske med Runer, som Tørvearbejdere i Sommeren 47 fandt i Garbølle Mose (Stenmagle Sogn), en Udløber af Aamosen. Æsken, som er af Tax, ligner et Penalties, c. 17 cm. lang. Paa Siderne staar 17 Runer: hagiradar: tawide; det første maa være et Mandsnavn, det andet betyder lavede, det findes jo ogsaa paa det lille Guldhorn fra Gallehus. Æsken maa være lavet et Par Aarhundreder efter Kristi Fødsel.

17. Bind af Dansk historisk Fællesforenings Tidsskrift, Fortid og Nutid (1947—48), som vore Medlemmer for 4 Kr. aarligt kan abonnere paa, indeholder foruden Foreningsmeddelelser og Anmeldelser, mange værdifulde Artikler, f. Eks. Evens: Matrikulsarkivet, E. Jespersen: Lokalhistoriens Sammenhæng med Danmarks- og Verdenshistorien, H. K. Kristensen: Lokalhistoriske Problemer, Ax. Steensbjerg: Kulturbilleder fra en vestjysk Bondegård, Hans Lassen: Gør Museerne Nytte? m. m.

I vort Amt udkommer der nu tre Julehefter, »Jul i Kalundborg« og »Jul i Holbæk« og »Odsherred«. Jeg har kun set »Jul i Holbæk«, som bl. a. indeholder et Par Artikler af lokalhistorisk Interesse: Anders Finsings Fortælling om Holbækfiskeren Vilhelm Haagensen, der druknede for 50 Aar siden, Arkitekt P. E. Iversens store Artikel om Møllerne i og omkring Holbæk, Jørgen Petersens »Weynhof-Sagen«, en Historie om en mærkelig Skoleholder og Birkedommer i Gisinge o. 1790.

Nævnes bør vel ogsaa, at Holbæk Amts Avis i Anledning af sin 100-Aars Dag d. 1. Dec. 48 udsendte et stort Jubilæumshæfte med mange lokalhistoriske Bidrag; det største var Red. Jul. Fr. Forsts om Holbækens Herregaarde.

I Holbæk Museums Aarsberetning for 1947 skrev Overinspektør, Dr. Therkel Mathiassen om: En Undersøgelse om Nordvestsjællands Oldtidsbebyggelse, og Førstelærer Mejer Jensen om Oldtidsbaaden fra Lille Knabstrup Mose.

Og jeg tør maaske til sidst nævne, at i April 48 udkom min lille Bog: Skomagere og Garvere i det gamle Holbæk, udsendt af Læderhandler A. Duetoft i Anledning af hans Forretnings 25 Aars Jubilæum.

A. T.

HISTORISK SAMFUND I 1948

Aarsmødet afholdtes d. 29. Februar i Kalundborg. Paa et Bestyrelsesmøde konstituerede Styrelsen sig med Albert Thomsen som Formand, Postm. Paludan-Müller som Næstformand og Postassistent Tilly som Kasserer. Thomsen forsætter foreløbig som Sekretær og Redaktør. Gartner Christiansen, Uggerløse, og Gdr. Henrik Larsen, Orø, indvalgte som Tillidsmænd. Generalforsamlingen Kl. 15 paa Postgaarden overværedes af en Snes Medlemmer. Formanden bød velkommen, udtalte Mindeord over vort afdøde Æresmedlem, Højskolelærer Jens Peter Jensen, og aflagde derefter Beretning om Aarets Virksomhed. Han foreslog, at Hist. Samfund skulde tage Initiativet til at rejse Mindesten over kendte Mænd eller paa minderige Steder i Amtet. Til de tre Byraad var udsendt en Henvendelse med Opfordring til at lade optage Film eller foretage Gennemfotografering af Byen nu i Aarene omkring 1950. Formanden anbefalede al mulig Støtte til Nationalmuseets store Oldtidskortlægning af Amtet og oplyste, at 18 Sognepræster havde indsendt Svar paa de udsendte Spørgeskemaer angaaende Forholdene under den tyske Besættelse. Foreningens Anmodning til Sogneraadene om Tilskud var resulteret i, at 16 Kommuner havde bevilget et Bidrag. Han sluttede med en Tak til Medlemmerne, Tillidsmændene og de tilskudsydende Myndigheder og Institutioner. Beretningen godkendtes. Derefter forelagde Formanden det reviderede Regnskab, der ligeledes godkendtes. Næstformanden, Paludan-Müller, meddelte, at ved den skr. Afstemning til Styrelsesvalg i 1947 var følgende valgt: Gdr. Jakob Madsen, Kundby, Postassistent Tilly, Holbæk, og Godsejer, Hofjægerm. Estrup, Kongsdal. Det vedtoges at indstille de i 1948 afgaaende: Troels Trier, Thorkil Sestoft og Albert Thomsen til Genvalg. Revisorerne Viceskoleinsp. Christophersen og Postpaktm. V. Olsen, Holbæk, genvalgte, og det bestemtes, at næste Aarsmøde skal holdes i Holbæk 1949. Formanden fortalte derefter lidt om den kommende Aarbog og om paa-tænkt Sommertur til Odden. Under Eventuelt foreslog Tandlæge Sestoft, at Foreningen ydede Tilskud til en Mindesten over Esbern Snare i Ruinparken ved Kalundborg, og Red. Hedemann Nielsen foreslog, at Turistforeningen fik Lejlighed til at købe Oplag af de enkelte Hæfter af den nye Udgave af Clausens: Fra Holbæk Amt.

Efter Generalforsamlingen var der offentligt Møde, som Formanden indledte med at minde om det begivenhedsrige Aar 1848, og derefter talte Stadsbygmester Ejnar Nielsen, Kalundborg, om Byens middelalderlige Byplan og om den nye, som er under Udarbejdelse.

En meget vellykket Sommerudflugt afholdtes Lørdag den 26. Juni. Den indledtes med et Besøg i Højby Kirke, hvor Provst

Mikkelsen talte; efter et Kaffebord i Højby Hotel kørte den lange Biltrække ud til Næsholm Ruiner, hvor Dr. phil. Vilh. la Cour talte om de Udgravninger, han for nogle Aar siden har foretaget her. Saa kørte man ud til Odden Kirke, hvor Pastor Petri talte, man saa de gamle Krigergrave fra 1808 og fortsatte ned til Havnen; her holdt Kaptajnlejt. Gad et Foredrag om »Prins Christian«s sidste heltedige Kamp mod de engelske Krigsskibe. Derpaa tog man helt ud paa Sjællands Odde og saa Ruinerne af Tyskernes Fæstningsværker med gamle Skibskanoner fra »Peder Skram«. Turen sluttede af med Aftensmad i Strandpavillonen ved Sejerøbugten. Det blev i det skønne Sommervejr en Tur, som Deltagerne sent vil glemme.

— Med Aarbogen 1948 fulgte saa 1. Hæfte af den nye Udgave af H. V. Clausens prægtige Værk: Fra Holbæk Amt. Det indeholdt Indledningen til Værket, en storartet Oversigt over Amtets Geologi, Fortidshistorie, Kirker, Herregaarde, Kunst og Digtning. Bogen trykkes nu i 2000 Eksp., hvoraf de 500 til sin Tid vil komme i Boghandelen, men Medlemmer faar de enkelte Hefter i Tilgift til Aarbogen. Udgivelsen vil formentlig vare 4—5 Aar. Formatet er lidt mindre end 1. Udgave, for at Bogen kan stikkes i Lommen, naar man vil tage den med paa Tur, men selve Tekstsiden er som den gamle, ligeledes Billederne. Vi haaber, Bogen vil friste mange interesserede til at indmelde sig i vor Forening.

— Vi beder Medlemmerne udfylde og indsende S t e m m e k o r t e t straks efter Modtagelsen! Afstemningen har de senere Aar haft altfor ringe Tilslutning.

— M e d l e m s t a l l e t var 1.—1. 1948: 960 og er nu pr. 1.—1. 1949 steget til 988, saa vi passerer forhaabentlig snart de 1000.

Albert Thomsen.

Nykøbing, Kalundborg og Holbæk ved Aar 1950.

Historisk Samfund har 22. Okt. 1947 sendt Byraadene i vort tre Købstæder følgende Opfordring:

»Om godt og vel to Aar skriver vi 1950, det centrale Aarstal i vort Aarhundrede. Da Forholdene til den Tid forhaabentlig er lysere og mere afklarede end nu, vil man sikkert i mange Byer markere Aaret f. Eks. ved Afholdelse af Udstillinger eller Udgivelse af byhistoriske Publikationer.

Naar Historisk Samfund hermed tillader sig at henvende sig til det ærede Byraad, er det imidlertid for at foreslaa, at Byraadet tager under Overvejelse at tilvejebringe et Billedmateriale, som kan give kommende Generationer et Indtryk af, hvorledes Byen saa ud, og hvorledes det daglige Liv formede sig her i Aarene omkring 1950. Der er vel næppe Tvivl om, at Teknikkens rivende Udvikling i de næste Aartier paa mangfoldige Omraader vil ændre det Bybillede, vi nu kender.

En historisk Dokumentation gennem Fotografier eller Film vil selvsagt være af stor Interesse og bedre end lange Beskrivelser kunne give ærlige Oplysninger om Forholdene.

Det bedste vilde sikkert være Optagelse af en Film, hvoraf en Kopi skulde henlægges i Arkiv indtil Aar 2000. Men man burde sikkert samtidig lade foretage en Gennemfotografering af Byen, idet de enkelte Fotografier er et lettere tilgængeligt Materiale end end Film, og der bør ikke blot — enten det saa drejer sig om Film eller Fotografi — optages eet eller flere Billeder af hver Gade, Vej eller Plads her i Byen, men ogsaa af offentlige Bygninger etc. Som noget nyt vilde vi anbefale, at man ogsaa fotograferede Motiver fra det daglige Liv, f. Eks. Torvehandel, en Procession, et Byraads-møde, et Valglokale, et Tog paa Banegaarden, en Idrætsskamp, en Begravelse, Gadehandel med Mælk, Fisk, Brød o. l., Dagrenovation, Brandudrykning, Interører fra Fabrikker og Værksteder og meget andet. Det er givet, at mange af disse Billeder i langt højere Grad end selve Gadebillederne vil blive studeret med Overraskelse og Forbavselsens Interesse af kommende Generationer og dermed give et mærkeligt Indtryk i de Forhold, hvorunder vi lever omkring 1950.

Vi tillider os at henstillede til det ærede Byraad at tage Ideen under velvillig Overvejelse allerede nu, idet der vil gaa megen Tid med Forberedelserne, især hvis det drejer sig om Filmsoptagelser.

Dersom man mener, at vi kan være til nogen Hjælp ved Ideens Gennemførelse, er vi gerne rede til Samarbejde.

Paa Bestyrelsens Vegne

ærbødigst
Albert Thomsen.«

Rettelse.

I Fra Holbæk Amt 1948 S. 48 skriver jeg at H. C. Broholm i Danmarks Bronzealder I fejlagtigt angiver, at den beskrevne Høj er »Esterhøj«. Imidlertid er dette blevet rettet i samme Værks II Bind S. 268 til »Nabohøjen til Esterhøj«, hvilket jeg havde overset.

Therkel Mathiasen.

Uddrag af Historisk Samfunds Regnskab for 1948

Indtægter:

A Kassebeholdning og tilskrevne Renter	Kr. 1497,71
B Tilskud: Staten 200, Holbæk Byraad 100, Kalundborg Byraad 50, Holbæk Amdsraad 200, Holbæk Amds Sparekasse 200, Spare- og Laanekassen 100, diverse Sogneraad 340; ialt	« 1190,00
C Kontingenter	« 4364,50
D Salg af Aarbøger	« 307,00
E Møder	« 398,00
F Diverse	« 0,00
	Kr. 7757,54

Udgifter:

A Aarbogens Trykning, Clicheer o. l.	Kr. 3368,24
B Forfatterhonorarer	« 232,00
C Udsendelsesudgifter	« 688,55
D Administration (Sekretærhonorar)	« 300,00
E Møder	« 590,00
F Porto, Telefon m. m.	« 243,36
G Repræsentation	« 102,94
H Diverse	« 83,90
Kassebeholdning	« 2148,05
	Kr. 7757,54

Det attesteres, at ovennævnte Regnskab er i Overensstemmelse med Bilag og Kassebog.

Kassebeholdning og Sparekassebøger er forevist mig.

Holbæk, d. 5.—3. 1949.

E. Nysted Christophersen.

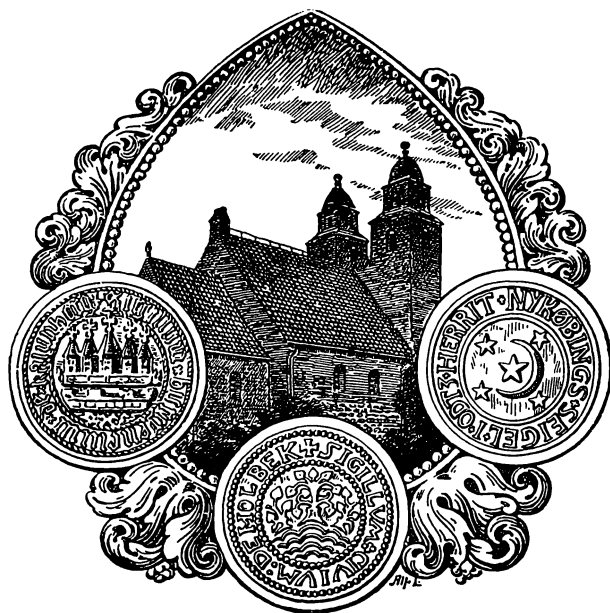
FRA HOLBÆK AMT

HISTORISKE AARBØGER

43. BIND

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT

XIII BINDS 3. AARGANG

1950

I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN - KØBENHAVN
HOLBÆK AMTSTIDENDES BOGTRYKKERI

1950

INDHOLD

	Side
† JENS SCHOU CHRISTENSEN MØLLER 1865—1950. En Nekrolog ved Albert Thomsen	5
Lærer Johs. C. Jessen : FRA DE FØRSTE LANDSBYSKO- LERS TID. Skoler og Skoleholdere i Helsingø og Drøs- selbjerg Sogne 1739—1814	12
Cand. theol. og mag. G. Gørges : PROFESSOR JENS HENRIK LARSENS SELVBIOGRAFIER	53
† Lærer Niels Chr. Bahn : I ENGENE OMKRING LOD- SKOVEN	63
Bent Rasmussen : APOTEKER OG APOTEKERE PAA SAMSØ	74
Chr. Olsen , Torpelund: HØSTGILDE PAA ALGISTRUP OG ANDRE FOLKEMINDER	90
Litteraturoversigt ved A. T.	103
Historisk Samfund i 1949 ved A. T.	194
Historisk Samfunds Regnskab 1949 (Omslagets side 3)	

HISTORISK SAMFUNDS STYRELSE

Overlærer **Albert Thomsen**, Holbæk, Fmd. og f. T. Sekretær; Postmester **H. Paludan-Müller**, Nykøbing, Næstformand; Maleren **Troels Trier**, Vallekilde; Tandlæge **Thorkil Sestoft**, Kalundborg; Forstander **Eskild Nylev**, Ubby; Redaktør **Bent Rasmussen**, Tranebjerg; Gaardejer **Jakob Madsen**, Kundby; Godsejer, Hofjægermester **I. Estrup**, Kongsdal, og Postassistent **A. Tilly**, Holbæk, Kasserer.

Redaktionsudvalg: Troels Trier, Paludan-Müller og Albert Thomsen (Fmd.).

Foredrags- og Mødeudvalg: E. Nylev, Th. Sestoft og Paludan-Müller (Fmd.).

Ekspedition: Frk. Ingrid Wiggers-Hansen, Bjelkes Hus, Holbæk, Tlf. 557.

TILIDSMÆND

som godhedsfuldt har lovet hver i sin Kreds at varetage Historisk Samfunds Interesser:

Jyderup: Postpakm. N. Jensen.

Gislinge: Gartner Grodal.

Kundby: Gaardejer Jakob Madsen.

Føllenslev: Gaardejer Vilh. Larsen.

Værsløv: Murermester Thorvald Jacobsen.

Eskebjerg: Proprietær Thorning.

Tømmerup: Tømmermester Hans Olsen.

Aarby: Lærer J. Nielsen.

Sæby: Købmand Justesen.

Gørlev: Førstelærer Hegelund, Ulstrup.

Reerslev: Lærer Hansen.

Kallerup: Frk. Bodil M. Jørgensen.

Tranebjerg: Lærer, Red. Bent Rasmussen.

Buerup: Chr. Birch-Larsen.

Faarevejle: Plantør Aasklint.

Ruds Vedby: Fru Amtsskolekonsulent Ch. Lauritzen.

Forsinge: Gdr. L. Andersen.

Rørby: Gdr. Jens Pedersen, Uggerløse.

Svebølle: Stationsforst. Kramhøft.

Svinninge: Førstelærer V. Hougaard.

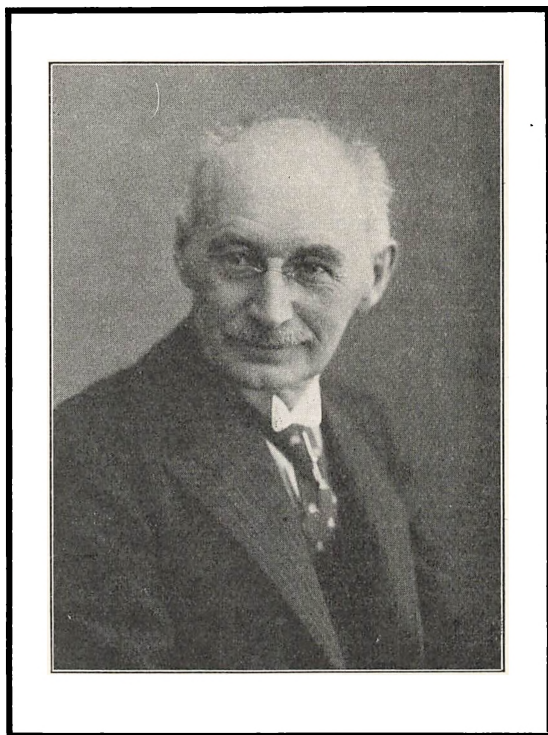
Uggerløse: Gartner Christiansen.

Høng: Fabr. Frede Jensen.

Orø: Gdr. Henrik Larsen.

Mørkøv: Malerm. Johs. Nielsen.

Højby: Amsraadsmedlem Wm. Nybjerg.

Jens Schou Christensen Møller

17. Nov. 1865 – 27. Febr. 1950

Vor gamle Formand er død.

Da vi Søndag den 26. Febr. havde Aarsmøde i Jyderup, vedtog Styrelsen at forme Aarbogen 1950 som en Hilsen og Lykønskning til Dr. Møller i Anledning af, at han til November vilde fylde 85 Aar. Vi vidste nok, at han laa meget syg, men vi haabede, at hans sejge, stærke Natur ogsaa denne Gang vilde overvinde Sygdommen.

Næste Morgen døde han.

Lørdag den 4. Marts skete Bisættelsen fra Bispebjerg Krematorium, hvor Sønnen, Professor, Dr. med. Knud Ove Møller holdt en meget smuk Mindetale over sin Fader.

J. S. Møller var af gammel, jydsk Bondeæt, født i Ringgive Sogn. Faderen, Gaardejer Christen Hansen Møller, der først døde 1930, 92 Aar gammel, skal have været en betydelig Personlighed, levende optaget af Egnens historiske Minder, en glimrende Fortæller om gammel Sæd og Skik, og fra ham arvede Sønnen den Forstaaelse og Respekt for Overleveringens Værdi, den hjertelige Samfølelse gennem Blodets Baand, der senere gav hans kulturhistoriske Forfatterskab en mærkelig fortrolig Tone.

Møller blev Student fra Fredericia 1884, cand. med. 1891 og kom 1. Dec. 1893 til Kalundborg, hvor han fik sin Livsgerning og satte saa dybe Spor paa næsten alle Kulturens Omraader, at hans Navn aldrig vil gaa i Glemme.

Han blev en dygtig Læge og skabte sig en stor Praksis i Byen og Omegnen. Hans Patienter elskede ham, han var saa omhyggelig, indgød Tillid, og der var næsten ingen Grænser for hans Hjælpsomhed og Medfølelse, naar svær Sygdom, Død eller Ulykke ramte et Hjem. I 43 Aar var han Læge i Kalundborg, siden 1915 tillige Kredslæge. Først 1936 forlod han Byen og tog Bolig i København.

Det er ikke min Hensigt her at skrive Dr. Møllers Biografi; der var ellers nok at skrive om: hans Arbejde for at modernisere Byens Skolevæsen, hans Indsats som Hygiejniker, hans politiske Arbejde som en af Pionererne for det radikale Venstre, hans grundlæggende Arbejde for Byens Bibliotek og for Museet i Lindegaarden.

Nej, min Tanke var blot at skrive nogle Mindeord til vor gamle Formands Ære, og derfor vil jeg her holde mig til de to Emner, som staar Historisk Samfund nærmest: hans Arbejde for Museet og hans kulturhistoriske Forfatterskab.

Paa sine Landture, først i Doktorstolen fastspændt i en stiv Bondevogn, senere i sit eget Hestekøretøj, lagde

Møller snart Mærke til, at Røsnæs dannede en Kulturprovins med et helt andet Præg end Egnen Øst og Syd for Kalundborg. Der var herude, som undertiden i isolerede Lokalteter, bevaret Sæder og Skikke især med Hensyn til Dragter og Boligindretning, som vidnede om høj Ælde og om Bøndernes Trofasthed over for Traditionen. Her var en gammel Bondekultur ved at uddø, og Dr. Møller blev straks grebet af Interesse for at faa bevaret saa meget som muligt, inden det blev for sent. Der var altsaa Brug for et Museum til de gamle Sager og for et »Historisk Samfund«, der kunde tage sig af de gamle Folks Fortælling om tidligere Tider.

Begge disse Opgaver blev løst i 1906—07. Tanken om et »Historisk Samfund« kom fra Odsherred, hvor et saadant blev stiftet 1905; det blev saa udvidet til at omfatte hele Amtet, og paa det stiftende Møde i Holbæk 15. Febr. 1906 indvalgtes Dr. Møller i Bestyrelsen; han var nu den sidste, der var tilbage af vor Forenings Stiftere.

Historisk Samfunds første større Møde holdtes i Kalundborg, hvor Dr. L. Moltesen talte, og efter et Besøg i Kirken gik mange af Deltagerne hen til Lindegaarden, hvor Arch. C. M. Smidt forklarede de Udgravninger, som han nylig havde foretaget her og i Lindevænget. Den gamle Gaard var jo solgt til Nedrivning, saa der kunde udstykkes Grunde til Villabebyggelse, men da der skulde graves ud til Kælder til den første Villa, stødte man paa svære Fundamenter til Esbern Snares Borgmur. Nationalmuseet foretog nu en større Undersøgelse, og det lykkedes Dr. Møller, Boghandler Elling og andre gode Borgere at skabe saa stor Interesse for Bevaringen af Lindegaarden og dens Omgivelser, at »Foreningen til gamle Bygningers Bevaring« tog Sagen op, og da der skulde handles hurtigt, købte Formanden, Etatsraad Bestle, Gaarden i September 1907, istandsatte Hovedbygningen og udstedte 1911 Gavebrev paa den til Nationalmuseet.

Dr. Møller var straks klar over, at her var Mulighed for

at skabe et Museum; allerede 1907 fik han paa et Møde, hvor Mag. art. Chr. Ax. Jensen talte, nedsat et Udvalg, der skulde arbejde med Sagen, og den 26. Marts 1908 kunde man holde stiftende Generalforsamling, hvor Møller naturligtvis valgtes til Formand, og den 16. Juli 1910 aabnedes »Kalundborg og Omegns Museum« i tre Stuer i Lindegaarden. Det er altsaa i Aar 40 Aar siden.

De tre Stuer blev snart til flere, Museet voksede Aar for Aar, og naar Møller vendte hjem fra sine Sygebesøg paa Landet, havde han ofte Vognen fuld af gamle Sager, som han havde reddet ude hos Bønderne. Efter en stor Udvidelse i 1932 raadede Museet over 23 Lokaler. Utallige Timer af sin sparsomme Fritid har Møller ofret paa sit kære Museum, og hans er Æren for, at det i Dag har Navn ud over hele Norden som et af de bedste Provinsmuseer, i videnskabelig Henseende hvilende paa de store og lykkelige Indsamlinger, som Møller foretog paa Røsnæs til Oplysning om Halvøens Dragt- og Boligskikke, og paa de talrige og værdifulde Publikationer, hvori han gjorde Materialet fra Museets Samlinger til Genstand for en videnskabelig Undersøgelse ud fra kulturhistoriske Synspunkter.

Ubegribeligt, at den travlt optagne Læge, der foruden sin Praksis havde saa mange Hverv at varetage, har kunnet efterlade sig saa stor en litterær Produktion! En Produktion, der spænder fra Skolehygiejne, Biblioteksvæsen, Medicinalhistorie og Socialmedicin til Arkæologi, Kulturhistorie, Topografi og Museumsvæsen.

Hvor har han været flittig! Sent ud paa Aftenen, ja ofte langt ud paa Natten lyste Lampen i hans stille Konsultationsværelse derude paa St. Jørgensbjerg.

En Fortegnelse over alle hans Arbejder vil jeg ikke være i Stand til at bringe her, men jeg vil nævne de Afhandlinger og Bøger, som han publicerede gennem Historisk Samfund.

I Aarbøgerne 1914 og 15 gav han i Afhandlinger *Boligskik i Kalundborgegnen i ældre Tid* vigtige Oplysninger,

især om Stuehusets Indretning og »Bondestuen«s Møblering paa Røsnæs og paa den anden Side af Kalundborg. I 1919 og 20 bragte Aarbøgerne nogle »Meddelelser fra Kalundborg og Omegns Museum«, nogle førstehaands Studier over Ting som i 1919 »Offerfund« af Flintøkser, »En Tordensten« (Øksen som Amulet og Fetisch), »En Amulet« (et Krucifix i en østerrigsk Soldats Tornister), og i 1920 »Kærestegaver« (Manglefjælle, Banketærskler, Hosebaandsvæve, Vindepinde) og Læreklude (Navneklude o. l.). Efter at Møller havde begyndt at udsende trykt Aarsberetning fra sit Museum, holdt han op at skrive disse værdifulde smaa Meddelelser i vore Aarbøger.

I 1924 bragte Aarbogen Møllers »Kalundborg Kirke«, en Vejledning for besøgende, udgivet som Særtryk til Forhandling i Kirken og genoptrykt i Aarbogen 1940.

Hans smukkeste Bog, »Folkedragter i Nordvestsjælland«, udsendtes i 1926 af »Danmarks Folkeminder« og vort hist. Samfund i Fællesskab. Et dybtgaaende Studium over Dragtmoderne i de danske Landsdele og ude i Europa ligger til Grund for denne Bog, hvori naturligvis de mærkelige Dragtskikke ude paa Røsnæs er gjort til Genstand for særlig indgaaende Omtale.

Knap var Dragtbogen med Bodil Møllers smukke Tegninger færdig, før Møller var i fuld Gang med et nyt Hovedværk: »Fester og Højtider i gamle Dage, Skildringer fra Nordvestsjælland med Forsøg paa Tydninger«, udsendt af Historisk Samfund i 4 Leveringer 1928—29—31—33 og derefter i Boghandelen i 2 Bind, et Hovedværk i nordisk etnologisk Litteratur, hvilende paa et fortroligt Kendskab til Folkeminder her fra Nordvestsjælland og paa et omfattende Studium af europæisk folkløristisk Litteratur.

Hans tredie Hovedværk, »Moder og Barn i dansk Folkeoverlevering«, udsendtes 1940 af »Danmarks Folkeminder«.

Under den tyske Besættelse bad jeg Dr. Møller skrive en indledende Artikel i Aarbogen 1941, om hvad Hjemstavnen og dens Minder betyder for os i onde Tider. »Vor

Hjemstavn» er en ypperlig Oversigt over Nordvestsjællands Historie med en god Karakteristik af Befolkningen herude; en Artikel, som fortjener at læses paany.

I samme Aar bog skrev han første Del af »*Lindegaarden i Kalundborg*, dens Historie og dens Ejere«, afsluttet i Aar bogen 1942 og udsendt i Særtryk.

I Aar bogen 1943 skrev Møller en lille Artikel: *Om Maa-len og Signen*, ud fra Episoder, der staar i Kalundborg Kirkebog 1718.

Hans sidste Bidrag til Aarbøgerne findes i 1946, *Historisk Samfund ved en Milepæl*, en Lykønskningsartikel i Anledning af Foreningens 40 Aars Fødselsdag.

Men foruden disse mange Bidrag har Dr. Møller i vore Aarbøger skrevet Mindeord over følgende: Dr. Folmer Dyrland (1919), Karoline Graves (1932), Kbmd. Ole Lund (1933) og Lærer M. I. Mathiassen, Mullerup (1939).

Et af hans sidste Arbejder var den meget fornøjelige Artikel i »Jul i Kalundborg« 1949: Nogle Erindringer fra Kalundborg. Men han arbejdede i sine sidste Leveaar paa sin sidste store Bog: Slangen som Lægekunstens Symbol. Saa aandsfrisk og flittig var den gamle Kredslæge, at han endnu i sit 83. Aar kunde tage en Opgave op, som krævede et vældigt Overblik over den videnskabelige Litteratur om saa specielt et Emne! Han naaede ikke at se Bogen trykt, men den vil sandsynligvis blive udsendt nu som et sidste Æresminde over en tro Tjener af Asklepios.

Dr. Møller var Medlem af Historisk Samfunds Styrelse fra 1906 til 5. Dec. 1936, altsaa i over 30 Aar, deraf som Formand fra 1927—36. Den Del af vort Arbejde, som interesserede ham mest, var Redaktionen af Aar bogen; i mange Aar sad jeg i dette Udvalg sammen med ham og Højskoleforst. Povl Hansen, Vallekilde, og jeg tør sige, at naar et Manuskript kom tilbage til mig efter at have været til Bedømmelse hos de to, saa var det grundigt vurderet. Mine to Kolleger var yderst forskellige Personligheder, men i een Ting var de enige: Aar bogens Artikler skulde

være skrevet i et klart og letlæseligt Sprog, Dokumenter og andet Arkivmateriale skulde refereres og bearbejdes, men ikke gengives ordret, og endelig krævedes det, at Forfatteren skulde opgive sine Kilder. Hvor kunde Møller være skarp over for alt uægte og upaalideligt, al den tynde Snakkesalighed, som dækker over Tomhed og Forlorenhed.

I Styrelsen havde vi det bedste Samarbejde i Møllers Formandsperiode, og det var os alle en Sorg, at han maatte nedlægge sit Hverv, da han rejste fra Kalundborg.

I 1931 fik Dr. Møller Ridderkorset, 1941 Sølvkorset. 1934 modtog han Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelses Prismedaille.

Det skal ogsaa nævnes her, at Møller var blandt Stifterne af »Dansk kulturhistorisk Museumsforening« og dens første Formand fra 1929 til 46 og var Æresmedlem baade af denne Forening, af »Dansk historisk Fællesforening« og af vort historiske Samfund.

— For halvtreds Aar siden var der endnu Idealister til, morgenglade Aander, som grebet af store Ideer løftede Faklen højt og lyste for os, saa vi ikke blot saa de kummerlige Forhold i og om os, men ogsaa Vejen fremad mod større Maal, mod Kundskab, Retfærdighed og Lykke, Idealister, som efter et brydsomt Dagværk havde Kræfter og Mod til i den sparsomme Fritid at gøre et stort Arbejde for en god Sag uden Tanke for Ære eller Penge, varmhjertede Idealister, der maatte kæmpe mod Kulde, Ligegyldighed, Snæversynethed og Dumhed, men som altid holdt Vaabnene blanke og sigtede højt.

En saadan Fakkeltænder var J. S. Møller. Men hans Fakkel lyste ikke blot mod nye Veje fremad, han lod den ogsaa kaste sit Skær tilbage over de mørke Stier, som tidligere Slægter har traadt, han kastede Lys over deres Liv og Tro, saa vi oplevede deres Glæder og anede deres Angst og følte, at vi var af samme Rod.

Naar Faklen slukkes, føler vi Mørket og Kulden.

Ære og Hæder over den gamle Kredslæges Minde!

Albert Thomsen.

FRA DE FØRSTE LANDSBY- SKOLERS TID

Skoler og Skoleholdere i Helsinge og Drøsselbjerg Sogne
1739—1814

Af Johs. C. Jessen.

Det synes at være en almindelig Opfattelse, at de rigtig gamle Degne ogsaa holdt Skole. Deres Opgave var ganske vist at vejlede Ungdommen og for saa vidt ogsaa større Børn, der gav Møde, i den sande lutherske Kristendoms-kundskab, hvilket skete en Gang ugentlig i hver af Sognets Byer og havde Rum i en Bondes Storstue; men her kunde en Opøvelse i de praktiske Skolefag ikke finde Sted. Fra ældre Tider var der flest Løbedegne, det vil sige Disciple fra Købstadens latinske Skole, der forrettede denne og anden Degnetjeneste. Efterhaanden indrettedes der for ethvert Pastorat et Degnesæde, der i Regelen laa i Hovedsognet, men Degneboligen var kun til Sædedegnens Beboelse uden Rum til Skolestue. Hvis et velbegavet, videlystent Barn ønskede at studere Læsekunsten, tog Degnen sig maaske af ham, privat og mod Betaling. Men det stod vel sjældent paa.

Der var ingen Skolehuse og derfor ingen Skolegang; men der sporedes nogen Trang til Viden. Livet skal nok bryde frem og bane sig Vej, om det end længe ligger gemt i det skjulte. Der skete det, at der i Midten af det syttende Aarhundrede dukkede et lille Skolehus op et Sted. Og nok eet fjernt derfra. Flere fulgte efter, omend sparsomt. Det var maaske en Godsejer, der lod en Skolemester sidde

lejfrit i et lille Fæstehus for at læse med Byens Børn. Det hændte sig, at Bønderne selv tog Initiativet. Men at finde et fast, funderet Skolehus fra den Tid er som at lede i en Høstak efter et Par Synaale. Fra Sorø, Præstø og den væsentligste Del af Holbæk Amter findes Herfølge Skole, opført 1641, Faxe Skole 1644, Ruds Vedby Skole 1649 og Vejlø Skole i 1657. Der var langt imellem Skoleskorstene. Senere kom Slaglille og Stignæs Skole til, henholdsvis 1692 og 1706.

Det var et godt Skub, da Frederik den Fjerde i 1721 lod opføre 240 nydelige Smaaskoler paa sine Ryttergodser. Og nu kom der mere Fart paa, indtil Landets Behov for Skoler ansaas for dækket. Ved Fattigloven af 1708 tilpligtedes Købstæderne at bekoste fattige Børns Undervisning i Læsning og Religion, faste Skolehuse blev dog ret sjældne, men almindeligere, da en Mængde latinske Skoler i Henhold til Forordningen af 17. April 1739 nedlagdes til Fordel for et dansk Skolevæsen.

Christian den Sjette havde arvet sin Faders Virkelyst for Skolevæsenet, men paa sin egen Maade. Det var mere en voksende Bekymring for Folkets umoralske og vantro Levesæt end for en almindelig Folkeoplysning, der drev ham og hans mørkpietistiske Hofkreds, da han fik det Indfald at indrette et almindeligt Skolevæsen som en Forskole til Degnens og Præstens Konfirmationsundervisning. Han havde nemlig i Sinde at give et Lovbud om en almindelig, tvungen Konfirmation. Det kunde ikke kræve meget Hovedbrud af en enevældig Regering, og det skete i 1736.

Til Gennemførelse af et saa stort Foretagende som at sætte hele Landets offentlige Skole i Gang, begyndende paa bar Bund, krævedes selvsagt mange Forberedelser med indhentede Oplysninger af forskellig Art og Tilrettelægning af en solid Basis, der kunde sikre det ønskede Formaal en varig Virkning. I saa Henseende maatte man saavel have Skolens indre som dens ydre Kaar for Øje.

Opgaven løstes delvis af »Den lille Skolekommission«, som nedsattes af Regeringen i Begyndelsen af 1730'erne. Den stærkt pietistisk prægede Slotspræst Erik Pontoppidan udarbejdede efter kongelig Ordre en ny Forklaring til Luthers lille Katekismus, egnet til Skolebrug, og da den forelaa 1737, maatte han i Gang med at samle en ny Salmebog. Det var ikke Thomas Kingos, men Hans Adolf Brorsons Toner, som klang i hans Salmebog af 1740, der ligesom hans Forklaring eller Lærebogen aandede det pietistiske Livssyn.

Der var jo meget mere at tilrettelægge for Undervisningen og Skolens indre Liv, foruden at Skolens ydre Rammer skulde fastlægges. Til den Ende paabødes det ved Reskript af 25. Februar 1737 Stiftsøvrigheden, 3: Stiftsbefalingsmanden (Stiftamtmanden) og Biskoppen, for hvert Stift at lade indhente Oplysninger om, hvor mange Skoler der foruden Kongens fandtes, og hvor mange der endnu tiltrængtes for at gøre Skolegangen almindelig. Det faldt ganske naturligt, at Gejstligheden tog sig af Skolens indre Forhold, den verdslige Øvrighed af dens ydre. Biskoppen gav Ordre til Provsterne om gennem Præsterne at fremskaffe de nødvendige Oplysninger, og Stiftamtmanden rykkede Amtmændene, der satte Herreds- og Birkfogder i Bevægelse for Sagens Fremme.

Allerede den 19. Marts 1735 forelaa en Række Oplysninger om Forholdene i Løve Herred. Det var Herredsprovsten Niels Heining, en Bondesøn fra Heininge ved Slagelse, der var saa ivrig. Fra Helsing-Drøsselbjerg Sognekunde Heining fortælle, at Sognepræsten Christen Høst for et Par Aar siden havde ladet opføre et Skolehus paa 4 a 5 Fag med en tilhørende Have, hvor han gav en Skolemester eller Skoleholder, som man nu yndede at sige, fri Bolig samt 1 Tønde Rug, 1 Tønde Byg og 1 Tønde Malt til hans Underholdning. Og Høsts Svigerfader, Bogholder ved Det ostindiske Kompagni, Etatsraad F. Holmsted, gav ugentlige Skolepenge samt Bøger og Papir for 12

Børn. Efter Tidens Skik gav hvert Barn 2—4 Skilling*) ugentlig i Skolepenge til Skoleholderen.

Efter Indbydelse fra Amtmanden Frederik A d e l e r, Gundetved (nu Selchausdal) gav Herredsprovsten, Lodsejerne, Herredsfogderne, Sognepræsterne og enkelte af de »vittigste« Bønder Møde i Bakkendrup Kirke den 27. Februar 1737, hvor Skolernes Placering m. m. drøftedes.

Den nysudnævnte Biskop P e d e r H e r s l e b, der formentlig maa tilskrives den Ære at have affattet det endelige Lovforslag, fandt 1738 for godt at kræve nye Oplysninger ad gejstlig Vej. Efter Provst Heinings Forflyttelse til et andet Herred var det nu Provst C h r i s t i a n C h r i s t o p h e r R e e n b e r g, Finderup, der forestod Beretningerne fra Præsterne. Fra Helsinge-Drøsselbjerg Sogne meddelte Hr. C h r i s t e n H ø s t den 3. August s. A., at da han i 1731 ankom til Kirkehelsinge, fandt han »mange smaa Børn uden Hører, hvorfor han i Kirkehelsinge lod opføre et Skolehus med skikkelig Have til«. Og da Huset stod færdigt, holdt han en Student til Skolen. For Tiden var Skoleholderen en gammel Teolog ved Navn J ø r g e n M ü l l e r, som hos og af Præsten nød Kammer, Kost, Lys og Varme samt 20 Rigsdaler i Penge. »Min kære Svigerfader har holdet 12 Børn fri, og Resten, saa mange som vilde, baade i og udenfor Byen, har jeg ladet fri gaa i Skole og har ved min Svigerfaders, Hr. Justitsraad Holmsteds og egen Hjælp forskaffet fri Bøger og Papir til dem, som

*) Forklaring til Teksten:

en Rigsdaler (Rd.) = 6 Mark (Mk.) á 16 Skilling (Sk.). En gammel Daler regnedes lige med en Tokrone.

en Slettedaler (Sld.) = 4 Mark á 16 Skilling og har altsaa kun $\frac{3}{4}$ Værdi af Rigsdalerens.

en Grot (tysk Grosz), en storformet Skillemønt, f. Eks. 1 Skilling Grot, 1 Toskilling Grot. En tysk Grot = 2 Sk. = 4 Øre.

en Tønde (Td.) Korn = 8 Skæpper (Skp.) á 4 Fjerdingskar (Fdk.) og er ca. 1,4 hl.

en Tønde Land er ca. 0,55 ha.

en Mil er ca. $7\frac{1}{2}$ km, en Alen er ca. 0,62 m.

en Favn (Fv.) Brænde er ca. 2,3 Rummeter.

et Lispund er 16 pund = 8 kg. Et Pund er 32 Lod.

vilde lære at skrive«. Endvidere meddelte Hr. Høst, at han i Vindehelsinge havde givet en Student M u u s 7 Fag Hus med tilhørende Have til fri Beboelse foruden 10 Slette-daler i Penge samt en Ko lejefrit og noget Korn til Brød imod, at Muus uden Betaling læste med de fattige Børn og tog Betaling af de formuende. Men Høst tilføjede suk-kende: »Det er beklageligt, at Folk ej har den Lyst, som burde haves til deres Børns Tarv. Vi fejler og den Justits, som haves ved Kongens Skoler, da det kunde blive bedre indrettet«. Ovre i Drøsselbjerg havde Høst ladet en U r t e g a a r d s m a n d bo frit i et Hus paa Annekspræstegaar-dens*) Grund. »Samme naar han har om Sommeren dyr- ket Hauger, læser om Vinteren for Børn«. Børnene fra Dalby kunde søge Skole i Kirkehelsinge, mente Høst.

Danmarks første almindelige Skolelov, F o r o r d n i n g e n a f 2 3. J a n u a r 1 7 3 9, var blevet til. En Sammen- ligning mellem Skoleforordningerne af 1721 og 1739 kan da være paa sin Plads.

F r e d e r i k d e n F j e r d e s S k o l e r, de kongelige Skoler, var paa 9 Fag, grundmurede, teglhængte med Kaalhaver til. De opførtes og vedligeholdtes af de konge- lige Kirkers Kasser. Skoleholderen skal undervise i Læs- ning, Skrivning, Regning og oplære Børnene i Luthers lille Katekismus. Til Skolekaldet indstiller Præsten, hvorefter Provsten eksaminerer den indstillede, der efter vel over- staaet Prøve kaldes af Amtmanden. Skoleholderen lønnes med 24 Rd., der udredes af Kirkens Kasse, men Skole- distriktets Bønder skal om Sommeren afse Græsgang paa Byens Fællede samt levere et Lispund Hø og et Lispund Halm pr. Tønde Hartkorn til Vinterfoder for hans 2 Køer

*) Annekspræstegaard: I Dobbeltfogne havde Præsten ogsaa en Præstegaard i Annekset, en Slags Mensalgods til Kost og Tæring. Ogsaa Degnen havde Mensalgods i Annekset, i Rege- len et Hus med Have og maaske et lille Vænge, der brugtes til Fribolig for hans derværende Ringer. Høvedegnen havde ikke mindre end 3 Mensalhuse i Annekset Flakkebjerg. Jvf. omstaaende under Kirkehelsinge Skole.

og 6 Faar. De skal ogsaa levere et Læs Tørv for hver 20 Tdr. Hartkorn, men 2 Skovlæs Brænde gives fra de kongelige Skove. Husmændene skal give Skoleholderen hver en Mark aarlig.

Forordningen af 1739 lød paa, at Skolehuset skulde være paa 8—10 Fag almindelig Bondebygning. Skoledistriktets største Lodsejer skal som Skolepatron lade Huset opføre og vedligeholde, de øvrige Lodsejere forholdsvis deltage i Udgifterne eller selv indrette Skole. Bønderne leverer Ler, Pilevænder og Halm samt gør Kørselen, mens Husmændene gør Haandarbejdet. Undervisningen i Læsning og Kristendom skal gives frit, men ønskes et Barn undervist i Skrivning og Regning, maa der gives henholdsvis 2 og 4 Sk. ugentligt. Iøvrigt ansaa Regeringen det for Tidsspilde at dyrke Skrive- og Regnekunsten, da Forordningen tog Sigte paa Konfirmationen. Skoleholderen foreslaas af Sognepræsten, eksamineres af Provsten og kaldes af Patronen, skiftevis paa Omgang af Distriktets øvrige Ejere i Forhold til deres Hartkorn, en Bestemmelse, der ofte skabte Forviklinger under Vakan- cer. Skolelønnen er 12 Rd., 5 Tdr. Rug, 7 Tdr. Byg, der tilsammen havde en Værdi af 24 Rd. Iøvrigt blev Lønnen i Naturalydelse som ved Kongens Skoler. Det var formentligt Mening, at Pengelønnen skulde gives af Godskasserne eller Kirkekasserne, men alt lignedes paa Bonden. Godser og Præstegaarde var fri. Skolepatronen skal staa for Skolekassen, af hvilken Skoleholderen faar sin Pengeløn, og Skolens Inventarium, saasom Borde, Bænke og Bøger, navnlig for de fattige Børn, anskaffes: Abc'er, Katekismer, Læsebøger, Bibler, Testamenter, Salmebøger, 2 Blækhorn og 2 Linealer. Skolekassens Midler bestod af de fornævnte 12 Rd. til Skolelønnen, Husmandsmarken og 4—6 Sk. aarlig af hvert ungt Menneske over 15 Aar i Forhold til deres Alder. Endvidere af Lysepenge, 3: Penge, der hidtil brugtes til Lys i Kirken, men her fandtes nyttigere til gudeligt Brug, og endelig af Bækken-, Tavle-

Bøsse- og Straffepenge*). Saa indeholdt Forordningen jo faste Vedtægter for Skoledisciplinen, for Skoledagens Forløb, saasom om Morgen- og Aftenbøn, Knæfald under Andagten, for Skoleholderens Opgave og Opførsel o. s. v., alt saare vel betænkt og omhyggeligt formet for Øjemedet.

Fra Lodsejerne fremførtes saa mange Indvendinger imod Forordningens Bestemmelser, der vilde virke saa byrdefuldt, at det ikke kunde bæres, og Regeringen gav efter ved Plakat af 29. April 1740, der med sine lempende, modererende og svævende Ændringer forringede Skolens Kaar meget stærkt. Til Skolehus kunde nu tages et ældre Gadehus. Godsejerens Indflydelse ved Lærerkaldelse forøgedes, og med Hensyn til Skolekassen mere selvraadende, hvilket berørte Skolelønnen og Skolens Inventarium. Kun eet krævedes ganske præcist: Skolen skal sættes i Gang senest den 1. Januar 1742. Og dette efterkommedes saa nogenlunde. Mange Steder var alt i Orden, andre Steder som her havde man ligget paa Lur efter, at noget skulde vise sig, hvilket jo ogsaa skete ved Plakaten, og nu samledes »Skolekommissionerne« for Kalundborg, Dragsholm, Sæbygaard og Holbæk Amter under Amtmand Fred. Adlers Forsæde paa Gundetved den 8. Juli 1740 for i Henhold til Forordningen og Plakaten at foretag den endelige Indstilling om Skoleplanen, der fremtidigt blev gældende for disse Amter. Den underskrevs samme Dag af Amtmanden og Herredsprovsterne. Helsinge-Drøsselbjerg Pastorat fik 4 Skoler, henholdsvis i Kirkehelsinge, Vindehelsinge, Drøsselbjerg og Reersø.

Løve Herreds Skoleplaner havde 9 »Degneskoler« med

*) Bækken: et dybt Messingfad, hensat ved Kirkedøren til Indsamling Fastelavnssøndag og Mikkelsdag. Tavle: en lille Kasse med Haandtag, eventuelt en Pung med Stang, som Degnen under Sangen stak ind til Menigheden i Kirkestolene ved Brudevielser, Barnedaab og Jordefærd. Bøsse: en Daase, eventuelt en Tallerken, der gik rundt mellem Gæsterne ved Gæstebud. Straffepenge: for Helligbrøde. Misbrug af Søn- og Helligdage, Bøder for utidig Optræden i Retten og lign.

Degnene som Skoleholdere, 9 »Nye Skoler« med Skoleholdere og Antvorskov Ryttergods' 2 kgl. Skoler i Stillinge Sogn, som dengang laa i Løve Herred, i alt 20 Skoler. Kongens Skoler forblev uberørte i de ydre Vilkaar, men maatte fremtidigt dele fælles Skæbne med de øvrige i de indre Kaar. Paa Provstens affattede fælles Skoleplan af 22. August 1742 fandtes kun een Skole, nemlig Tjørnelunde, forordningsmæssigt indrettet med Løn og Husly, 2 Skoler var placeret midlertidigt. De fleste Degne, der som Minimum kunde afspises med 6 Rd. for Skoleholdet, fik Løn udover denne Bestemmelse i Forordningen.

Fire Dage efter Mødet paa Gundetved paabegyndte Biskop P e d e r H e r s l e b sin første Visitats i Løve Herred, den 14. Juli var han i Helsing Kirke, hvor Ungdommen fra begge Sogne var tilsagt at give Møde. Præsten Christen Høst prædikede smukt over Mathæus Kapitel 16, Vers 5: »Og d e r hans Disciple fo'r over til hin Side, havde de glemt at tage Brød med«. Exordium (c: Indledning) over Esajas, Kapitel 48, Vers 17: »Saa siger Herren, din Genløser, Israels Hellige: Jeg er Herren, din Gud, som lærer dig, hvad nyttigt er, og som fører dig paa Vejen, som du skal gaa«. Baade Præstens og Degnens Bøger blev noget erindret om. Sjæleregisteret*) var paa 293 Ungdom. De konfirmerede passabel øvede. Begge Kirker beset og i lovlig Stand.

Visitatsen forløb altsaa pænt i Helsing og navnlig i Ruds Vedby, ogsaa i Reerslev. Men ellers var Bispen meget forstemt over den mørke Vankundighed, hvori Herredet henlaa. Præsten i Havrebjerg havde et slet Rygte, og den i Sæby blev »advaret og formanet at tage sig mere af Bønderbyerne end af Herregaarden«. Degnen til Tersløse-Skellebjerg beordredes til at holde sig fra Kroen, og Degnen til Gørlev-Bakkendrup, hvor Præsten var død, irettesattes offentligt for Drukkenskab. Gierslev Sogn, der nylig

*) S j æ l e r e g i s t e r, en Fortegnelse over alle ugifte Personer over 6 Aar.

havde skiftet Præst, led efter Følgerne af den afgaaede Præssts Udskejelser og Dovenskab. Præsten i Stillinge prædikede slet og magert over en smuk Tekst, Provst Reenberg alt for klogt og klygtigt (o: vittigt), og ganske lidet Sammenhæng. I Ørslev gik det heller ikke ret godt. Og de fleste Steder var Ungdommen ganske forsømt. Biskoppen maatte trøste sig med, at nu kom Skolerne snart i Gang.

Kirkehelsinge Skole.

Til Kirkehelsinge Skole henlagdes foruden Kirkehelsinge By ogsaa Toelstang af Gierslev Sogn. Det var oprindeligt Meningen, at der skulde hæftes en Skolestue til Degneboligen, men i sidste Øjeblik valgte man at indrette Skolen i et gammelt, forfaldent 4 Fags Hus paa Degneboligens Grund, og her indledede Degn, fhv.Skoleholder i Sorø, Stud. J o h a n L u n d Skolegerningen den første Mandag efter Jul 1742, hvilket paa god gammel Dansk vil sige første Mandag efter Hellig-3-Kongersdag 1742 *). Skolens Inventarium bestod af 2 lange Fyrreborde, hvert paa 4 Fyrrepæle, 4 lange Fyrrebænke, hver paa 3 Fyrrepæle, 1 liden Jernbilæggerovn paa Lerfod, 14 Abc'er, 6 Katekismer og 4 Evangeliebøger.

Man fastsatte Degnens Skoleløn til 6 Rd., sædvanligt Brændsel til Skolen samt Græsning og Foder til en Ko og 3 Faar, hvilket var baade Ko og Faar mere, end han havde Krav paa. Hvo meget haver, skal meget gives, kunde her siges med Henblik paa, hvad man undte Pastoratets Skoleholdere. For Helsinge-Drøsselbjerg Degnekald var fedt. Til Degneboligen laa 4½ Td. Hartkorn foruden, at i »Annekset er ogsaa en liden Degnebolig og dertil ½ Td. Hartkorn«. Degnene havde iøvrigt mange andre Indkomster. De

*) Den glade Julefest helligholdtes fra Juleaftensdag til Hellig 3-Kongersdag. Skikken holdt sig paa Landet helt op til Slutningen af det nittende Aarhundrede, da Fodring af Kreaturer m. m. krævede mere Tid.

nød Tiende eller Degnetrave, $\frac{1}{3}$ mod Præstens. De fik Smaaredsel eller Nannest, 3: Fjerkræ, Mælk, Ost, Æg, og ved Juletid Julerente, 3: Flæsk, Medister, Brød og Æg af Pastoratets Bønder. Saa ofredes der til dem paa de 3 store Højtidsdage, og der vankede Accidentser ved Trolovelser, Brudevielser, Daab, Konfirmation og Jordefærd samt af Kirkegangskoner*). Det kunde nok løbe op, og de sad trygt i Degnesædet uden at føle Trang til at naa højere op paa Rangstigen. »Hvorfor skulde jeg forlade min Menighed, som elsker og ærer mig, og som jeg elsker og ærer igien? Jeg lever paa et Sted, hvor jeg har mit daglige Brød, og hvor jeg er respekteret af alle Folk«, siger Pe r D e g n.

Men Degnekaldet var jo byrdefuldt. Der var Kirketjenester paa Tidens mange Helligdage, i Fastetiden om Onsdagen og Lørdags Skriftemaal, Klokkeringningen, og Klokkerne skulde smøres, Kirkeurets Optrækning, Kirkens Renholdelse og Udsmykning, Tilsynet med Kirkegaarden og Gravertjenesten. Saa skulde Degnen ogsaa føre Tegningsbogen til Skriftemaal og Altergang, Katekisationsprotokollen og Embedsbogen samt skrive Sjæleregistret, gaa med Provstecirkulærer fra Hjembyens Præstegaard til Nabosognets, gaa med Kollektbogen og i Høsttiden tælle Kornet. I Præstens Forfald prædikede han, og ved Jordefærd skrev han Testamenterne, 3: Levnedbeskrivelser over de afdøde. Katekisationerne i Kirkerne om Søn- og Onsdage tog ogsaa paa Kræfterne. Men den tungeste Byrde var Bylæsningen med Ungdommen, navnlig i store Pastorater med mange Byer. Og husk paa, at der i Regelen var Anneks til hvert Degnekald som til Præstens Kald. Og-saa Embedet skal plejes og forbedres, saa »mine Efterkom-

*) Ved en Kvindes første Kirkegang efter hendes Nedkomst, modtog Præsten hende i Vaabenhuset, hvor han talte til hende om syndige Lyster og Attraa. Hun førtes derefter højtideligt ind i Kirken og fandtes atter værdig til at nyde Kirkens Goder. I afsides Egne af Landet holdt Skikken sig helt op til Slutningen af det nittende Aarhundrede, en ikke ilde Skik for Præst og Degn.

mere ikke skal bande mig i min Grav«, forklarer Per Degn. Degneboligen skal aarlig have sin Reparation og Hvidtning, Degnejorden passes, og Indkomsterne forøges, hvilket Per forstod, da han satte Takster paa Salmer efter deres Længde og Indhold og paa fint Sand eller slet og ret Jord til Jordpaakastelsen ved Ligfærd. Men Per havde ogsaa lært Latin, som »hjælper meget et Menneske udi alle Forretninger«. Saa besøgte han flittigt Hjemmene, hvor han ved festlige Lejligheder gik med Skole- eller Fattigbøssen og var en Hædersgæst.

En saadan god Degn var Johan Lund, der nu ogsaa fik Skolegerningen, men til Gengæld befriedes for Bylæsningerne i Drøsselbjerg og Mullerup. Han lærte Børnene Bogstaverne og at stave, saa de selv kunde arbejde sig videre frem, hørte dem i deres Katekismus, Lærebog og Salmer og katekiserede med dem. Ingen Skrivning eller Regning. Den 27. Maj 1751 visiterede Biskoppens Stedfortræder og Efterfølger, L u d v i g H a r b o e, i Helsing Kirke, hvor Børnene med Skoleholderne i Spidsen og Ungdommen fra begge Sogne mødte til Overhøring. Harboe var vel tilfreds: Hr. Christen Høst, en god Mand, prædikede over Proverbia (Salomons Ordsprog) Kapitel 1, Vers 7—8, »Herrens Frygt er Begyndelse til Kundskab. Daarerne foragter Visdom og Undervisning. Hør, min Søn! din Faders Undervisning og forlad ikke din Moders Lov«. En stor Mængde af Børn og Ungdom. De var færdige i at svare, og ordentlig Læsning i Bog.

Degnene var oftest forløbne Studenter, der af en eller anden Grund maatte afbryde deres Studium. Det kunde være af økonomiske Grunde, maaske Evnerne slog Klik, eller Energien var for ringe. Det kunde ogsaa være Tvivl i Trossager, men oftest Henfald til Drik eller anden moralsk Brøst. Helsing-Drøsselbjerg Menigheder havde det Held at faa en brav Mand efter Lunds Død i 1761. Mangfoldige Degne rundt omkring i Landet virkede til Uro og Forargelse i deres Menigheder. Cand. theol. L a u r i t s A l b e r

t i n A l l e r u p var forflyttet hertil fra Holmens Fattigskole i København, hvor han havde været Skoleholder fra 1748. Han var en velbegavet Mand, maaske mere teoretisk end praktisk i sin Virksomhed, og nød Ry og Anseelse som Herredets lærde Degn. Han øste villigt ud af sin Lærdom til Berigelse for sine Medbrødre i Degneverdenen og udgav i 1790 nogle Katekismusøvelser, der kunde tages som Mønster. Efter 42 Aars Erfaring som Lærer mente han sig kyndig og vel øvet i Katekisation og lignende. Men »jeg har ellers i denne Sag taget til Eftertanke disse Apostelen Peters Ord, første Peters Brev, Kapitel 4, Vers 10: Efter-som hver har faaet en Naadegave, tjener hverandre dermed som gode Husholdere over Guds mangeslags Naade«. Biskop N i c o l a j E d i n g e r B a l l e kom paa Visitats i 1789: Den voksne Ungdom svarede i Almindelighed vel nok. Adskillige viste sig meget ferme og havde godt Begreb. Man vidste ogsaa noget af den bibelske Historie og havde lært Salmer, men her og der mærkedes nogle svage, som ikke havde lært meget. Sognepræsten, Provst Holm, prædikede ordentligt og lærerigt, men uden ret Liv. Hans Katekisation falder noget tvungen, men er dog rigtig og ordentlig. Degnen Allerup synger skikkelig og katekiserer for saa vidt vel nok, naar der var mere Munterhed i hans Foredrag. Han er ellers en af vore kyndigste Degne og har vist sig som Skribent. Der blev svaret i Menigheden, at intet var at klage. Kirken i Helsingør er i god Stand, men Drøsselbjerg behøver Reparation. I Helsingør Skole gik det bedre (end i Vindehelsingør og Reersø). Børnene kunde dog skikkelig læse i Bog og havde nogenledes Begreb om deres Børnelærdom*), men Kundskaben strakte sig hos de fleste dog ikke videre end til Katekismus. Imidlertid vidste de noget af den bibelske Historie. 8 Bøger uddelt. Degn Allerup, tillige Skoleholder, lader gerne dette Arbejde forrette

*) B ø r n e l æ r d o m: Luthers Katekismus og dens Forklaring i Lærebogen. I udvidet Betydning ogsaa Boglæsning.

ved en anden, men har dog selv Tilsyn. Ved Skolerne fandtes ingen synderlig Mangel.

Nogle Udpluk af Balles Udtalelser om Skolerne i Løve Herred viser den danske Skoles Status nu: »Børnene udviste en sjælden Munterhed og Lærelyst. Men de kære Børn var ej vant til andet end at ramse. Til Belønning for deres livlige Fyrighed uddelte jeg 12 Bøger iblandt dem«. — »Eftertanke bør øves. Oplæsning god«. — »Lært at ramse meget uden at fatte Meningen. Boglæsning ikke priselig«. — »Ikke uden al Indsigt i deres Børnelærdom. Boglæsning kræver mere Øvelse.« — »Antageligt Begreb. Boglæsning for lidt øvet«. — »Ramsede uden synderlig Eftertanke. Boglæsning ikke ferm«. — »Behøves mere Vejledning, læste godt i Bog.« — Nok lært lidt udenad, men ikke vant til at agte paa Mening og Indhold«. — »Degnen bekymrer sig lidet om at udbilde sine Børns Forstand«. — »Adskillige Forældre underviste deres Børn vel«. — Skrivning og Regning gaves ikke i en eneste af Herredets Skoler. Balle visiterede samme Aar 105 Skoler i nogle Herreder. Han opgør Resultatet saaledes: 18 Skoler var meget vel underviste, 36 antageligt, 30 for meget tilbage, 21 ligger i Vankundighed. Men dette skal læses med Balles Øjne, og de var milde. Han uddelte Pengepræmier til Skoleholderne og Bogpræmier til Børnene for at fremme deres Flid og Skolens Anseelse. Efterhaanden næsten helt i Flæng.

Forlængst var Pietismen havnet i den rene Materialisme. En ny Aandsretning, Rationalismen, havde begyndt at gøre sig gældende. Pietismen var Hjertets Religion, men Hjertet vælger ikke sundt og nøgternt, det er for bevægeligt. Den sunde Fornuft (ratio) kan man fuldt ud stole paa, sagde Rationalisterne. Den maa tage Sæde i Skolen.

Det var 50-Aaret efter den danske Skoles Tilblivelse. Pietismens Skole var et Fallitbo. Den gammeldagsprægede Biskop Balle var som Visitator og Administrator ude for at redde Stumperne og op af dem rette Skolen. Der maatte

opsættes Status og indgaas Akkord med Skolens Kreditorer. Oplysningsmændene mødte med Krav om flere Skolefag, Udenadslæsningen med dens grænseløse Plapperier bort, og Skolen indrettet paa Grundlag af en anskuelig og forstandig Undervisning, saaledes som den nu øvedes i Udlandet af Tidens store Pædagoger. Den almindelige Befolkning krævede intet, ønskede intet og vendte en kold Skulder til Skolen, som man fandt ganske unyttig. Børnene lededes og kededes ved Skolegang. Balle ængstedes for det nye. Han fandt nok visse Krav berettigede, men mente ellers, at den gældende Undervisningsmaade var god nok, naar den brugtes rigtigt. Udenadslæsningen var en absolut Nødvendighed for at fastslaa Læresætningerne, men det var rimeligt, at Børnene vejleddes til Forstaaelse. Det vilde være en Ulykke, om Katekisationerne sattes til Side, men de burde jo gøres med et forstaaeligt Udbytte for Øje. Skrivning og Læsning burde naturligvis øves. Skoleholderne, af hvilke dog tidligere nogle var studerede Folk, var det saa som saa med. Deres Læsning var ikke at prale af, mange forstod ikke at skrive, og ikke ualmindeligt var de blanke i Regning. Lønnen var meget lav nu, da Daleren var mindre værd, og Skolehusene forfaldne. Skolen fyldtes med Skræddere og Skomagere og aflægs Folk af mange Slags Stænder. Degnene passede i Regelen Skolen daarligst; de holdt uegnede Folk til Skoletjenesten. Alt saadant kunde og burde forbedres, indrømmede Balle.

Anskuelserne brødes i *Den store Skolekommission af 1789*. Degnekaldene ønskedes nedlagte ved Ledighed til Fordel for Skolevæsenets Forbedring. Dette indgik Regeringen nølende paa administrativt at tillade, og nogle Sogne tog Chansen. Men Lov blev det ikke før 1814. Der oprettedes 1794 et Seminarium paa Blaagaard, men kun faa Lærere uddannedes foreløbigt, og de fleste Steder skete der ikke væsentlige Forbedringer i Skolevæsenet, før Skolereglementet af 1806 og Skoleloven af 1814 bød det.

Nogle Planer, Sognepræsten, Provst *H o l m*, i 1794 sys-

lede med, der drejede sig om at lægge en Biskole til hver af Skolerne i Kirkehelsing og Drøsselbjerg, mislykkedes. Men da Degnen Allerup i 1797 var afgaaet ved Døden, udarbejdede Holm straks en ny Skoleplan, hvorved Degnekaldet foresloges nedlagt, og dets Indkomster fordelte til Skoleholderne. Planen approberedes 1801 af Kancelliet, hvorefter det gamle Helsing-Drøsselbjerg Degnekalds Dødsbo kom under Behandling. Boets Herligheder og Besværligheder tilkendtes hver af Skoleholderne for hans Skoledistrikts Omraade. I Overensstemmelse med Regeringens Krav vilde de være at titulere Skolelærer og Kirkesanger. Degnetitelen og Degnerangen som gejstlig Embedsmand stededes højtideligt til Jorde; men den velklingende Titel, som i Aarhundreder kælent havde ligget paa Folketungen, faldt stadig let og lifligt i Folkemunde, hvorfra den endnu meget, meget længe hørtes, ja, i afsides Egne endnu lyder.

Det var ikke lutter Venlighed, Holm høstede af sin Om-sorg for Skolevæsenet. Befolkningen kunde ikke forsone sig med at miste Degnen. Erasmus Montanus' Fader vilde have betragtet Degnens Fjernelse som en Helligbrøde. »Dend gode Mand gjør skønne Prækener her i Byen og kand tale om Misundelse, saa Taarerne maa staae en udi Øynene«. Der stod Glorie om Pers Færden og Virken, om end med nogen Malice. Per Degns Formand, en ulærd Djævel, var dumpet ind i Degnekald. »Men han var og Degn derefter«, fastslog Per. Det vilde gøre Sognets Aandsliv plat, form- og festløst, om en uvidende Skoleholder sattes i Degnens Sted.

I Aarets første Skærsommerdag 1801 kunde man træffe alt Folket i Pastoratet forsamlet i og ved Degneboligen, hvis værdige Stuehus rejstes af Degn Allerup i 1772, men hvis ældgamle Udlænger endnu stod vaklende tilbage. Saa mange Minder om Trolovelser, Brudfærd, om henfarne Sjæle dukkede op, mens Degneboligen solgtes ved offentlig Auktion. Hammerslaget faldt paa Ejeren af Helsing-

gaard, Proprietær M. Rasmussens Bud: 500 Rd. Forpligtelse til at lade opføre et nyt Skolehus, der ansloges at ville koste 370 Rigsdaler, og at afstaa 4 Tdr. Land af Degnejorden til Skolen. Dette skete 2 Maaneder efter Slaget paa Kongedybet.

Tidens Tand havde fortæret det ene Fag af den gamle Skolestue og var halvvejs i Gang med dens 3 sidste smalle Fag, af hvilke omtrent Halvdelen var Bolig for Degnens Skoleholder, mens Resten kunde rumme 30 af Skoledistriktets skolepligtige Børn! Tilsvarende smaa Skolestuer fandtes i Pastoratets øvrige Skoler. Rasmussen jævnede godt nok Skolestuen med Jorden, men han fortolkede Købsvilkaarene saadan, at der var Hævd paa, at der aldrig havde været Skoleholder-, men kun Degnebolig i Kirkehelsing, ja, han berøvede Skolen den gamle Degnehave med tilliggende lille Vænge under Paastand, at kun Degnen, aldrig Skoleholderen, havde forlystet sig i disse Herligheder. Saa opførte Rasmussen en ny Skolestue af Egeundertømmer og Fyrreovertømmer, klinede Vægge og Straatag, men for lille og snæver.

Skoleholdet besørgedes under Degnekaldets Vakance af skiftende Vikarer, først af Kandidat L a s s e n, som Holm paatvang Bønderne, men som døde 1½ Aar efter. Saa akkorderede Provst L. H a m m o n d med en Tømrer om at give Undervisningen imod en Dagløn af 24 Sk. Men »nu møder igen den Vanskelighed, at Bønderne, som ideligen klager saa meget af Mangel paa Skolelærer, har ingen Tørv at give til Skolen; hvad der nu vil blive af, kommer der paa an, saa at disse Helsing Sogns Bønder er nogle besynderlige, enten de har det af egen Drift eller andres, er der ulige Meninger om. De vil ejheller nu betale Degne-trave og Smaaredsel, ligesom de for længe siden har op-hørt med at ofre«. Fra 1800 vikarierede en gammel Student C a r l P e t e r W o l k e r (Folker?), og 4. Oktober 1801 kom Balle paa Visitats: Provst Holm prædikede over Evangeliet paa 18. Søndag efter Trinitatis om Det store

Bud, grundigt, tydeligt, opbyggeligt. Han katekiserer med Forstand og messer godt. Skoleholder Rossing, Vindehelsing, som forretter Vakancen (i Degnekaldet), synger temmelig vel. Ungdommen var i Almindelighed ret ferm. Mange svarede med kendelig Indsigt, bestemt og nøjagtig efter Lærebog og Katekismus. Der var ingen, som havde Mangel paa fornøden Kundskab. Man vidste noget af den bibelske Historie, læste meget godt i Bog og havde lært Salmer. Den gamle Salmebog, ρ : Pontoppidans, bruges her endnu, men til Nytaar venter den nye (ρ : Den evangelisk-kristelige) at blive indført. Der svaredes, at der var intet at klage. Embedsbøgerne findes i Orden. Kirkerne er uden Brøst. Præstegaarden er i god Stand. I Kirkehelsing Skole havde en Del Børn gjort skikkelig Fremgang i Lærebog og Katekismus. De svarede med Eftertanke og Færdighed. Nogle havde lært lidet af den bibelske Historie. For det meste læste de ogsaa vel i Bog. Her skrives. Men Regning har ikke fundet Sted endnu. Ej heller har man lært Salmer. 20 Bøger uddeltes. Interims Skoleholder Folmar er tro og flittig. Han katekiserer ikke slet.

Biskoppens Visitatsberetning for Løve Herred oplyser, at een Skole havde begyndt at regne, 2 regnede, mens Herredets øvrige 18 Skoler ikke gav Regneundervisning. I 6 Skoler skrev nogle, i een lærtes at skrive, i 5 skreves, mens 9 Skoler ikke dyrkede Skrivekunsten.

Provst Hammond tog Biskop Balles Yndlingsskoleholder, M a d s F r y d, i Overhøring og Ed den 24. November 1801 som Skolelærer og Kirkesanger for Kirkehelsing. Han blev Sognets førende Kirkesanger og havde faaet Embedet paa Anbefaling af Bispem, der anbragte Wolker i Smidstrup, Egeslevmagle Sogn. Mads Skoleholder blev født 1746 i Hyllested, hvor hans skoleinteresserede Forældre satte ham i Skrædderfaget i Haab om, at dette kunde føre ham ind i Skolefaget, hvortil Drengens Lyst stod. Skræddere og Skomagere var der ofte Bud efter, naar et Skolekald blev ledigt, og Distriktet savnede saadanne Haand-

værkere. »Skræddere og Skomagere opfylder Skolen«, sukkede en Provst. Det vilde nok lette Adgangen til Skolen, om man havde nogen Erfaring i Skolegerningen, mente Mads og tog i 1769 Tjeneste hos Degneskoleholderen i Boeslunde. Det skulde kaldes at være i Lære, men Degnen kom aldrig i Skoletimerne. Mads fik kun en meget ringe Løn, men tjente sit Brød med Naal, Saks og Pressejern, mens han hørte Børnene. Seks Aar efter aabnedes Døren til Skoleholderkaldet i Egeslevmagle sig for ham. Han rankede sig; han havde nu en fast Stilling med forordningsmæssig Lønning. Den ædruelige, økonomiske og stræbsomme Mand sled her videre med Skole og Skrædderi. Det sidste gav mest af sig. »Skrædderen føder Skoleholderen«, sagde hans vittige Kollega i Søndre Bjerre. Hans Velstand tiltog, og det var ikke fri for, at han oversaa en stor Del af Bønderne, der bedre dyrkede Flasken end Marken, og det kom nu og da til Brydninger mellem ham og nogle Forældre, naar han havde givet deres Børn en ublid Haandsrækning, fordi de ikke læste deres Lektier. For Mads Skoleholder var ivrig og nidkær i Tjenesten. Det kunde Biskop Balle fastslaa, da han i 1789 visiterede. Der var over 100 Børn i Skolen, og Forældrene mødte talrigt og interesseret op ved Visitatsen. Børnene gav sikre Svar, de var »muntre og høviske og læste saa fermt i Bog, som man kunde ønske sig.« Og i 1801 var Balle lige saa tilfredsstillet, ja, han nedskrev, at nogle Børn skrev og regnede. Det var altsaa i Egeslevmagle Skole.

Folk i Kirkehelsinge titulerede Mads Fryd som Degn. Han rankede sig yderligere. Hans økonomiske Forhold bedredes. Efter sin Kones Død i 1806 indgik han et nyt Ægteskab, Børneflokken forøgedes, og dog kunde dette Ægtepar af sine smaa Indkomster holde to Sønner til Studier ved Københavns Universitet. Den ene af dem blev Læge. Fryd opførte selv et godt Vaaningshus. Først flere Aar efter lykkedes det ham at faa fri Embedsbolig, ligesom den gamle Degnehave med Vænget af Sognet synes at være tilbagekøbt til Skolen.

Hans Stræbsomhed kunde falde ud i Nærighed, f. Eks. da han krævede Ret til at køre »den mig efterladte Gødning« i Egeslevmagle til Helsinge. Men den gik ikke. Gødningen skulde gives tilbage til Jorden, hvorfra den var taget.

Det varede ikke saa længe, før Mads Fryd erfarede, at det ikke helt var et Paradis, der havde lukket sig op for ham. Ovre fra Præstegaarden blæste en kold Vind imod Skolen. Og Sognepræsten, Provst Alexander Holm, lagde ham til Tider paa Is. Holm kom til Verden 1740 i Steenstrup Skole, Jungshoved Sogn. Da han var 9 Aar gammel, forflyttedes Faderen, Student Eskild Holm, til Skælskør Kordegne- og Skoleholderembede. Alexander tog Præsteeksamen i 1763 og ansattes nogle Aar senere i det danske Præsteembede i London, hvorfra han 5 Aar efter afskedigedes paa Grund af nogle Stridigheder om Kirkens Midler. Han kom saa hjem igen og blev en Tid efter Sognepræst for Nykøbing-Rørvig Menigheder og sluttelig Provst, hvilken Titel han førte med sig, da han i 1787 fik det fede Helsinge-Drøsselbjerg Sognekald. Biskop Balle havde 1785 visiteret i Nykøbing Kirke og nedskrevet, at »i Købstaden hersker et trevent og vrangvilligt Væsen, som gør den bedste Lærer til intet . . . Sognepræsten, Hr. Holm, er en duelig og indsigtfuld Mand, fuld af Kraft og Styrke . . .«.

Alexander Holm var en meget begavet Mand, litterært dannet, en Verdensborger, hjemmevant til at færdes i fornemme Kredse, ironisk anlagt og snertende vittig, noget stridig af Natur. Han havde kendt smaa Kaar, men nu en Snes Aar siddet lunt inden Døre her i Helsinge, hvor han blev upopulær, selvfølende aristokratisk, som han var. Mads Fryd var stærkt materialistisk præget med begge Ben paa Jorden, sejt, paa sin Vis mere selvfølende og stor udi egne Tanker end Holm. Et ulige Spand! Det maatte gaa galt og gjorde det! Indtil Biskop Balle i 1807 tog sin Afsked, hører man intet særligt derom. Men da Skolevæsenet derefter decentraliseredes ved Oprettelse af

Amtsprovstier, kom de stedlige Forhold mere ind under Søgelyset.

Det var i 1811, midt i Syvaarskrigen med England. Begge Herrerne var nu aldrende Mænd, men tilsyneladende med usvækkede Temperamenter. Mads Fryd sled paa vante Vis utrætteligt videre i Skolen, hvor hans rutinemæssigt opøvede Katekisationer og Krav til Udenadslæren ikke undlod at give Udbytte. Han, den store Biskop Balles Yndling, taalte ikke Tvivl om sin pædagogiske Egnethed og blev forstemt, naar man mindede ham om hans Fortid. Han havde straffet nogle Børn, der ikke vilde lære deres Lektier om Kristi Lidelseshistorie. Børnene udeblev da fra Skolen, og et Par vrede Fædre mødte op i Stedet. »De udøste megen Grovhed og Skældsord imod mig (Fryd), kaldte mig for en gammel blind og døv Hund og en Røgter og mange andre Skældsord . . . Børnene har lært alt efter deres Alder — alt Lærebogen, Birchs Bibelhistorie, Evangelier, nogle Salmer, alt Jesu Christi Lidelseshistorie, skrive og læse Breve«. Der forsømtes intet i hans Skole. Maaske var han, naar han havde hørt Børnene i første og anden Lektie, gaaet ud for at fodre, mens de læste paa tredie Lektie. Men derved forsømtes intet. Og selv om han sydede lidt for Gaardmændene, der pløjede for ham, skete det i Regelen udenfor Skoletimen, fremførte Fryd i en Klage til Skolekommissionen. Provst Holm holdt nu Forhør over de stridende Parter og kom til det Resultat, at Fryd burde være blidere imod Børnene og leve i Forstaaelse med Befolkningen.

Da Afgørelsen ikke tilfredsstillede Mads Fryd, klagede han til Amtsskoledirektionen, idet han hævdede, at Holm under Forhøret havde forandret Klagepunkterne, og at hans, en ringe og fattig Mands Ord ikke paaagtedes. Holm, der jo fik Klagen til Erklæring, bruste op over Beskyldningen for at have ændret Klagepunkterne: »Dette er en Usandhed, som jeg ikke lader mig binde paa Ærmet af denne højtlærde Skrædder eller af nogen anden. Uden at gøre Forandring i det væsentlige har jeg ordnet Forhøret

bedre, hvilket ej kunde ske i Skolen, da Parterne støjede som Fiskerkællinger ved Gammel Strand . . . (Afgørelsen) grunder sig paa Retfærdighed og Menneskekærlighed og har derfor Medhold af alle polerte Folks Love og af alle Mennesker. Da Ferlemanden *) M. Fryd endelig vil have Spillet vundet, alene fordi han er en gammel Skolelærer, saa synes det, at jeg skal beraabe mig paa en Bog, som er langt ældre end han, jeg mener den gode, gamle Luthers Katekismus. At Hr. Fryd er en synderlig Ting, jeg vil ikke sige en Uting, der søger at komme ind i Lykkens Tempel gennem den femte Port, som er siret med Wallensteins og Thomas Kulikans Billedstøtter. *) Jeg tror, det er bedst at lade ham gaa sin skæve Gang:

Naar han da først har stødt Panden,
forbander han Fanden,
som ham denne Tanke bibragte,
og lærer smukt at gaa sagte.

Amtsprovsten mente ogsaa, at Fryd skulde færdes mildt med Børnene, men der forelaa ikke Bevis for, at det ikke var sket. Fryd maatte naturligvis ikke sidde og sy i Skoletimerne, naar han overhørte Børnene, heller ikke i Skole-

*) Ferle: en Træstok med en rund Klump eller Plade i den ene Ende, brugt til at tildele Slag paa Ryggen eller i den flade Haand.

*) Der hentydes til Johannes Ewalds »Lykkens Tempel«: »Den fjerde Port syntes at berøve Lykkens Tempel meget af dens Anseelse. Den var saa meget mindre end de andre, at den mere lignede en Lem end en Port, og de, som vilde herigennem, maatte krybe paa Hænder og Fødder . . . Den femte Port stred i Henseende til Størrelsen tvertimod den fjerde. Over den forestillede en bevæbnet, knejsende Ungkarl med den Overskrift: »Saaledes vil jeg igennem Verden«. Paa den ene Side stod Wallensteins, og paa den anden Thomas Kulikans Billedstøtte. De fleste, som gik herinde, saa stivt i Vejret og blev derfor ikke de Bjælker var, som laa tvært over Porten. Jeg saa dem og løbe med saadan Heftighed imod disse Bjælker, at et smerteligt Stød, som de fik i Panden, gav dem en kraftig Advarsel at vende om«.

Wallenstein: en berømt, grusom, tysk Feltherre fra Trediveaarskrigen, 1618—48, som en Tid hærgede og plyndrede Jylland.

Thomas Kulikan eller Shah Nadir: en grusom, persisk Erobrer fra det 18. Aarhundrede.

tiden røgte Kreaturer. Det er derimod rimeligt, at han gør det uden for Skoletiden, uden at det kan paatales. Præsten bør bidrage til at vække Beboernes Agtelse for Læreren.

Nogle Maaneder efter lyste Provst Holm baade i Hel-singe og Drøsselbjerg for et Par Trolovede, da han var i Tvivl om, i hvilket af Sognene Bruden havde fast Ophold. Dette medførte en Strid mellem Kirkesangerne i de to Sogne om, hvem af dem der skulde gøre Tjeneste under Vielsen og nyde Offeret. Holm henstillede til Amtsprovsten at afgøre dette kildne Spørgsmaal: »Her er opkommen en Strid imellem de lærde, ikke om, hvem der udmærker sig ved gavnlig Daad, dette henhører til Guldalderen, i Papiersalderen er kuns Spørgsmaalet, hvem der kan fortjene mest ... Imidlertid da Skolepatronerne for Kirkehelsinge og Drøsselbjerg Skoler ej har istandsat disse Skoler, saa at der kan læses i dem, og begge Sognes Kirkesangere ingen Forretninger har i Skolen, men Kirkesangeren i Drøsselbjerg maa fordrive Tiden med at sælge Kløverfrø, og Kirkesangeren Mads Fryd maa anvende sin Tid paa at passe Kreaturer og sit Markarbejde, saa er under denne p i o o t i o (o: fromme Hvile) for Hr. Fryd opstaaet dette Spørgsmaal: Hvor skal Brudevielsen staa, og hvem skal være saa heldig at have den Fortjeneste, som falder ved at synge for de ægteviede«. Holm bad om snarest Svar, »fordi der er Periculum in Mora (o: Farlighed ved Forhaling), dels fordi Bruden som et svagt Kar snart kan falde i Staver, dels og fordi begge Kirkesangerne er raske Mænd, og det er at befrygte, at Hr. Fryd, der saa meget har udmærket sig ved sin Nidkærhed for Stillingen, snart kunde fristes til i sin hellige Iver at vove et Foretagende, der kunde have til Følge, at han siden maatte synge Salme Nr. 244, Vers 1:

Jeg trindt omkring omgivet er
af mange skjulte Snarer,
tidt Glæder vorder Fristelser
og leder mig i Farer.

En Tid efter klagede Mads Fryd over, at Provst Holm forsømte Tilsynet med Skolebygningerne. Hertil bemærkede Holm, at han havde hørt, at uegnede Skolelærere i Sorø Amt oplærtes paa et Hjælpe-seminarium i Ringsted, og at det vilde være betimeligt, om Fryd henvistes til en lignende Anstalt, der kunde oprettes for Holbæk Amt. »Thi disse Dreng-Mænd, som har overtalt ham til at gøre denne Angivelse imod mig, kan vel ej lære ham mer end at gaa paa Rævepoter. Deres Højærværdighed (Amtsprovsten) forlade mig, at jeg ikke lader mine graa Haar vanære af Hr. Fryd, men følger min Forstemmelse og vil have Satisfaktion (∴ Opfejning) for denne uforskyldte Fornærmelse. Da ingen Reparation er sket paa Kirker og Skoler, hvor ofte de end visiteres, saa kan denne Visitats godt ophøre uden Skade. For dem, som elsker Orden, er det afskyeligt i vore Kirker at se Vinduerne behængte med Spindelvæv, som i Størrelse ligner Gardiner. For den fastende Kommunitet maa dette Syn i Særdeleshed være væmmeligt. Meget behageligt er det ej heller at høre en og anden i Kirken skrike som en Gris, den man tager i Halen, bedre vilde det være, om nogle unge Dreng og Piger blev anførte af Kirkesangere, NB. naar denne selv kan synge, og sidder da Drengene paa Bænke ved Kirkesangerens Stol, Pigerne i den øverste Stol. Man fik da efterhaanden Sangere og Sangerinder og blev befriet for det saa ofte i Kirkerne herskende Svineskrig, som vilde ryste Elefantens stærke Nerver ...«.

I April 1814 syntes Provst Holm, at Fryd drev det for vidt med sine Drillerier, som han hidtil taalmodigt havde baaret over med »dels fordi denne Skolemand har 3 smaa Børn, og hans Kone er nær ved at faa det fjerde, dels og fordi jeg af egen Erfaring ved, hvorledes det er at kastes ud af Embedet«. Provsten havde gjort Fryd mange Tjenester som Fryd gengældte med stor Fortræd. »Han har pløjet saa nær ind paa mig, at Stengærddet om min Have faldt ned, Kreaturerne kom ind paa mig, saa jeg maatte

samle mange for at omsætte dette Stengærde. Imellem vore Haver havde jeg bekostet en god Grøft opkastet. Denne nedpløjede han, lod sine Svin gaa ind i min Have og anrettede der megen Skade. Han er en sand Skollemand, der ej kan præstere, hvad han bør — og forstaar ved at prygle Børnene at tvinge Forældrene til at gøre alt for ham.« Holm beder derfor Amtsprovsten prøve Fryd, »saa meget mere, da han nægter at gøre sin Pligter og beraaber sig paa at gaa til Frederik — Gud ved hvilken af dette Navn — inden han vil ringe, og jeg indser meget vel, at han har Medhold af nogle, som bruger ham til at gøre mig Skade og Fortræd m. m., da jeg forlanger kun, hvad billigt er.«

Katekisationerne med Ungdommen fortsattes nøjagtigt af Sognepræsten og Lærerne i hvert Fald langt op i Tyverne; i 1811 holdt Sognepræsten 51, Fryd 13 Katekisationer. — Den 30. Maj 1815 visiterede Biskop M ü n t e r i Kirkehelsinge, »hvor fra Pastoratets Menigheder en talrig, ypperlig oplyst Ungdom var forsamlet. Gud velsigne den ærværdige Olding, Hr. Provst Holm, endnu med megen Glæde her i Livet og vedligeholde hans Sjæls og Legems Kræfter indtil seneste Alderdom.« — Münter gav Skolerne Karakterer. Kirkehelsinge: Læsning g×, Skrivning: slet og meget faa, Religion: ret god, Hovedregning: saa godt som ingen. Han krævede mere Opøvelse i Skrivning og Regning i alle 4 Skoler. »Og jeg anmodede Skolekommissionen at tilholde Mads Fryd til at passe større Renlighed i Henseende til Skrivebøgerne og i Fremtiden at iagttage større Beskedenhed. Mads Fryd, Skolelærer fra Ungdommen af, 69 Aar gl., ikke uduelig, men skriver slet. Yderlig impertinent (∴ fræk, næsvis), hvilket han viste i Kirken, hvorfor hverken jeg eller Amtsprovsten, som var til Stede, vilde spise med ham.«

Trods Mads Fryds Tjenesteiver prægedes ogsaa han af Alderens Tryk, og i 1819 tilbød Beboerne at lønne en Medhjælper for ham med 5½ Td. Byg, »ikkuns ønskende at

Fryd under sit Ophold i Kirken vil iagttage Tavshed.« Han fik saa Søren Torbensen, fh. Rye Skole, til Hjælp, men Torbensen kunde ikke holde ud at være i Huset hos Fryd, der forbitrede hans Ophold med mange Uartigheder og Drillerier, og modtog Sognepræst Marcus Mathiesens Tilbud om at bo i Præstegaarden. Det gik over Fryds Evner at tie stille i Kirken. Et Par Aar senere gik han helt i Barndom. Han forstyrrede Sungen i Kirken og al Andagt. Ofte maatte han paa Grund af sin svækkede Hukommelse standse midt i Ind- og Udgangsbønnen, og det krævedes nu paabudt, at Torbensen skulde lede Sungen.

Mads Fryd døde i Embedet den 12. September 1826. Saa fik Søren Torbensen Embedet, men han flyttede allerede fire Aar efter til Skafterup. Alexander Holm tog sin Afsked i 1817 og døde den 1. December Aaret efter.

Vindehelsing Skole.

Vindehelsing Skole for Vindehelsing og Dalby indrettedes i en 7 Fag gammel, lerklinet, meget slet og forfalden Hytte, der for Lejligheden havde faaet en Smule overfladisk Tilklining. Ved Synsforretninger $\frac{1}{2}$ Aar efter vragedes Hytten som uforsvarlig. Forvalteren paa Aagaard maatte underskrive paa at sætte den i forsvarlig Stand inden Mikkelsdag samt at lægge en Have til i Længde med Huset 19 Alen og i Bredden 69 Alen. Godset opførte imidlertid et nyt Skolehus paa 7 Fag syd for det forrige. Det afleveredes med følgende Inventarium: 1 Jernbilæggerovn paa Jernfod, 2 lange Fyrreborde, hvert paa 4 Fyrrepæle, 3 Bænke paa Fyrrepæle ved hvert Bord, 3 Abc'er 3 Katekismer, 3 Salmebøger, 1 gammel dito, 4 gamle Katekismer, 7 gamle Abc'er, 2 Fibelbrætter*) og en gammel Rochows Forklaring til Katekismen. De gamle Bøger havde været brugt i Christen Høsts Skoler før 1742. Skolelønnen fastsattes til 12 Rd., $3\frac{1}{2}$ Td. Rug, 4 Td. Byg, Græs-

*) Fibelbræt: et Bræt med Bogstaver paa, forsynet med et Haandtag.

ning og Foder til 2 Køer og 6 Faar, altsaa $1\frac{1}{2}$ Td. Rug og 3 Td. Byg under Skoleforordningens Satser.

Skoleundervisningen begyndte samme Dag som i Kirkehelsinge. Det var den tidligere nævnte J e n s M u u s, som fortsatte her. Han døde ung i 1750, Enken 22 Aar senere, 85 Aar gammel. De næstfølgende Skoleholdere var: 1) E r i k D u e, † 1760, 55 Aar gl., hvis Enke omkom 2 Aar efter ved et ulykkeligt Træf i en Tørvegrav. 2) Student V i l h e l m W u l f f, en Præstesøn fra Lolland, forhen Medhjælper for Degnen i Tersløse, † 1773. 3) M a t h i a s R o e r s l e v, † 1798, var tre Gange gift. Han mistede en Søn af »en grasserende, usædvanlig Halsssyge«. Visitatsen 1789 forløb saaledes: »I Vindehelsinge Skole var Børnene saa langt tilbage, at de ej engang havde lært den lille Katekismus til Gavns og vidste slet ikke at bruge deres Forstand. Boglæsning var heller ikke rosværdig. 4 Bøger uddeltes til Forældrenes Opmuntring. Roerslev er en gammel Mand, som vel stræber efter Evne, men har ingen Evne«. Samme Aar havde Kaptajn M o u r i e r opført en ny Skole i Vindehelsinge, der tillige var indrettet til Spindeskole. Byen laa under Aagaard Gods i Gørlov Sogn, ejedes af Kaptajn P. M. Mourier.

Da en Nyordning af Skolevæsenet i 1794 kom paa Tale, foreslog Provst H o l m nye Skoler indrettede i Dalby og Mullerup, henholdsvis til Aflastning af Vindehelsinge og Drøsselbjerg Skoler. I Mullerup havde Bødstrups forrige Ejer, S w i t z e r, ladet bygge et Skolehus, som han lejerfrit gav til en Skrædder for at læse med Børnene ved Vintertid, desuden gav han Skrædderen 1 Td. Byg aarlig for at læse med Byens Husmandsbørn. I Dalby fandtes intet Skolehus, »men muligt et kan blive ledigt til en Tid, siden kan enten købes eller lejes til et Skolehus«, mente Holm. I Firserne nævnes en J e n s M a d s e n som Skoleholder i Mullerup.

Den nye Skoleholder i Vindehelsinge, H a n s R o s s i n g, havde en kort Tid været paa Blaagaard Semina-

rium. Han kaldedes som Skoleholder, men blev jo ved Degnekaldets Nedlæggelse Skolelærer og Kirkesanger. Der udlagdes $4\frac{1}{2}$ Td. Land til Skolen, muligvis Byens gamle Degnejord. Ved Visitatsen i 1801 »var en Mængde Børn samlet. Mange udmærkede sig ved deres gode og færdige Svar af Lærebog og Katekismus. Den bibelske Historie var ikke ubekendt. Her skrives. Regning skal begynde. Boglæsning er for det meste ordentlig og god. Men Salmer havde man endnu ej læst. 32 Bøger uddeltes. Rossing, som har været Tilhører paa Seminariet, underviser med god Forstand og katekiserer meget godt. Han forretter Vakancen i Degnekaldet og synger temmelig vel«. I 1815 gav Biskop Münter følgende Karakterer: Læsning: mg, Skrivning: alle, paa nær dog nogle, mg, Religion: mg, Hovedregning: kun de første. — Under en ondartet, smitsom Sygdom i Sognet, der krævede 8 Menneskeliv, gik Rossing trøstende og hjælpende og passede de syge. Han paadrog sig Sygdommen og døde efter 12 Dages haarde Lidelser den 11. Januar 1821. Hans Enke ægtede Lærer Thomsen, Tjørnelunde. I 1823 opførtes en ny Skolestue. Rossings Efterfølger, J e n s H a n s e n, var Lærer her i 42 Aar.

Reersø Skole.

Ifølge Ekstrakt af Skoleforretningen for Helsing-Drøselbjerg Sogne er Reersø Land eller Ø omflydt og tilhører Sieur M. H ø e b e r g, Helsingegaard. Den anlover selv at skaffe Skole og Skoleholder, som han (Høeberg) tilsiger upaaklagelig efter Forordningen at forsyne, hvilket ellers hidtil sket er (8. Juli 1740). Ved Høebergs Revers af 5. Oktober s. A. tilstod han »paa Reersø at anskaffe en Skole paa Beboernes Regning« og at ansætte en Skoleholder, »som af dem nyder til aarlig Underholdning 12 Rd., 16 Læs Tørv, fri Græsning til 1 Ko og 5 Faar samt Furage 2 Læs Hø og 2 Læs Halm«.

Under 29. Oktober 1740 approberedes Reversen, der iøvrigt lød paa, at Skolehuset bestod af 9 Fag i maadelig

Stand, ved den vestre Ende fra Gavlen ud til Gaden en med Stengærde indhegnet maadelig Have og bag ved Huset til Vest 1 Skæppe Sædeland dertil hørende. Ved Synsforretningen fandtes intet Inventarium i Skolen. Kakkelloven tilhørte Beboerne, og Forældrene anskaffede selv de nødvendigste Bøger til deres Børn, som Skik og Brug hidtil havde været. Skoleholderen var en gammel, gift Svensker ved Navn S v e n d S t a g e, »og var efter nogle Aars Maade læst af samme svenske Husmand, ustuderet, kan ej skrive«.

Svend Stage døde den 23. Oktober 1759, 76 Aar gammel, og den gejstlige Skifteret, der forvaltede Skoleholderens Dødsboer, mødte straks i Skolehuset med Provst M. L æ s s ø e, Reerslev, i Spidsen for at optegne Boets Ejendele. C h r. B o n s a c h til Helsingegaard bestred imidlertid Provstens Ret til at holde Skiftet, fordi »dette Hus ikke kunde anses som nogen Skole, ejheller den afgangne Svend Stage som nogen Skoleholder, men tværtimod som en Fæstehusmand, der saavel har Fæstebrev samt ansat at svare Husets aarlige Leje som andre Fæstemænd paa Reersø, hvilket bevises ved Sønnen Svend Aages Fæstebrev af 15. Juni 1746 samt af Jordebogen den 23. Juni 1747«. Det var Bonsach meget om at gøre selv at lade Skiftet afholde for at skaffe sig Fæld*) paa Huset, saa han fastholdt, at Stage slet ikke var beskikket til Skoleholder af Ejeren til Helsingegaard, men kun antaget af Øens Beboere. Dette ansaa Provsten som usandsynligt, for den daværende Provst R e e n b e r g var en akkurat Mand, der sikkert havde eksamineret Stage, som derefter kaldedes i Henhold til Forordningens Bestemmelser, og Stages Navn havde fra første Færd til nu været opført paa Herredets Liste over Skoleholderne. Selv om Stage havde haft Huset i Fæste før Skolernes Oprettelse, saa kunde han dog ikke, efter at han var blevet Skoleholder,

*) Fæld eller Husfæld: Fald og Skade paa et Hus, Erstatning til Ejeren for Brøstfældighed paa en Gaard eller et Hus.

være pligtig at svare Husleje eller vedligeholde Huset, som »blev brugt til et Skolehus efter Anordningens Tilladelse af Dato 29. April 1740, Artikel 2, som giver Proprietærerne Frihed enten at bygge nye Skolehuse eller dertil indrette Gadehuse, som tilforn i Byerne findes«. Provsten foretog derefter Skiftet, hvortil Bonsach fremsatte Krav om Husfæld. Skifteretten afslog ved følgende Kendelse: »Hr. Bonsachs Fradrag for Husfæld, 5 Rigsdaler 4 Mk. 12 Skilling, kunde Skifteretten ikke tilkende Dødsboet at betale, siden ingen Skoleholder er pligtig at forskaffe sig Hus, ejheller holde det vedlige, men det bør efter Forordningen ske af Distriktets Beboere og deres Ejere, hos hvilke Hr. Bonsach faar søge Erstatning, ifald han noget bør have«.

Det kneb at faa en ny Skoleholder paa Øen, og Vakanzen trak længe ud. Reersøerne vægrede sig ved at bidrage til Opførelse af en ny Skole og Skoleholderens Løn. Svend Stage havde altid været daarligt aflagt, men han fandt sig i det uden at kny for »ikke at lægge sig ud med Bønderne og faa dem paa Halsen«. Beboerne var alle i god Stand og kunde nok aarligt give 1 Skæppe Rug og 1 Skæppe Byg af hver Gaard, mente Provsten, der henstillede til Biskoppen, at Sagen forestilledes for Hans Majestæt, da Beboerne er i de Tanker formedelst et gammelt Privilegium, som de har paa at være fri for Tiender og videre, at ingen har Magt til at paalægge dem nogen ny Udgift uden Kongen alene«.

Chr. Bonsachs Svoger og Medejer af Øen, D. S c h i ø t h, boende paa Frederiksberg, mente ogsaa, at Kongen burde tyde Privilegiet, af hvilket Schiøth var saa heldig at eje en Kopi. Kongen havde selv ejet Øen, og det maatte antages, at Kalundborgs Lensmænd eller Fogder i den Tid havde trykket Beboerne med Hoveri, og at Kongen derfor vilde fritage dem. De havde i 1454 været saa fattige, da de maatte svare af Fiskeriet, som de siden intet havde svaret af. Paa den Tid var der Skov paa Øen, saa de havde

kun ringe Jordareal til Sædavl. Nu forholdt det sig jo anderledes, eftersom Skoven siden uretmæssigt ryddedes. Hvad Reersøerne havde faaet af de efterfølgende Konger, var kun Stadfæstelser ved nye Regeringer og ikke Forøgelser. »Indholdet er, at de ej skal betale mer end $\frac{1}{2}$ Tønde Smør, en Arbejdsdag paa Ornummen (o: Overdrevet) og 2 Skilling Grots hver Mand. Den $\frac{1}{2}$ Tønde Sild er eftergivet, indtil Kongen maatte blive anderledes til Sinds. Da Kongen selv var Ejer, angaar disse Ting Landgilden*), og om andre Ting var der slet intet, aleneste, at de ej maa kræves videre«, skrev Schiøth. Sagnet gik ellers, at Dronning Margrethe havde givet Reersøerne visse Friheder, da hun led Skibbrud paa Øen. Men da deres Frihed stammede fra Christian den Førstes Tid og derefter at de efterfølgende Konger stadfæstet, maatte det formodes, at de paa Grund af Fattigdom havde faaet denne Frihed.

Det kunde godtgøres af Schiøths Regnskab, at Stage svarede Leje af Huset, indtil den eftergaves ham paa Grund af hans Alderdom og Svagelighed, og den halve Del fæstedes til hans senere afdøde Søn. »Huset hører os til«, paastod Schiøth. Og derfor spurgte han Øens Beboere, om de i det hele taget nærede Ønske om at faa deres Børn underviste, om de maaske vilde sende deres Børn til Vindehelsing Skole, eller hvorledes de ellers kunde tænke sig at indrette sig, og hvorledes de vilde lønne en Skoleholder. Beboerne svarede, at det jo var deres Kristendoms Pligt at holde Børnene til Skole, men der var for langt til Skoler udenfor Øen. De evnede ikke at give mere end 1 Skæppe Korn hver aarlig, ialt 2 Tønder, Brænde samt Græsning og Foder til en Ko. Enkelte kunde gaa med til at betale Huslejen, men de vilde ikke svare til Husets Fæld; de holdt paa deres Privilegium. »Det er

*) Landgilde eller Landgæld: en Fæsters aarlige Afgift i Penge, Korn eller andre Naturalydelse til Ejeren. »Du skal holde din Gaard vedlige og svare din Landgilde«, hedder det.

urimeligt, da det kun angaar deres Landgilde og Afgift«, skriver Schiøth. »Vi mener, at Reersøboerne selv kunde holde en duelig Skoleholder, selv bygge Skolehus, selv lønne Skoleholder, hver Gaard med 2 a 3 Mark, Husmænd og de unge efter Forordningen, skaffe ham Brændsel, Græsgang og Vinterfoder for 1 Ko og 4—5 Faar«. De ydede intet til andre Skoler, og det vilde være bedst at undgaa Proces. Der var 16 Bønder og 16 Husmænd paa Øen.

Sognepræsten Christopher Bergen nærede ikke Tvivl om, at Undervisningen vilde blive forsømt, hvis det tillodes Bønderne at indrette Skolen efter deres eget Tykke. Skolen stod stadig vakant, men Skrivelser i Sagen veksledes indtil Majdagstider 1760. Saa greb Provsten ind og krævede, at Ejerne af Reersø burde efterkomme Høbergs Revers, da Skolen blev til, ikke alene vedrørende Skolehus, men ogsaa Skoleløn. Denne Løn var sat som det mindste, en Skoleholder kunde leve af. Beboerne var ret velhavende og fri for nogen Afgift, som andre Bønder maatte svare. Naar Husmænd og Tjenestefolk gav efter Loven, vilde hver Gaardmand næppe komme til at svare 3 Mark og intet mere af Kornvarer, som andre Bønder jo maatte svare i Skoleafgift.

Ved et kongeligt Reskript s. A. resolveredes, at Bønderne havde at ordne deres Skolevæsen i Henhold til Forordningen. Men de efterfølgende Skoleholdere blev ogsaa afhængige af Bønderne, »som de har Hus og Løn af«. Saaledes blev det for Mathias Roerslev, der flyttedes til Vindehelsinge, og for forhenværende Skoleholder i Drøsselbjerg, Albrecht Schäfer, samt fra 1773—1805 for Husmand Hans Larsen, og Undervisningen blev jo sløj. Biskop Balle noterede 1789: I Reersø Skole var det lige saa nær med Børnenes Fremgang (som i Vindehelsinge). De plaprede af Katekismus uden at begribe et Ord deraf, og Bøglæsning duede kun lidet. 3 Bøger uddeltes til Forældrenes Opmuntring. Lars Hansen for-

staar intet mindre end at læse for Børn, men Bønderne lønner ham selv og vil dog beholde ham, fordi han godt kan snakke for dem. 1801: Adskillige Børn svarede ganske vel og ej uden Eftertanke af Lærebog og Katekismus. Nogle læste godt i Bog, andre slet. Faa lærte at skrive. Salmer vidste man ikke. For at opmuntre til Skolegang uddeltes 15 Bøger. Hans Larsen er gammel og næsten umulig. En anden Person, som alt har undervist de bedste Børn med Held og Nytte, skal træde i hans Sted imod at give ham Pension.

Der blev omkring Aarhundredskiftet opført en ny Skole med lerklinede Vægge og Straatag. Den Person, Balle foran omtaler, hed Peter Christian Lange, der ellers var Øens Skomager. Han optraadte ret egenraadigt, syntes Provst Holm, da han 2. Juli 1810 visiterede Skolen uden at finde nogen Skoleholder, idet Lange var rejst til Tinge uden at anmelde sin Fraværelse. »Han har Mangel paa Aands og Hjertes Kultur«, erklærede Holm. Biskop Münter frakendte dog ikke Lange al Duelighed som Skoleholder i 1815. Reersø Skole: Læsning: g×, Skrivning: g, Religion tg, Hovedregning: som Vindehelsing. Peter Christian Lange, Skomager, 50 Aar, ganske duelig, Opførsel rosværdig.

En Christian Hansen, der i nogle Aar havde for- søgt sig som Medhjælper hos forskellige Degne, antoges efter Langes Død i 1816, men fratraadte allerede 2 Aar efter. »Hans Fratræden er en Gevinst for mig og Reersøs Beboere«, skriver Sognepræsten Marcus Mathiasen. Saa fik Øen endelig en rigtig Skolelærer, nemlig Peter Sørensen, der havde Lærereksamen fra Brøndbyvester Seminarium, men han forflyttedes 1820 til Vedskølle ved Køge. Saa indgav Beboerne en Ansøgning til Kancelliet om at faa den 25-aarige Styrmand Lars Esbensen, der netop stod for at holde Bryllup med en af Byens unge Piger, den 19-aarige Karen Olsdatter. Det tilstodes dem. Og ham var de slet ikke saa ilde faren med. Han

rosteres for Flid og Orden. Münter gav 1824 Skolen mg i Læsning, ug i Skrivning og tg i Hovedregning. Men Esbensen kunde ikke katekisere, »hvilket ej heller er at forlange af en Styrmand«, trøstede Bispen venligt. — Bønderne var i 1801 blevne Selvejere, og fra 1824 virkede Dannebrogmand J. H a n s e n, der ejede 4 af Øens 16 Gaarde, som Skolepatron, hvilken Post Ejeren af Helsinggaard hidtil havde haft. Esbensen døde 1835, en Datter blev senere gift med hans Efterfølger, P. C. B r ø n s, i dennes andet Ægteskab.

Drøsselbjerg Skole.

Ogsaa i Drøsselbjerg begyndte Skolen i 1742 første Mandag efter Jul. Her skulde Drøsselbjerg, Mullerup og Bødstrupgaard samt Knudstrup By af Gierslev Sogn søge Skole. Skolehuset bestod af 8 Fag god Bondebygning, mest Fyr uden Fod, i forsvarlig Stand, dog lovedes Forbedring, til Huset laa en Have mod Syd, 69×58 Alen. Inventaret: 1 Jernbilæggerovn, men den tilhørte Skoleholderen, der selv havde Brug for den i sit Sengekammer, 1 Fyrrebord paa 4 Pæle og 3 Bænke. Der lovedes nok et Bord med 3 Bænke. Endvidere var der 5 Abc'er, 4 Katekismer, 3 Evangeliebøger, af hvilke lovedes endnu et Dusin af hver Slags, samt en Bibel. Lønningen: 6 Rd., nok af Degnen 6 Rd., 5 Td. Rug, 7 Td. Byg, Græsning og Foder til 2 Køer og 6 Faar. De 6 Rd. fra Degnen var nok saa snildt af Godejeren henlagt til Skolelønnen for at lovliggøre denne. Men Hemmeligheden ligger i, at Skoleholderen i Drøsselbjerg for disse Dalere skulde være Substitut i Drøsselbjerg Sogn for Degnen og gøre hans Bylæsninger!

Man burde af Skolepatronen, Godsejer J o a c h i m B a r n e r P a a s c h e til Bødstrupgaard vente en særlig Omhu for de smaa Guds Lam i Skolehuset, eftersom han i sin Kirkestol havde ladet sætte følgende Inskription:

Her er det Sted, jeg i Guds Hus ham dyrke vil og ære.
 Her er det Sted, jeg og mit Hus Gudsfrygt vil gerne lære.
 Her er det Sted, jeg mine Smaa til Gud vil lade bære.
 Her er det Sted, hvor Ordet skal vor Sjæleføde være.

Drøsselbjerg Skoles første Lærer, den ustuderede Albrecht Schäfer, maatte forlade Embedet efter 9 Aars Forløb. Han var en mærkelig sladdervorn Fyr, der havde sit Søgelys ude lige fra Tersløse i Nord til Slagelse og Korsør i Syd for at finde Stof til sin Nyhedspose, og hvad der undgik hans Opmærksomhed, hørte han fra sine Sladrebrødre og Sladresøstre. Han var gram i Hu over alt det, han saadan erfarede, og hans Harme og Sorg over denne Verdens Ondskab blev tilsidst saa overvældende, at han maatte have Luft ved at udøse sin Galde for Stiftsøvrigheden i en lang Skrivelse af 1746 uden Navns Underskrift. Alle maatte holde for. Og han bedyrede sine Ord med: Det er saa sandt, som jeg lever, eller lignende.

Der var nu Godsejer Paasche, han lader opkræve 24 Rd. aarlig til Skolen og giver kuns 6 ud. Bønderne er ikke fri, skønt de skulde være det efter kgl. Majestæts Forordning. Han tager 2 Sk. pr. Td. Hartkorn af hver Bonde. Præste-, Kirke- og Kongetiender er fri, men Bonden maa holde for. Præste- og Herregaarde er fri for Skoleskat, men Staklerne i Husene skal holde for, om de kan ikke mere. Helligdagene holdes ikke; der ages med Tørv, Hø, Korn, Møg og graves Grøfter baade for sig selv og til Hove. Præsterne ser det, men tør ikke nævne Helligdagsloven, da de er bange for at miste Offer. Præsten i Kirkehelsingør gør heller Gud og Kongen imod end lægger sig ud med Herrerne Paasche og Høeberg. Der var meget mere om Præsterne, han fik rystet ud af sin Pose. Kapellanen i Korsør drikker som et Bæst. Han har proberet, hvor dyb Puseren (o: Pølen) er. Gierslevs Præst er gesvindt, er i Kirken, Aleneste Gud, Nu bede vi den Helligaand: straks Prædikestol, dermed er klaret. Præsterne er gerrige Puger, de vil have Offer og Høstdage og Møgdage. Og Staklerne, som bor i et Hus, maa gøre 2 Ugedage. Det er stor Skade at Kvæg døde, ogsaa for Stillingepresten, for der findes ikke saa kæk en Studepranger i Sjælland som han. For 2 Aar siden saa jeg ham paa Helmesse (o: Alle Hel-

gens Dag) Marked i Slagelse: lys Kjol, hvid Rokkelore (∩: Kappe), Jagtpisk, tvært over Livet grønt Slag og Hat paa, saa jeg tænkte, det var en Slagter, men forundrede mig, da jeg fik at vide, at det var en Præst. Saa fik Degnene læst og paaskrevet. Det er en dejlig Bestilling, de har faaet, at gaa til Gæstebudene med Sparebøssen. Saa snart Maaltidet er endt, agerer de første Dansemester, og siden saa længe de rinder og vinder. Degnene er Belials (∩: Djævelens) Børn, og Præsten i Tersløse, der ikke kunde forliges med sin Degn, var af samme skønne Kuld, mente Schäfer. Det er saa vist, som Gud skal hjælpe mig, at Helsingedegnen, naar han kommer i Drøsselbjerg Kirke, lægger sig paa Bænken i Bagstolen under Prædikenen og sover hver Helligdag. — Saadan øste Schäfer op af sit Hjertes Fylde. Ja, der var adskilligt flere artige og lumre Foreteelser, som ikke skal refereres her.

Da Schäfer hist og her havde ladet falde Udtalelser om lignende Foreteelser, navnlig fra Pastoratet, fandt man forholdsvis let Synderen. Paasche underrettede Amtmanden om Sagen, og denne indkaldte til Møde paa Bødstrup. »Anno 1747, 26. Januar, mødte undertegnede Frederik Adeler, kgl. Majestæts Konferensraad og Amtmand over Kalundborgs, Dragsholms, Sæbygaards og Holbæks Amter tillige med Provsten for Løve Herred, velærværdige og højlerde Hr. Reenberg, paa Bødstrup udi Overværelse af velærværdige Hr. Høst, Sognepræst for Helsinge-Drøsselbjerg, for at eksaminere Skoleholder Albrecht Schäfers indgivne Klage til Hans Excellence, Geheimeraad Stiftsbefalingsmanden og Biskoppen«. Skrивelsen forelagdes, og Schäfer toges i Forhør. Paa Forespørgsel, om »det ikke var hans Haand, da den ligner samme i alle Maader«, svarede han nej. Om han »vidste nogen Rede til de anførte Poster?« Nej, det vidste han ikke, og det var usandfærdigt altsammen. Sluttelig maatte han vedkende sig som Skrивelsens Forfatter og bad ydmygst om Forladelse. Det var gjort i voldsom Overilelse. Schäfer oplystes nu om, at

han iflg. Skoleforordningens Post 10, tredie og fjerde Stykke, var uværdig til at besidde Skoleembede og hjemfalden til Embedsfortabelse. Og da han havde »paalagt sin Øvrighed usandfærdige Beskyldninger«, fortjente han Straf efter Danske Lovs Paragraf 1001, Artikkel 7.

Schäfers Beskyldninger erklæredes at være urigtige. »Men som Skoleholderen Schäfer forestillede Konferentsraaden, at han i sin Enfoldighed og efter en haard Svagthed havde faldet til denne Daarlighed, bad han da ydmygst, at Konferentsraaden tillige med alle de gode Mænd, han saa ubillig havde angrebet, om Forladelse og anlovede derhos, at han aldrig mere skulde befatte sig enten med sligt eller andre Ting, hans Embede uvedkommende, at melere, men at leve et fredeligt og stille Liv efter Forordningen. Og siden da Sieur Paasche tillige med Provsten og Sognepræsten hellere saa hans Omvendelse end hans totale Ruin efter Lovens rene Ord og hans egen Bekendelse, saa tilgav de ham denne hans Forseelse i alle Maader paa Kondition, at han herefter opfører sig saavel i Lærdom som Levnet og Omgængelse, saaledes som ske bør«. Schäfer blev derpaa alvorlig advaret »at entholde sig fra alt usømmeligt og forholde sig, saaledes som det en retsindig Skoleholder, der er sat til at oplyse og lære de unge, vel kan egne og anstaa saavel i Lærdom som i Levnet, saafremt denne Sag og Forseelse ikke skal staa aaben for ham til Paatale og Afstraffelse«. Og da han ikke vidste Rede for sine Beskyldninger, men alt var gjort i Overilelse, og da han havde bedt de nærværende om For-

*) Christian den Femtes Danske Lov § 1001, Art. 7: Befindes nogen med skammelig Løgn, mundtlig eller skriftlig, at ville sette deris Øvrighed, Gejstlig eller Verdslig, eller andre hæderlige Folk og ærligs Hustruer, eller Møer, nogen Skandflik paa, bøde sine tre Mark, og derforuden trende fyrretyve Lod Sølv. Og hvis hand ikke haver at bøde med, da bør hand at slaais til Kagen og bære Stene af Byen.

(Skandflik: Skamplet. Kag: en Pæl, hvorved Forbryderen bindes og piskes (kagstryges). Den, der idømmes en Tremarksbøde, har sin Ære forbrudt — nævnes som Tremarksmand).

ladelse, blev det ham i alle Maader forladt og eftergivet. Saaledes forenede Konferentsraaden da Parterne. Protokollen underskrevs derefter af F. Adeler, Chr. Chr. Reenberg, J. Paasche, Degnen Johan Lund, Albrecht Schäfer samt Sognemændene Oluf Nielsen og Hans Povelsen.

Schäfer slap forbavsende billigt fra den Historie, men binde hans Sladdertunge var en Umulighed. Han »fremturede i Urolighed, yppede Kiv med Degnen i Drøsselbjerg Kirkes Vaabenhus, hvorfra den taalelige, fromme Mand, Hr. Høst, da retirerede sig for at undgaa hans Impudence (∴ Skamløshed)«. Et Aars Tid efter krævede Paasche ham for en Provsteret og suspenderet. Han fradømtes Embedet, og i 1751 tog han Ophold i Havrebjerg. **L a r s P e d e r s e n**, ustuderet, † 1781, blev nu Skoleholder i Drøsselbjerg. Han laa i stadig Strid med Sogndegnen om sin Substitutstillings Beføjelse. Den ligeledes ustude-rede **P e d e r R a s m u s s e n K j ø l h o l d t** døde 1795. Biskop Balle nedskrev 1789: Børnene læste meget vel i Bog og lagde for Dagen, at de havde sundt Begreb om deres Børnelærdom, for hvilken de færdigt gjorde Rede. Lidet havde man ogsaa begyndt at læse af den bibelske Historie. 10 Bøger uddeltes. Kjøholdt er en brav og flit-tig Skoleholder, som trolig forretter sit Arbejde og kate-kiserer vel.

Da Skolen nu igen blev ledig, indkom ikke faa Ansøg-ninger til Skolepatron, Godsejer H. F a i t h, Bødstrup. De fleste var fra Skomagere, der »efter Ordsproget: Sutor! ne ultra crepidum*) bedst er tjente med at blive ved deres lærte Haandværk«, syntes Faith, som bad Bispen finde en Mand til ham fra det nye kongelige Skolelærerseminarium. Faith havde erholdt Oplysninger om, hvorledes en saadan faglært Lærer skulde aflønnes. Der skulde skraves 100 Rd. sammen til Lønnen. Saa meget havde man ikke at raade over, men ventelig om faa Aar, naar Degnekaldet ved den

*) Sutor! ne ultra crepidum: Skomager, blive ved din Læst.

72-aarige, svagelige Degn Allerups Død nedlagdes, kunde den nye Lærer blive Kirkesanger for Drøsselbjerg Sogn og vente en Indkomst paa over 100 Rd.: Drøsselbjerg By havde 11 Gaardmænd, der hver gav 1 Skp. Rug, 2 Skp. Byg, 2 Lispund Hø, 3 Lispund Halm, 1 Læs Tørv. For Strandgaarden i Knudstrup 1 Skp. Rug, 2 Skp. Byg, 2 Lispund Hø, 3 Lispund Halm, 1 Læs Tørv. Mullerup By 18 Gmd. à 5 Fdk. Rug, 2 Skp. Byg, 2 Lispund Hø, 3 Lispund Halm, 1 Læs Tørv. Knudstrup By 7 Gmd. á 1 Skp. 2 Fdk. Rug, 2 Skp. Byg, 2 Lispund Hø, 3 Lispund Halm, 1 Læs Tørv. Bødstrupgaard 6 Rd., Kirkehelsinge Degnekald 6 Rd., Offer 12 Rd., 3 Td. geometrisk Land af bedste Sort Jord á 4 Rd. Tilsammen 36 Rd., 5 Td. 5 Skp. Rug, 9 Td. 2 Skp. Byg, 74 Lispund Hø, 111 Lispund Halm, 37 Læs Tørv m. v.

Det lykkedes Faith at faa P e d e r S c h m i d t B o u c h o r s t fra Blaagaard Seminarium. Denne brave Lærer passede Skolen godt indtil sin Død i 1810 trods de sørgelige Forhold, han maatte kæmpe med i sit Hjem. »Bouchorst har erfaret Sandheden af disse Ord: En Mands Husfolk er hans værste Fjender«, skrev Provst Alexander Holm til Amtsprovst S e v e r i n W a r t h o e, »thi baade hans fraskilte Kone og hans Børn har forenet sig imod ham. Han er bleven bestjaalen af nogle, som har brudt ind om Natten, jeg er langt fra at sige, at hans Kone har gjort det. Jeg har og følt Bevis paa nogles Had imod mig, da man med Sten har saaledes indslaget Vinduet ved Prædikestolen, at jeg, naar Vinden bærer paa, ej kan bære mig der« (1810). Skolehuset var oprindelig indrettet i et gammelt Fæstehus, nu i en sølle Tilstand: ikke en eneste Væg tilklinet eller et helt Vindue, nogle Vinduer tilmurede, alt mere egnet til at være et Svinehus end til at være Skole. Der hengik dog endnu 7 Aar, før J e a n v a n D e u r s, Bødstrup, fik samlet sig sammen til at bygge en ny Skole.

Visitatsen 1801 forløb ret smukt: De fleste Børn gjorde

Rede for Lærebog og Katekismus med god Forstand og megen Færdighed. Man havde Kundskab om den bibelske Historie. De fleste læste godt i Bog. Her skrives og regnes. Men Salmer skal nu først læres. Jeg uddelte 24 Bøger. Skolelærer Bouchorst, Seminarist, underviser godt og katekiserer ganske vel.

Sognepræsten i Gierslev, L a r s C h r i s t i a n D a n, tog sig i 1805 for at frigøre Knudstrup fra Drøsselbjerg Skole og i Stedet lægge Byen til Løve Skole i hans eget Sogn, da han fandt det udenfor sin Opgave at visitere Børnene fra Knudstrup i et fremmed Sogn. Børnene fra Knudstrup søgte iøvrigt slet ikke til Drøsselbjerg Skole, hvortil Vejen var alt for lang, og de skulde passere en Aa. Til Løve havde de kun halvt saa langt, oplyste Dan. I forrige Tider havde der været opført en Skole paa Fladehøj, et Bøsseskud øst for Bødstrup, hvor baade Knudstrups, Drøsselbjergs og Mullerups Børn søgte til, men da den stod paa en Høj, kunde den ikke blive staaende for den stærke Blæsts Skyld, og efter en halv Snes Aars Forløb blev den igen nedbrudt og lagt til Drøsselbjerg, hvor den havde været før. Nu sender de Forældre, der har Raad til det, deres Børn til en gammel Kone, som læste med dem, eller ogsaa til Byens Bødker, men det blev jo dobbelt Bekostning for Knudstrupperne baade at yde til Drøsselbjerg Skole og betale aparte.

A l e x a n d e r H o l m mente dog, at nogle Børn fra Knudstrup søgte til Drøsselbjerg. Men ellers lod Bønderne i den By hellere deres Børn drive om paa Gaden end søge Skole. »Den sande Aarsag til Knudstrup Børns Forsømmelse synes at være den, at deres kære Forældre ikke ønsker, at deres Børn skal blive bedre oplært, end de selv er det«. Den omtalte Aa var efter de senere Tidens Vandafledning nu kun en Bæk, over hvilken er lagt en Egebjælke, og ufarlig at færdes over, forklarede Holm. »At Knudstrupperne ligesom andre Bønder helst lader deres Børn gaa til en gammel Kone, dette tror jeg; thi for hende

faar de smaa Stakler Lov at gøre, hvad de vil, og gør en synderlig hurtig Fremgang, da de læser, inden de har lært at kende Bogstaverne og staver, medens den ordentlige Skolelærer — at jeg skal bruge Bondens Ord — sinker Børnene saa meget med den underlige Stavning; det er udenfor al Tvivl, at vi maa tilskrive disse gamle Matroner, som paatager sig at være Lærerinder, den Vanvittighed, som vi siden finder hos deres Disciple og Discipelinder, som man ikke med Grund kan anse for andet end halv Menne-sker«. I det hele taget led Tiden ved »den forkælede Opdragelse, som gives Bønderbørn, der midt om Sommeren har deres Forstandskister dækkede med lodne Huer og om Vinteren er indhyllede, Gud ved i hvor mange Lag Klæder, som gør, at Efterslægten bliver til Skrællinger, der frygter for enhver Draabe Vand og Vindpusten, medens Forfædrene, der havde en mandigere Opdragelse, gruede for intet af dette«, docerede Provsten meget fornuftigt.

Det lykkedes Pastor Dan at faa Knudstrup By henlagt til Løve Skole, men det kunde ikke ske, før Drøsselbjerg Skole skiftede Lærer, da Byens Beboere jo skulde yde til den siddende Lærers Løn. Skolelønnen blev derfor ringere i Drøsselbjerg, jvf. ovenstaaende Oplysninger om Ydelserne fra Knudstrup, da J e n s N i e l s e n, fhv. Lærer i Heininge, Lærereksamen fra Brøndbyvester Seminarium, tiltraadte Embedet i 1810. Biskop Münter bedømte 1815 Jens Nielsens Skole saaledes: Læsning g, Skrivning g, Religion mg, Hovedregning ret god. Skolelærer Jens Nielsen, 33 Aar, duelig, Opførsel rosværdig. — De nye, faguddannede Skolelærere havde deres Styrke i Katekisationerne og øvrige Undervisning i Religion. Seminariet paa Blaagaard og det omtrent samtidig indrettede Seminarium paa Brahe Trolleborg, praktiserede i Førstningen delvist de store Pædagogers Krav om Anskuelse og Forstaaelse i Undervisningen med mere. Navnlig Brahe Trolleborg var lydhør for nye Skoletanker. Men efterhaanden gled Seminarierne i det væsentlige over til at blive rene teologiske Lære-

anstalter, saa Eleverne kunde afslutte deres Studietid med Titelen exam. theol., om den var blevet brugt.

Endnu skal nævnes, at Nielsen afgik 1821 og efterfulgtes af Søren Svendsen Aagaard, der havde Lærereksamen fra Jonstrup, hvortil Blaagaard var flyttet. Han havde forhen været Lærer i Lindevad og var en meget dygtig Mand, »som føler Lyst og Iver for sit vigtige Kald«, sagde Præsten, men han døde allerede Aaret efter. Svendsen Larsen Høyer, Lærereksamen fra Jonstrup, fhv. Andenlærer i Randers, var ogsaa dygtig »med en vakker Kone af god Opdragelse«. Han forflyttedes 1825 til Torpsømagle, hvorfra han udgav »Geografi for Almueskolen«, der gik i mange Oplag. Hans Efterfølger, Ole Jensen, der 3 Aar senere forflyttedes til Sæby, blev bekendt som en aktiv ivrig Deltager i Egnens gudelige Forsamlinger. Han var en retskaffen, dygtig Mand, men streng og alvorlig i sit Væsen og i sin Forkyndelse, fortæller hans samtidige Kollega, Forfatteren Anton Nielsen, i »Landsbyliv i Trediverne«.

KILDER:

Rigsarkivet: General-Kirkeinspektoratets Beretninger fra Biskoppernes Visitatser. — Den store Skolekommission af 1789. — Brevbøger. — Folketællinger. — Oeders Statistik.

Landsarkivet: Bispearkivets »Indkomne Sager«. — Det danske Skolevæsen. — Bispevisitatser. — Indberetninger af 1759. — Holbæk Amt. — Holbæk Amtsprovsti. — Sognearkivet. — Gejstlig Skifteret. — Kirkebøger m. m.

Tryk: Traps Danmark. — Wibergs Præstehistorie. — A. Petersens Sjælland Stifts Degnehistorie.

PROFESSOR JENS HENRIK LARSENS SELV BIOGRAFIER

Oversat fra Latin af cand. theol. & mag. G. Gørges.

Jens Henrik Larsen var Sognepræst i Holbæk 1821—49. Han var Byens første Historiker og beskæftigede sig hele sit Liv med videnskabelige Arbejder, især teologiske, topografiske og landøkonomiske. 1805 blev han Dr. phil., 1813 titulær Professor og 1821 Dr. theol. Flere af hans landøkonomiske Skrifter opnaaede Belønning fra Landhusholdningsselskabet.

Som Teolog tilhørte Jens Henrik Larsen den rationalistiske Retning, der hævdede, at man ikke burde antage nogen Trossætning uden først at have underkastet den Fornuftens Undersøgelse. Flertallet af Danmarks Præster omkring 1800 tilhørte samme Retning.

Professor Larsen har ved to Lejligheder skrevet Selvbiografier paa Latin. Disse fremlægges hermed for første Gang i Oversættelse. Man finder i disse Selvbiografier ikke blot konkrete Oplysninger fra hans Levnedsløb, men ogsaa Udtalelser af blivende Værdi om det aandeliges Betydning. Professoren har her bevist, at det latinske Ordsprog »Inter arma silent Musæ« (= Under Vaabenlarmen tier Muserne) ikke har ubetinget Gyldighed.

Selvbiografi I. (1808).

(Findes i Hertels Beskrivelse over Aarhus Domkirke. Jens Henrik Larsen var 1808 blevet 2. residerende Kapellan ved Aarhus Domkirke.)

Den 3. Maj 1773 fødtes Jens Henrik Larsen i Nykøbing Sjælland. Hans Fader, Lars Larsen, en hæderlig Købmand, lever endnu, medens hans Moder, Zira Cathrine, født Sørensen, forlængst er afgaaet ved Døden.

Efter at en Privatlærer havde bibragt ham de elementære Kundskaber, blev han sendt til Roskilde Latinskole, hvor han i godt otte Aar sled Skolestøvet, indtil han havde gjort saadanne Fremskridt i Lærdom, at han skønnedes moden til det akademiske Liv. Da Skolens veltjente Rektor, den navnkundige Doctor og Professor Tauber¹⁾, havde givet ham hans Vidnesbyrd, drog han til København, hvor han over for Professorerne paa Universitetet fremlagde de Kundskaber, han havde bragt med sig fra Skolen, saa godt, at han enstemmigt blev erklæret for rosværdig²⁾.

Da han i 1792 havde bestaaet den omtalte Eksamen og det følgende Aar tillige den filosofiske og filologiske³⁾, begge med første Karakter, hengav han sig til mere dybtgaaende Studier og begyndte at beskæftige sig med Lægevidenskaben. Han blev imidlertid angrebet af en alvorlig Sygdom og var nær ved at dø, og de lægekyndige mente, at den syges Helbred havde faaet et saadant Knæk, at det var bedre for ham at ombytte de besværligere medicinske med de teologiske Studier. Fra da af hengav han sig helt til Teologien og naaede saa vidt, at han efter tre Aars Forløb i Oktober 1796 ved den Eksamen, som man plejer at kalde Attestats⁴⁾, blev erklæret for ikke urosværdig⁵⁾ (de højerværdige Censorer fandt, at hans skriftlige Prøve alene var værdig til udmærket Ros⁶⁾).

Efter nu endelig at være befriet for de Lænker, Lærer-

1) Rektor i Roskilde 1787—1808. Slægten omfatter flere betydelige Videnskabsmænd og Pædagoger.

2) d. v. s. opnaaede første Karakter. Selve Studentereksamen foregik dengang paa Universitetet.

3) tilsammen den saakaldte anden Eksamen, delvis bevaret i det nuværende Filosofikum.

4) svarer til den nuværende teologiske Embedseksamen.

5) d. v. s. opnaaede anden Karakter.

6) d. v. s. Udmærkelse.

nes Meninger var, begyndte han paa ny teologiske Forskninger og taalte ikke, at nogen Dag forløb, uden at han var naaet længere frem. Han studerede og udforskede den hellige Bogs Grundskrift paa ny, læste atter og atter omtrent alt, hvad de lærde havde frembragt for at forklare den, rette Teksten kritisk og fastslaa dens Ordlyd og nedskrev det læste i det Omfang, det kunde lade sig gøre, for at det kunde præge sig dybere i Hukommelsen og altid være ved Haanden. Thi da han var vel vidende om, at Studiet og Fortolkningen af de gamle Klassikere er den bedste Hjælp til at forædle og styrke Aanden, og at der meget ofte hos dem findes noget af det, som vor Tidsalder let-sindigt hævder alene skyldes dens eget Studium og Forskning, fandt han, at det ikke var uhensigtsmæssigt, men tværtimod nødvendigt at faa et saadant Kendskab til dem, at han kunde yde enhver, hvad der tilkom ham, og, hvis det var nødvendigt, efter Evne nedbryde Stoltheden hos dem, der tilskriver deres egen Flid og eget Studium alt og med Hovmod ringeagter Klassikerne.

Det var imidlertid Hovedobjektet for hans Overvejelser, Studier og Nedskrivninger, at han med vel dannet Aand og med fast og sikker Dyd¹⁾ kunde varetage et Embede i Kirken paa rette Maade og i enhver Henseende opfylde sine Pligter. Og da en Religionslærer²⁾ ikke bør være ukendt med noget, og han mente, at jo nyttigere han var for Tilhørerne, jo mere fuldkommen var han i Virkeligheden, nøjedes han ikke med at holde sig inden for de teologiske Fags Grænser, skønt de ikke er snævre, men vendte sig ogsaa til matematiske, fysiske, botaniske, militære og historiske Studier og bestræbte sig for i dem at udrette saa meget, som han mente var nødvendigt for ham.

Da han saaledes gennem et Tidsrum af 5 Aar havde arbejdet utrætteligt, blev i 1801 ved Kongens Naade det Hverv paalagt ham at lære Sognene Købelev og Vindeby

1) Ordet betegner hos Datidens Rationalister Indbegrebet af al Ædelhed.

2) hos Rationalisterne = Præst.

paa Lolland den kristne Religion. Samme Aar giftede han sig med Sara Sophie Margrethe Heusner, med hvem han hidtil har fire Børn, efter at en Søn er bortrevet ved en tidlig Død. Da han i syv Aar havde anvendt megen Møje i det Embede og var mættet af Besværligheder og Ubehageligheder af enhver Art, men ganske blottet for det nødvendige til at opretholde Livet og opdrage sine Børn, blev det omsider i Maj 1808 ved Kong Frederik den Sjettes Naade udvirket, at han blev indsat i Embedet som tredje Styrer¹⁾ ved Aarhus Domkirke. 1805 disputerede han med Ros paa Københavns Universitet for Titlen Magister artium og Doctor Philosophiae²⁾.

Hans hidtidige i Trykken udgivne Skrifter er (med Udeladelse af nogle mindre betydelige) følgende:

1. Hvorfore³⁾ ringeagtes den gejstlige Stand?
2. Hvilke Kundskaber udfordres der til at være en due- lig Religionslærer?
3. Liturgiske Aphorismer i Anledning af Biskop Boye- sens⁴⁾ Plan.
4. Hvad er Aarsag til de danske Smaakiøbstæders maa- delige Forfatning. (Belønnet med Landhuusholdnings- skabets største Sølvmedaille.)
5. Kritisk exegetisk⁵⁾ Forsøg over Prædikerens Bog.
6. Commentarii critico-exegetici in quorundam Prophe- tarum Vaticinia Specimen primum. (= Indledende Forsøg paa en kritisk-exegetisk Kommentar til nogle Profeters Spaadomme.)
7. Forsøg til en militair Forsvarsplan for Kongeriget Dannemark 1808.

— Dette indtil videre!

Skrevet i Aarhus den 16. September 1808.

Jens Henrik Larsen.

¹⁾ = Præst.

²⁾ Dobbelttitlen anvendtes indtil 1854.

³⁾ De paa Dansk udgivne Værker citeres med Professorens Sta- vemaade.

⁴⁾ 1805—31 Biskop over Lolland-Falsters Stift.

⁵⁾ Exegetik = Fortolkning.

Selvbiografi II. (1821).

(Findes i Universitetsprogrammet for 1821. Programmet udsendtes i Anledning af den Aarsfest, ved hvilken Professor Larsen skulde modtage den teologiske Doctorgrad og efter at være proklameret som Doctor theologiae afslutte Festen med at fremsige Bønnerne for Fædrelandet, det kongelige Hus og Universitetets Velfærd. Efter en indledende videnskabelig Afhandling af Professor i latinsk Veltalenhed Børge Thorlacius hedder det:)

Lad dette være skrevet som Indbydelse til den akademiske Aarsfest, ved hvilken en ærværdig og højlærd¹⁾ Mand vil blive indsat i det teologiske Doctorat. For at dette kan ske paa tilbørlig Vis, forudskikker vi, affattet med hans egne Ord, den nye Doctors

LEVNEDSLØB

Jens Henrik Larsen fødtes i Nykøbing Sjælland den 3. Maj 1773. Hans Fader var Lars Larsen, en energisk og paalidelig Mand i ærligt Købmandsskab, og hans Moder Zira Cathrine, født Sørensen, som elskede sine Børn med et i Sandhed moderligt Sind og ikke blot ved sit Ord, men ogsaa ved sit Eksempel ivrigt tilskyndede dem til Stræben efter Dyd og til alt agtværdigt.

Efter at det første Grundlag i Lærdommen var lagt i Hjemmet, blev han, da han var fyldt 11 Aar, overgivet til Roskildes blomstrende Latinskole, hvor han i omkring otte Aar sled Skolestøvet. Foruden andre, hvis Navne jeg for Kortheds Skyld forbigaar, faldt det i hans Lod at høre Lærerne Magister Schultz²⁾ og Dr. J. H. Tauber, særdeles dannede og velstuderede Folk. Da han havde endt sin Skolegang, søgte han 1792 til Københavns Uni-

1) Denne Benævnelse bruges tre Gange i dette Universitetsprogram om Professor Larsen. Den viser, at han gennem sin videnskabelige Virksomhed havde vundet megen Anseelse.

2) Magister C. F. Schultz blev Hører (= Lærer) 1781 og Rektor 1808.

versitet, hvor han tog Artium¹⁾ og tillige filosofisk og filologisk Eksamen med rosværdigt Udfald.

Derpaa vendte han sig til Studium af Teologien, hvorunder han hørte de højærværdige og højt berømte Mænd Hornemann²⁾, Moldenhawer³⁾ og Münter⁴⁾, Lærere og Professorer i den højhellige Teologi; over for dem fremlagde han, efter at to Aar var gaaet, den Fremgang, han havde gjort i disse Studier, hvilket Fremskridt de fandt skriftligt var rosværdigt, men mundtligt ikke urosværdigt. Da han over for sin saare gode Præceptor⁵⁾, der bør agtes indtil Døden, klagede over Eksamens ulykkelige Udfald, mindede denne ham med muntert Sind og munter Mine, ganske som han plejede at have, om det Vers hos Vergil⁶⁾: Tu ne cede malis sed contra audentior ito (= Vig ikke for Ulykkerne, men gaa dristigere frem imod dem) og opmuntrede derved det over sin Skæbne bedrøvede Sind med en meget nyttig og tillige meget behagelig Trøst.

Da han efter Opfordring af denne udmærkede Mand atter var begyndt paa Teologien, helligede han fem Aar igennem dette Studium den største Del af Dagen. Efter at han imidlertid snart havde indset, at alle Slags Videnskaber kun er Grene paa et og samme Træ, idet de udgaar fra en og samme Stamme, og at man ikke kan ringeagte eller tilsidesætte Omsorgen for saa meget som een af dem, uden at der opstaar en Tomhed, hvorved nødvendigvis Forbindelsen mellem alle Fagene bliver afbrudt, knyttede han Studiet af Naturvidenskab til det teologiske Studium, idet han mente, at en Teologi, der er opbygget baade paa de

1) = den nuværende Studentereksamen.

2) Professor i Teologi 1776—1830, udpræget Rationalist.

3) Professor i Teologi 1783—1805, Overbibliotekar ved det kongelige Bibliotek.

4) Professor i Teologi 1788—1808, Sjællands Biskop 1808—30, Svingerfader til Biskop Mynster.

5) I ældre Tid skulde enhver studerende ved Københavns Universitet have en Professor til Præceptor (= Læremester); denne førte Tilsyn baade med hans Studeringer og med hele hans Livsførelse.

6) En af det gamle Roms største Digtere.

hellige Skrifter og paa Naturens Verden, understøttes af de fasteste Søjler, som ikke kan omstyrtes ved noget Angreb, end ikke det tungeste; at det virkelig forholdt sig saaledes, lærte han senere mere end klart baade ved sin egen og ved andres Erfaring.

Da han i 1801 var blevet beskikket som Hjælpepræst for Købelev og Vindeby Menigheder paa Lolland, giftede han sig med Sara Sophie Margrethe Heusner, en meget dyrebær Jomfru, med hvem han allerede længe havde været trolovet. Han kom til at erfare, at hun var en meget trofast Forbundsfælle i alt, hvad der indtraadte, lige saa vel i de lykkelige som i de ulykkelige Hændelser, og en saare god Moder for hans Børn; af disse er Sønnen Lars Larsen, som efter at være indviet til Muserne¹⁾ nu er overgivet til Universitetet, og Datteren Zira Marie Sophie Larsen de eneste, der endnu lever, efter at alle de øvrige ved en tidlig Død er bortrevet fra Forældrenes Favn.

Han fortsatte nu energisk det begyndte Studium baade af Teologien og af Naturvidenskab. Han sammenlignede Septuaginta²⁾ og Grækernes gamle Kommentatorer³⁾ med Teksten⁴⁾ og samlede en uhyre Mængde kritiske Iagttagelser (der ved en uforudset Hændelse for største Delen er gaaet tabt), ved hvilke han ofte opnaaede at kaste Lys over meget vanskelige og dunkle Skriftsteder. Men da han bemærkede, at dette Studium paa hin Tid stod i ringe Anseelse, og at der ikke derfra beredtes Menneskene nogen Nytte ved Undervisningen af Menigmand, begyndte han efter i hvert Fald for en Tid at have lagt Kritikken og Exegesen af det gamle Testamente til Side, at forklare det nye Testamente ved Hjælp af Anmærkninger, hvilket Studium han indtil denne Dag fortrinsvis har dyrket. Da han

-
- 1) Gudinder for Kunst og Videnskab i det gamle Grækenland.
 - 2) En gammel i Ægypten udarbejdet græsk Oversættelse af det hebræiske gamle Testamente.
 - 3) En Kommentator er en, der skriver Kommentarer (= Forklaringer).
 - 4) Det gamle Testaments hebræiske Tekst.

dengang var blevet som en stavnsbunden og tvunget til at søge sit Livsunderhold som Jordbruger, begyndte han at fatte Kærlighed til Landvæsenet, læste de Forfattere, der havde skrevet om Landbruget og gav sig til, da han ønskede at trænge længere ind i Kunstens Hemmeligheder, paa ny at genopfriske Studiet af Mineralogi og Botanik, som han allerede tidligere havde været fortrolig med; med hvilket Held han gjorde dette, forsøgte han at bevise ved 5 Afhandlinger, som blev præmieret af det kongelige Landhusholdningsselskab. Imidlertid udbrød den skæbnesvangre Krig¹⁾, under hvilken han, da han hverken kunde hjælpe Fædrelandet med Vaaben eller med Penge, nærde Ønske om at opfylde sin Borgerpligt ved at skrive, og dette gjorde han, hvis det er sandt, hvad de kyndige har dømt i denne Sag, ikke uden heldigt Udfald. De Iagttagelser, det i Mellemtiden var muligt at gøre i de teologiske Anliggender, overgav han for en Dels Vedkommende til Fallesens²⁾ teologiske Maanedsskrift.

I 1808 flyttede han til Aarhus efter at være tildelt Hvervet som anden Hjælpepræst ved Aarhus Domkirke; han havde der meget god Tid til Studeringer og anstrengte sig yderligere for at forøge det erfarede med mere udsøgt Viden. Da imidlertid Pengeforholdene var opløst paa Grund af den ødelæggende Krig, der af Fjenderne var paaført det uskyldige Fædreland, ytrede han 1815 efter nu at have henlevet fjorten Aar i meget magre Embeder Ønsket om at blive Præst i Slangerup. Den saare gode Konge³⁾ bifaldt meget mildt Ønsket. Her havde han kunnet leve meget lykkeligt i større Nærhed af det ærværdige Universitet, Bøgerne og de københavnske Venner, hvis ikke han sorgmodigt havde maattet se sin meget dyrebare Hustru blive kastet paa Sygelejet ramt af en smitsom Sygdom, af hvilken snart efter Faderen selv og de kære Børn, der ind-

1) Krigen med England 1807—14.

2) L. N. Fallesen blev 1808 Sognepræst ved Trinitatis Kirke. Han udgav en Mængde Prædikener og redigerede nogle kristelige Tidsskrifter.

3) Frederik den Sjette.

til da ved guddommeligt Forsyn var blevet bevaret, laa henkastede.

Da han og hans Familie efter fire Maaneders heftige Smerter ved den udmærkede Mand Kongsteds¹⁾ utrættelige Hjælp omsider havde genvundet Sundheden, blev det ham tilladt 1816 atter at drage til Aarhus, hvor han tilbragte fem Aar, indtil den overordentlig milde Konge atter bifaldt hans Ønske og i 1821 befalede ham at forestaa Holbæk og Merløses Menigheder. Her begynder han nu endelig efter saa mange store Ulykker og Farer atter at leve op, og hvis hans Skuldre kan bære de Byrder, der er paalagt ham i dette Embede, og hans Aand ikke sønderbrudt igen bukker under for dem, maa man tro, at han har den bedste (og det visselig en saare god) Livstid tilbage, i hvilken han vil hjembringe rigelige Belønninger for det tidligere Livs Studium og Arbejde.

Men førend det er muligt at lægge Pennen, bør man med faa Ord berøre, hvilke Studiernes mægtige Værker han skrev og udgav; erfar deraf følgende, velvillige Læsere.

Først forsøgte han sig i Litteraturen med Digte af forskellig Art, meget middelmaadige og forlængst overgivet til Lethe²⁾ og nedsænket i dens Vande, derpaa indsatte han forskellige Afhandlinger i Datidens Aviser, men oftest anonymt. Da det tredie Embedsaar paa Lolland var forløbet, helligede han delvis Fallesens Maanedsskrift sine teologiske Studier og offentliggjorde andetsteds Arbejder af forskellig Art, frembragt under Nattevaagen. 1805 fik han i Sinde at forklare de salomoniske Skrifter og de gammeltestamentlige Profeters Orakler, hvilket resulterede i kritisk exegetiske Kommentarer til Stefanas og en Kommentar til Prædikerens Bog med vedføjjet metrisk³⁾ Oversættelse.

1806 forsøgte han at besvare et Prisspørgsmaal stillet

1) To Læger ved Navn Kongsted virkede dengang i København.

2) I det gamle Grækenland Glemslens Flod i Underverdenen.

3) I poetisk Form.

af det kongelige Landhusholdningsselskab om Grundene til vore Smaakøbstæders maadelige Forfatning og opnaaede den udsatte Belønning. 1807 antydede han, medens den ulyksalige Krig flammede, i Omrids, hvad der havde syntes ham nyttigt under Fædrelandets Forsvar, i en Bog med Titlen: Forsøg til en militær Forsvarsplan for Kongeriget Dannemark; dette lille Skrift var det sidste Arbejde i hans første Embede. Efter at være forflyttet til Aarhus offentliggjorde han i forskellige Afhandlinger, hvad han havde lært ved syv Aars Erfaring i at ordne og administrere Landvæsenet, og udsendte der 1812 det første og uden Tvivl sidste Bind Afhandlinger om Landvæsenet. Paa samme Tid offentliggjorde han Aarhus Amts økonomiske Annaler i tre Hefter og skrev en enkelt Afhandling om Grundene til Landbrugets langsomme Fremgang i Fædrelandet, om de Hindringer, der staaer i Vejen for dette Fremskridt, og om den bedste Fremgangsmaade til at fjerne dem; da denne Afhandling blev indsendt til Landhusholdningsselskabet, skaffede den Forfatteren den udsatte Belønning. En Kommentar til Højsangen med vedføjjet metrisk Oversættelse, forklaret med kritisk og exegetisk Anmærkning og opstillende en ny Maade at fortolke denne Sang paa, har nu ligget hengemt i 9 Aar, ventende paa bedre Tider.

I 1817 ved Reformationens 300 Aars Jubilæum blev han af Forsamlingen af de højjærværdige Teologer i København opfordret til højtidelig at erhverve de højeste Æresbevisninger inden for Teologien; men han blev forhindret i at nyde den velvilligt bestemte Ære, undertiden af Sygdom, til andre Tider af Hensynet til Embedet og Kaldet, hvori han fungerede. I det forbigangne Aar fremlagde han en Afhandling omhandlende Paulus' Sørejse fra Kæsarea til Puteoli for højtidelig at erhverve de højeste Æresbevisninger inden for Teologien, hvilken Afhandling han, efter at den er godkendt af de højjærværdige Censorer, offentlig forsvarer¹⁾ den 27. November dette Aar.

1) For den teologiske Doctorgrad.

I ENGENE OMKRING LODSKOVEN

Af (†) Niels Chr. Bahn.

Lærer Niels Chr. Bahn, Hørsholm, var født 24. 6. 1866 i boelsstedet ved Lodskov, hvor hans fader, Peter Bahn, var skovfoged under Løvenborg. I sommeren 1946 gæstede lærer Bahn for sidste gang — to år før sin død d. 3. 6. 1948 — sin barndomsegn. På stedet korrigerede han sine optegnelser, som var skrevet et par år i forvejen. Han tegnede også et rids over egnen og indføjede de gamle navne. Efter dette rids er vedføjede kortskitse udarbejdet.

Kundby sogns sydøstlige del udgøres af en stor eng- og mosestrækning omfattende Kundby, Vognserup og Trønninge enge. Sammen med Knabstrup og Løvenborg enge danner de en af Sjællands største engstrækninger.

Mod øst danner Tuse å grænse mod Butterup sogn; medens Knabstrup dige mod syd skiller mellem Kundby og Mørkøv sogne. Oprindeligt har disse enge været en sø, der gennem Tuse å stod i forbindelse med Holbæk fjord.

Det har været en ferskvandssø. Under tørvelaget findes sandbund med mange skaller af dammuslinger. I tørven er endvidere fundet takker af elsdyr og Krondyr, tænder af vildsvin m. m. Engfladen er ikke plan, men højest midt på. Fra den nordre bred kan man ikke se bredden på sydsiden. Gennem engen løber tre vandløb, som forgrener sig, og under navnet Tuse å udmunder i Holbæk fjord. Den midterste å — T u s e å — kommer fra Knabstrup egnen. Den løber mod nord og danner skel mellem Kundby og Buttrup sogne. Østligere løber R e g s t r u p å, som gennemstrømmer dammene ved Løvenborg. Endelig er der

K o b b e l å e n. Den kommer fra søerne ved Torbenfeld og danner grænsen mellem Kundby og Vognserup enge.

Vognserup enge deles i flere dele med egne navne, som sikkert stammer fra meget gammel tid. Mod vest ligger A s e n k r o g e n, østligere B i r k e t og M ø l l e h a v e n. Denne sidste grænser til Vognserup mark nr. 5. Her har i fortiden ligget en mindre vandmølle. Derfra stammer vel engens navn. Endnu lige før århundredskiftet fandtes her murbrokker og rester af murværk. Stedet findes lidt øst for K o b b e l b r o e n. Også den gamle mølledam kan kendes endnu i form af en jordvold fra K o b b e l b r o e n til K i l d e b a n k e n. Denne jordvold ses tydeligt på Lundbyes billede: Malkepladsen på Vognserup enge. Kilderne på K i l d e b a n k e n har rimeligvis fyldt Mølle-dammen og givet vand til at drive en kværn.

Kobbelaen havde i hin tid et andet løb, end den har i nutiden. Den gang løb den mod nord gennem S k a l t r e d i g e t forbi U r e b r o h u s e n e, gennem Gislinge mose til Lammefjorden. Sådant ses dens løb på Caspar Wessels kort fra ca. 1770. I begyndelsen af det 19 århundrede er åens løb ført mod øst langs engenes nordside, til den udmunder i Tuseå.

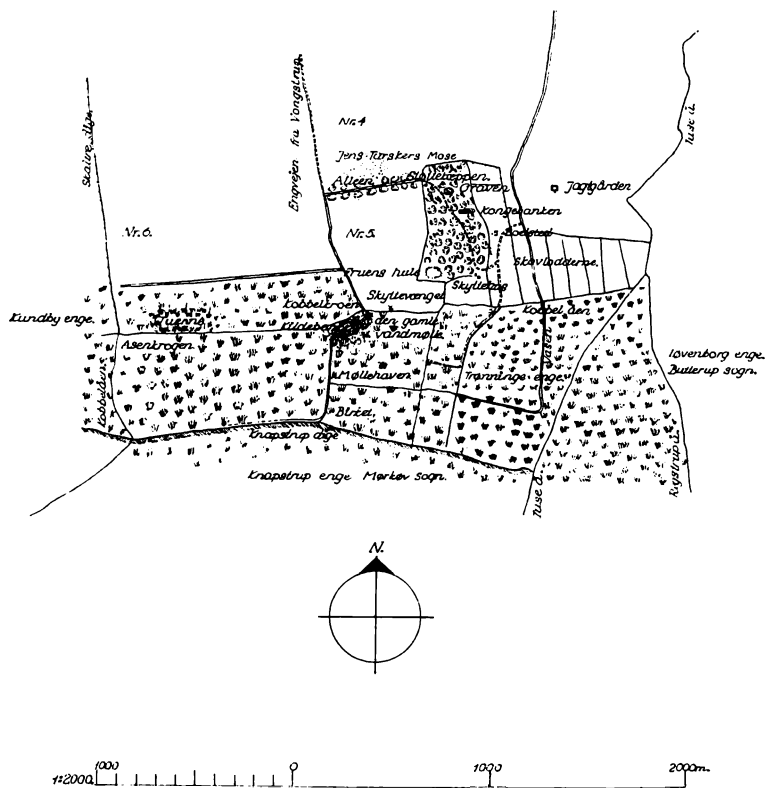
Historien melder intet om, hvorfor åens løb er forandret. I mit hjem fandtes et åregulativ: en liste over lodsejerne langs åen, samt bestemmelser om hvilke parter, der påhvilede ejeren at oprense og vedligeholde. Det årlige åsyn afholdtes i juli måned, og til den tid måtte åen være renset for planter og sandbunker.

Nord for Kobbelaen ligger V o g n s e r u p m a r k n r. 5, det gamle S k y t t e h u s og Skovlodderne. Den del af mark nr. 5, som ligger mellem åen og L o d s k o v kaldes S k y t t e v æ n g e t. Da man grundforbedrede Vognserup enge i årene 1881—84, blev der i Skyttevænget bygget en barak til bolig for arbejderne. Barakken stod kun de 3—4 år arbejdet varede.

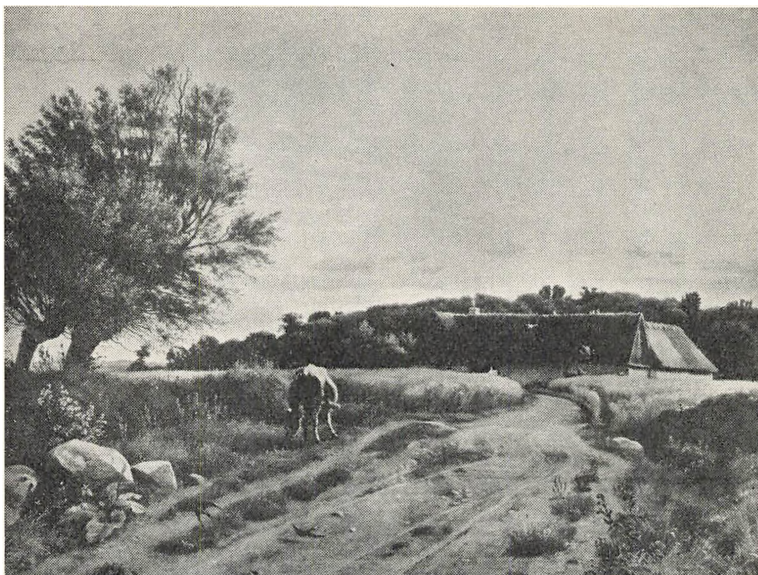
S k y t t e h u s e t beboedes omkring 1760 af skytten

Grønbeck, der foruden den til huset hørende jordlod på ca. 4 tdr. land også havde brugsretten til Skyttevænget. I vore dage beboedes huset af vægter Lars Christensens enke —

Kort over Lodskov, Trøringsø og Vognstrup Enge.

gamle Lisbeth, som døde 16. dec. 1910 i en alder af 90 år og hendes søn, sadelmager Jens P. Larsen. Da godsejer Teisen købte V o g n s e r u p, fulgte L o d s k o v og Skyttehuset med i købet. De 4 tdr. land lagdes under mark nr. 5, og huset beboes nu af en mand, som arbejder på gården.

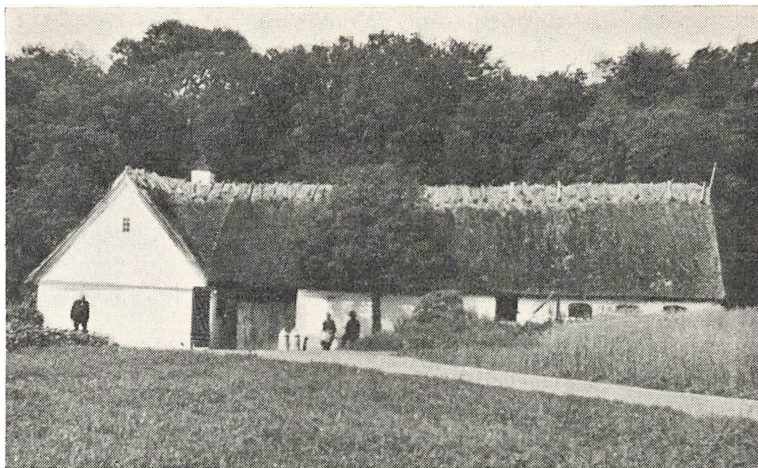

Boelsstedet ved Lodskoven efter J. Th. Lundbys maleri 1846—47.

Skovlodderne har vistnok henligget som kratbevokset overdrev. I matrikel-arkivet i København findes et kort fra 1793, der viser skov »under opelskning« på Skovlodderne. Ved udskiftningen er de delt mellem gårdene i Trønninge. På lignende måde er Trønninge enge delt mellem gårdene i byen. Fra Trønninge fører en vej ud til engene, hvor den kaldes »Vasen«. Det blev på egnen udtalt med dyb å-lyd »Våsen«.

Trønninge enge er i forsommeren et prægtigt blomsterflor. Den gule kabbeleje vokser overalt på fugtige steder. Læge-kokleare danner hvidblomstrende bevoksninger, hvor der er mere tørt. I de senere år har guldkarse bredt sig overordentlig meget. Længere hen på sommeren finder man strandnellike og hvid leverurt. I tørvegravene findes en rig bevoksning af grå pil og krybende pil. I digerne og åen vokser smukke brudelys.

Høsletten er betydelig. Fra drengeårene husker jeg,

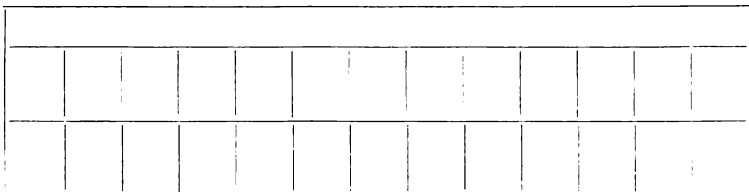
Boelsstedet ved Lodskoven, fot. c. 1930.

hvordan 10—12 mand på rad brugte leen i Møllehaven. Når de kom til ende med de lange skår, strøg de samtidigt leerne. Det kunne høres vidt omkring. Nu høres den musik ikke mere. Slåmaskinernes klapren har afløst den.

Dyrelivet i engene var også rigt. For 60—70 år siden var der store flokke af vildgæs. Hen på høsten så man gerne hver aften store kileformede flokke på vej mod Lammefjorden. Nu er sådanne flokke et sjældent syn. Storke var der også mange af. Reder fandtes på Skyttehuset, Storgården i Trønninge, Vognserup, Løvenborg og flere steder. Alle rederne er nu forsvundne. Også den sorte stork så man hver sommer. Endnu så sent som 1894 så jeg et par sorte storke på engen. Bekkasiner og vildænder var almindelige. Lærkesangen lød vidt omkring, og viberne kredsede skrigende over hovedet på mennesker, som færdedes på engen. Gravænder rugede i rævegrave i Lodskov og i hegnet til Vognserup mark nr. 4.

Forårstiden var tørveskæringens tid. Mosen indeholdt en rigdom af tørv, mest skæretørv. Da tørvegravene stod fulde af vand, måtte man først pumpe vandet ud. Dertil

anvendtes en pumpe — et såkaldt paternosterbånd. Det var en skråtliggende rende af træ. I renden fandtes en sammenhængende kæde af træstykker. På hvert led sad en firkantet træplade, som passede i renden. Foroven og forneden var anbragt en mølle med 6 vinger ligesom på en garnhaspe. Den øverste var på hver side forsynet med et håndsving, hvori to mand trak. Derved førtes kæden rundt, og træpladerne førte vandet op gennem renden. I hvert håndsving var fastgjort et reb, hvori nogle drenge trak. Det var en fest at være med til. Ved tørveskæringen anvendtes en særlig spade med et tyndt fladt blad, der var slebet knivskarpt. Først afsattes en »bænk« på ca. 1 alens bredde. Græstørv og muldrag gravedes bort, til man nåede tørven. »Bænken«s overflade skovledes ren, og så tog man fat på udstikningen af tørven med tørvespaden. Efter udstikningen så »bænken«s overflade ud som tegningen:

Så tog gamle Rasmus Nielsen fat. Han stod i sine træskostøvler på gravens bund. Med sin skarpe spade skar han tørvene løse en for en, og med et kast verfedede han dem op på engen. Tørvene læssedes på en trillebør og kørtes ud til »sættstedet«, hvor de stilledes på højkant. Når »sættstedet« var fuldt, lignede det en stor sort flade, og her henstod tørvene en tid for at tørres. Senere blev tørven »radet«, d. v. s. stillet i rækker — gerne i tre lag. Det underste lag stilledes på højkant. Ovenpå denne række lagdes to lag på fladen ligesom murstenene i en mur.

Efter yderligere tørring rejstes tørven i runde kegleformede stakke, der kaldtes »skruer«. Itubrudte stykker

af tørven puttedes ind i skrueerne. Disse stykker kaldtes »gnallinger« eller »gumlinger«. Man var altid flere i gang med at skrue tørven, og da gik arbejdet med liv og lyst. Der var kappestrid om, hvem der kunne rejse de fleste og største skrueer. Havde man muret en rigtig stor og pæn skrue, kunne det hænde, at den pludselig fik slagside og ramlede sammen. Den uheldige bygmester måtte høre mange skoser: Højhed står for fald o. lign. Arbejdet måtte gøres om, og det sinkede jo en del. Når tørven var helt tør, blev den kørt hjem og bragt i hus.

Ved Vognserup enge må endnu omtales et stykke beliggende mellem Kobbelaen og Vognserup mark nr. 6, og mellem engvejen fra Vognserup og Skaltrediget. Dette stykke kaldtes i min barndom »Tuerne«. Det var overvokset med stargræstuer, der kunne blive over 1 alen høje. Mellem tuerne voksede gråpil, røn, el og birk, og den bitersøde natskygge vævede med sine lange ranker et fletværk mellem buskene. Det var en hel jungle. I vintertiden og i våde somre stod der vand mellem tuerne, og da var der ufarbart. Kun i tørre somre kunne man færdes mellem tuerne. Ræven luskede om, og viberne skreg. Det var et eventyr at komme derud i en uberørt natur. Ved engenes grundforbedring omkring 1882 blev tuerne skåret af og brændt. Ved udgrøftning og afvanding blev tuerne forvandlet til gode græsgange, men et stykke vild og ejendommeligt natur forsvandt. Hvor var der frisk og dejligt på engen en forårsdag. Solen skinnede, lærken sang, viben skreg, og kabbelejen blomstrede gult, det var, som hele naturen kaldte, og man mindedes Kaalunds lille vers: »Menneske, hvor kan du sidde inde, medens den blomstrende jord står brud«.

L o d s k o v (ca. 30 tdr. land) danner en langagtig firkant omgivet af Vognserup hovmark nr. 4 mod nord og nr. 5 mod vest, samt Skyttevænget og Skyttehuslodden mod syd. Øst for skoven ligger et boelsted matr. nr. 1 b, samt et husmandssted. Disse ejendomme er forhenvæ-

Reinboths grav i Lodskoven 1932.

rende skovlodder til Storgården i Trønninge, hvorfra de i sin tid er udskiftet. Lodskov var tidligere lystskov under Løvenborg og kendt for sine høje, smukke bøgetræer og store kraftige ege.

Den ene halvdel af skoven skråner mod syd. Her er i forårstiden et rigt flor af blomster. Hvide og gule anemoner, guldstjerner, lærkesporer og lungeurt danner et pragtfuldt tæppe. I skovens sydvestlige hjørne en lille dal-sænkning, som kaldes »Fruens hule«. Her samledes ungdommen i gamle dage pinseaften og dansede til harmonikaens toner. Nu er Fruens Hule desværre tilplantet med gran og er næsten utilgængelig. Midt i skoven er der en lille bakke »Kongebanken« med tre store sten, vistnok rester af et dyssekammer.

I skovens nordlige del findes en gravplads, hvor skytten

»Baronens Støttekæp« 1912.

Georg Friedrich Reinboth fra Vognserup blev begravet d. 12. juli 1814 efter kgl. bevilling. Bevillingen blev allerede givet ham i 1807. På initiativ af jægermester Benzon, Løvenborg, blev der i året 1909 rejst en sten på graven med navn og dødsår.

En lindeallé fører fra skovens nordvestlige hjørne mel-

lem hovmarkerne nr. 4 og 5 ud til engvejen fra Vognserup. Hvor alleen fører ud af skoven, stod indtil for få år siden et mægtigt piletræ — *Salix fragiles* — skørpil. Træet kaldes »Baronens Støttekæp«. Sagnet fortæller, at baron Løvenskjold spadserede her støttende sig til en tyk pilestok. Stokken sank ned i den bløde bund og sad godt fast, hvorfor baronen sagde: »Lad den blive stående og vokse, om den vil«. Stokken slog rod og voksede op til et træ så stort og så tykt, at tre voksne mænd tilsammen næppe kunne spænde om stammen. Alderen tog imidlertid slemt på den gamle kæmpe, og i stormen den 12. febr. 1894 mistede den omtrent halvdelen af kronen. Stammen blev hul, men endda grønnedes den hvert forår, indtil nogle unge mennesker under den første verdenskrig lavede bål i den hule stamme. Det blev dens død. Bullen stod endnu nogle år, men nu er den helt forsvundet.

I Lodskov fandtes omkring 1870—80 en koloni af fiskehejrer — ca. en halv snes reder, der var bygget i toppen af de højeste bøgetræer. Hver sommer holdtes hejrejagt, før ungerne var flyvefærdige, og en del unger blev skudt. Hejren regnedes for en skadelig fugl, da de tog mange fisk. Ved en jagt blev et skud hagl sendt op i en af rederne. Hejreungerne for ud på grenene, og samtidig faldt en stor ål, en aborre og flere karudser ned i hovedet på skytten.

Hejrerne forsvandt, og der kom en koloni af råger i stedet. Der var efterhånden mange hundrede reder. I eet træ er talt 16. Ved pinsetid holdtes jagt på rågeungerne, og nogle år blev der skudt omkring 3000 stk., uden at bestanden derved formindskedes. De fleste af de skudte råger blev afsat til restaurationer og hoteller i hovedstaden.

I Lodskov holdtes en skovfest den 12. juli 1874. Så vidt jeg mindes, var festen arrangeret af Kundby sogns sygekasse. Det var en vældig begivenhed for mange derude, ikke mindst for mig, som lige var fyldt 8 år. I lommepenge fik jeg en mark, det var jo en hel formue, men — en karusseltur kostede 4 skilling, et lod i tombolaen også 4 skl.,

og da begge dele skulle prøves et par gange, var den mark (16 skl.) snart forbrugt. En god ven forærede mig senere 8 skl., det var lige til 2 karusselture, og så var jeg atter blank.

Lodskov er nu solgt fra Løvenborg. Godsejer Teisen, Vognserup, købte den, og lystskovpræget er helt forsvundet. Spadseregangene, der før i tiden holdtes vedlige, gror nu til. De høje smukke bøgetræer og de prægtige ege falder for øksen, og der plantes gran i stedet.

Selv gravstedet henlå i flere år uden vedligeholdelse, men er dog i de senere år atter blevet gjort i stand.

Baronesse Løvenskjold boede en overgang (omkring 1855) på Vognserup. I den tid blev der anlagt en sti fra Søndersøen over hovmarkerne nr. 3 og 4 til Lodskov. Derved blev det lettere for herskabet at komme til skoven, og det var en meget smuk tur ved sommertid.

Gennem nr. 4 gik en dyb grøft, som afvandede marken. Dræning blev først udført omkring 1880. Hvor stien førte over grøften, var en bro dannet af en stor flad sten. Her plantede baronen et asketræ. Det stod endnu i min ungdom, men sørgelig forbidt af vildt og kreaturer. Efter at marken var drænet, forsvandt grøften, broen og asketræet. I samme mark fandtes en mose overvokset med brombær, hindbær og startuer. Den kaldtes »Jens Tærskers Mose«. Efter markens dræning blev den pløjet op. Midt i nr. 4 ligger en lille skov, der kaldes »Remissen«. Det er egentlig en sump bevokset med elletræer. Ved randen af sumpen voksede andre træsorter, også en del gran. På en holm i sumpen voksede liljekonvaller og ved vestsiden voksede en i denne egn ret sjælden plante »Kartebolle« (*Dipsacus silvester*). Den er vist dog nu forsvunden.

APOTEKER OG APOTEKERE PAA SAMSØ

Ved **Bent Rasmussen.**

Samsø fik sit første Apotek i 1815; men det betyder naturligvis ikke, at Samsinger før den Tid aldrig havde Brug for eller har faaet Medikamenter saavel til indvortes som udvortes Brug.

Allerede Henrik Harpestreng, den berømte danske Læge, der døde 1244, skrev flere Lægebøger.

Det er næppe troligt, at Samsinger direkte har faaet Gavn heraf, men senere kom der andre populære Bøger om Lægeurter. Middelalderens Munke havde godt Kendskab til en Mængde Sygdommes Behandling ved Hjælp af mange lægende Urter og Udtræk heraf, hvilket blev til stor Gavn for Landets Befolkning, naturligvis navnlig i Klostrenes Nærhed.

Saa vidt man kan konstatere, har der dog aldrig været Klostre paa Samsø; men der er jo en stor Mulighed for, at Øen har haft Besøg af Munke, som saa samtidig har udbredt noget Kendskab til Lægeurter og Udtræk heraf. I alle Tilfælde ved vi, at Prioren ved Aarhus Domkirke (omkring Aar 1500), Anders Samsing, stammede, som Navnet paapeger, her fra Øen — og en Fætter til ham var Kannik ved Viborg Domkirke.

Til op i det 19. Aarhundrede befattede mange Samsinger sig med Skibsfart. Paa deres Rejser kan de ogsaa have skaffet sig en Del Viden om Sygdomme og Lægemidler, men det er nok ellers Kvinderne, der ved at prøve sig frem

og ved Samtale med hinanden har fundet adskillige Lægemidler.

Endelig er der Bissekræmmerne, og dem kom der mange af til Samsø, ofte 30 om Aaret. Her har vi mere fast Grund under Fødderne.

Ved Juletid 1804 døde i Tranebjærg en tysk Jøde, Johan Wentzel — han var fra Bøhmen. Han havde mange Kasser og Kister med sig, deriblandt en Mængde Kvindepynt. Af Apotekersager havde han et helt lille Lager, særlig Olier og Essenser: 118 Flasker Hoffmansdraaber a 4 Skilling, 132 Fl. Haarlemmerolie, Skorpionolie, Teglstenolie, Annisolie, Malurtolie, Johannesolie, Rosmarinolie, Cron-Essents, Theriak, Nysepulver, Hovedvand, Perikum, Bitteressens og — Lebensbalsam (Livssalve) — og han fortalte naturligvis Kvinderne, hvad de forskellige Dele skulde anvendes til. Værdien af alle hans Varer blev sat til 1142 Rdl.

Øens Læge — den første der omtales — var Landschirurg Zakarias Hophla, Onsbjerg, (i det 17. Aarhu.) har jo nok selv forskrevet sin Medicin fra Kalundborg eller Aarhus, mulig har han selv fremstillet en Del.

Øens første Apoteker

blev Anker Christian Laurberg, der var født i Skanderborg 1784 som Søn af Konsumptionsforvalter, senere Toldkasserer i Svendborg Laurits Laurberg og Hustru Ellen Cathrine Hatting.

I sin Barndom fik han Undervisning i de akademiske Forkundskaber og blev dernæst »efter sin Tilbøjelighed« sat i Apoteklære paa Helms Apotek i Horsens. Læretiden varede 5 Aar, hvorefter han kom til Norge 2½ Aar paa Apoteket i Frederiksstad og senere i Christianssand.

I 1809 blev han cand. pharm.

I 1810 ansøgte han og en anden Pharmaceut om Bevilling til at oprette et Apotek i Præstø, men han fik ikke Bevillingen.

Han blev et Par Aar senere trolovet med Enkemadam

Lovise Guldberg f. Nielsen. Hun havde været gift med Kompagnichirurg G., men han døde, inden hun havde født ham en Søn, der i øvrigt døde kort efter Fødselen. Hun blev da Amme for Prins Frederik (den senere Kong Frederik den Syvende). Hun fik Laurberg til at indgive følgende Ansøgning til Kancelliet, hvori han bl. a. skriver: »I 1 Aar har jeg ofret mig til Pharmacien for engang at opnaa Hensigten af mine Bestræbelser ved at erholde et Apotek; men da jeg ikke ejer Formue, ser jeg mig ikke i Stand til at kunne tilhandle mig et Apotek, men tror, ved at oprette et saadant, vilde jeg være i Stand til i Fremtiden at ernære mig, og da bemeldte Ø, Samsøe, ligger saa langt fra Sjælland og Jylland, vilde det upaatviveligt være dens Beboere til betydelig Fordel, om et saadant oprettedes der«.

Ejeren af Samsø, Geheimekonferensraad, Amtmand over Præstø Amt, Lehns greve Christian Conrad Sophus Danne-skiold-Samsøe, anbefalede Andragendet »til Lykke for Øens Befolkning at have et Apotek — i Modsætning til nu, hvor der undertiden flere Dage kan hengaa, inden den nødvendige Medicin kan fremskaffes«. Der er næppe Tvivl om, at Madam Lovise har lagt et godt Ord ind for sin Apoteker paa højeste Sted.

Han fik Bevillingen af 20. Decb. 1815, og saa stod Brylluppet.

Han havde set sig om paa Øen efter et passende Sted og købte et langt Bindingsværkshus i Pillemark for den »store« Sum af 250 Rdl.

De første Maaneder brugte den unge Apoteker til at faa ordnet Huset, saa der blev et lille Apotek samt Lejlighed; men saa snart Foraar og Sommer kom, saa man ham, særlig om Søndagen, spadsere rundt og samle Urter, Rødder, Blomster o. s. v. til Apotekets Brug. Der blev lavet Afkog, og lidt efter lidt blev Apoteket efter Datidens Forhold ret godt forsynet, f. Eks. Følfod mod Febersyge, Gaaseurt mod brændende Tarmsmerter, Femfingerurt til Mundvand,

Samsø første Apotek (Huset brændt for en Snæs Aar siden).

Vejbred og Kaktus til Saar, Bulmeurt, Øjentrøst, Kulsukker, Bynke o. s. v.

Apotekeren blev omkring ved Halvtredsaarsalderen sva-gelig, saa han 1. Jan. 1836 solgte Apoteket til Chr. E. Carstensen, men allerede 4. Maj samme Aar døde Laurberg, og den 8. Maj blev han begravet paa Tranebjerg Kirkegaard, hvor man ser hans Gravsted Nord for Kirken. Paa Pladsen staar en Sten mærket Laurberg — Bay Qvist.

Hans Enke flyttede saa ned til sin Datter, der var gift med Birkedommer Bay, Pillemark. Denne ejede en Gaard paa ca. 80 Tdr. Land, hvis Jorder strakte sig til Brundby — over »Brede Blok« og »Højvang« — endnu staar en Del af Bygningerne, der nu sammen med 4—5 Tdr. Land ejes af Vognmand Johs. Bendtsen. Her var nok at gøre for Bedstemor, idet der lidt efter lidt fødtes 6 Børn i Birkedommerboligen, nemlig 3 Sønner og 3 Døtre. Birkedommeren var ved Ægteskabets Indgaaelse dobbelt saa gammel som sin 20-aarige Brud. Af deres 3 Sønner var Ancher Bay den ældste. Han var Sømand og døde af den gule Fieber under en Sejlads »paa Varmen«, og Liget blev sænket

i Havet. En anden Søn, Anders, rejste til Amerika, og man hørte ikke fra ham. Den tredie Søn var Peter Bay, der blev Gaardforpagter paa Sjælland.

De tre Døtre var Louise Bay, som blev gift med Skibskaptajn og Gaardejer Qvist, der overtog Birkedommergaarden i Pillemark. Den blev senere udstykket, og han købte Færgegaarden i Ballen.

Marie Bay blev gift med Lærer H. H. Andersen i Besser.

Frederikke Bay blev gift med Gdr. Niels Hansen-Risegaard i Odsherred.

Vi vil hertil knytte en lille Fortælling om Kronprins Frederiks Besøg paa Samsø i Begyndelsen af 1840'erne:

En Dag var Birkedommer Bay i Onsbjærg for at holde Auktion. Under denne kom en Mand løbende og fortalte Birkedommeren, at Kronprins Frederik (den senere Konge Frederik den Syvende) og nogle Kavallerer var gaaet i Land ved Sælvig og gik dernede.

Birkedommeren standsede straks Auktionen og kørte til Sælvig.

Da han havde præsenteret sig for Kronprinsen, sagde denne, at han havde erfaret, at hans gamle Amme boede herovre — hun er Enke efter en Apoteker. Nu vil jeg gerne opsøge hende, se hende og tale med hende.

Ja, det passer meget godt, Deres kgl. Højhed; og det er min Svigermoder.

Kronprinsen spurgte saa, hvor han kunde bo. Bay gav ham saa den Oplysning, at det mest passende Sted var hos Godsinspektør Knudsen paa Ørnslund.

Birkedommeren fik travlt med at skrive et kort Brev til Godsinspektøren om det fornemme Besøg, han kunde vente, og en Karl paa en rask Hest blev sendt afsted med det.

Birkedommeren fik i en Hast fat paa nogle Vogne til at køre Herskaberne til Ørnslund, medens Birkedommeren kørte hjem for at hente sin Svigermor.

Da Kronprinsen i Tranebjærg blev opmærksom paa det

gamle Voldsted (Samsø Borg), maatte han naturligvis op at se det. Her vilde jeg gerne blive lidt og nærmere undersøge det, »men min gamle Amme maa ikke vente, saa Undersøgelsen her maa vente til en anden Gang, det løber ikke fra mig«, sagde Kronprinsen — men den anden Gang kom aldrig.

Da Birkedommer Bay og hans Svigermor kom til Ørnslund (ved det nuværende Brattingsborg), kom Kronprinsen selv ud og tog imod dem. Kronprinsen tog hende under Armen, og de gik saa ind i et Værelse for sig selv. Først et Par Timer senere kom de ud.

Godsinspektøren spurgte saa, om de kunde spise nu. Ja, sagde Kronprinsen, men jeg vil have min gamle Amme til Borddame. Kronprinsen var meget bevæget og kom først til sig selv, da han havde faaet adskillige Glas Vin. Der blev holdt flere Taler ved Bordet, men da de havde spist, vilde Fru Laurberg gerne hjem. Det kunde Kronprinsen godt forstaa, men Birkedommeren skulde blive.

Da hun var kørt, fik de rigeligt med Vin, og Kronprinsen foreslog, at de skulde synge en Sang, og at Birkedommeren skulde synge for. Det kan jeg ikke, Deres kgl. Højhed, for jeg kan kun »Al Verden gaar omkring i en grøn Kasseking«. — Naar jeg befaler det, saa skal mine Undersaatter lyde.

Saa maatte han op med den. Saa fortsatte en af Kavaliererne — og med Sang og Drik gik det saa det meste af Natten.

En af Nattens Historier var Fortællingen om, at Kong Christian den Fjerde i sin Tid landede med et Skib Vest for Nordby Kirke. Kongen gik op i Bakkerne, hvor han traf en Karl, der pløjede. Maa jeg prøve at pløje? Kongen pløjede saa en Fure og sagde til Karlen: Nu kan du sige til din Husbond, at Kongen har pløjet paa hans Mark. Det var Præstens Karl i Nordby, og han tog hjem og fortalte Episoden; men da Præsten kom ud paa Marken og ved Stranden, var Skibet sejlet.

Tidlig næste Morgen var Kronprinsen ude at spadserere i Skoven. Han kom derefter ud paa Ørby Mark (nu Hjalmarsgaard), hvor han traf en Karl, der var ved at spænde Hestene for Ploven. Ihukommende Aftenens Fortælling om Christian den Fjerde spurgte Kronprinsen, om han maatte pløje en Fure, og det fik han Lov til.

Karlen sagde, da Furen var pløjet, at det var ikke saa daarligt, som han havde troet. Kronprinsen gav ham en Specie, fordi han var den første, der havde rost ham som Plovmand. Senere fik Karlen at vide, hvem det var, der havde pløjet for ham.

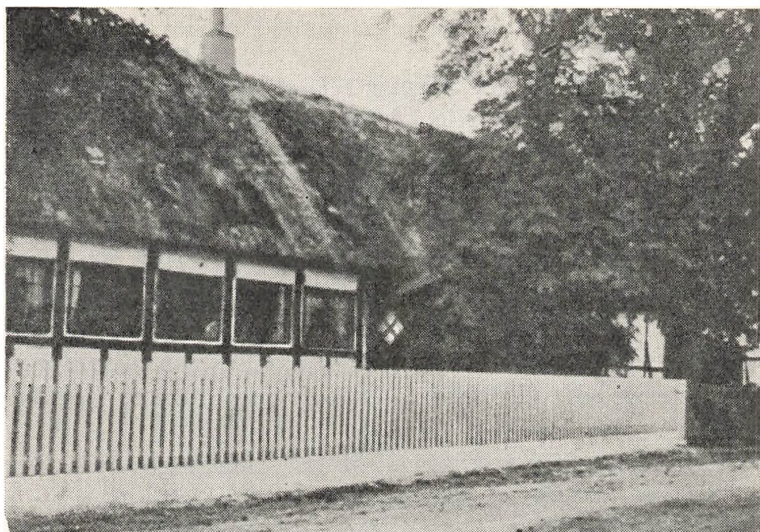
En Sommerdag to Aar senere ankrede Kongeskibet op ud for Vesborg. En Chalup blev roet i Land, og der gik Bud ned efter Madam Laurberg, som en Times Tid var ude paa Kongeskibet, da Kronprinsen igen vilde tale med sin gamle Amme.

Øens næste Apoteker var

Christian Ehrenfried Carstensen

Han var født i Thisted, som Søn af Postmesteren der. 14 Aar gammel blev han Discipel paa Apoteket i Thisted. Blev cand. pharm. 1835. Den 14. Juli 1836 — da han kun var 20 Aar gammel — fik han Bevilling til at drive Apotek paa Samsø, »hvilken Bevilling jeg under 1. Januar har tilforhandlet mig«. Købesum 5100 Rigsdaler, saa Apoteker Laurberg har tjent godt paa det.

Carstensen flyttede Apoteket til B e s s e r — i »Lindgaard« — hvor han boede til Leje. Baade Apotek og Løjlighed var meget lille, idet det hele bestod af to mindre Værelser til Gaarden. Han var ugift, men han »faldt ikke til«, og 3 Aar senere solgte han Apoteket til C. L. Wernberg. Han gik saa over i anden Virksomhed, idet han i nogle Aar var Købmand i Thisted. Men heller ikke i sin Hjemby slog han Rod og skiftede igen Fag — en urolig Sjæl som han var — og blev 1852 udnævnt til Postmester og Telegrafbestyrer i Holstebro, hvilket Embede han vare-

Besser Apotek.

tog til sin Død 1894, 68 Aar gammel. Han havde Titel af Kammerraad og var R. af D. og Dannebrogsmænd.

At Carstensen har været ked af at være Apoteker eller af Samsø kan ses ikke alene af, at han kun blev her i 3 Aar, men ogsaa af, at han solgte Bevillingen for 4500 Rdl., medens han havde givet 5100 — i øvrigt den eneste Gang, Prisen er gaaet nedad.

Christian Ludvig Wernberg

Han var født paa Christianshavn 10. Septb. 1809 som Søn af en Detailhandler Lars Christian Wernberg og Hustru Dorthea.

15 Aar gammel kom han i 1824 ind som Discipel paa Løve-Apoteket i Aalborg, hvor han var i 5 Aar, blev cand. pharm. 1832 med laud, hvorefter han som Kandidat arbejdede ved forskellige Apoteker.

10. Novbr. 1838 købte han saa Privilegiet til Samsø Apotek, og kort efter flyttede han det til Tranebjerg, hvor

det har været siden, dog ikke i samme Ejendom eller paa samme Plads.

Paa Auktion d. 23. Januar 1839 købte han den afdøde Handelsmand Peter Nicolai Risoms Arvinger tilhørende Ejendom Matr. 27 b i Tranebjerg By og Sogn for 220 Rdl. og fik Skøde derpaa 17. Juli 1839. Huset bestod af 9 Fag Egebindingsværk med klinede Vægge og Straatag. I Kontrakten finder man fastsat en Forpligtelse for Apoteker W. til at forsørge Aftægtsmand Jørgen Jacobsen Tydsker for dennes Levetid. Han fulgte med Huset, og han havde i sin Tid solgt Huset til Rasmus Jørgen Jørgensen, som igen havde solgt det til Risom — stadig med samme Forpligtelse.

Apotekeren fik travlt med at lade den noget forfaldne Ejendom oppudse og istandsætte, saa han kunne føre sin Tilkommende ind i et efter Datidens Forhold pænt Hjem. 28. Sept. 1839 blev han i Budolfi Kirke i Aalborg viet til Dorteia Christiane Hjetting Svarrer, hvis Fader var Skibsrheder. Den unge Frue var da 27 Aar.

1843 — 4 Aar senere — udvidede han denne Ejendom, idet han af Husmand Peder Knudsen købte 5 Fag Hus beliggende »ud til Gaden i lige Flugt med det af Hr. Apoteker Wernberg tilhørende Hus for 400 Rdl., Skøde af 12. Okt. 1843.

Den omtalte Ejendom er nuværende R. P. Samuelsens smukke Bindingsværkshus med Kvist.

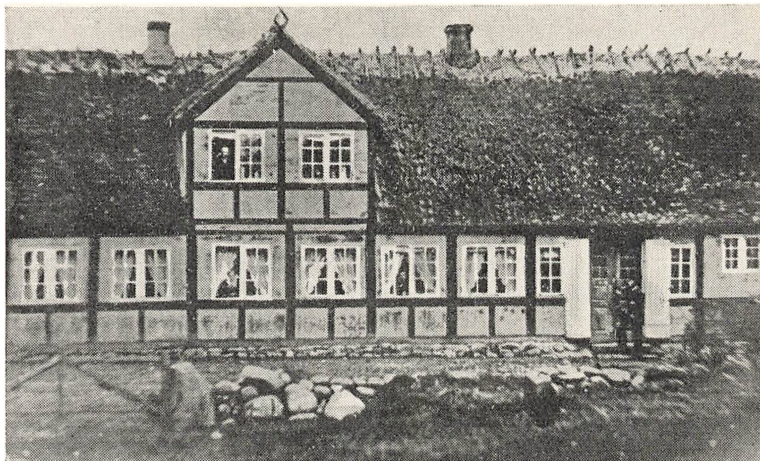
Visitator har været godt tilfreds; thi det hedder om den første Visitats efter Flytningen til Tranebjerg (19. Aug. 1840: »Det nye Officin er saa vel med Hensyn til Localet som øvrige Omstændigheder i særdeles god Orden«.

I August 1852 skrives, at Officinet er restaureret og betydelig forskønnet. Derimod savnes endnu en Medhjælper eller Lærling i Apoteket.

I 1856 oprettedes et lille Laboratorium.

W. knyttede en Del Urtekramhandel til Apoteket.

Han havde altsaa ingen Medhjælp i Apoteket, saa Apotekerfamilien var meget bunden og tog kun sjældent — og

Det gamle Apotek i Tranebjerg.

da i Regelen kun den ene af dem — Del i Selskaber. Det hændte da, at Venner, naar de kom fra et lystigt Lag, kaldte W. op ud paa de smaa Timer ved at trække i Apotekets Klokkestreng eller buldre paa Døren — for at faa en Bitter.

W. var, som Folk sagde, en meget renpillen Mand. Der var rent og fint i Apoteket, og det var flinke Folk.

I 1860 fik han en Stilling i København — maaske har det i Længden været en for bunden Stilling i Tranebjerg — som Kasserer i Firmaet Fr. Th. Adophs Enke, hvor han var til 1888. Sine sidste Aar levede han som Rentier i Hovedstaden.

1860 solgte W. altsaa Apoteket til

Julius Christian Brønning

for 18.500 Rdl.

Han var født i København 1821 som Søn af Hofbogbinder Ludvig Jensen Brønning. Var Discipel paa Dispensionsanstalten paa Alm. Hospital, cand. pharm. 1845. Var ved forskellige Apoteker, inden han 1860 købte Samsø Apotek.

Han overtog Samsø Apotek 1. Maj 1860 (Skødet tinglæst 3. Maj s. A.).

Han antog straks en Medhjælper, saa han ikke var saa bundet. Hans første, eller i alle Tilfælde en af de første, var exam. pharm. Lorentz Fribert, der var en Apotekersøn fra Kerteminde — hans Far var Fætter til N. F. S. Grundtvig. Han var fra Barnsben noget inde i Pharmacien. Senere oprettede han Uldspinderi i Tranebjerg. F. fortalte adskillige Træk fra det gamle Apotek, f. Eks.: Man kunde i sin Tid købe Rævefedt, Snogefedt, Troldespyt, Gøgespyt, ja, der skal endogsaa være noget, der kaldtes Englefedt, men det havde vi nu ikke; men derimod Theriak — et af de allerældste og mest berømte gennem Tiderne. Folk ændrede Navnet Theriak til »Teragelse«; men vi vidste jo, hvad det skulde betyde.

Hvoraftestod det?

Det var oprindeligt et Middel mod Slangebid og indeholdt ikke mindre end 64 Bestanddele. Herimellem var Slangeskød. Blodet af en Buk, som før Slagtingen fodredes med Selleri, Pimpinelle o. lign. Saa var der Jødekirsebær, Ingefær, saa var der Markgrevindepulver, der brugtes for Epilepsi — det havde vi dog ikke her, men f. Eks. paa Kalundborg Apotek, hvor jeg konditionerede en Tid. Det indeholdt ægte Guld — smaa Stumper af Bladguld. Men ogsaa Perler, Diamanter og ædle Stene har man pulveriseret og brugt som Medicin at indtage i Vand. Det var dog naturligvis kun de allerrigeste, som kunde tillade sig noget saadant. I Kalundborg Apotek var der i 1700: i Materialkammeret 655 forskellige Stoffer (Urter, men ogsaa Konserver, Spiritus og Tinkture, i Sengekammeret en Mængde destillerede Vande og i Apoteket 202 Beholdere, deriblandt Safterne — men saa meget havde vi ikke; men vi lavede den Gang selv al Medicinen.

Paa Samsø Apotek solgtes mange Urtekramvarer som Kaffe, Te, Vin, Chocolate, Konfekt, Kiks, Lys, Sukker, Alterlys, Eddike samt Akvavitæ.

Det nuværende Apotek i Tranebjerg.

Brønning og Frue kom meget ud til Gæstebud hos Øens Honoratiorens, men i 1873 solgte han Apoteket til C. A. Faber og flyttede til Kalundborg, hvor han døde og ligger begravet.

Carl Axel Faber

fødtes i Holstebro 15. Maj 1840 som Søn af Apoteker Henning Andreas Faber og Hustru Kirstine Hein.

Han var Discipel paa Holstebro Apotek 1855—59, blev cand. pharm 1860. Var derefter paa forskellige Apoteker, til han 1. Maj 1873 købte Samsø Apotek af Brønning for en Pris af 21.000 Rdl., deraf 15.000 for Privilegiet, og 2. Aug. 1873 blev han i Odense viet til Charlotte Vilhelmine Clausen, født 22. Maj 1849, Datter af Juveler C.

Faber var en initiativrig Mand, som straks efter Overtagelsen udvidede og restaurerede Apotekets Officin og Kælder.

Da Tranebjerggaard i 1884 flyttedes ud til sin nuværende Plads — den dækkede med Bygningen, Have og Toft

over nuværende Apotek med Have, Materialhandelen og Guldsmed Jurgens Ejendom — købte Faber Grunden, hvor nu Apoteket ligger, samt 1 Td. Land til Have, Matr. Nr. 17 a.

Apoteker Faber havde et stort Arbejde med at faa indrettet sit Apotek med et efter Tidens Krav stort Officin og et mindre Laboratorium saa vel som selve Apoteklokalet smukt udstyret, medens Fruen sørgede for Lejlighedens Interiør.

Ved Siden deraf havde Apotekeren en Apotekerkarl, som desuden hjalp til i Haven under Apotekerens og Fruens Opsyn.

I 23 Aar var Faber Apoteker her paa Øen, men allerede 56 Aar gammel døde han d. 16. Juni 1896. Enkefru Faber fortsatte med Apotekets Drift under Ledelse af sin senere Svigersøn, Apoteker Fr. Kabell. Han var født i København 21. Sept. 1871 som Søn af Stationsforstander og Artillerikaptajn K. Han havde været cand. pharm. paa Samsø Apotek 1892—94, og nogle Dage før Apoteker Fabers Død blev han udnævnt som Bestyrer af Apoteket. Mulig havde han allerede da haft et godt Øje til den unge 20-aarige Apotekerdatter Ebba Marie Faber. De bliver i alle Tilfælde gift 8. Maj 1899.

Kabell tog megen Del i det offentlige Liv paa Samsø. Han var saaledes ivrig for Ungdommens, i særlig Grad de nye Haandværkerlærlinges Oplærelse i den nye Teknisk Skole, som i 1900 blev færdigbygget paa den anden Side af Gadekæret over for Apoteket. Han ville, at der foruden i tekniske Fag ogsaa skulle undervises i Regning og Dansk. Samtidig oprettedes en Aftenskoleklasse med de to nævnte Fag samt Foredrag. Kabell var i flere Aar Forstander for Skolen.

Han var ivrig i Politik, konservativ, og han gik stærkt ind i den spændende og haarde Valgkamp i 1901, da Striden stod saa haardt for og imod Folketingsmand Christopher Krabbe i Anledning af hans Datters Stilling i Sønderjylland.

Enkefru Charlotte Faber døde 13. Marts 1909, 60 Aar gl. — baade Apoteker F. og Frue er begravet paa Tranebjerg Kirkegaard.

Kabell havde dog allerede i 1906 købt Vordingborg Apotek. Senere — i 1910 — købte han Svaneapoteket i Randers.

Samsø Apotek skiftede saa igen Ejer, idet det fra 1. Januar 1900 købtes af Hans Clausen Schultz for 116.000 Kr.

Den nye Apoteker var Sønderjyde, født 27. Januar 1868 paa Aakjær ved Gram, som Faderen, Gaardejer Johannes Schultz, ejede. Han var Discipel paa Svane-Apoteket i Aarhus 1886—90, blev cand. pharm. i 1892. Havde et Par Aar, 1903—06, Apoteket i Frederiksværk, da han som omtalt købte Samsø Apotek af Enkefru Faber.

De første Aar af sin Samsøtid var han Ungkarl, men 20. Oktober 1910 blev han gift med Gerva Johanne Møller. Datter af Grosserer M. i København. Han fulgte efter Kabell som Forstander for Teknisk Skole.

Han fik Apoteket fikset godt op, var selv en meget fiks Person. En anden stor Interesse var den store Have, som under hans kyndige Haand blev en Seværdighed med Dam, Rosenpergola og en Mængde smukke Blomster.

I sin Omgangskreds fandt han særlig to andre Mænd i Byen, der delte hans store Interesse for Botaniken, og det var Læge Jakob Engberg og Toldforvalter Sofus Fryd. De saa, at Samsøinger havde en god Indtægt ved Avl af tidlige Kartofler — de vendte adskillige Gange tilbage til Emnet, om man ikke kunde finde en endnu tidligere Sort. I Kompagni indforskrev de saa Kartoffelknolde fra flere Dele af Kloden og fra mange Lande — et rigt Sortiment, der var hvide, gule, blaaagtige, røde og rødbrøgede Knolde. De blev omhyggeligt sat i Urtepotter i Apotekets Kælder, naturligvis alle med Navnepinde. Saa mislykkedes Forsøget totalt. En Nat kom en Hund ned i Kælderen, hvor Huskatten opholdt sig, og saa gik den vilde Jagt. Næste Morgen saa

man det sørgelige Resultat. Urtepotter var knust, Jord og Kartofler laa hulter til bulter. Forsøget blev opgivet, og Apotekeren gav sin Havemand Hans E. Hansen Besked om at køre det hele ud paa Kompostbunken, hvilket naturligvis skete. Men da de groede muntert i Kompostbunken, lagde Hans Hansen mærke til de forskellige Toppe, og der var en, som foruden at komme tidligere end de andre viste sig at være yderig. Apotekeren gav ham Lov til at tage, hvad han vilde af den, og H. E. Hansen tog den nævnte Tops Kartofler hjem og fremavlede dem. Det viste sig, at nu kunde han sende tidlige Kartofler til København 2—3 Uger før andre, men han holdt Hemmeligheden for sig selv. Hans Broder, Murer Mourits Hansen, Brundby, fik nogle Sættekartofler imod, at han intet maatte sige om Kartoflen, som H. E. Hansen havde givet Navnet »Sydens Dronning«, men Mourits Hansen var en stor Nimrod, og en Husmand fik nogle Sættekartofler for Jagten — og saa bredte denne tidlige Sort sig snart til hele Samsø, og nu er det den tidligste og mest kendte Sort saavel i København som Aarhus og Odense, naar der er Tale om tidlige Kartofler; men hvor den virkelig stammer fra, ved man ikke. Men Apotekeren glædede sig; thi saa var Eksperimentet dog kommet til Nytte.

I elleve Aar var Schultz Apoteker paa Samsø, men købte saa Kerteminde Apotek. I denne By havde han efterhaanden en Mængde Tillidsposter — i Byraad, Ligningskommission, Bladraad o. s. v.

Einar Olaf Gottlieb

født paa Frederiksberg 11. Marts 1890 og døde 1950 kort før sin 60 Aars Fødselsdag.

Han var Søn af Apoteker G. ved Stens Apotek i København. Han blev cand. pharm. 1911 og var saa paa Samsø Apotek 1911—12. Derefter var han paa forskellige Apoteker, indtil han 1. Juli 1917 overtog Samsø Apotek for 185.000 Kr. Til Apoteket er knyttet Haandkøbsudsalg i Nordby og paa Tunø.

En af hans Forfædre var Apotekeren Nicolai Frederik Gottlieb i Kalundborg 1726.

Umiddelbart før Overtagelsen af Samsø Apotek blev han ægteviet til Frk. Aase Deichmann, Datter af Fyrmester D.

Apoteker G. havde et meget vindende Væsen, han havde kun Venner. Uden for sit Apotek og sin dejlige Have, som han og hans Hustru holdt i en saa fin og eksemplarisk Stand, at den er en af Øens store Seværdigheder, og de var altid villige til at vise den frem, havde han adskillige andre Interesser. Han var saaledes i adskillige Aar en virksom og interesseret Formand for Samsø Turistforening, hvis første Formand han var. Han var til sin Død Formand for Samsø konservative Folkeparti.

I 1936, da den nye Apotekerlov kom, fik Samsø Apotek en Særstilling, idet Privilegiet blev successioneret — kan gaa i Arv i lige mandlig Linie.

Ved sin Død efterlod han sig Enke og Sønnen Clemens. Han blev begravet paa Frederiksberg Kirkegaard.

Kilder:

E. Dam og A. Schæffer: De danske Apotekers Historie.

Artikler fra Samsø Folkeblad.

Skøder.

Mundtlige og skriftlige Overleveringer.

Fr. Poulsen: Samsø.

HØSTGILDE PAA ALGISTRUP OG ANDRE FOLKEMINDER

Ved **Christian Olsen**, Torpelund

I November 1925 besøgte jeg vor tidligere Nabo, Boelsmand Hans Nielsen og Hustru, Maren Sofie. For nogle Aar siden solgte de deres Ejendom i Kaltred og flyttede til Eskebjerg, hvor de boede i et pænt nyt Hus. De var glade og tilfredse over, at de kunde klare sig selv og ikke behøvede at ty til Nutidens demoraliserende Understøttelser.

»Vi forstaar slet ikke disse Tider, hvor det ligefrem er en Dyd at tage imod Hjælp og en Last at kunne klare sig selv og spare sammen til Alderdommen«, sagde Hans Nielsen, idet han bad mig sidde ned. »Men Gudskelov at Moder og jeg altid har sat en Ære i at klare os selv. Kan De sige mig, hvordan det skal gaa dem, der er unge nu, naar de bliver gamle? De er ikke vant til at spare. Kan eller vil de ikke arbejde, ja, saa faar de Hjælp i alle Ender og Kanter, men til den Tid vil der ikke være nogen, fra hvem man kan tage Pengene — nej, saamænd vil der ej. Og spare op til sin egen Alderdom er der ingen, der gør i Tider, hvor det at lægge Penge op næsten er en Forbrydelse — saa er man jo Kapitalist.«

»Ja, de gamle Dage, hvor Flid, Nøjsomhed og Sparsommelighed sad i Højsædet, var meget bedre og sundere, lad os hellere tale om de Tider. Jeg vil saa gerne høre noget fra gamle Dage. Hvor stammer De egentlig fra, Fru Nielsen?«

Og medens Ilden buldrede i den blanke Kakkelovn og gjorde det godt at være inde i den hyggelige og propre Stue, sad Maren Sofie i sin Lænestol og strikkede, og hun fortalte:

»Min Farfader hed Jacob Sørensen. Farmoder hed Dorthe. De boede paa »Aasen« i Faarevejle Sogn.

Morfader hed Lars Madsen. Han var født i Vejleby 1799, og Mormoder hed Ane Kirstine Olsdatter. Hun var født i Eskebjerg i Dagene omkring Mikkelsdag i 1797.

Mormoder kunde huske »Udflytningen«. Hendes Far skulde flytte fra Eskebjerg til Kulbjerg, hvor de fik et Hus under Algistrup paa 3 Tdr. Land. Mormoder kunde huske, at hun ved den Lejlighed maatte bære sin yngre Søster hele Vejen.

Morfader blev »Udrider« paa Algistrup. Han havde bl. a. det Arbejde, at han skulde ride ud og slaa paa deres Porte, der skulde paa Hoveriarbejde.

Den Gang huserede »Engelskmanden« jo voldsomt i disse Farvande; overalt var der Strandvagter. Mormoder sagde saa tit:

»Den Gang Engelskmanden var herinde med »Skægge«¹⁾, da gnækkede den, saa baade Mure og Vægge revnede«.

Mormoder havde en Tøs i Pleje, og hun sagde: »Engelskmanden skod min Fader«.

Om Morgenens bad Mormoder en Bøn, der begyndte saaledes:

Der gaar et Baand om dette Hus.
Hvem bandt det?
Det gjorde Jesus med sin Haand.
Hvem sang Salmen?
Det gjorde Jomfru Marie.
Jomfru Marie stod med
Bogen i sin Haand
og Jesus paa sin Arm.

¹⁾ Formentlig Navnet paa en Kanon (eller Skib).

Her maa ingen Tyv paa Taget gaa.
 Her maa ingen Ulv bag Døren staa.
 Gud bevare Ild og Hus.
 Gud bevare baade ude og inde.
 Gud bevare baade Mand og Kvinde.

Bønnen læses tre Gange om Morgenen, før man opstaar.

Min Fader, Hans Jacobsen, blev født 1823, han døde den 26. Oktober 1911. Moder hed Kirsten og var født i Kulbjerghusene 1828. Hun døde ogsaa i 1911.

Mine Forældre maa være blevet gift henimod 1850, for min Fader maatte som nygift i Tjenesten. I Aaret 1850 laa han i Frederiksværk. Han var Sygepasser og var for Resten saa snild til at læge Saar. Medens han laa derinde, lærte han en Masse Viser, mest Soldatervisere. Dem skrev han saa op og sendte hjem til sin unge Kone, saa hun ogsaa kunde lære dem.

Tiden gik jo bedre, naar der blev sunget.

Jeg har her en lille Bog med de Viser, som Fader sendte Moder. Iblandt dem er der saadan en morsom Friervise. De maa gerne tage Bogen med hjem og skrive den af.

Jeg tror nok, at det var i 1866, at Etatsraad Lemvig overtog Godset Algistrup. Etatsraaden havde været Læge, men praktiserede selvfølgelig ikke længere, dog kunde det hænde, at han gik ud og saa til Godsets Folk, naar de var syge, men det var mest i hans yngre Aar.

Fader, der var Hjulmand paa Algistrup, boede i Kulbjerghusene. Jeg blev født 1852.

De kan tro, at der var Arbejde nok, det er der for Resten endnu, naar bare Folk vil tage fat i det Arbejde, som byder sig til. Jeg maatte være med i Høsten paa Algistrup. Naar vi var ude at binde, gjaldt det om at rubbe sig, naar man var ved at faa opbundet; thi det var saa flovt at komme til at binde det sidste Neg. Ja, det var lige meget enten det var Rug, Hvede, Byg eller Havre, men jeg tror dog nok, at det var værst at komme til at binde det sidste Havreneg, der kaldtes »Havrekællingen«. (De andre

kaldtes Rug-, Hvede- eller Kornkællingen.) Den, der kom til at binde Havrekællingen, blev til Spot og Spe. Havrekællingen, eller det sidste Neg, blev altid bundet, saa det kom til at ligne en Kvinde (aldrig en Mand). Først Baandet om Midten, saa blev der trukket en Visk Straa ud af Toppen ved hver sin Side, det var Armene. Resten af Toppen blev til Hovedet, det blev der vevlet (viklet) et Baand om af Straa, der hvor Halsen skulde være.

Naar vi kørte ind, og vi kunde se, vi kunde blive fær-dige den Dag, læssede vi ikke saa meget paa Vognene; thi der skulde være Plads til hele Høstmandskabet. De kan rigtignok tro, det var et smukt Syn at se alle de mange Vogne med de smukt pyntede Heste. Overalt paa Seletøjet var der anbragt straalende Efteraarsblomster, f. Eks. Georginer — der var ogsaa Aspargesgrønt. Den forreste Vogn var forspændt med Kørehestene, den kørte Frk. Lemvigh selv, ved sin Side havde hun i de senere Aar Kusken, bagi sad Frk. Harpöth¹⁾ (Doktorens Datter i Sner-tinge) og Spillemanden. Det var for Resten saa morsomt, for der var et Par af Hestene, der kunde huske, at de havde været paa'en før, for de blev saa glade og morede sig aabenbart kongeligt ved hele Forestillingen. Den anden Vogn blev kørt af Forkarlen; i denne Vogn blev ogsaa Havrekællingen anbragt, en af Karlene sad og holdt hende, saa hun rigtig kunde præsentere sig. Derefter krøb alle Arbejderne, Mænd, Kvinder og Børn, under meget Halløj op i de andre Vogne. Det hændte for Resten en Gang, at en af Kuskene tog for kort Sving, da han fra Marken skulde dreje ud paa Vejen, Vognen væltede, og hele Mandskabet røg paa Hovedet i Grøften, heldigvis skete der ikke noget.

Og saa gik det med fuld Fart op imod Gaarden. Forrest kørte, som sagt, Frk. Lemvigh med Dannebrog ved sin Side. Spillemanden bag i Vognen blæste muntre Melodier

1) Senere gift med Dr. Tulinius i Snertinge.

paa Hornet, og bagefter rumlede de 7—8 andre Høstvogne. Naar Frk. Lemvigh slog Knald med Pisken, og Hestene blev øjsens, sagde Spillemanden til Frk. Harpøth: »Er De bange?« Men Frk. Harpøth var ikke bange, naar Frk. Lemvigh var Kusk; thi dygtigere Kusk end hende skulde man lede om vidt og bredt, og det hvad enten det gjaldt om at køre med to eller fire Heste.

Lidt før det smukke Optog naaede Gaarden, holdt Frk. Lemvigh, Hornblæseren skulde af; thi han skulde staa oppe midt i Gaarden og modtage Vogntoget med Musik. Naar Hornblæseren var kommet op i Gaarden, slog Frk. Lemvigh et Knald med Pisken, og saa rullede hele Optoget ind gennem Porten, medens Hornblæserens gjaldende Fanfarer lød. Vi kørte Gaarden tre Gange rundt, og hver Gang vi kørte forbi Gangdøren, hvor Familien stod, raabte vi Hurra af Hjertens Lyst.

Om Aftenen var der saa et lille Gilde med skaaret Smørrebrød, Snaps og Kaffe med Æbleskiver, bagefter blev der danset lidt.

Se det var nu kun det lille Høstgilde, det var en festlig Afslutning paa Indbjergningen af Markens Afgrøder. Nej, saa skulde De bare se det store Høstgilde — det var vel nok Gilde det!

Se, det store Høstgilde blev altid holdt den sidste Lørdag i Oktober; det var meget betænksomt af Etatsraaden, at det skulde være en Lørdag, for saa havde vi jo hele Søndagen til at hvile og sove ud i oven paa Gaarsdagens Strabadser.

Etatsraaden mente, vistnok med Rette, at fik Karlene Lov til at bede en Pige og Pigerne en Karl med til Høstgildet, kunde der let komme Rivaliseringer og andet kedeligt ud af det. Derfor var der paa Algstrup den Ordning, at hver af Godsets Karle maatte bede en anden Karl med, og hver Pige maatte bede en Pige, og det var nu en god Ordning. Husmændene og deres Koner blev ogsaa bedt med, derimod ikke Børnene. Etatsraaden, der jo havde

været Læge, mente ikke, at det var rigtigt at tromme alle disse Børn sammen. Blot et af dem led af en eller anden Børnesygdom, kunde det smitte alle de andre. Desuden kunde Forældrene ogsaa bedre mere sig, naar de ikke hele Tiden skulde passe paa Børnene, for være glade og mere sig, det skulde de. Det var jo en Glædens Dag.

Etatsraaden bad aldrig sine Omgangsfæller med til Høstgildet. Han syntes, at ved dette gilde, der helt og holdent var Gaardens Folks, skulde de, uden at føle sig generet eller trykket af fremmedes Nærværelse, rigtig kunne folde sig ud, mere sig og være glade. Det var saa fint tænkt af Etatsraaden. Kun Frøken Harpöth, der var Veninde med Frk. Lemvigh og kendt af alle Folkene, samt enkelte andre, fik Lov at komme med.

Ved Ettiden kom Gæsterne, der kunde vel være en 50 —60 Stykker —, og de gik straks til Middagsbordene. Der var dækket meget smukt inde i den store Stue. Overalt var der pyntet med Blomster: Georginer, Asters, broget Løv og Aspargesgrønt. Naar alle var kommet til Sæde, blev Middagen serveret. Det var Oksekødsuppe med Boller med Korender i, bagefter Oksesteg med Sovs og Kartoffler. Da Pigerne jo havde nok at gøre ude i Køkkenet med at øse op, skære ud o. lg., var det Karlene, der, iført hvide Forklæder, vartede op, de kunde ordentlig sno sig med de store, tunge Fåde.

Efter Middagen fik de Kaffe med Kandis. Derefter blev Staldene beset, eller der blev spadseret i den store, smukke Have. Dansen begyndte tidlig, allerede Kl. 3. I den store Stue var der lavet en lille Tribune, hvor de tre Spillemand tog Plads, den ene af dem var Jens Peder Dideriksen fra Eskebjerg, og da han var en skrap Spillemand til at spille for (primo), var det intet Under, at der blev danset med Liv og Lyst. De kan tro, at Frk. Lemvigh mange Gange maatte rubbe sig for at komme over i Dansesalen og føre Dansen op med Forkarlen. Saadan hørte det sig til, og paa Algistrup var der ingen, der brød Traditionen.

De kan rigtignok tro, at der blev danset: Sextur, Pirrevals, Oksekov, Kontrasejre og alle de andre gode gamle Danse, som der sandelig var mere Musik i end i dem, der bruges nu. De lyder jo, som en Hund, der hyler, medens een staar og slaar paa et Par Spande.

Der blev danset til Kl. 5, hvorefter der blev serveret skaaret Smørrebrød. De kan nok forstaa, at det var et stort Arbejde at smøre de mange Stykker til alle de Mennesker, der paa denne Gildesdag havde Appetitten i Orden og som baade kunde og vilde sætte noget ned.

Aldrig saa snart var Maaltidet forbi, før der atter blev taget fat paa Dansen, der gik lige til Klokken var 8½. Til dette Klokkeslæt var alle de Karle og Piger bedt, som Gaardens Folk havde Lov til at bede.

Nu blev der atter stort Maaltid. Denne Gang var det Risengrød og Klipfisk. Ja, var det ikke utroligt, at vi atter kunde spise.

Og saa begyndte Dansen igen. Nu da Gæsterne var sammenspist og sammenrystede, forsvandt alt det generte, og jeg skal lige love for, at der nu blev danset med Fynd og Klem. Musikanterne sled i det, saa Sveden trillede. Selv om Etatsraaden betalte for Musikken, gav Karlene ogsaa Spillemandene noget, vel som Gengæld for den »Villighed«, de gjorde ved at spille en eller anden bestemt Dans som var Karlens Bravurnummer, og som han gerne ville sejle aved om i med den Pige, han elskede.

Inde i Stuen ved Siden af, hvor Dansen gik, sad nogle af de gamle, og dem, der ikke deltog i Dansen, og spillede Kort.

Kl. 12 blev der Pølse. Der blev baaret store Beholdere med Punsch og Æbleskiver ind. Og saa blev Talerne holdt. Naar Etatsraaden af en eller anden Grund ikke kunde være nærværende, holdt Frk. Lemvig Talen til Folkene. I jævne, men hjertelige Ord holdt hun en smuk Tale, hvori hun takkede hver især for den Indsats, de havde gjort. Det blev der drukket en Skaal paa og »Og dette skal være«

o. s. v. Naar der var talt det, der skulde tales, og hver Tale var skyllet ned med Punsch og Æbleskiver og »Og dette skal være«, blev der atter danset.

De kan rigtignok tro, at Jens Peter Dideriksen og hans Hjælperer nu tog fat og det med fornyet Kraft. Med Liv og Lyst gik Dansen, saa det gungrede i Gulvet hele Natten. De kan tro, Frk. Harpöth fik moret sig, hun dansede, saa hun, da vi holdt op ved Firetiden, havde store Huller i Skoene.

Forinden hver gik til sit, fik vi atter Kaffe, ja hvad synes De? Jeg siger altid, at den, der ikke har været til Høstgilde paa Algistrup i de gode gamle Dage, han ved ikke, hvad et rigtigt Høstgilde er, og saa saa pænt og nobelt det altid gik til.

Og saa er det saa sørgeligt at tænke paa, hvordan et andet Høstgilde der paa Gaarden endte, ja, det er nu mange, mange Aar siden. Ejeren af Gaarden hed Barner, og han havde en Datter. Tænk Dem saa bare, at en Aften, ligesom Dansen gik og Musikken lød, gik hun ud i Haven og druknede sig i et Parkhul (der er nogle, der siger, at det var i en Brønd, der nu er fyldt). Det er jo ikke til at vide, hvorfor hun gjorde det. Nogle sagde, at hun var forelsket i en af Gaardens Karle, andre, at da hun af Avispapir skulde sætte Papillotter i Haaret, fik hun pludselig Øje paa en Meddelelse om, at hendes Kæreste var død i Grækenland. Det være sig nu, som det vil, saa ligger hun nu begravet ude paa Marken i en Bakke, der hedder Portbjerg. Siden den Tid spøjte det i Haven, sagde man.

Fader havde med Kridt skrevet alle 12 Julemærker paa Bjælken i Værkstedet. Ved at holde Øje med dem kunde han saa rart holde Kontrol med, hvordan Vejret vilde blive i det kommende Aar. Naar Julemærkerne skulde »tages«, lagde Fader meget nøje Mærke til, hvordan Vejret var 1. Juledag. Saadan, som Vejret var den Dag, blev det i hele Januar Maaned. Var det Sol om Formiddagen og Regn om Eftermiddagen, ja, saa fejlede det jo ikke, at vi

fik godt Vejr i Januars første Halvdel og Regn i sidste. 2. Juledag gjaldt for Februar og saa fremdeles for alle tolv Dage.

Naar man skulde ud og se »Nyttaarsny« første Gang, skulde man, hvis man da ellers ønskede at kende lidt til Fremtiden, tage Salmebogen med, og naar man saa saa »Nyet«, skulde man lade den gaa op. Gik den saa op ved en Begravelsessalme, betød det Dødsfald, men var det en Bryllupssalme, blev der Bryllup. Hvis man om Aftenen gik ud til Nyet og havde Brød og Sul i Haanden, skulde man sige: »Velkommen, Nytaarsny«, saa kom man ikke til at mangle Mad i det Aar. Skete det, at vi i mit Hjem tabte et Stykke Brød paa Gulvet, skude vi tage det op og kysse det og derefter spise det.«

»Ja«, afbryder Hans Nielsen, »den Gang var der saa meget, man skulde tage sig i Vare for, og saa meget, man skulde iagttage, for at det hele kunde gaa rundt. Man havde jo ikke saa mange Læger som nu. Folk hjalp sig med kloge Mænd og Koner og med Hjemmeraad, og der var saamænd meget af det, der var godt. Jeg er barnefødt ved Snevris Skov i Vørslev Sogn. I Skoven var der flere Træer, der var groet saadan sammen, at der fremkom et stort Hul mellem Grenene eller Stammerne. Forældre, hvis Børn havde »Skæver« (Engelsk Syge), gik op i Skoven og puttede dem gennem Hullet, saa skulde de nok blive raske. Efter at Barnet var puttet gennem Hullet, blev der bundet Uldtraade omkring Grenene, vel sagtens for at »binde« Sygdommen til Træet. Jeg har dog ikke selv set det, for det foregik tidligt om Morgenen og altid i den største Hemmelighed«.

»Oppe i Daurup Skov«, begyndte nu Maren Sofie, »staar der et gammelt Egetræ. Forneden deler Stammen sig i to Stammer, der saa atter noget højere oppe gror sammen igen, saa der er ligesom et stort Hul. En Dag tog mine Bedsteforældre Moder, der som lille var daarlig i Ryggen, og gik op i Skoven med hende. Da de kom hen til Træet,

blev Moder smurt i alle Leddene med tre Slags Salve, som de havde faaet af en Klog. Den ene Salve hed »Din-Salve«. Derefter puttete de hende gennem Træet. De Klude, som de havde brugt til at gnide Moder med, blev hængt op i Træet, de maatte ikke røres af andre, for saa fik de Sygen«.

»Hjalp det saa?«

»Moder fik Ro og blev noget bedre. Den Gang hjalp Folk sig jo med de Raad og Lægemedler, man havde for Haanden. Naar f. Eks. Børn havde Skurv, skulde de vaskes i Saltvand. Der var en Familie ude i Alleshave, hvis Børn var helt fulde af Skurv, de blev vaskede i Stranden.

For Gigt er Humlevand godt. Man koger en lille Haandfuld Humle til en Flaske Vand, deraf drikkes en Kopfuld tre Gange daglig. Det gjorde min Mand, og han kom sig.

Oppe i Romperup¹⁾ boede i min Barndom Hans Piver, Søren Piver og Piver Marie (mon ikke Navnet stammer fra den Gang, Mandfolkene var i Tjenesten, Piber?) Nok er det, i deres Have groede der en gul Blomst, som jeg, da jeg gik i Skole, gned mine Vorter med. Vorterne gik skam ogsaa væk.

Et Plaster til Ligtorne, maa ikke have noget Navn. De har dem vist paa Apotekerne. Naar man skærer Havemalurt i Hakkelse til Hestene, er det godt for Tænderne og Maven. Man kan ogsaa pille Malurtfrøet af og sætte paa Brændevin, saa er det godt til Menneskene«.

»Har De aldrig hørt nogen læse over Skæver?«

»Nej! Jeg hørte en Gang een, der læste over Tandpine, men det var ikke til at forstaa. Der var jo ogsaa de Kvinder, som, naar de vilde sikre sig en smertefri Forløsning, krøb ind under en Horseham²⁾. Det skulle gøres hemmeligt. Blev Barnet en Dreng, blev han en Varulv, blev det derimod en Pige, blev hun en Maar (Mar), der red Kar-

1) Da Romperups Beboere ikke syntes om Navnet, blev det forandret til Højsted.

2) Den Ham, Føllet ligger i.

lene om Natten. Har De ikke hørt Tale om Mareridt? Det er det — sagde man da. Naar Hestene var svedt om Natten, og Mankerne filtrede sammen (spejede = i urede), troede man, at »Maren« havde redet dem«.

»Har De aldrig hørt Tale om, at man, naar der var Forgørelse eller Uheld med Kreaturerne, gravede et eller andet levende Dyr ned i Gaarden?«

»Ja, se, da jeg var en lille Knold, tjente jeg som Hyrde-dreng i Forsinge«, sagde Hans Nielsen. »Der var der noget, som skulde graves ned i Porten. Det blev gravet ned om Aftenen, men hvad det var, ved jeg ikke. Jeg tror nok, det var et Dyr. Karlen, der kom borte fra, saa Hullet, og han sagde, at der var flere, der stod omkring det. Det var noget, Husbond lod grave ned. Han havde saadan et Uheld med sine Heste. I mange Aar mistede han baade en og to om Aaret.

Den Gang var der ikke andre Dyr læger end Sønchsen i Romperup. Hans Mødding var for Resten saa fuld af Hestekroppe — det havde ikke gaaet i vore Dage.

Den Gang jeg kom hertil, hørte jeg fortælle, at Eskebjerg Bakke¹⁾ havde staaet paa gloende Pæle, og at Trol-dene gik omkring derinde.«

»Ja«, afbrød Maren Sofie, »det er rigtig nok. Mormoder fortalte, at naar Trol-dene skulde bage, gik de ned i Byen og laante den lange Stang, som man bruger til at skubbe »Brødderne« ind i Bageovnen med.

Oppe i Bakken, »Muldhøj«, dansede Nisserne. Det kunde man se, sagde flere. Det sagde Mormoder ogsaa, og det var saamænd ikke saa underligt, at de dansede, for de var rige. En Gang blev der fundet et Guldarmaand deroppe, men det kom vist ind paa Museet, og lige i Nærheden, ved Gærdet, blev der fundet en Mand i en Grav, og han havde et stort Sværd ved sin Side.

Over ved Blaurbjergbakken gik en So, en Spøgelsesso,

¹⁾ Kaldes ogsaa Bavren og Kaldemigstandse (se Chr. Olsen: Fra Nordvestsjælland).

som kaldtes for »Blaurbjergsoen«. Man var bange for at møde den om Natten. Inden Mormoder blev gift med Morfader, var hun først forlovet med Sønnen fra Blaurbjerggaarden, men han døde. Det kan jo godt være, at Mormoder har set Soen, for hun talte tit om den, Folk saa jo, at den gik der, og de skulde nok vide at hytte sig for den.«

»Har De ikke hørt noget om Forgørelse, Hans Nielsen?«

»Forgørelse! Nej, det har jeg ikke. Det skulde da lige være den Gang, vor Nabo, Christen Enevoldsen, var et Ærinde ovre hos en gammel Kone i Kaltred. Hun hed Ane Dines (Faderen hed Dines). Da Christen skulde til at køre hjem, var det ham umuligt at faa Hesten ud af Stalden. Tænk Dem, saa maatte han rykke den baglæns ud. Ane Dines havde selvfølgelig gjort nogle Kunster. Ellers var det jo en regel, naar man var ude at køre, og der var gjort »Kunster«, saa man pludselig ikke kunde komme videre, at man tog det ene Hjul af og lagde det op i Vognen.«

»Ja, men saa faldt Vognen jo ned, der hvor Hjulet havde siddet.«

»Ja, hvis da ikke e e n holdt op i Vognen, og det blev Vedkommende jo tvunget til ved det, at man tog Hjulet af.«

»Hvem skulde det vel være?«

»Ja, se, det er jo ikke godt at vide, men saa kunde man køre.«¹⁾

»Har De aldrig haft Varsler?«

»Varsler! Nej, Gudskelov og Tak«, siger Maren Sofie, »selv har jeg ikke haft noget Varsel, men den Gang, da vi boede i Kulbjerghusene, kom Kristen Ols Marie en Dag ind til vort. Da hun kom ind i Stuen, udbød hun:

»Ih, der ligger jo et Par Halmstraa overkors — det betyder Dødsfald.«

Der laa virkelig ogsaa et Par Halmstraa overkors, og

1) Det er Djævelen, der menes, men det generer de fleste ældre sig for at sige — man er jo da heldigvis ikke overtroisk.

det har man jo nok hørt betyder Dødsfald. — Samme Dag kom der Bud om, at hendes Svigermoder var død.«

»Man siger jo ogsaa, at naar Hundene tuder, betyder det Lig«, tog Hans Nielsen til Orde. »Den Gang vi boede nede i Kaltred, havde min Nabo, Appelgren, og jeg hver sin Hund. Da den spanske Syge rasede, tudede de to Hunde, saa det var noget saa voldsomt. Naar den ene holdt op, tog den anden fat. Der var flere Lig i Kaltred, og i Sognet var der ni Lig paa een Gang. Da Sygdommen endelig langt om længe holdt op, tav Hundene.

Naar Uglen hujer, betyder det Uvej, jeg kan ikke huske, hvad der er i Vejen med ham, naar han skriger.

Min Moder sagde altid, naar Katten rev i Træerne: »Nu faar vi snart Storm«, og det slog ogsaa til.

Klør Næsen, faar man næsvisse Fremmede.

Hikker man, er der nogen, der taler om Een.

Naar nogen nøs, sagde man: »Gud velsigne dig« — der er dem, der siger »Prosit«, men det hører ingen Steder hjemme. Det med at sige »Gud velsigne dig« stammer fra, der en Gang var en slem Nysesyge, som Folk døde af. Naar nogen nøs, vidste man, de havde Sygdommen, og saa var det jo kun naturligt, at man bad Gud velsigne dem«.

Hans Nielsen tav, hans Blik er saa verdensfjernt, det er tydeligt, at denne Samtale har skruet ham tilbage til hans Ungdomsaar. Det begyndte at regne, og jeg brød op:

»Nu skal De begge to have saa mange Tak for alt det interessante, De har fortalt mig fra gamle Dage«.

»Selv Tak«, sagde Maren Sofie. »Det er saamænd ikke interessant for os, for saadan levede Folk, og saadan troede og tænkte man, inden disse nymodens tossede tider kom, Tider, hvor ingen er tilfreds mere. Men Tiden gaar jo rask, naar man saadan snakker, se bare hvor stort et Stykke jeg har strikket, medens De har været her«.

Maren Sofie pegede paa Strømpen, og det var sandelig ogsaa et langt Stykke, hun havde strikket. — Et sidste Blik rundt i den hyggelige lille Stue, og jeg tørnede ud i Efteraarets Regn og Blæst.

LITTERATUROVERSIGT

Af Bøger, som specielt omhandler Emner fra vor Landsdels Historie, har jeg i det forgangne Aar kun set Dyrslæge K. r. Boers Bog om hans Fødesogn, Uggerløses Historie, en fortrinlig Bog, som han har samlet Materiale til i mange Aar, en af de bedste Sognehistorier, jeg har læst. Den udkom paa eget Forlag (Kr. Boers, Sorø), og det meste af Oplaget var forudbestilt af Sognets og Omegnens Folk.

Chr. Heilskovs Dansk Provinstopografi, der udkom i 1920 og stadig er en meget nyttig Bog for Lokalhistorikere, har i 1949 faaet et Supplementbind, som bliver lige saa uundværligt, idet det dels medtager de sønderjyske Landsdele og dels supplerer Hovedværkets Oversigt over Tidsskriftsartikler, der sluttede med 1912, saaledes at det naar op til 1915, da »Dansk Tidsskrifts Index« begyndte. Endelig er medtaget en hel del ældre Stof, som manglede i første Bind. En meget nyttig Bog.

»Fortid og Nutid«, Dansk historisk Fællesforenings Tidsskrift, har med Aargangen 1949 faaet et større og smukkere Format, en anselig Bog paa 120 Sider. Af Indholdet kan nævnes Dr. Vilh. Lorenzens Artikel om vore middelalderlige Voldsteder med en kraftig Opfordring til nu i Tide at foretage en rationel Undersøgelse og Opmaaling af Voldstederne. Professor, Dr. Bøggild-Andersen fremsætter nogle Synspunkter over Hjemstavnsforskning, en Artikel, som bør læses af alle, som arbejder paa disse Felter. Georg Nørregaard gør opmærksom paa Toldinspektørernes Aarsberetninger, en hidtil lidet benyttet Kilde til Købstædernes Historie. Johan Hvidtfeldt fortæller, hvad Krigens Ødelæggelser af tyske Arkiver, Biblioteker og Museer betyder for Studiet af dansk Historie. Endelig indeholder Bogen en lang Række meget værdifulde Litteraturanmeldelser og Referater fra Aarsmøderne i D. hist. Fællesforening og i D. kulturhist. Museumsforening. — Bogladepris 10 Kr., men vore Medlemmer kan abonnere for 6 Kr. ved Henv. til undertegnede.

Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1950, et Dobbelthæfte paa 188 Sider, tilegnet Dr. M. Mackeprang paa hans 60 Aars Dag, indeholder 22 rigt illustrerede Artikler omhandlende Emner fra alle Museets Omraader, et storslaaet Vidnesbyrd om den vidtspændende Virksomhed, Nationalmuseet udfolder.

Juli Kalundborg 1949 indeholder flere Bidrag til Byens og Egnens Historie, f. Eks. Henrik Malbergs Ungdomsminder fra Kalundborg, Røsnæs Fyrs Historie, Kalundborg Haandværkerforening gennem 100 Aar, Kalundborgkredsens Historie i 100 Aar;

det bedste Bidrag er Dr. J. S. Møllers Erindringer fra hans Arbejde som Læge, Biblioteks- og Museumsmand i Kalundborg 1893—1936.

Juli Holbæk 1949 har ogsaa lokalhistoriske Bidrag. Andrea E. Sørensen skriver om Juleskikke paa Holbækegen, Jørgen Petersen afslutter sin Skildring af Skolelærer og Birkedommer Weynhof i Gislinge, Milla Nelson om Elektriciteten paa Orø og Albert Thomsen om Holbæks første Skibsbyggeri og dets 13 Skonnerter.

A. T.

HISTORISK SAMFUND I 1949

Aarsmødet afholdtes Lørdag den 6. Marts i Holbæk. Paa Generalforsamlingen aflagde Formanden, Overlærer Thomsen, Aarsberetning, der ligesom Regnskabet, aflagt af Kassereren, Postass. Tilly, godkendtes. Næstformanden, Postmester Paludan-Müller, meddelte, at den skriftlige Afstemning i 1948 var resulteret i, at de tre afgaaende Styrelsesmedlemmer, Troels Trier, Th. Sestoft og Alb. Thomsen, var blevet genvalgt. Nu indstillede Styrelsen de for 1949 afgaaende til Genvalg, E. Nylev, Bent Rasmussen og Paludan-Müller, hvilket vedtoges. De to Revisorer, E. Nysted-Christoffersen og V. Olsen, genvalgtes. Til Repræsentant i Højby Sogn valgtes Amsraadsmedl. Wm. Nybjerg. Næste Aars Mødested: Jyderup. Formanden gav Oplysninger om Planen om at faa rejst en Mindesten i Ruinparken ved Kalundborg for Esbern Snare. Det vedtoges at opstille et Par Sten med Aarstal ved en bevaret Baalplads fra Stenalderen ved den nye Idrætsplads ved Vommevad. Endelig omtaltes Planen om en Sommertur til Slangerup, evt. Søborg, Æbelholt eller Frederiksborg.

Ved det efterfølgende offentlige Møde talte Postm. Paludan-Müller om Grundlovens 100 Aars Jubilæum og derefter Militærhistorikeren, Kapt. Gordon-Norrie om Krigen 1849.

Sommerudflugten foretoges Lørdag d. 18. Juni; Deltaerne samledes Kl. 14 i Slangerup Kirke, hvor Pastor Strengberg talte. Efter Kaffe bord paa Hotellet kørtes til Frederiksborg, hvor Museumsinsp. Jørg. Paulsen ledede en Omvisning i Slottet. I Slotskirken spillede Slotsorganisten paa »det historiske Orgel«, og derefter gik Selskabet over paa Hotel »København« og spiste Aftensmad.

— Med Aarbogen 1949 fulgte II. Hefte af den nye Udgave af H. V. Clausens »Fra Holbæk Amt«, der omhandlede Tølløse-Eggen, Holbæk By og Holbæks Omegn, ialt 84 Sider. Aarbogen selv var paa 112 Sider.

Medlemstallet var 1. Jan. 988. Nu har vi endelig naaet de 1000, som vi saa længe har stræbt efter; pr. 1. Jan. 1950 har vi 1026 Medlemmer, og Historisk Samfund er dermed et af de største i Landet. Vi beder Medlemmerne hjælpe os, at vi ikke alene kan holde Tallet, men ogsaa naa endnu højere op!

Albert Thomsen.

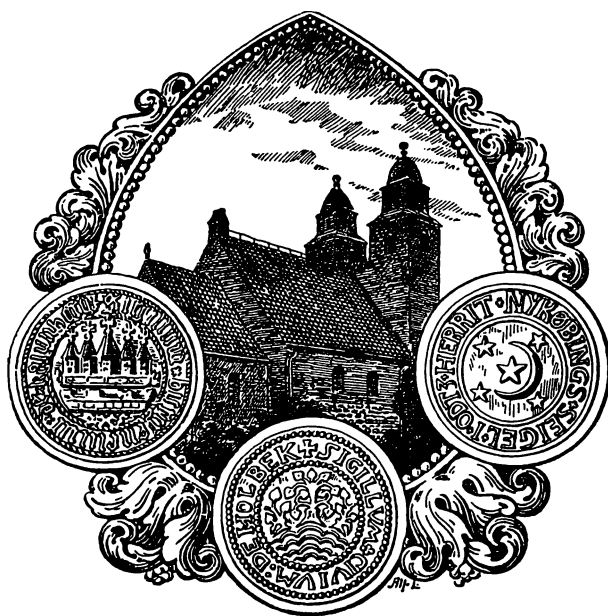
FRA HOLBÆK AMT

HISTORISKE AARBØGER

44. BIND

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT

XIII BINDS 4. AARGANG

1951

I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN - KØBENHAVN
HOLBÆK AMTSTIDENDES BOGTRYKKERI

1951

Berigtigelse.

Ved en beklagelig Fejltagelse er det i Artiklen Side 53 i Aarbogen 1950 ikke blevet oplyst, at den første af Prof. I. H. Larsens to latinske Selvbiografier er oversat til Dansk efter den originale Tekst, saaledes som denne er publiceret af Overarkivar ved Rigsarkivet, Dr. teol. Bjørn Kornerup, i Kirkehist. Saml. 6. R. I 630—32, efter Aarhus Bispearkiv Vitaprotokol 1785—1842; og den findes ikke — som meddelt i Aarbogen S. 53 — i Hertels Beskrivelse af Aarhus Domkirke.

Red.

INDHOLD

MINDER FRA UBBY PRÆSTEGAARD. Af Proprietær Vilh. Bruhns Erindringer ved F. Elle Jensen	5
AF EN GAMMEL KUNSTNERS ERINDRINGER. Maleren Harald Foss' Studieophold paa Refsnæs og Asnæs og Bramsnæs. Ved Gunnar Foss	22
SANDBY FØR UDSKIFTNINGEN. Af Kommunalærer P. Rønn Christensen , Kbh.	33
GREVINGE KIRKE og det første medicinsk-naturhistoriske Museum i Danmark. Af Sognepr., Dr. phil. Axel Garboe , Skibby.	50
EN TVILLINGGAARD I HELLESTRUP. Ved fhv. Kbmd. Niels Jensen , Holbæk.....	60
HAVNSØ KRO 1801—1951. Af Overlærer Rasmus Nielsen , Næstved.....	66
SAMSØ BØRGE. Ved Red. Bent Rasmussen , Tranebjerg. ...	81
FRA HOLBÆK AMT. Mindre Meddelelser.	86
Krigergrave og Mindeplader fra Treaarskrigen.....	86
Fra Tveje Merløse Kirke . Af Malerinde Andrea E. Sørensen, Grandløse.....	88
Fra Udskiftningstiden . Af Overlærer Fritz Jacobsen, Slagelse.	89
Høstgilde paa Hagededgaard i 1890'erne af Christian Olsen.	90
En ung Sømandspræst skriver Brev til sin Søster . Ved Hans Ellekilde.	91
Til St. Boels Dags Marked i Nykøbing. Af Albert Thomsen.	94
Litteratur-Oversigt . Ved A. T.	95
Historisk Samfund i 1951. Ved A. T.	96

HISTORISK SAMFUNDS STYRELSE

Overlærer **Albert Thomsen**, Holbæk, Fmd. og f. T. Sekretær; Postmester **H. Paludan-Müller**, Nykøbing, Næstformand; Maleren **Troels Trier**, Vallekilde; Tandlæge **Thorkil Sestoft**, Kalundborg; Forstander **Eskild Nylev**, Ubby; Redaktør **Bent Rasmussen**, Tranebjerg; Gaardejer **Jakob Madsen**, Kundby; Godsejer, Hofjægermester **I. Estrup**, Kongsdal, og Postassistent **A. Tilly**, Holbæk, Kasserer.

Redaktionsudvalg: Troels Trier, Paludan-Müller og Albert Thomsen (Fmd.).

Foredrags- og Mødeudvalg: E. Nylev, Th. Sestoft og Jakob Madsen.

Ekspedition: Frk. Ingrid Wiggers-Hansen, Bjelkes Hus, Holbæk, Tlf. 557.

TILIDSMÆND

som godhedsfuldt har lovet hver i sin Kreds at varetage Historisk Samfunds Interesser:

Jyderup: Postpaktm. N. Jensen.

Gislinge: Gartner Grodal.

Kundby: Gaardejer Jakob Madsen.

Føllenslev: Gaardejer Vilh. Larsen.

Værsløv: Murermester Thorvald Jacobsen.

Eskebjærg: Proprietær Thorning.

Tømmerup: Tømmermester Hans Olsen.

Aarby: Lærer J. Nielsen.

Sæby: Købmand Justesen.

Gørlev: Førstelærer Hegelund, Ulstrup.

Reerslev: Lærer Hansen.

Kallerup: Frk. Bodil M. Jørgensen.

Tranebjerg: Lærer, Red. Bent Rasmussen.

Buerup: Chr. Birch-Larsen.

Faarevejle: Plantør Aasklint.

Ruds Vedby: Fru Amtsskolekonsulent Ch. Lauritzen.

Forsinge: Tømmermester Kristiansen.

Rørby: Gdr. Jens Pedersen, Uggerløse.

Svinninge: Førstelærer V. Hougaard.

Uggerløse: Gartner Christiansen.

Høng: Fabr. Frede Jensen.

Orø: Gdr. Henrik Larsen.

Mørkøv: Malerm. Johs. Nielsen.

Højby: Amsraadsmedlem Wm. Nybjerg.

Minder fra Ubby Præstegaard

Af Proprietær Vilh. Bruhns Erindringer

Ved F. Elle Jensen

Vilh. Bruhn¹⁾ blev efter sin Moders tidlige Bortgang i sine første Aar opdraget hos sin Morfar, General Rømer i København²⁾; efter hans Død kom han tilbage til sin Fader, der atter var blevet gift og nu gjorde Tjeneste i Hovedstaden. Da General Rømers Datter *Angelique*, der altsaa var Bruhns Moder, havde ægtet Provst *Hunæus Beck* i Ubby³⁾, var det ikke sært, at han kom til at tilbringe sine Ferier i Præstegaarden, hvor han bl. a. stiftede nærmere Bekendtskab med sin Fætter, *Vilh. Beck*.

Da jeg i Sommeren 1855 fik Ferie, blev jeg glædelig overrasket ved, at jeg skulde med Fader en lang Rejse helt ud paa Landet og besøge Onkel Beck og Tante *Angelique* i Ubby Præstegaard ved Kalundborg; Tante var jo Søster til min egen kære Moder og gift med daværende Provst Beck, tidligere Præst i Ørslev ved Slagelse. Det var en uhyre Begivenhed, Kufferterne blev pakket, ikke disse nymodens, men gammeldags med Sælskind overtrukne Kasser med Jernbaand om og med paaslaet stor, tydelig Adresse — og saa tog vi Kl. 7 Morgen med Toget til Roskilde. Længere gik Banen ikke dengang, og vi skulde da derfra med Diligencen over Holbæk til Viskinde Kro, hvor Onkels Befordring vilde afhente os.

Det gik godt til Roskilde, men der havde Glæden nær faaet en brat Ende; Fader blev syg, men heldigvis gik det over lige saa hurtigt, som det kom, og vi blev puttet ind i Diligencen, en

1) Se „Fra Holbæk Amt“ 1945, S. 5 ff. og 1947, S. 114 ff.

2) C. L. V. Rømer var en af Frederik VI's betroede Mænd († 1857).

3) Joh. Filip Hunæus Beck († 1865). Ægtede 1819 *Angelique Sofie Margrete Rømer*.

meget stor, gulmalet, indvendig udpolstret Vogn med 4 Heste for. Postillonen sad i rød Frakke paa Bukken med et Horn, hvori han blæste, naar vi passerede Byerne, eller vi mødte en Vogn, for alle andre skulde jo selvfølgelig vige hele Sporet for den kongelige, agende Post. Det var storartet, syntes jeg og glædede mig ved alt det nye, der var at se, men som Mil gik efter Mil, blev Tiden alligevel lang; Fader sov, og jeg trøstede mig med en stor Pakke Wienerbrød. I Holbæk bedede vi, fik Kyllingesteg og Rødgrød, og derefter gik Turen videre til Viskinde Kro.

Her holdt Niels Kusk med en af de gammeldags holstenske Kurvevogne, hvor Stolene hang i Læderstroppe paa Fadingen spændt fast og med Læderremme fortil for ikke at vippe bagover; et Par rigtig tykke, fede, brune Heste var forspændt, og selv sad Niels med Sølvtræse om Huen og lyseblaa Frakke med Sølvknapper i forreste Agestol. Det var alligevel fornøjeligere end med Postvognen, for her kunde man rigtig se sig om, og mange var der at hilse paa. Alle Folk stod stille og hilste, Koner og Piger med, ja selv dem vi mødte med deres Malkespand paa Hovedet og Strikkestrømpe i Hænderne — man var vel mere høflig dengang, og Hilsenen var vel ment, ligesom den altid besvaredes med Venlighed.

Det var henad Aften, da vi naaede Ubby, denne store og hyggelige Landsby med sin gamle, smukke Kirke, bygget af Esbern Snare, stødende op til den store Præstegaardshave med de høje Popler. Alle Gaarde i Byen var straatækte, kun Bagerens havde rødt Tegltag, alle var omgivet af Stakhaver, og midt i Byen Gadekæret med en Mængde Ænder og Gæs. Da vi saa her drejede op ad „Strædet“, som det hed, forbi Hønskræmmerens og Degnens Haver med Vippebrønden udenfor, laa Præstegaarden foran os med sine hvidkalkede Længer, med Vindruer op ad Stuehuset, oplyst af Solen, som nu sin Nedgang nær skinnede og lyste alt saa skønt op. Det Skær af Solvarme og Lys, der hvilede over dette Fredens Hjem, var som en Forudsigelse om alt det gode, som jeg i mange, mange Aar skulde nyde der, og hvorum Mindet skulde følge mig Livet igennem.

Ja saa rullede vi nu ind ad Porten. Bonjour, den store sorte,

laadne Lænkehund, gøede, som om den aldrig før havde set Niels Kusk og de fede, brune Heste, Stuepigen Ane kom med Vogntrappen, og Onkel og Tante, Fætter Vilhelm og Nina Staffeldt, hans Forlovede, samt Onkels Plejesøn Hannibal Beck og hans Søster Sofie stod i Døren og bød velkommen med en Varme, saa man følte, det kom fra Hjertet. Fætter Hannibal, Handelskommis hos en Købmand i Kalundborg, greb mig hurtigt og førte mig ud i den store, dejlige Have med dens 3 Fiskedamme, Allee og Frugttræer. Jeg plukkede og spiste, det var noget andet end at købe 7—8 Kirsebær paa en Pind henne hos Amagermor i Løngangen ved Slottet, saadan en Overflod havde jeg aldrig set, og jeg var aldeles overvældet af al den Herlighed, da jeg derefter blev indkvarteret i gamle Tante Sofies Stue, hvor jeg snart sov ind efter den mest bevægede Dag i mit Liv.

Den næste Morgen blev jeg vækket af Tante Sofie med et: „Saa, min lille, nu skal du op, ud i Haven og se alle Lammene osv.“ Den gode Tante sagde for Resten „min lille“ til alle; hun var noget for sig selv, udtalte f. Eks. fremmede Ord forkert — som nu en Dag en Probenreuter (Datidens Benævnelse for en Handelsrejsende) kom ridende ind i Præstegaarden, udbrød hun: „Se den Pokkelrøjter, hvor han kan faa Hesten til at gøre Kaprifolier (Kaprioler)!“ Naa, det frembragte jo kun Munterhed, og hun blev aldrig rettet. For Resten var hun en høj, mager gammel Dame, altid i sort og med store rustrøde, forlorne Hængekrøller under en stor Kappe med pibede Strimler. Hun traktede mig med Brystsukker, som opbevaredes løst i Servanteskuffen sammen med de forlorne Krøller, Haarnaale, Sæbe og anden Ragelse — det var jo ikke rart, men ellers kom vi fortræffeligt ud af det med hinanden.

Og saa gik Dagene med at køre med Karlene i Marken — der var stor Avling, 156 Tdr. Land udmærket Jord, 14 Heste — ride Hestene paa Græs og ride paa Æslet, som bar Malkespendene ud paa Malkepladsen, hvor der vel var ca. 50 Køer. En lille Have fik jeg ogsaa, og Kusine Nina Staffeldt hjalp mig med at beplante og pleje den; hvor var hun nydelig i sin hvide Kjole med det røde Livbaand. Vilhelm, hendes Forlovede, var hjemme

i Ferien, og med ham en god Ven, den senere bekendte Missionspræst Ipsen¹⁾). Nikolaj Beck, hans ældre Broder, var min særlige Ven, han var Landmand, drev Avlingen og havde for Resten travlt med at bygge Forpagterbolig, da han skulde være Forpagter hos sin Fader og giftes med Hendrikke Holst, Datter af Præsten i Nabosognet Svallerup. Med ham fulgtes jeg i Marken, og han gjorde mig opmærksom paa meget i Naturen og lagde for saa vidt Grunden til min Lyst til Landbruget.

Jeg levede som i Paradis, men hvorlænge var Adam der? En skønne Dag var Faders Permission forbi, og atter rullede Niels Kusk for Døren — han var for Resten blevet min specielle Ven og havde lært mig at fange Karusser i Dammene og Gedder i Tørvemosen under Lierne — og saa rejste jeg med tungt Hjerte tilbage til Hovedstaden, men meget trøstet ved at have faaet en Indbydelse til at komme igen næste Aar og saa hvert Aar derefter, en Indbydelse, som jeg trolig fulgte i lange, lange Tider. — Vilhelm Beck har jeg ikke særlig omtalt her, han gav sig ikke meget af med mig, han havde jo ogsaa Nina og Vennen og meget andet at tage Vare paa. — —

Om sit Ferieophold i Uby næste Aar fortæller Bruhn følgende:

D. 19. Juli Kl. 7 om Morgenen rejste jeg med Toget til Slagelse, Banen til Korsør var jo 1856 blevet aabnet af Kong Frederik VII. (Jeg erindrer et Vers fra den Tid om Festmiddagen i den Anledning, hvori der stod: „Har I hørt fra Korsør — hvad Telegrafens melder — Kongens Kone (Grevinde Danner) hun har ædt — atten Frikadeller“). Hvor var jeg lykkelig, da jeg sad i Toget og saa den ene Telegrafpæl ligesom fare forbi efter den anden, thi nu gik Turen til Sol og Frihed, Mark og Eng, Heste og Vogne, det var noget andet end de kedelige Stile og Skolebøgerne.

I Slagelse maatte jeg ud af Toget. — Rejsen dertil kostede 1 Rdl. 3 Mk. — og saa med den gule Diligence til Kalundborg. Det var nu ikke saa højtideligt som Turen over Holbæk, thi her var vel rød Kusk, som blæste paa sit Horn, naar vi mødte en Vogn eller lignende, men der var ingen Postfører og kun 2 Heste for. Som-

¹⁾ C. O. Ipsen, død 1897 som Præst i Assens.

metider ledsagedes Diligencen af en eller flere Bivogne, eftersom der var rejsende; det var gamle Wiernervogne, som lugtede fælt af Tran.

Saa rullede vi af og ud i det aabne Land med en Fart af 1 Mil i $\frac{3}{4}$ Time; i Løve Kro holdt vi og udvekslede Post, og i Agerup Kro skulde jeg af. Her var Poststation; Ejeren af Philipsdal, en lille gesvindt og elskværdig Mand, Kammerraad Fraas, var saakaldt Postmester. Kromanden, der tillige var Møller, stod i Skjortearmer bred og tyk i Døren, pudret som det sig bør en Møller at være, og svedende over sit smilende Ansigt — han hed, saa vidt jeg erindrer, Ibsen. Der var pillent og propert i Skænkestuen, men tarveligt, kun et langt, skuret Bord med Bænke, desuden en Skænk og en „Uro“ under Loftet til Fluernes private Fornøjelse. Og saa dukkede Niels Kusk op fra Rejsestaldens mørke Baggrund, lysende som en forjættende Engel i sin himmelblaa Frakke med Sølvknapperne; det var et lifligt Syn for mig, og hans venlige: „Naa velkommen“ indeholdt Løfte om mange Køre- og Fisketure.

Saa rullede vi med de tykke brune for gennem Svallerup, hvor Ubbyvejen drejede fra, og snart tittede de takkede Gavle paa Esbern Snares gamle Kirke op over Trætoppene ved Præstegaarden, og vi rumlede op ad Strædets toppede Brosten, forbi Degnens Have, hvor min gode Ven Anders var ved at drage Vand op af Vippebrønden, og saa endelig ind i Præstegaarden.

Hvor var det hjemligt at blive budt velkommen af Onkel og Tante og venligt hilset af de mange Gæster, der var; det tegnede rigtig til en fornøjelig Tid. Fætter Nikolaj, Forpagteren, var blevet gift og havde hjemført sin Rikke (Hendrikke), hvoraf Følgen var, at det gamle Æsel ikke længere som tidligere maatte have dette Navn; det hed nu „Madammen“, muligt for at skille det ud fra den unge Kone. I det Hjem fik jeg et nyt Tilholdssted, og jeg nød meget godt der i mange, mange Aar — jeg kom nemlig til at bo i Forpagterboligen, da Præstegaarden var fyldt med Gæster. Der var som i Fjor Ipsen, desuden Joh. Clausen¹⁾, en

1) Joh. Clausen, død 1908 som Præst i Vonsild.

tyisk theologisk Kandidat Delfs, Vilhelm Becks Forlovede, Nina Staffeldt¹⁾, og Nina og Mine K pcke²⁾ — det var jo Ungdom, og naar Frederik Beck og Hustru kom fra Lerchenborg, hvor han var Godsinspektør, fulgte to Svigerinder med, Cornelia og Dagmar Frimodt, Søstre til den bekendte Pastor Rudolf Frimodt³⁾; de var jo Ungdomsvenner af Børnene i Uby fra den Tid, da deres Fader var Godsinspektør paa den nærliggende Birkende-gaard.

Vilh. Beck var dette Aar blevet Kapellan hos sin gamle Fader, og om ham samledes jo nu Ungdommen — om Sommeren Theologerne gerne i et hyggeligt Hjørne af Haven, naar han ikke var ude i Sognet eller oppe i Kirken for at instruere Ipsen i Altertjenesten og navnlig lære ham at messe. Det sidste mislykkedes nu aldeles. Ved disse øvelser var ikke andre til Stede end de to og saa Vilhelms Hund „Fenris“, en dejlig klog, spættet Hønsehund, der aldrig kom længere end i Vaabenhusd ren; der sad den og ventede og hørte andægtigt paa sin Herres Messen. Han messede overordentlig dejligt, men saa snart Ipsen tog fat, saa falsk som naar man hv sser en Sav, hylede den ynkeligt — det syntes jeg, var helt fornøjeligt, naar jeg dristede mig derop.

Men naar Vilhelm havde fri, gik Diskussionen meget livlig mellem de lærde Herrer. En Dag var jeg, jeg husker ikke hvorledes, raget uklar med ham, jeg tænker, jeg har forstyrret det høje Koncilium, thi Vilhelm tog mig uden videre og anbragte mig mellem sine Ben, hvorefter Forhandlingerne fortsattes, som om intet var forefaldet. Det var jo ikke morsomt for mig at høre om al den Død, der hvilede over Sognet; jeg syntes tværtimod, det var en meget livlig Menighed. Men saa blev jeg opmærksom paa Storken, som stod i den gamle, udgaaede Lind lige ved Siden af Auditoriet; han stod saa andægtigt og hørte efter, drejede Hovedet fra den ene Side til den anden, og blev Herrerne for højrøstede, lagde han det tilbage, knebrede vældigt og slog med Vin-

¹⁾ Nina Staffeldt var Datter af Kammerjunker S. og Charlotte Caroline Marie Rømer. Hun var altsaa Kusine saavel til Vilh. Beck som til Bruhn.

²⁾ Døtre af Proprietær Vilh. K pcke, Christenthal i Holsten, og Elise Augusta Rømer.

³⁾ Rudolf Frimodt, død 1879 som Præst ved Johanneskirken i København.

gerne, hvad der syntes at virke paa de ivrige Gemytter, saa længe Langben havde Ordet. Men han maa være bleven ked af det, for pludselig gav han et Hop, spredte Vingerne og fløj, sendende en lang Straale bagud, som om han vilde sige: „Skidt med det hele“, ned til sit Spisekammer i Tørvemosen. Jeg kunde ikke lade være at le voldsomt, Vilhelm lo med, og saa slap jeg ud af Klemmen.

Saa alvorlig Samtalen var om Formiddagen, indtil Tante kaldte ind til den dejlige Frokost med Tykmælk, lige saa fornøjelig kunde Aftenerne være. Engang havde saaledes Ipsen faaet en af Forpagterens gule Heste ind i Haven, og udklædt som Dame optraadte han nu paa usadlet Hest. Jeg havde fundet en Skarlagens Hofkjole med blaa, broderet Krave — den maa vist have tilhørt Grandpapa Rømer, før den landede i Ubbi Præstegaard —, — og en trekantet Hat og agerede Klown, assisteret af Onkels „Freia“, men „Fennis“ og nogle smaa Gravhunde, som aldrig havde set et saadant Syn, hængte sig i Skøderne og gjorde Ipsens Skolehest aldeles sky, saa Primadonnaen faldt af. Det var yderst morsomt, syntes vi.

Onkel Beck skulde paa Kirkesyn og vilde gerne have mig med. Det var jo helt fornøjeligt og foregik under andre Former end nu, da Provsten kommer kørende i en tarvelig Fordvogn med et Par Synsmænd bagi. Dengang kørte Synsmændene forud, den ene var Kirkeværgen i Ubbi, Hans Snedker, en lille tør Fyr, men paalidelig, den anden, en Murer, hvis bedste Kendemærke var en mægtig, rød Næse — de synede Kirkerne foreløbig, til Provsten kom.

Ved 9-Tiden holdt Niels Kusk for Døren med Kalechen, og saa rullede vi ud gennem Strædet og svingede om ad Kalundborgvejen. Lige ved Svinget laa et gammelt Hus, hvis ugifte Beboer, Niels Væver, var bekendt viden om, en af de Originaler, som vel ikke mere findes i denne prosaiske Verden, altid i bare Fødder, hvide Bukser og en gammel Vest med Sølvknapper og Skindærmer, og altid medførende en et Par Alen lang Jernstang saa tyk som en Finger. Inde i Huset fandtes kun en Væv, en Stol og et lille Saltkar med skraat Laag, der tjente til Sovepude om Nat-

ten. Sengetøjet bestod af en stor Sæk, fyldt med Hø og Hakelse, den krøb han i om Aftenen, bandt den om Halsen og sov, til Solen kom frem. Førøvrigt var Stuen omspundet med Spindelvæv; Niels samlede nemlig paa Edderkopper, „for“, sagde han, „saa er jeg fri for de forbandede Fluor“. Han var ellers et paa-lideligt Bud og kunde mere end sit Fadervor, som man sagde; saaledes kunde han fordrive Rotter, og jeg skal nævne et Tilfælde:

Der var kommet mange af disse altædende Smaabæster i Kornmagasinet over Sidelængen i Præstegaarden, og foruden at gøre Skade i Hveden forstyrrede de Kapellanen, som havde Bolig nedenunder, naar han om Aftenen sad og studerede. Nikolaj gik derfor til Niels Væver, da andre Midler ikke vilde hjælpe, og bad ham jage de „langhalede“ bort — Navnet maatte ikke nævnes. Niels nikkede, det var Svar nok. Det var Vintertid, og der laa et fint Snelag over Jorden, da han derefter indfandt sig og bad Forpagteren følge med sig ud i Haven; dér kunde der tydeligt ses en mængde Aftryk af Rottepoter, der som i en lang Sti førte ud over Marken, hvorhen maatte der ikke spørges om. Men da Foraaret kom, og Urmageren — for Resten en velstillet, større Gaardmand — vilde tage sine Kartofler ind fra Kulerne, som laa paa den anden Side af Landevejen, der skilte Præstemarken fra hans, var der til hans Forundring flere Rotter end Kartofler, og ingen var i Tvivl om, at Niels havde læst Rotterne derover, thi han og Urmageren stod ikke paa nogen god Fod. —

Ja Svinget ud paa Landevejen var nu ikke saa stort som denne Krønike om Niels Væver, som jeg kendte saa godt, men ikke var helt dristig ved at komme i for nær Berøring med. Niels Kusk klarede Svinget med kyndig Haand, og vi rullede videre. Denne Egn var fuld af Høje og Sagn. Saaledes passerede vi en stor, meget smuk og græsklædt Høj lidt fra Præstemarken, og deri havde en Trolld sin Bolig, thi Ejerens Bedstefaders Oldefader havde selv fortalt, at da hans Hyrdedreng havde dristet sig op paa den for at se efter Faarene, hvad Trollden ikke kunde lide, og nu stod og støttede sig paa sin Hyrdestav, var der pludselig en inde fra Højen, som rykkede den fra ham, og han saa den aldrig mere.

Saadan lød Sagnet, men hvad der var virkeligt, fortalte Onkel, var, at da Højen blev udgravet, og der var et stort Gravkammer i den, hvortil der førte ligesom en Indgang, var det allerførste, man fandt, en lang Hyrdestav. Nu var Trolden flyttet, men han havde altsaa været der!

Paa en Bakke opad mod Rørby laa en stor Sten — og ligger der vel endnu, hvis ikke Tidens ringe Hensyntagen til Sagn og Minder har faaet den slaaget til Skærver. Om den siges, at en Trolde, rasende over, at der byggedes en Kirke i Ubbi, havde slynget den efter den, men forfejlet Maalet.

Om Besøget i Præstegaarden, en af de sædvanlige gamle, erindrings jeg kun, at Præsten hed Røgind¹⁾, og at han modtog os med Venlighed og i Ærbødighed for Provsten. Efter Forretningen og en bedre Frokost kørte vi til Aarby, men Opholdet her varede ikke udover, hvad Synet fordrede, da vi skulde til Lerchenborg til Middag. Kun husker jeg, at Pastor Jensens²⁾ var gode og venlige Mennesker med en Datter paa min Alder, som viste mig Haven. Han blev Onkels Efterfølger som Provst og senere Præst i Ubbi.

En halv Mils Vej fra Aarby ligger Grevskaftet Lerchenborg, hvor Onkels Søn Frederik var højt betroet Godsforvalter. Lerchenborg var dengang et meget stort Gods, som strakte sig over hele Halvøen Asnæs og mod Øst gik helt ned til Jyderup; mange Kirker og Hovedgaarde som Aggersvold og Sølyst hørte under det. Slotet, en stor, hvid Bygning, laa for sig selv med sin 20 Td. Land store, prægtige Have og mægtige Avlsbygninger. Saa vidt jeg erindrings, var hver Mark paa 100 Td. Land; Jorderne var bortforpagtet, men Greven havde selv et Stutteri af Mohrenkopper. Over hele denne Herlighed var Frederik Inspektør, saa længe han levede, baade i den dalevende Greves Tid og i hans Søns.

Paa Lerchenborg blev vi modtaget med den største Kærlighed og forblev der til Aften. Køreturen hjem glemmer jeg aldrig, skønt der ikke tildrog sig noget særligt; men det var den Stemning, der hvilede over det hele. Det var mørkt, meget mørkt, saa

¹⁾ P. C. Røgind (1859—71).

²⁾ Carl Ludv. Jensen (1848—65).

da vi kørte i den lange Allé fra Slottet, betegnedes kun Vejen ved en noget lysere Himmel, hvor de mægtige Træers Toppe ikke helt naaede sammen. Det var lummert og blikstille, kun afbrødes denne Stilhed ved de gamle Ugleres Tuden og Ungernes svagere Forsøg — det lød saa uhyggeligt, og dertil kom meget stærke Lyn, som i et Nu oplyste det hele for saa at efterlade os i et endnu dybere Mørke; men en svag Rumlen af Torden meldte os, at Uvejret nærmede sig, om ikke Fjorden holdt det fast. Om jeg var bange, ved jeg ikke, men jeg trak et Lettelsens Suk, da vi atter kom ud paa fri Mark.

Et Par Dage efter var jeg igen med paa Visitats; da gik Turen over Kalundborg, hvor Kirkens Midtertaarn endnu ikke var opført, til Raklev og ud paa det øde Refsnæs. Noget særligt fra den husker jeg ikke, uden at Egnen ud over Ulstrup var trist og sandet, og at der groede mange Evighedsblomster, som jeg fik Lov at plukke til en Krans.

Saa kom som et Lyn fra den klare Himmel, at hans Højærværdighed Biskop Martensen anmeldte Visitats, og saa meget forstod jeg, at det var aldeles uventet, at han kom, kun nogle faa Maaneder efter at Vilhelm var blevet ordineret; Biskoppen havde jo ikke vist ham særlig Velvilje ved Ansættelsen i Ubby og havde givet ham en mindre god Karakter ved Bispeeksamen. Naa, modtages skulde han jo, og det med Værdighed, men først skulde der være Afskedsfest for de mange Gæster, og den skulde forme sig som en Skovtur til Delhoved og Stokkebjerg sammen med Pastor Schjødtes¹⁾ unge i Store Fuglede.

Næste Søndag over Middag kørte vi afsted i to Vogne, en Holstenskvogn og en almindelig Høstvogn. Den tyske Kandidat Delfs havde en Violin, en anden en Klarinet, men uheldigvis var Instrumenterne paa hver sin Vogn, og værre blev det, da vi mødte Selskabet fra Fuglede, thi der havde de Violin og Harmonika med, saa det blev en mærkelig Koncert, da den sidste Vogn ikke kunde følge med i Takten.

I den bedste Semning rullede vi ind ad Ledet ved Stokkebjerg,

¹⁾ Jørgen Karl Schjødte (1845—74).

hvor vi laante en lille Trækvogn af Skovløberen til alle vore Madvarer, og saa gik Turen med Musik i Spidsen til det skønne Udsigtspunkt, mens Skovløberkonen fulgte bagefter med en Trefod og en Gryde til at koge Kaffe og Æg. Vi nød her rigtigt den herlige, uberørte Natur, og alt var i den yndigste Harmoni, da der pludselig lød et forfærdeligt Udraab fra en af Damerne: „Men, Sidse, hvad er det, De gør?“ Sidse havde nemlig kogt Æggene haarde og pillet dem, og for at de skulde være pæne og blanke, puttede hun hvert af dem i Munden og lod sine fyldige Læber glide hen over dem med et lille Smask; at der var noget at sige til det, fattede hun ikke. Heldigvis blev det opdaget saa tidligt, at nogle Æg blev reddet, de slikkede fik hun Lov til at tage med hjem til Niels.

Maaltidet trak længe ud, for der var mange, mange Taler og Sange, og under dette kom et Par tyske Burscher og vilde forlyste Selskabet med deres Violinspil — af dem var der ikke saa faa dengang, ja jeg har hørt hele Orkestre paa 10—12 Mand spille i Ubbys Præstegaard — men pludselig slog de over i „Schleswig-Holstein meerumschlungen“. Derover blev Hr. Delfs saa begejstret, at han bad dem spille den igen paa hans egen, bedre Violin, men det kom han til at fortryde, thi Burschen forsvandt bagefter med den, og han saa den aldrig mere. Da Hr. Delfs blev meget forbitret over dette, forsikrede Vilhelm ham under Selskabets Bifald om, at det kun var Løn som forskyldt, og nu kunde han selv se, hvad hans højtprieste Landsmænds Moral var værd.

Næste Dag begyndte Forberedelserne til Bispevisitatsen, og de var ikke smaa; Højærværdigheden kom jo i egen Vogn og med Tjener. Det maatte efter vore Begreber være en stor Mand, og ham skulde der da ogsaa gøres megen Stads af. Fra den nærliggende Tis Sø blev hentet en Gedde saa stor, saa stor, syntes jeg, Jørgen Dreng red til Stokkebjerg Skovriderdistrikt og kom hjem med en dejlig Raabuk tværs over Hesten, og der blev bagt og stegt, saa gamle Peter, vor rare, forfærdelig gnavne Jomfru, var ved at gaa ud af sit gamle Skind.

Og saa rullede den store Mand op for Døren, ærbødigt modtaget — men hvor blev jeg dog skuffet: en lille Mand (jeg kom

til at tænke paa „En lille Nisse rejste“) traadte ud, rakte den gamle Provst Haanden og hilste paa de øvrige ved at slaa ud med den højre Haand, saa kunde enhver tage sin Del deraf. Den kirkelige Handling kan jeg ikke sige noget om; men efter Bordet kom der en Udtalelse af Bispen, som klargjorde, hvorfor han egentlig havde noget mod Vilhelm. Nikolaj Beck, Forpagteren, blev nemlig præsenteret for ham, og Højærværdigheden udbød da: „Er De Forpagter af Præstegaardsavlingen? Jeg troede sandeligen, det var Kapellanen, der ogsaa var Forpagter og — naa ja!“ Derefter blev Stemningen lysere, Bispen rejste betydelig blidere, og Vilhelm kunde fortsætte sin saa velsignet begyndte Gerning uden videre Forhindring.

Onkels Fødselsdag, d. 4. August, oprandt; da var der stor Familiefest — ellers forløb Ferien i ganske dagligdags Former. Dagen, jeg skulde rejse, nærmede sig, og jeg imødesaa den med Gru — men da kom der en Varmebølge over Landet, og af den Grund blev Ferien i alle københavnske Skoler forlænget med, jeg tror 4 Dage. Siden den Tid studerede jeg altid Berlingereren mod Slutningen af Ferierne, men det gentog sig aldrig, aldrig mere.

Om Ferien i 1860 beretter Bruhn:

For at spare paa Rejseudgifterne og ikke faa Overvægt paa mit Rejsegods, for det var meget dyrt, særlig med den agende Post, var jeg trukket i to Sæt Tøj. Det gik nogenlunde med Toget, hvor der var luftigt nok, da 3. Klasse jo kun bestod af eet stort Rum med Bænke og ganske lavt Skillerum, saa der var en liflig Træk, men da vi i Slagelse kom ind i den lukkede og polstrede gule Æske, blev det rigtignok lummert. Jeg kan vist ikke nøjes med at sige, at jeg transpirerede, nej jeg svedte, saa Vandet drev af mig, og jeg véd, at køre i 20 Graders Sommervarme i en lukket Vogn med to Sæt Tøj paa for at spare 24 Skilling, det gør jeg aldrig mere. Da jeg kom ud af Æsken i Agerup, vidste den lille, ivrige Postmester ikke, om jeg skulde henføres til „Onkel Tom“s Erterkommere eller var en Indianer i Krigsmaling, saa broget af Sved og Støv var jeg, og Mølleren grinede over hele sit meledede Ansigt henne fra Døren, hvor han vist mest tilbragte sin Tid.

Naa, min gode Ven Niels var der med Holstenskvognen, et luftigt Køretøj, og snart efter rullede vi saa ind i den kære, gamle Præstegaard, men ogsaa der morede de sig med Vittigheder over mit Udseende. Hurtigst muligt forsvandt jeg til mit Værelse og gik paa Hovedet i det store Vandfad; men 2—3 Omgange maatte der til, før jeg blev præsentabel.

Af ydre Forandringer i Præstegaarden var der ingen, men Vilhelm var da blevet gift med sin Nina (d. 14. Marts 1860), saa nu havde jeg tre gode Hjem at besøge. Som Følge af, at han nu boede i den ene Sidelænge, og af hele hans Virksomhed kom der jo flere Familier til Kapellanens, og der traf jeg Folk, som jeg siden kom i nær Forbindelse med, Otto Lawaetz, Kalundborg Ladegaard, hans Svoger Burckardi, Mejeriforpagter paa Birkendegaard, William Holm, Ubberupgaarden, Boesen fra Rynkevang, en mægtig, stor, smuk norsk Nordmand, en komplet Harald Haar-fager med en Røst, som rungede i de smaa Stuer, og en Vælde af Kraft. Naar hans Vogn var for Døren, tog han sin nydelige Hustru, en Købmandsdatter fra Kalundborg, paa Armen som en Dukke, satte hende paa Plads, sprang selv op og kørte som Thor med sine Bukke, saa Tordenen rullede, og Høns og Ænder, og hvad andet levende der var i Nærheden, skræppende og skraalende søgte at redde Livet.

I fire Aar havde nu Vilhelm været Kapellan i Ubby, og store Forandringer var i hans Tid sket i Sognet. Kirken var nu fuld, baade af Beboerne og mange udensogns, og der var et Liv over Gudstjenesten, som drog mig til at gaa op og overvære den. Dertil bidrog meget, at den gamle Degn var død, og en yngre, musikalsk og levende Mand var kaldet, og han havde faaet et Kor af unge, troende Mennesker til at synge for. Vilhelm var jo endnu ikke kommet i Forbindelse med Indre Mission, men der blev ofte holdt Møder i Skovene og paa Conradinelyst, tilhørende Comtesseerne Moltke, hvor jeg ogsaa har været med. Der talte saa Kapellan Hoff fra Vallekilde, der staar for mig som en ualmin-delig elskelig Mand, Joh. Clausen, Stenlille, og Vilhelm.

Vilhelm var vel dengang en streng Lovprædikant, paavirket af sin gode Ven Otto Lawaetz, min senere Principal, som var

streng Pietist, og haarde Ord kunde falde, især nu i Høstens Tid, hvor Søndagsarbejdet var saa almindeligt. Hvad der muligt ogsaa æggede ham, var, at hans egen gode Broder, Forpagteren, raskvæk kørte sin Hvede ind paa Helligdage; om den Indkørsel sagde han en Søndag: „Det ender med, at de kører lige lukt ind i Helvede paa Langvogne (Høstvogne)“. Ligeledes hørte jeg ham engang sige: „I denne Tid rider Landmændene rundt paa Æselet, der blev trukket op af Brønden paa en Sabbat, som det var en Undskyldning“. Jeg var samme Eftermiddag sammen med en Forpagter af en meget stor Gaard; han var lynende vred, saa vred, at han slog i Bordet, saa Maskine og Kopper dansede, „at han skulde sammenlignes med en, der red rundt paa et Æsel“ — men samme Forpagter sluttede sig senere med sin Familie til V. B.s Menighed.

Naar Vilhelm udtalte sig saa skarpt i Kirken, var det jo for at vække Folk af den Død, de fleste gik i; talte han derimod med den enkelte, kunde ingen være mere forstaaende og kærligere i sin Dom, og aldrig skød han nogen fra sig, selv om han blev skuffet eller ligefrem bedraget — det har jeg mange Eksempler paa gennem et langt Liv. Derfor var Forholdet mellem Brødrene i Præstegaarden ogsaa godt; om Nikolaj, der kørte Korn ind om Søndagen, sagde Nina en Dag: „Maatte han dog blive et troende Menneske, saa vilde der ikke findes en mere trofast, retsindig og kærlig Mand“.

Naar der efter Gudstjenesten samledes mange i Kapellanboligen eller i Haven, kom Samtalen ind paa mangt og meget, saaledes ogsaa paa den usynlige Aandeverden, og dér fortalte Vilhelm en Tildragelse, han havde oplevet i sin Stue: „Jeg sad en Formiddag ved Skrivebordet og studerede; saa ryger Døren, der førte umiddelbart ud paa Kirkegaarden, op, og ind styrter tre Murersvende, som arbejdede oppe i Kirken, og de var aldeles forstyrrede, saa det varede noget, før jeg fik Sammenhængen at vide. De havde siddet deroppe og spist Frokost, og da det var besørget, havde de fundet paa, at en af dem skulde døbes og en forestille Præst, iført den lange, hvide Messeskjorte, og med en Kalkekost i Haanden stillede de sig op ved Døbefonten; men:

ligesom de skulde til at begynde, blev Kirken ligesom fuld af Englesang, og som forstyrrede smed de alt og flygtede“.

I disse Aar grasserede Mormonerne meget paa Kalundborgeggen, og særlig i Sæby ved Tis Sø var det galt, Præsten¹⁾ dér, som stillede sig venligt til Vilhelm Becks Forkyndelse, opfordrede ham derfor til at komme derover, da der skulde være et stort Mormonmøde. Der var mange til Stede, og Mormonpræsten opfordrede til at imødegaa sig — saa talte Vilh. Beck, der bl. a. fremførte, at Mormonerne til Forsvar for deres Flerkoneri paastod, at Jesus selv havde været gift med flere Kvinder, hvis Navne han nævnede. Derover blev der Uro i Forsamlingen, og Mormonpræsten sprang op og benægtede det, men Beck svarede: „Jeg har læst det i Deres Blad, Stjernen“, og gjorde samtidig en Bevægelse som for at tage Bladet op af Lommen. Dette bevirkede, at Præsten indrømmede, at det var rigtigt, men han kom saa med nogle intetsigende Forklaringer, der imidlertid førte til, at hele Forsamlingen i Vrede fo'r løs paa ham, saa han i Hast flygtede ud, ja helt fra Egnen. V. B. bemærkede siden, at det var heldigt, han blev bange, „for jeg havde saamænd glemt at tage Bladet med“. —

1861 blev Bruhns Fader forflyttet til Aarhus, men Sommerferien tilbragtes som sædvanlig i Ubbý Præstegaard.

Gamle Onkel Beck havde nu nedlagt Provsteværdigheden, og Pastor Jensen i Aarby var blevet hans Eftermand. Selv var han svagelig, sad mest i sin Lænestol og læste, men hver Aften gik han med Tante under Armen gennem Haven, ud ad Markvejen til Kirken og tilbage igen; det var en sindig Gang, men jeg syntes, det saa hyggeligt ud, naar jeg kom stormende med Jørgen Faaredreng, jagende alle Lammene hjem, eller jeg red Hestene til Vands.

Ovre i Kapellanboligen var der nogen Forandring, som ogsaa prægede hele Præstegaarden. Vilhelm var jo sammen med Joh. Clausen kommet i Bestyrelsen for den 1861 rekonstruerede Indre Mission, og det bragte meget Arbejde med Udgivelse af Indre Missions Tidende, Forhandlinger og Besøg af Kolportører og disses

1) P. E. Lind (1755—75), derefter Biskop i Aalborg.

Forsyning med Skrifter til Salg under deres Vandringer; et stort Gæsteværelse var udnævnt til Bibliotek. Alt dette i Forbindelse med mange Møder, deriblandt nogle store Skovmøder, den forøgede Kirkegang og de mange tilrejsende bevirkede, at de tidligere private Skovture maatte opgives, ligesom det hidtidige saa hjemlige Samliv med Slægt og Venner fik et andet Præg ved de fremmedes Tilstedeværelse.

Onkel Beck tog jo ikke Del i alt dette, det var ham saa fremmed; men han stillede sig meget venligt til Vilhelms Arbejde. I Kirken kunde han ikke mere komme, men sad inde i sin Lænestol og undrede sig over det vældige Rykind om Søndagen, naar Vogn efter Vogn rullede ind ad Præstegaardens Port, og Stalde og Lader fyldtes med Heste, saa Bonjour tilsidst opgav at gø, den kunde simpelthen ikke mere. Men hvem der særlig frydede sig, var Niels Kusk, for det gav mangan 8-Skilling fra Bønderne og 1 Mark 8 Skilling fra Herskabsfolk; naar Grevens fra Nørager kom med fire for Kareten, blev det til endnu mere.

Langt mere Besvær voldte alt dette den kære, gamle Provstinde, da Kapellanens ikke havde Køkken, og der derfor blev lagt meget Beslag paa Provstens, saa de regelmæssige Spisetider vanskelig kunde overholdes. Husjomfruen, den rare, gnavne Peter, var heller ikke særlig begejstret, men Nina tog trolig sin Del og altid med godt Humør, saa jeg aldrig hørte et uvenligt Ord.

Jeg holdt mig nærmest til Nikolaj; vi fulgtes ad i Marken, og jeg gjorde Ture med ham i Byen, var ogsaa paa en lang Udflugt med ham over Slagelse Vaadagergaard ved Holsteinborg, som ejedes af Rikkens Broder. Han var ugift og havde nylig tiltraadt sin Ejendom, saa der manglede meget i Hygge og Hjemlighed hos ham, og vi havde derfor Sengeklæder med os i Vognen. Gæstfrihed manglede det dog ikke paa, og der var mange Gæster, saa den store Havestue blev omdannet til Soveværelse, idet der blev redt en saakaldt Søsterseng over hele Gulvet. Dér gik det meget muntert og livligt til, mere end jeg syntes om; navnlig var der en ung, fynsk Godsejer, lille, noget værkbruden og meget rig — det ene bødede paa det andet — der tillod sig meget. Han gjorde stormende Kur til en ung Dame, meget køn og meget

fattig, saa dér bødede det ene ogsaa paa det andet, og kort efter blev hun Godsejerfrue paa en af Fyns bedste Gaarde. Jeg Dreng følte mig helt tilovers, skønt alle var meget venlige mod mig; men jeg havde aldrig før været med til en saadan Tummel og var derfor glad ved, at vi Dagen efter foretog en Udflugt til Holsteinborg Skov og besaa Slottet, Haven og Grevens dejlige Heste. Den følgende Dag kørte vi hjem til Ubbø, og kort efter var Ferien til Ende, og jeg vendte atter tilbage til Aarhus.

Afen gammel Kunstners Erindringer

**Maleren Harald Foss' Studieophold paa Refsnæs og Asnæs
og Bramsnæs**

Ved **Gunnar Foss**

Biskop *D. G. Monrad* har et Sted sagt: „Det er enhver alvorlig Mands og Kvindes Pligt at leve i sine Minder, thi kun derved kommer du til Klarhed over dig selv“.

Hvorvidt min gamle Far, Maleren, Professor *Harald Foss*, der var født i Fredericia den 21. August 1843 og døde paa Frederiksberg den 5. Februar 1922, har kendt disse Ord, da han i Aarene 1905—06 nedskrev nogle Erindringer om sit Liv, faar staa hen. Nok er det, at han gjorde det, ganske vist ikke med en Udgivelse for Øje, men for sine to Børn.

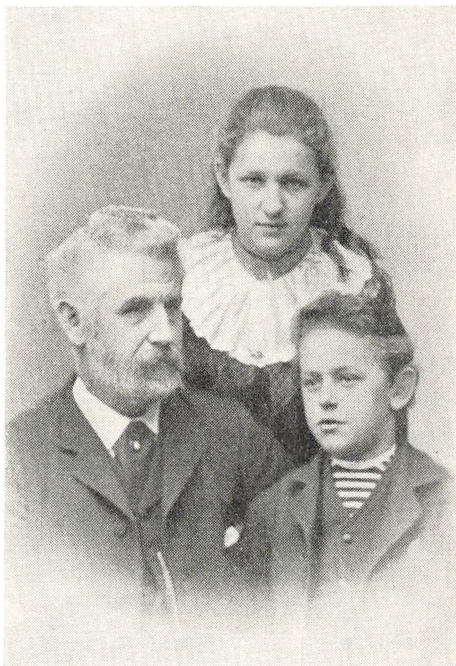
Denne „Levnedstegning“ — som han selv kalder den — er desværre ufuldført¹⁾; det ses af nogle løse Notater, at en Fortsættelse har været paatænkt, men jeg har ingensteds kunnet finde en saadan. Hvad der foreligger, findes i Afskrift paa det kongelige Bibliotek, en Afskrift, jeg dog ikke kender, medens det originale Manuskript, der med sine talrige Rettelser, Overstregninger, Indskud og Omplaceringer af Stoffet mest bærer Præg af at være kun et allerførste Udkast, nu i adskillige Aar har været i mit Eje.

Det indeholder dog saa mange Oplevelser og lagttagelser af betydelig, baade tids- og kulturhistorisk, Interesse, at jeg ikke har taget i Betænkning af og til at offentliggøre Uddrag deraf, bearbejdede og forsynede med de oplysende Noter, jeg har kunnet fremskaffe, saaledes i „Fra Viborg Amt“, 1943, „Aarbøger“,

¹⁾ Den slutter med Aaret 1905.

udgivet af „Historisk Samfund for Aarhus Stift“, 1947—48—49—50, og „Fra Himmerland og Kær Herred“ (Aalborg Amt) 1949.

Som født Jyde nærrede Far gennem hele sit Liv en dyb og uudslukkelig Kærlighed til Jylland og jydsk Natur, en Kærlighed, der efter hans eget Udsagn fik sin Grøde gennem hans varme Beundring for St. St. Blichers skønne Digtning. Denne Kærlighed blev Nerven i hans Kunstnerliv og Gerning; den var den inderste Aarsag til, at hans Værker — som et Hovedstadsblad i det Aar, han fyldte 70, skrev om dem — „skønt paavirkede af vore store Landskabsklassikere, dog er gennemtrængte af hans egen Personlighed og inderlige Skaberglæde“, og de fleste af Erindringerne grupperer sig da ogsaa om Jylland, især Egnen omkring Rye, Laven og Silkeborgsøerne.

Harald Foss og hans Børn (fot. ca. 1890)

Men da Far i 1882 af Grunde, som straks vil fremgaa af det følgende, som Patient maatte ty til sin gode Bekendt, Overlæge Schepelern²⁾ paa Refsnæs Kysthospital, medførte dette Ophold dog, at han — efter en Udflugt til Fyret — for nogle Somre slog sig ned baade derude og paa Asnæs, samt derefter ved Bramsnæs Vig.

²⁾ *Wilhelm Emil Schepelern*, f. i Nykøbing S. 1844, d. i Kallundborg 1924, begravet paa Hospitalets Kirkegaard som dettes første Overlæge, tilhørte en gammel højt kultiveret Slægt. Han var meget kunstinteresseret og selv en kunstnerisk velbegavet Mand, der stod i nært Venskabsforhold til adskillige af Datidens med ham jævnaldrende kendte Malere.

Det er om disse Besøg det nu følgende Udsnit af hans Optegnelser drejer sig.

I.

Her, hvor den græsrige Slette
støder til Strandenes Næs,
vil jeg paa Skrænten mig sætte
dybt i det bølgende Græs.

Efteraartiden nu kommer,
Svalerne flokke sig —
Nordiske, hældende Sommer,
o, hvor fortryller du mig!

H. V. Kaalund.

Som når Solen højt oppe i Nord går ned for sidste Gang og i Måneder hyller alt i Mørke, således sank også min Sol for lang Tid i Mulm og Nat.

Selv om vi nemlig måtte forudse, at min fromme Hustru³⁾ ikke havde lang Tid tilbage, så kom dog Døden tidligere end vi havde ventet. Alt blev gjort for at holde Legeme, Mod og Liv oppe, men alt var lige håbløst, og med det spirende Forår tog Kræfterne af Dag for Dag. Vi naaede den 20. Maj, en dejlig Vårdag med Solskin og Glæde ude. Lægen havde netop tilset hende og foreslået, at hun førtes ned i Husværtens lune Veranda, da hendes Moder uventet indtraf fra Jylland. Med strålende Øjne modtog den Syge sin elskede Moder, men Mødet syntes at overvælde hende. Da jeg henvendte det Spørgsmål til hende: „Vil du ikke først hvile lidt, lille Anna“, svarede hun: „Jo, jeg vil hvile“ — hvormed hun faldt tilbage i mine Arme og var død⁴⁾.

Efter Moderens Ønske blev den Døde ført over til Familiens gamle Gravsted på Ørslevkloster Kirkegård, og vi, hendes Moder, Børnene og jeg, fulgte hende. Vi toge med Dampskib til Aarhus, og på Dækket stod to Ligkister overdækkede med Sejldug, som gjorde dem uigjenkendelige. I den stille stjerneklare Nat gik jeg næsten hele Tiden op og ned ad Dækket. Da jeg endelig følte

³⁾ Min Mor, *Anna Elisabeth Christine Holcka*, f. Hansen, født i Hobro d. 20. Maj 1849, viet til Far 15. December 1874 i Ørslevkloster Kirke, Fjends Herred, Viborg Stift og Amt.

⁴⁾ Her maa foreligge en lille Erindringsforskydning fra min Fars Side. Mor døde ikke paa sin Fødselsdag, men først 11 dage senere, d. 31. maj 1881. Hun var altsaa da lige fyldt 32 Aar, mens Far gik i sit 38te.

Træthed, gjorde jeg Forsøg på at sove, men kunde dog ikke, stod atter op og såe da i den gryende halvmørke Morgen en fattig Dæksrejsende, der sov blideligt ovenpå Kisten, det bedste Leje, han kunde finde, ikke anende, hvad den rummede. Jeg lod ham — i Guds Navn — ligge.

På den gamle Klosterkirkegård, i Ly af en dejlig Kastanie, hviler hun ved Siden af sine Forfædre⁵). Min Fred og Glæde var borte for lang Tid; vel var jeg taknemlig for vore to søde Børn, som naturligvis vare mig til umådelig Trøst, men jeg var og blev i År og Dag en ensom og knuget Mand⁶).

Jeg var omsider bleven så medtaget — Nerver og Mave — at jeg omsider tyede ud til Professor Schepelern på Kysthospitalet på Refsnæs, hos hvem jeg levede som Gæst, og hvor jeg gennem Bade og Diæt også kom legemligt til Kræfter. — Herfra gjorde jeg en Udflugt til Fyret og opdagede ved den Lejlighed, at Refsnæs — eller Røsnæs, som det nu retteligt hedder — er en sjælden, ja enestående Landsdel. Alene det Særsyn, at man på den to Mil lange Vej fra Kallundborg til Fyret tæller over 30 Stendysser, som alle stå tæt ved Vejen, giver Landet sit eget Præg. Med Harme hørte jeg, at der i Mandsminde havde været op imod 300 Dysser, som altså for Størstedelen vare blevne kløvede til Stenkister og Vejskjærver. Men det fremmedartede optræder på flere Områder. Således viser den nu aldeles træløse Kyst — Halvøen var som bekjendt helt skovklædt i Middelalderen⁷) — en særegen, højst mærkelig dannet Klint, som på Grund af dens ejendommelige Jordlag fremtræder med meget stejle Former, der på sine Steder ligne gamle Borgruiner⁸).

⁵) Den smukke gamle Herregaard, hvoraf Kirken udgør den fjerde, nordre Fløj, tilhørte min mødrene Slægt fra 1794, da den købtes af min Tip-Olderfar, Kammerraad M. P. Richter, til 1913, da den gik ud af Slægtens Eje.

⁶) Min Søster og jeg var da kun henholdsvis 5 og 4 Aar og derfor naturligvis ude af Stand til at forstaa Dybden af det Tab, vi havde lidt. Først 1894 giftede Far sig igen, med en talentfuld Elev, en Frk. Fischer fra Ribe, et udmærket Menneske, som vi — hans da voksne Børn — satte stor Pris paa. Ægteskabet var barnløst og hun, der var født 1862, overlevede ham i 16 Aar. Begge ligger begravede paa Vestre Kirkegaard i København.

⁷) Det var jo i en af disse Skove Valdemar Sejrs Søn, Valdemar den Unge, dræbtes ved et Vaadeskud under Jagten d. 28. Novbr. 1231.

⁸) Formentlig har Far her tænkt paa „Helveles Klinten“. [Cfr. Trap: Danmark, 4. Udg., Bind II, S. 515.]

Kommer man ud til Refsnæsgården, der ligger en Fjerdingsvej fra Fyret, møder En det skønne Syn af det hvide Tårn knejsende på den yderste Pynt, der fra Halvøen strækker sig i en svag Bue ud i Store Bælt. Jeg så senere Landet igjen fra den samme Plet, på en blikstille Dag, da der — som en Dame udtrykte sig — „ikke var Skilsmisse mellem Luft og Hav“, og det var et dejligt, uforglemmeligt Syn! Man forstår, at dette ret måtte være en Tumleplads for Oldtidsfolket, hvad de mange Levninger fra Stenalderen også godtgjøre, ligesom man finder den lune, dybe Fjord — i gammel Tid kaldet „Hærvig“ — i høj Grad egnet til at forvare det stærke Slot, der gentagne Gange har spillet en Rolle i Middelalderen. —

Året efter havde jeg det Held, sammen med to Malerinder, at komme til at bo hos den flinke Fyrmesterfamilie, hvor jeg havde det fortræffeligt og fik meget udført. Jeg var på Færde tidligt og sent, altså også efter Solsæt. Således sad jeg en dejlig Aften nede ved Stranden ved Siden af en lille Dam. Langt borte hørte jeg Aftenklokkerne ringe, rigtig nok længe efter Solens Nedgang. Da jeg til en Mand, der stod ved Siden af mig, udtalte, at den Ringer var kommen lidt for sent, gav han sig til at le og sagde, at det ikke var nogen Kirkeklokke, men — Peder Oxes-frøer, der frembragte de stemningsfulde Toner nede i Dammen. Jeg havde aldrig før hørt de Musikanter.

Alt var her nyt og fremmed, lige til Gårdene, der alle ere ens, det vil sige byggede i tre Fløje: i Midten Stuehuset med et lille Fremspring (Frontespice) over Hovedeindgangen, Udhusene til hver sin Side — sammenbyggede med Stuelængen — og forved en Mur eller et Plankeværk med Porten midtfor. Den kjønne „Stil“ og det borgagtige ved disse Boliger gjorde et tiltalende og hyggeligt Indtryk.

Da jeg en Søndag var til Gudstjeneste i Ulstrup Kirke⁹⁾, så jeg til min store Overraskelse og Glæde alle de *ældre* Kvinder i deres Nationaldragter, der farverige og pyntelige toge sig udmærket ud i det hvide Rum. Naturligvis slog de unge Piger —

⁹⁾ Sognet hedder nu officielt „Røsnæs“, medens Kirken selvsagt fremdeles bærer Kirkebyens gamle Navn „Ulstrup“. [Trap: Anf. Bd. S. 515.]

her som allevegne — med Nakken ad den klædelige Dragt; de vare selvfølgelig alle udmajede som „Damer“.

Jeg fulgtes en Aften med Fyrmesteren over i en af Gårdene, hvor Værtinden viste os sine Skatte, deriblandt de omtalte Dragter, som vel vare kostbare at anskaffe, men til Gjengjæld gik i Arv fra Slægt til Slægt. Desværre ville de i det næste Slægtled vel blive skrinlagte for måske engang at lande på et Museum. Den nu ældre Kone var som lille Pige bleven tegnet af Lundbye¹⁰⁾, om hvem hun udtalte: „Åh, hvor han var et dejligt Menneske!“

Da Sommerferien indtrådte, havde jeg den Glæde at få mine Børn og min Husbestyrerinde ud til mig; det var en Fornøjelse at se, hvorledes de da bleve solbrændte og tumlede omkring fra Morgen til Aften. —

Blæsten var min værste Fjende herude på Pynten, udsat som den lå for alle Vinde; men en Dag fik vi imidlertid blikstille Vej, med en trykkende Sommervarme, som varslede Torden, og denne udeblev heller ikke. Sent om Aftenen, ved 11—12 Tiden, kom Uvejret, et af de voldsomste jeg mindes, som holdt sig længe over os. Jeg havde af Fyrmesteren lånt et Træskur, i hvilket jeg efterhånden samlede alle mine Arbejder. Dette stod et godt Stykke borte på en lav Bakke, men trådte frem med en Skarphed, når de voldsomme Lyn kom, som var det ved højlys Dag. Frygten for et Lynnedslag i Skuret gjorde mig tilsidst ganske nervøs, idet Udbyttet af mit Sommerarbejde i så Tilfælde var gået tabt. Klog af Prøvelsen lod jeg herefter altid mine Malerier brandforsikre.

Ihvorvel Strandinger om Sommeren hørte til Sjældenhederne, blev jeg dog Vidne til Tilløbet til en sådan. Når en slig Ulykke skete, fik den, der først meldte denne til Øvrigheden i Kallundborg, 10 Kr. Da nu en Skonnert en Dag krydsede udenfor Revet og kom dette nærmere og nærmere, hørte jeg Fyrassistenten, der fulgte Skibets Gang og Bevægelser, udtale — som for sig selv —: „Det er godt — — lidt endnu — — næste Gang“, indtil han jublende udbød: „Se så — — nu stødte han — — bravo“, og af-

¹⁰⁾ Johan Thomas Lundbye (1818—48), en af dansk Malerkunsts betydeligste Mestre.

sted foer han til Kallundborg for at fiske de 10 Kroner. Til den unge Mands Skuffelse kom Skibet flot, efter at have kastet nogle Tønder Kul, som det fragtede, overbord og sejlede videre, så Fyren blev heldigvis narret.

Et Fjerdingår tilbragte jeg ude på den ensomme Plet, som jeg i det Tidsrum ikke forlod en eneste Dag. Når jeg efter så mange Års Forløb nu tænker tilbage på Opholdet der, påkommer der mig en Længsel efter Land og Folk, som jeg kom til at holde meget af.

II.

Da jeg havde fået Smag på Kallundborg-Eggen, tog jeg næste År Ophold på den Fjorden modsatte Halvø: Asnæs, der på en egen Måde hævdede sin Ejendommelighed. På Landets yderste Pynt lå nemlig dengang en mange Tønder Land stor Strækning, som kaldtes for Dyrehaven, ikke fordi den i landskabelig Henseende havde noget fælleds med sin store Navne ved Kjøbenhavn, men på Grund af de utallige Dyr af alle Slags, som færdedes så at sige i næsten vild Tilstand derude: Heste, Køer, Rå- og Dådyr, foruden Får i hundredvis.

Det var i første Række et sandt „Eldorado“ for Dyrmalere, men også Landskabsmalere kunde herude gjøre en rig Høst. At Landet havde været dækket af en meget stor Skov, derom vidnede endnu de større og mindre Trægrupper, bestående af Eg, Bøg og Tjørn, blandt hvilke sidste jeg såe og malede de største Exemplarer, jeg har set, som også — efter hvad man sagde — var 800 År gamle. Aldrig har jeg herhjemme set så forblæste og vejrbitte Træer som her. Ikke alene viste alle Toppene mod samme Vindretning, men store, væltede Stammer, knækkede og brækkede, som havde der været Jordskjælv, lå mellem hverandre, nogle helt, andre halvt døde. Når hertil kom, at de alle stode eller lå i sande Tidselskove, forstår man, hvor sælsomt og fremmedartet Præget af den Plet var.

Opholdet var endnu mere ensomt og afsides her end på „Gjenboen“, så det var ikke lysteligt i dårligt Vejr, hvad jeg fik at føle i en tre Dages heftig Storm med øsende Regn, som lige så længe

Harald Foss: Forblæste Træer. Asnæs (Dyrehaven) 1884.

holdt mig inden Døre. Fra mit Vindue såe jeg Havet hvidskummende sætte ind i Fjorden, der steg og steg, så det så helt truende ud. En Eneboer er „om en Hals“ i en sådan flere Dages Indespærring, og man gjør sig ingen Tanke om, hvad det vil sige, især når man boer hos vildfremmede Mennesker og næsten altid i tarvelige, beskedent udstyrede Værelser. Kan man finde noget at male fra et Vindue, ja så gjør man det — jeg har endnu en såkaldt „Skomager“¹¹⁾ fra det Sted — ellers er man henvist til at læse, hvad man også kan blive træt af, så det ender med man kaster sig på sin Seng, det eneste Hvilested, hvor man snart falder i Søvn. Klarer det så endelig op og Vejret bliver strålende fint, — nå, hvor der så kommer Fart i En.

Dagligt nød jeg herfra — om end temmelig fjernt, Synet Esbern Snares navnkundige Kirke i Kallundborg, der på Afstand nærmest tager sig ud som en middelalderlig Borg. Jeg fik dog taget den enestående og mærkelige Bygning nærmere i Øjesyn — enestående i Ordets rette Forstand, da jeg ikke i hele Europa har

¹¹⁾ Herved forstaas en flygtig udført lille Skitze. Udtrykket stammer fra Maleren *Godfred Christensen* (1845—1928) i Midten af 70erne og blev snart almindeligt blandt Datidens unge Kunstnere.

set dens Lige. — Derefter levede jeg et Par Års Tid på Sjælland, to Somre på Gården „Dejligheden“ ved Bramsnæsvig, samt på „Spjellerupgård¹²⁾. På den først nævnte Gård blev jeg en sen Aften i August Vidne til et sjældent Natursyn: en Ildkugle, der så stor som Fuldmånen langsomt gled hen over Himlen med en Glans som i det stærkeste Solskin ved højlys Dag, indtil den tabte sig i en Sky og sprængtes med et stærkt Knald. —

Bagefter forstår jeg egentlig ikke, hvad der voldte, at jeg tilbragte to Somre på „Dejligheden“; thi at dømme efter det male- riske Udbytte viste det sig atter, at den Landsdel, hvor jeg er født og båret, også åndeligt talt er mit Hjem. Det er gået mig som Lyngen: Omplantes den på Øernes fede Grund, vantrives den og går ud.

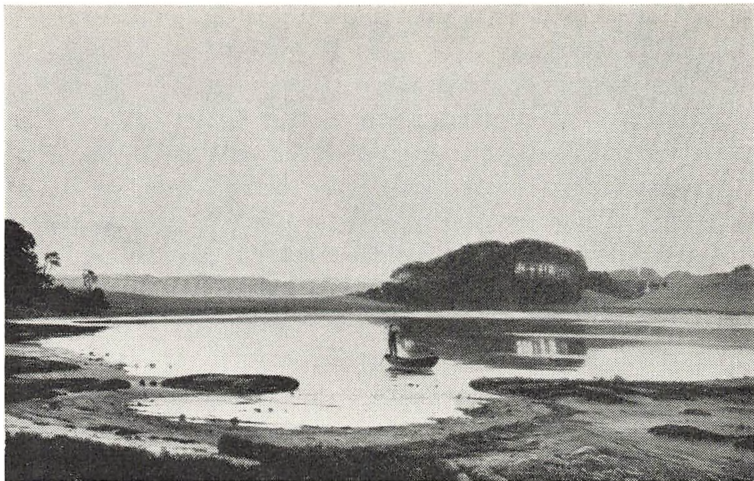
EFTERSKRIFT

Her ender Fars Erindringer om Studieopholdene i Nordvest- sjælland, hvortil jeg dog gerne — navnlig hvad angaar hans Slut- ningsudtalelser — vil føje nogle Bemærkninger.

Naar han saaledes giver Udtryk for en Følelse af, at den sjæl- landske Natur ikke ret „laa“ for ham, er det en Paastand, hvori jeg mener ikke helt at kunne give ham Medhold. Det er jo rig- tigt, at han først og fremmest var Jyllands og Hedens Fortolker, og at hans Navn særligt er knyttet hertil, men dette udelukker jo dog ikke, at han ogsaa under andre Himmelstrøg kunde frem- bringe Arbejder af betydelig kunstnerisk Værdi. At Far ogsaa vitterligt gjorde det, ja, derom vidner mange af hans Billeder fra disse Egne, saa indtrængende følt han har evnet at gengive den ejendommelige og skønne Natur derude. Selv husker jeg endnu tydeligt fra mine Drengæaar det store Lærred „Aftenstemning fra Bramsnæs Vig, med Eriksholms Skove i Baggrunden“, der vakte megen Beundring paa Udstillingen og ret snart blev solgt.

Men naar Far dernæst udtaler, at han egentlig ikke forstaar, hvorfor han tilbragte to Somre paa „Dejligheden“, saa tror jeg at turde sige, at Aarsagen dertil skyldtes noget helt **Andet**, noget som Far vel næppe var sig selv bevidst. Man vil fra hans Be-

¹²⁾ I Marvede Sogn, Ø. Flakkebjerg Herred, Sorø Amt.

Harald Foss: Aftenstemning fra Bramsnæs vig, med Eriksholms Skove i Baggrunden. (Charlottenborg 1885).

skrivelse af Opholdet paa Asnæs sikkert have faaet Indtrykket af en Mand, paa hvem det at føle sig ene, uden Samkvem med Mennesker paa „samme Bølgelængde“ som En selv, kunde virke trykkende, næsten knugende. Det er ogsaa rigtigt. Han var alle Dage selskabeligt anlagt, holdt mest af at have andre om sig¹³). Der er for mig ingen Tvivl om, at den Omstændighed, at der paa „Dejligheden“ og i dens nære Nabolag netop i de Somre færdedes en hel lille Koloni af Kunstnere, var en væsetlig Grund til, at Far, der jo paa den Tid var Enkemand, kom igen. — Som 7—8 Aars Dreng var jeg selv i Skoleferien ude hos ham paa Gaarden, hvor ogsaa hans nære Ven, Maleren *Carl Thomsen* (1847—1912) havde slaaet sig ned; af andre kendte Navne derude husker jeg Malerne *Niels Bredal* (1841—88) og *Simon Simonsen* (1841—1908) samt Forfatteren *Hendrik Pontoppidan* (1857—1943).

Endelig skal jeg her — efter Redaktionens Ønske — og paa Grundlag af gamle Kataloger over de aarlige Charlottenborg-Udstillinger, suppleret med en af Far efterladt Fortegnelse over

¹³) Cfr. saaledes Aarhus Stiftsaarbog, 1949, S. 6.

sine Billeder, nedenfor bringe en Liste over disse, forsaavidt de hidrører fra disse Aar.

Naar jeg her har ordnet dem kronologisk efter *Udstillingsaaret*, ligger dette i Vanskeligheden ved en helt nøjagtig Tidsfæstelse af *Maleaaret*. Billederne er jo nu spredt for alle Vinde, har maa-ske mange Gange skiftet Ejere, og er saaledes umulige at opspore med en Signatur-Undersøgelse for Øje. Saa meget heldigere er det da, at vi har et vist Holdepunkt til Hjælp. Forholdet er nemlig det, at de mindre Billeder som oftest er malede færdige *ude Aaret før* de naar at komme paa Udstillingen, hvorimod de større og helt store *først i Vinterens Løb* er fuldførte — efter mindre Studier — hjemme i Atelieret og dér signerede naar de skulde udstilles. En saa ringe Tidsforskel, at den ikke kan spille nogen kunsthistorisk Rolle.

A. Udstillede:	Aar
1. Fra Asnæs ved Kallundborg	1883
2. Strandparti. Fra Refsnæs. Eftermiddag	"
3. Fra Kallundborg Fjord. Tidlig Morgen	"
4. Fra Refsnæs udover Kallundborg Fjord og Asnæs	"
5. Stille Dag med optrækkende Tordenbyge. Fra Refsnæs-Pynten...	1884
6. Bygevej. Fra Stranden ved Refsnæs Fyr	"
7. Stille Sommerdag. Nordsiden af Refsnæs	"
8. Graavejrsdag ved Refsnæs Fyr	"
9. Efter Solnedgang. Fra Refsnæs Bakker. Sign. 1884.	"
10. Aftenstemning. Fra Bramsnæs Vig med Eriksholms Skove i Baggrunden. Sign. 1885. (Illustr.)	1885
11. Sommerdag ved Bramsnæs Vig. 1. (Dejligheden)	"
12. Sommermorgen ved Stranden	"
13. Graavejrsdag ved Ebbetid	"
14. Stille Formiddag ved Stranden. Opklarende Vejr	"
15. Fra Bramsnæs Vig. Optrækkende Tordenbyge	"
16. Sommerdag ved Bramsnæs Vig. 2	1886
17. Aftenstemning. Fra Bramsnæs	"
18. Aften efter Bygevej. Asnæs Strand	"

B. Ikke udstillede (antageligt malede 1883—85):

19. Graavejrsdag ved Bramsnæs. 1.
20. Fra Vestsiden af Bramsnæs.
21. Fra Refsnæs. Ind mod Landet.
22. Nordsiden af Refsnæs.
23. Fra Bramsnæs. 1.
24. Fra Bramsnæs. 2.
25. Graavejrsdag. Bramsnæs 2.
26. Sommerdag. Bramsnæs.
27. Forblæste Træer. Asnæs. (Dyrehaven). Sign. 1884. (Illustr.)
28. Aften. Refsnæs.

Sandby før udskiftningen

(Kundby sogn, Tuse herred)

Af kommunelærer P. Rønn Christensen

På foranledning af dr. Svend Pedersen, Washington, U. S. A., søn af Christen Pedersen i Sandby (1857—1927), har jeg systematisk gennemgået en væsentlig del af kilde-materialet til Sandbys historie før udskiftningen. Det er med dr. Pedersens billigelse, at der her offentliggøres nogle resultater af undersøgelserne, som muligvis kan have interesse for medlemmer af „Historisk Samfund for Holbæk Amt“.

Som det er almindeligt for de gamle danske landsbyers vedkommende, fortøner også Sandbys ældste historie sig i middelalderens mørke. Det er kun få og spredte oplysninger om byen, som foreligger fra 13-, 14- og 15-hundredtallet.

Ældst er en lille notits i Roskildebispens jordebog (fra ca. 1370), som fortæller, at bispem har „in Sandby terre V denariorum“, d. v. s. jord, der på skyldtaksationens tid vurderedes til at give 5 skæpper korn i skyld — altså et forholdsvis lille jordområde. Den samme jord omtales også i et dokument af $\frac{16}{10}$ 1389 (Repert.).

Når dertil føjes, at en gård, „curiam“, tilhørende Henrik Skytte, nævnes i dokumenter fra 1376 og 1384 (Repert.), og at et skøde fra Peder Jensen Preen til Roskilde Clara Kloster dateret $\frac{1}{5}$ 1393 omhandlende en gård i Sandby (2 pund korn i landgilde, beboet af Svend Olsen) er bevaret i afskrift, er vist nævnt samtlige de kilder, som omtaler landsbyen Sandby i 1300-tallet. Dog må i denne forbindelse også nævnes, at der i en gammel registratur over Roskilde bispestols breve (Æ. d. ark. III 359) er nævnt et brev på „latine“, som skal have gået ud på, at Jens Pallisen i året

1383 pantsatte Thure Knudsen sit gods i Sandby, men nærmere oplysning om dette gods gives ikke. Navnet på landsbyen staves i 1300-tallet oftest ganske som nu, *Sandby*.

I 14- og 15-hundredtallet forekommer også enkelte gårde i Sandby nævnt med deres beboere og landgilde i skøder, mageskifter o. a. akter, og det indtryk, som man er tilbøjelig til at danne sig på grundlag af de anførte kilder fra 1300-årene, forstærkes derved yderligere: Alt tyder i retning af, at ejendomsretten til Sandby gårde var fordelt mellem en række forskellige adelige godsejere. Men kilderne er alt for spredte og tilfældige til, at vi kan rekonstruere en oversigt over ejendomsforholdene før 1600.

Gamle tingsvidner fra Tuse herreds ting (i 14- og 15-hundredtallet) nævner forholdsvis ofte mænd fra Sandby. (Se f. eks. Repert. ^{30/9} 1480, ^{28/7} 1492 og ^{27/1} 1498). Forklaringen er ganske ligetil: Herredstinget holdtes — som det fremgår af en liste fra 1521 over herredstingsteder (trykt i Da. Samlinger IV 355) — i Kundby, og det var derfor især mænd fra denne by og fra de nærmest liggende byer, som var at finde mellem den skare bønder, der hver ugedag var til stede på tingstedet, og mellem hvilke de traditionelle 12 „beskedne mænd“ blev udtaget som tingsvidner. En opremsning af navnene på disse Sandby-mænd vil dog vistnok være uden betydning for Sandbys historie, da vi er ganske ude af stand til at fastslå, *hvilke* gårde i byen, de har beboet.

Sandsynligvis har Sandby haft endnu en tilknytning til herredstinget; thi på *Drusebjerg* på grænsen af Sandby jord var efter alt at dømme *retterstedet* (se herom nogle sagn, der omtales i Holbæk amts årbog 1922 s. 30).

Først når vi kommer frem til 16-hundredtallet, finder vi kilder af en art og et omfang, der gør en nogenlunde fuldstændig beskrivelse af Sandby mulig, ja, de udførlige oplysninger om den gamle *landgilde* samt *opmålingen* af den dyrkede jord til byen i 1682 gør det ovenikøbet muligt for os at opstille perspektiver for byens organisation og indre liv, der rækker langt tilbage i tiden.

Landgilden kendes fra en række skøder og mageskifter i 1600-tallet og desuden fra to fuldstændige fortegnelser, som findes i de såkaldte „landgildematrikler“ fra 1662 og 1664.

Den vigtigste del af den gamle landgilde var i Sandby som i andre byer skylden — kornskylden. Den udgjorde i 16-hundredtallet for hele byen ialt $48\frac{7}{8}$ pund korn (rug og byg) (1 pund var 4 td. à 6 skæpper), og af dette tal tør vi med temmelig stor sandsynlighed slutte, at Sandby gennem mange år — formentlig århundreder — har været af nogenlunde konstant størrelse, thi det var almindeligt, at landsbyerne i middelalderen blev ansat til et vist antal hele mark (læster) skyld, og 48 pund er netop 4 mark (læster) korn. Flere forhold tyder på, at denne skyldtaksation af Sandby har afløst en endnu ældre, således nævnes der endnu i 1600-erne een enkelt gård i byen med skyld angivet i et ældre mål, øre — ørtug; gården gav 15 skæpper rug og 18 skæpper byg i skyld, det er det samme som $\frac{1}{2}$ øre rug og $\frac{1}{2}$ øre byg. Måske er forandringen fra øre — ørtug til pund sket sammen med en ny „rebning“ (se senere), men forandringen må i alle tilfælde være sket før 1393, da der i dette år, som ovenfor omtalt, nævnes en Sandby-gård med 2 pund skyld.

Kornskylden var fordelt mellem 24 gårde og 2 bol, og da skylden som nævnt synes at have været konstant gennem århundreder, har vel også gårdantallet været det samme igennem længere tid. Der ydedes 1, $1\frac{1}{2}$, 2 eller 3 pund korn af hver gård. Disse tal angiver forholdet mellem gårdenes størrelse ved skyldtaksationen i middelalderen, hvorimod de på grund af forandringer i gårdenes jordtilliggende i århundredernes løb kun *omtrentligt* kan vise os forholdet mellem størrelsen i 16-hundredtallet.

Landgildens øvrige bestanddele er ret varieret og viser, at Sandbys gårde i tidens løb har været ejet af mange forskellige hovedgårde, der hver havde sin karakteristiske landgilde. Mange af de små afgifter, „beder“ kaldet, fordi godsherren havde „bedt“ om dem (!), er sandsynligvis først kommet til i 15- og 16-hundredtallet, andre er ældre. En af de ældste er vist „gæsteri“, da der nævnes nogle gårde, som giver denne ydelse i grotmønt — sikkert pålignet i 13-hundredtallet. Almindeligst var det, at gæsteriet præsteredes i „arre“, d. v. s. havre, svarende til at denne byrde vist oprindelig var en pligt til at underholde godsherrens heste med foder — nogle steder i landet træffer man ogsaa gæsteri-

ydelser, der tydeligt nok var beregnet som fetalje til godsherrens *svendes* underhold.

En ret udbredt landgildeafgift fra Sandbygårdene var 1 lam, 1 gås og 2 høns — flere hovedgårde har åbenbart haft denne ydelse som fast afgift af fæstegårdene, desuden forekommer også 1 foder-nød (d. v. s. 1 ko at stalde på gården) og 1 bolgalt (fedt svin i modsætning til de magre „skovsvin“). Nogle steder nævnes „arbejdspenge“ eller „gårdspenge“; de ydedes af fæstegårde, som en tid havde været underlagt en nærliggende hovedgård og været pligtige til at svare hoveri dertil, men som så derefter var kommet til at ligge under en hovedgård, der lå så langt borte, at der ikke kunne blive tale om hoveri.

En særstilling indtog en enkelt gård i byen, der ikke svarede landgilde, fordi den oprindeligt var selveje. Det er dog et spørgsmål, hvor meget der i 16-hundredtallet var tilbage af selvejerret-tigheder, om der overhovedet har været nogle tilbage — i de kilder, der er undersøgt, er der intet fundet derom — og i afgift til Holbæk slot måtte denne gård præstere så store afgifter i „bon-deskat“, at den ikke var bedre stillet end de almindelige fæste-gårde, men afgiften er en typisk selvejerafgift, så der er ingen tvivl om, at det drejer sig om en selvejergaard (nuværende mtr. nr. 11).

Den vigtigste nøgle til forståelse af den gamle landsby Sandby er dog markbogen fra 1682. I den findes optegnet tre mål for hver eneste af byens ca. 2000 agre, 2 bredder og 1 længde, og desuden marknavne fra de enkelte fald inden for byens tre vange. Ved opmålingen blev målene ude i marken skrevet i kladder, der, så-vidt man kan skønne, var forsynet med figurer, som angav agre-nes placering i terrainet. Markkladderne overleveredes siden til skrivere, som sad hjemme i landsbyen og renskrev agrenes mål og taksationen af dem i særlige opmålingsbøger. Senere blev de enkelte gårdes agre uddraget af opmålingsbøgerne og indskrevet i ekstrakter, hvor hver gårds tilliggende er anført for sig. Des-værre er markkladderne intetsteds bevarede — altså heller ikke i Sandby — men fra Sandby mangler desuden også opmålings-bogen, saaledes at vi kun har ekstrakterne at bygge på. De er til

gengæld fint førte og rummer tilstrækkeligt med oplysninger til, at vi i enkeltheder kan rekonstruere bymarkens agerfordeling i 1682.

Det viser sig, at agrene på Sandby mark var fordelt nogenlunde regelmæssigt i et såkaldt „bolskifte“, d. v. s. at gårdene var delt i visse grupper, „bol“, der som regel havde deres agre liggende bestemt ved lodtrækning; derimod er i Sandby næsten altid gårdene *inden for* bolet anbragt i samme rækkefølge, hvilket gør det betydeligt lettere at finde bolene, når først agrenes rækkefølge i opmålingsbogen er rekonstrueret.

På den tid, da markbogen blev skrevet, var der flere øde gårde i Sandby, men alligevel er agrene opmålt, som om byen stadig var intakt — dog med en enkelt undtagelse: Agrene til det ene af bolene er lagt til selvejergården. Vi får altså i markbogen 25 gårde (bol), som vi i det følgende vil give samme nummer, som de havde i markbogen og i matriklen af 1688, idet vi til deres betegnelse anvender romertallene I — XXV, for at de ikke skal forveksles med matrikelnumrene fra matriklen af 1844 (den endnu gældende matrikel), som vi skriver med arabertal.

Gårdene i Sandby var fordelt således i bol: I, III — II, XIV — IV, V, VI — VII, VIII, IX, X — XI, XII, XIII — XVII XVI, XXIII, XV, XXIII — XVIII, XXV, XVIII — XX, XXIII — XVIII, XXV, XVIII — XX, XXI, XXII. Inden for bolene er gårdene her nævnt i den rækkefølge, hvori de almindeligt forekommer.

Der var altså 8 bol i Sandby, og da vi ovenfor har fastslået, at byen fra gammel tid var takseret til 4 mark skyld, ligger det nær at antage, at hvert bol ydede $\frac{1}{2}$ mark (6 pund) korn i skyld; men dette viser sig ikke ganske at være tilfældet. Skylden af bolene var, i ovennævnte rækkefølge: 6 — 5 — 7 — $7\frac{1}{2}$ — 6 (?) — $7\frac{1}{2}$ — 6 — 4 pund; der er altså kun 2 eller 3 bol, der giver 6 pund i skyld.

Forklaringen på den manglende forbindelse mellem bolinddelingen og skyldtaksationen er sandsynligvis, at bolinddelingen er den ældste, ja, der er i og for sig intet til hinder for, at bolinddelingen går lige tilbage til landsbyens grundlæggelse i oldtiden,

dog er den gamle bolinddeling i så fald sikkert een eller flere gange blevet rekonstrueret ved nye „rebninger“. På en nyrebning i forholdsvis ung tid (i slutningen af middelalderen?) tyder det også, at regelmæssigheden i agerfordelingen i 1682 er så udpræget, samt at *rækkefølgen* af gårdene inden for de enkelte bols agre er den samme — det var nemlig en ny skik, som var indført (solskiftet).

Søger man nu på grundlag af det ældste kort over Sandby — fra 1790 — at danne sig et begreb om, *hvor* de enkelte gårde inden for samme bol har været placeret i selve bykærnen, gør man en interessant iagttagelse. Det viser sig, at så mange „bolsbrødre“ (gårde i samme bol) med sikkerhed kan placeres parvis. een gård i den sydlige gårdrække og een lige over for i den nordlige, at vi med temmelig stor sandsynlighed kan antage, at således har den oprindelige ordning også været i de tilfælde, som er usikre på grund af de mange nedlagte gårde. Det ser herefter ud til, at Sandby fra først af har bestået af 16 gårde fordelt i 8 bol á 2 gårde, liggende i to rækker, som perler på en snor, i hvert bol een gård i den sydlige række og een gård lige overfor i den nordlige. Så er nogle bol blevet delt, såvidt det kan skønnes på den måde, at der er blevet udskilt et par nye gårde, som er blevet anbragt i fortsættelse af den gamle gårdrække mod vest, een gård mod syd og stadig een gård lige over for i den nordlige gårdrække. Pladsforholdene inde i den ældste del af byen har åbenbart ikke været af den beskaffenhed, at det har været muligt at anbringe de nye gårde i bolet ved siden af de gamle.

Med fuldstændig sikkerhed kan det ikke fastslås, at udviklingen i den gamle landsby Sandby er foregået således, men jo mere man fordyber sig i de kendsgerninger, som man kan læse ud af oplysningerne fra markbogen, jo mere sandsynlig bliver det, at denne forklaring er den rigtige.

Nedenfor gengives alle marknavnene fra Sandby bys tre vange, opmålt i dagene 18.—22. maj 1682. De findes nu i markbog nr. 261 i Rigsarkivet i København. Den originale stavemåde er anvendt i afskriften — med nogen modifikation:

DRUSEBJERG VANG

Tofterne syd for byen, 40 agre — Lille Korsagre, 24 — Under Lenninger 26 — Store Korsagre, 29 — Bunnspiels Agre, 10 — Moedstens Agre, 35 — Damsagre, 27 — Bredstensås, 31 — Kaiebrynsås, 27 — Asagre, 115 — Hallekrogs Stykker — Kirkevejsagre, 5 — Kirkestiesagre, 36 — Spinkelland As, 26 — Fauveragre, 30 — Fledekiersagre, 3 — Hylleagre, 28 — Skraldeagre, 27 — Norden Lunde, 28, Rødvelten, 12 — Engeskiel Stykker, 28 — Syl Stykkerne, 21 — Orttemose, 30 — Koboe Stykker, 24 — Trunne-gierde, 42 — Løckeås, 49 — Lillevangsås — Kierås, 26 — Trunne-ås, 27 agre. Ialt 7 8 2 agre.

SKOVVANGEN

Kuglekier, 22 agre — Stakket Stobbe, 27 — Lange Stobbe, 27 — Bauneagre, 29 — Vesten Baunebakkerne, 23 — Klinteås, 52 — Tollerupås, 33 — Balsås, 27 — Sadseregårdsås, 29 — Lund-agreås, 27 — Rævehøj, 32 — Nyetoft, 19 — Skovbeksås, 15 — Boesbjergsås, 28 — Store Rytoft, 26 — Per Kiers Stykker, 11 — Strædesås, 48 — Bytofteås, 12 — Gadelandsås, 31 — Hundestykkerås, 22 — Løvemoseås, 28 — Kocheseilsstykker, 8 — Store Nytofte, 26 — Tverstykke, 25 — Viekier, 24 agre. Ialt 6 3 6 agre.

SVINNINGEVANGEN

Bousagre, 29 — Lagesagre, 30 — Gierdelodderne, 41 — Møllehøjs As, 35 — Klysekærs Stykker, 20 — Sandagerås, 28 — Birkels, 30 — Øksenbrøndås, 31 — Beksager, 30 — Åsebeksås, 30 — Hvædelods As, 32 — Vildspiels Agre, 64 — Åsagersås, 84 — Små Knolde, 16 stykker — Store Maglebjerg, 29 — De nordre ender på Maglebjerg, 32 — Steenmadsås, 29 agre. Ialt 554 agre.

— — — —

Paa baggrund af den regelmæssighed og stabilitet, som synes at have præget landsbyen Sandby gennem århundreder, fremtræder det, der nu skal berettes om, som intet mindre end en katastrofe for den gamle landsby.

I svenskekrigen 1658—60 er der sket begivenheder i Sandby, som har medført, at 12 gårde i Sandby er blevet forladt af beboerne og er kommet til at stå øde. Noget lignende skete flere

andre steder i landet, men i almindelighed blev gårdene forholdsvis hurtigt igen bygget op og beboet. I Sandby blev — af grunde, som nu ikke kan oplyses — kun *fire* af de øde gårde varigt genopbyggede. 8 gårde blev aldrig genopbygget, og deres jordtilliggende blev delt mellem nogle af de tilbageværende gårde i byen. På grund af det, som skete i Sandby i den nævnte krig, skrumpede byen altså ind fra 26 til 18 gårde.

Vi er ikke i stand til i enkeltheder at fortælle noget om, *hvordan* disse ulykker har ramt Sandby. Tuse herreds tingbog, som muligvis kunne have givet os visse oplysninger herom, er kun bevaret for eet enkelt år i 16-hundredtallet, fra 1637, og amts- og lensregnskaberne indeholder ingen tingsvidner om det øde gods i Sandby. Meddelelser om katastrofen får vi første gang i de forskellige godsers jordebøger indsendt ca. 1660—62, og de suppleres af korte oplysninger i matriklerne af 1662 og 1664. De er alle temmelig kortfattede og uden detaljer, men når vi nu stiller dem alle på række, giver de måske alligevel et indtryk af den forfærdelige situation:

Gård nr. II: „øde“ — „forarmet“.

V: „øde“.

VI: „øde og afbrudt“.

VIII: „øde og afbrudt“ (blev genopbygget).

XI: „øde og afbrændt“ — „øde og bruges af ingen“.

XIII: „helt forarmet, gården ruineret, så den er næsten øde“.

XVII: „øde og afbrudt“ — „øde, ingen bruger“ (genopbygget).

XVIII: „Denne bonde så vel som gården er øde, formedelst bonden var ved Cronnebor (=: Kronborg) at grave forleden skadetid (blev genopbygget).“

XIX: „øde“.

XXII: „øde og af fjenden afbrudt“ (blev genopbygget).

XXIV: „øde“.

Et bol blev øde, jorden lagt til XIII.

Som foran nævnt var Sandby fra gammel tid delt mellem mange hovedgårdes godssystemer, og gårdene i byen synes jævnligt at have skiftet fra det ene godssystem til det andet. Til kronen — under Holbæk Slot — lå i begyndelsen af 16-hundredtallet 2 gårde (VI og XXII) og 1 bol samt afgiften af selvejer-gården (XIII) (Holbæk lensjordebøger 1614 og senere). At dette gods gennem længere tid har været samlet under kronen, kan formentlig sluttet deraf, at det under et var pålignet „1 skatteko“.

Nu skete der det, at kronen i slutningen af 16-hundredtallet på forskellige måder efterhånden blev ejer af en stor del af Sandby: Nogle gårde erhvervedes ved mageskifter, se herom „Kronens Skøder“. Særligt fremhæves i denne forbindelse skal det, at kronen ved mageskifte af 5/5 1688 kom i besiddelse af 4 gårde af det gamle Vognserup gods (nemlig I, III, X og XV). Andre gårde blev udlagt til kronen, fordi de var „øde“ og der derfor ikke blev svaret nogen *skat* af dem. Kronens gods i Sandby gjordes i 1680 til ryttergods under 1. sjællandske regiment, og alt, hvad der siden kom under kronen i denne by, blev ligeledes ryttergods, d. v. s. udlagt til underhold for ryttere fra hæren. En overgang var der i Sandby indrettet „rytterhus“ i 5 gårde, medens 1 rytterhus var bygget „på gaden“, og disse 6 huse var da beboet af 6 ryttere, som havde deres underhold af kronens gods i byen, der i tiden ca. 1700—20 omfattede ikke mindre end 14—15 af de oprindelige 25 gårde (i 1688), men en stor del af gårdene var dog øde og havde været det siden svenskekrigen, deres jordtilliggende havde allerede i flere år været delt mellem andre gårde, så det var altså kun på papiret, at der var 15 ryttergårde i Sandby. Gode oplysninger om ryttergodset fås af 24 pakker regnskaber for 1. sjæll. regiments gods, der findes i Rigsarkivet, og af „Krigs- og Portionsjordebog 1696“.

Så nærmer tiden sig, da ryttergodset ved direkte salg, auktioner eller mageskifter blev opløst de allerfleste steder, nemlig omkring 1720. Afsætningen er formentlig ikke gået livligt nok, eller også har indtægterne ikke helt svaret til forventningerne, i hvert fald besluttedes det, at der skulle foretages en kæmpe-finanstransaktion med en stor del af det sjællandske gods, et *kæmpe-stats-*

lotteri med ikke mindre end 3 sædegårde og 209 bøndergårde i gevinster. Denne storslåede finansoperation er vistnok aldrig rigtig blevet undersøgt, endskønt rigeligt materiale til en undersøgelse findes i Rigsarkivet, men så meget kan ved denne lejlighed siges i al almindelighed, at det virkelig var et grundigt planlagt stort lotteri, der sattes i gang efter en kongelig forordning af 10/4 1719. Man kunne købe lodsedler à 5 rdl. under navn, devise eller bogstaver, som påførtes sedlerne; men det gik, så vidt det kan skønnes, ikke helt så godt med salget af sedlerne, som det var ventet. Man får en fornemmelse af pres, når man — især på de sidste af de mange fortegnelser over købere, som amtmændene indsendte — finder en meget stor mængde *embedsmænd* og andre i statens tjeneste ansatte personer.

Kronens gods i Sandby udgjorde gevinstnumrene 163—174, og efterhånden som de lykkelige vindere af disse gevinster dukkede op og fik skøde på deres gårde, spredtes Sandby-gårdene altså igen på mange hænder. Som rimeligt var, solgte mange vindere straks deres gårde igen, en del var der dog, som beholdt gevinsterne i en årrække på trods af, at besiddelsen dog uundgåeligt må have været forbundet med store praktiske vanskeligheder.

Af det, som her er udredet, vil det let kunne forstås, hvorfor Sandby forholdsvis sent kom til at deltage i den almindelige udvikling, som jo i 17-hundredtallet gik i retning af, at *godserne* i tilknytning til hovedgårdene blev mere og mere udbyggede, medens fæstegårdene og deres beboere blev stadig fastere knyttet til godsejerne. Men Sandby kom med i denne udvikling.

I året 1730 fik Conferensråd P. Benzon kgl. tilladelse til at oprette tre hovedgårde på Sjælland; en af disse var *Gislingegård*. Fra starten var der intet gods i Sandby under den nye hovedgård, men kort tid derefter købtes 6 gårde i Sandby under *Gislingegård*; de nævnes i jordebogen fra 1737 og i alle senere jordebøger, lige til de omsider i årene 1854—66 overgik til selveje.

Et andet større godskompleks samledes om *Mørkegård*. Omkr. 1720 var tre gårde i Sandby underlagt *Mørkegård*, nemlig mtr. nr. 11, 13 og 14. 1774—78 blev mtr. 15 og 10 tilkøbt, og lige før udskiftningen i 1790 overgik mtr. 12 fra *Knabstrupgård* til *Mørke-*

gård, der således ligesom Gislingegård derefter ejede 6 gårde i Sandby.

Omtrent samtidig med udskiftningen gennemførte både Gislingegård og Mørkegård en „ligedeling“ af deres gårde i Sandby. Dette bestod i, at jorden til godsets forskellige gårde sloges sammen i een pulje og deltes med gårdenes antal, således at disse blev lige store og fik nøjagtig det samme hartkorn. Sådanne ordninger, der naturligvis var af praktisk betydning ved påligning af hoveri og ved andre lejligheder, kunne godsherren gennemføre fuldstændig på egen hånd og uden at aflægge beretning for nogen del af statsmagten, et forhold, der måske mere end noget andet viser, hvor omfattende herremandens magt over fæstebønderne efterhånden var blevet.

De fleste „ligedelinger“ er fra første halvdel af 17-hundredtalet, men da udviklingen som nævnt nåede forholdsvis sent til Sandby, blev det først omkr. 1790, at Gislingegård gennemførte den nye ordning for sine gårde i Sandby. (I hartkornsspecifikationer 1789 opføres gårdene med deres gamle hartkorn, men i en „hoveriforening“ af 1791 (LA) har de fået det nye „ensrettede“ hartkorn). Mørkegårds gårde nævnes endnu i jordebog fra 1793 (L. Pb) med det gamle hartkorn, men i 1799 (skøder til fæsterne) med det nye.

Udskiftningen, ophævelsen af det gamle dyrkningsfællesskab og omfordelingen af gårdenes jordtilliggende fra de mange smalle agre til nogle få store samlede lodder, har overalt i Danmark været en omvæltning af så indgribende betydning for den tids bønder, at næppe nogen i vore dage tilfulde vil kunne forstå det. Udskiftningen betegner i alle landsbyer et afgørende brud i den udvikling, som ellers efter alt at dømme kan føres tilbage til landsbyens grundlæggelse i en lige linje. Således også i Sandby.

Om selve den tekniske udformning af Sandbys udskiftning, foretaget i 1790 af landinspektør Lund, skal kun bemærkes, at det er en typisk stjerneudskiftning, og at kun Sandbys beboere i de forløbne 160 år vil kunne afgøre, om fordelene ved at bo sammen i landsbyen kan opveje de millioner af arbejdstimer til ekstra kørsel m. m., som den har medført.

Af selve udskiftningsforretningen er bevaret en ekstraktlignende afskrift i landvæsenskommissionsprotokollen for gl. Holbæk amt 1787—1804 fol. 77 f., og da udskiftningen jo egentlig er grundlaget for det Sandby, som eksisterer den dag i dag, skal vi slutte vor fremstilling af Sandbys historie med en udførligere gennemgang af dette aktstykke. For anskuelighedens skyld er gårdenes matrikelnumre fra matriklen 1844 tilføjet; de anvendes jo stadig, og det skulle derefter være en forholdsvis let sag at føre enhver Sandby-ejendom i nutiden tilbage til udskiftningstiden.

Det fortælles først, at en landvæsenskommission ²/₁₁ 1790 mødtes med lodsejerne i Sandby i anledning af byens udskiftning af fællesskabet, der forestodes af landinspektør N. C. Lund. I mødet deltog: kammerherre Castenskiold til Hørbygård, justitsråd Lunn til Knabstrup, etatsråd Schwitzer til Gislingegård, hr. Hviid til Mørkegård, forvalter Skolegård for universitetsgodset og hr. Grandjean på Frydendal.

Efter at en skolelod var udtaget, deltes byens mark i 5 dele:

- 1) de øde jorder, som tilhørte Hørbygård, Frydendal og Hagestedgård. Hertil udlagdes en lod langs landevejen fra Svinninge til Kundby kær (mtr. 16).
- 2) Hagestedgårds øvrige hartkorn lagdes til een gård, som fik udlagt en lod op til Svinninge markeskel (også mtr. 16).
- 3) Mørkegårds bønders lod. Mørkegård havde ialt 6 gårde i byen, idet een gård den samme dag, som udskiftningen fandt sted, var solgt fra Knabstrupgård til Mørkegård (mtr. 12). 2 gårde (mtr. 13 og 14) fik lodder nord for byen i Skovvang, 3 gårde (mtr. 15, 10 og 11) udlagdes jord i Drusebjerg og Svinninge marker, og den sidste gård (mtr. 12) fik en lod, der mod vest strakte sig ned til stranden og mod nord begrænsedes af det gamle gærde mellem Svinninge vang og Skovvang.
- 4) Universitetets 3 gårde (mtr. 1, 2 og 3) fik lodder syd for byen.
- 5) Det resterende hartkorn tilhørte Gislingegård gods (6 gårde, nemlig mtr. 4—9 inclusive). Hertil udlagdes jord nord for byen med undtagelse af jordlodden til een gård (mtr. 9), der anbragtes mellem universitetets gårde syd for byen.

Lodsejerne erklærede sig tilfredse med undtagelse af Gislinge­gårds ejer, etatsråd Schwitzer; han beklagede sig over, at 5 af hans bønder havde måttet tage jord i den sletteste af Sandbys vange, nemlig Skovvang; men der blev intet hensyn taget til denne klage.

— — —

En undersøgelse af beboernes familieforhold — væsentligst på grundlag af Kundby kirkebog, der begynder allerede 1665 — viser, at det ikke var helt med urette, når man for godt hundrede år siden sagde, at Sandbys beboere var een familie. I 1842 skriver dr. J. H. Larsen i „Holbæk Amt topografisk beskrevet“ om Sandby: „Denne Bys Beboere udgør kun een Familie og ere endog i Klæde­dragten noget forskellig fra Sognets øvrige Beboere“. Imidlertid vil det ved denne lejlighed føre for vidt at komme ind på en om­tale af de enkelte beboere af gårdene i Sandby, en sådan omtale hører kun hjemme i en virkelig „sognehistorie“, hvor også arkæo­logien, kulturhistorien m. m. kunne få en passende plads. Der­imod skal dette bidrag til Sandbys historie, som her meddeles, afsluttes med en oversigt over de ret indviklede *ejendomsforhold* i byen før udskiftningen.

Nogle til sammenligning mellem matriklerne af 1688 og 1844: Mtr. 1688 nr. I, se mtr. 5 — II, blev øde, se mtr. 12 — III, se mtr. 15 — IV, se mtr. 2 — V, blev øde, se mtr. 4 — VI, blev øde, se mtr. 6 — VII, nedlagt, se mtr. 16 — VIII, se mtr. 9 — IX, se mtr. 3 — X, se mtr. 6 — XI, blev øde, se mtr. 12 — XII, se mtr. 1 — XIII, se mtr. 11 — XIV, se mtr. 12 — XV, se mtr. 8 — XVI, se mtr. 10 — XVII, se mtr. 4 — XVIII, se mtr. 13 — XIX, blev øde, se mtr. 3 — XX, blev øde, se mtr. 6 — XXI, nedlagt, se mtr. 16 — XXII, se mtr. 7 — XXIV, blev øde, se mtr. 10 — XXV, nedlagt, se mtr. 16.

Mtr. 1 (XII). De tre fjerdedele af gården tilhørte i 1600-tallet universitetet, medens den resterende fjerdedel var tillagt overcappelanen ved Roskilde Dom­kirke (inds. job. 1663). Denne sidste fjerdedel blev skødet til kronen $\frac{1}{8}$ 1688 og var i 1721 en del af en lotterigevinst, som tilfaldt general Jobst von Schol­ten. Denne skødede ved transport $\frac{13}{8}$ 1721 til cancellisekretær Jacob Hiort, en mand, der købte og solgte jordegods i stor stil. Senere er denne $\frac{1}{4}$ gårds hartkorn at finde under Hagedstedgårds ejendom i Sandby (mtr. 16).

Universitetet har været ejer af den øvrige $\frac{3}{4}$ gård lige til vore dage; den ansattes i matrikel 1844 til hartkorn 4 ” 3 $\frac{1}{2}$.

Landgilde til universitetet (1662): 1 pund rug, $\frac{1}{2}$ pund byg og 1 skæppe boghvedegryn (gæsteri). Til overcappelanen: $\frac{1}{2}$ pund byg, $\frac{1}{2}$ td. havre (gæ­steri).

Mtr. 2 (IV). Også denne gård tilhørte universitetet, og landgilden af den var i 1600-tallet tillagt forskellige af universitetets embedsmænd som en del af deres løn (Præsteindb. 1651 og senere kilder).

Landgilde (1663): 1½ pund rug, 1½ pund byg, 3 skill. grot gæsteri og 1 rdl. arbejdspenge (gården har altså formentlig engang ydet hoveri).

Mtr. 3 (IX). Den tredje af universitetets gårde i Sandby, der ligesom de to andre i 1600-tallet var underlagt forskellige af universitetets embedsmænd som løn. Den gamle landgilde, der nævnes i jordebøger 1609, 1613 og i yngre kilder, tyder paa, at gården en tid har været underlagt en lokal hovedgård. Landgilden udgjorde: 1 pd. rug, 1 pd. byg, 2 td. havre gæsteri, 1 skæppe havre, 1 lam, 1 gås, 2 par høns.

Mtr. 4 (XVII). De ældste oplysninger om denne gårds ejere viser, at de havde den udlagt fra sognepræsteembedet ved Roskilde Domkirke (Præsteindb. 1651), og derfra kom den ved mageskifte 1688 til kronen, blev ryttergods og skødedes ⁸/₁₀ 1721 som lotterigevinst til schoutbynacht Joh. Anton von Povlsen. 1737 tilhørte den Gislingegård, og fra dette gods solgtes den først i året 1866.

Landgilden var (1664): ½ pd. rug, 1 pd. byg, ½ skill. grot, 1 td. gæsterihavre.

I 1689 blev der tillagt denne gård en øde gårds jord (V); denne øde gård tilhørte i 1651 Otte Brahe til Næsbyholm, 1660—64 Tersløsegård og i 1683 Frands Møller. Sandsynligheden taler for, at gården er blevet ødelagt i svenskekrigen inden 1660; dog havde den i modsætning til de andre gårde i byen, som samtidig blev øde, hele tre beboere efter den tid, een af dem, Lars Andersen, kaldes undertiden i skattemandtallene Lars „Hoffgård“ eller „Haugård“, og det er måske et gammelt navn på den øde gård, som her er bevaret. Landgilden var 1660: 2 td. byg og 2 td. havre.

Også den egentlige gård, mtr. 4, var i nogen tid øde efter svenskekrigen, men den kom på fode igen, måske takket være det, at den nævnte øde gårds jord blev tillagt.

Mtr. 5 (I). Gården hørte til det gamle Vognserup gods og var vist kommet dertil ved skøde fra kronen ³⁰/₁₂ 1555. Med det øvrige af Vognserup gods kom den ved mageskifte 1688 til kronen, hvorfra den skødedes som lotterigevinst ²⁸/₁₂ 1724 til generalmajor Chr. Gerhart von Støcken. 1737 var den under Gislingegård, hvor den forblev indtil 1850'erne. Den gamle landgilde var: 1½ pd. rug, 1½ pd. byg, ½ bolgalt, 1 skill. grot, 1 lam, 1 gås, 2 høns, 1 skæppe arre, 2 td. arre gæsteri.

Mtr. 6 (X). Gården hørte ligesom mtr. 5 til Vognserup gamle gods og kom i 1868 under kronen. 1721 bortspilledes den som lotterigevinst, men først ¹²/₈ 1735 udstedtes der skøde til vinderen, som var marskal Gersdorf, 1737 var den købt under Gislingegård, hvortil den lå til frikøbet ²⁴/₁ 1858. Den gamle landgilde (job. 1661): 2 pd. 1 td. byg, 1 lam, 1 gås, 2 høns, 1 fodernød, 2 td. arre gæsteri.

I 1694 tillagdes denne gård ½ af den øde gård nr. II's jord (se herom under mtr. 12), og omkring 1735 kom der endnu en del jord fra øde gårde under gården, nemlig jorden fra gårdene nr. VI og nr. XX.

VI havde i mange år været under Holbæk slot, i hvis job. den nævnes 1614 med følgende landgilde: 1 pd. rug, 1 pd. byg, ½ lam, ½ gås, 2 høns, 1 td. ½ sk. arre, 1 fodernød, 1 stor og 1 lille skål smør (16 mark smør), ½ lam o. s. v. hentyder vist til, at den ene halvdel allerede dengang var øde og tillagt en anden gård, sådan var det i hvert fald 1651 og senere (skmdt. og job.). Beboere: *Peder Pedersen*, 1614—36, *Jens Nielsen*, 1651. I den sidste svenskekrig blev gården helt øde, hvorefter jorden i 1689 lagdes under nr. XX.

XX var kun et lille bol, der gav 1 otting smør i landgilde. Det kom ²⁵/₇ 1574 til kronen og fulgte derefter Holbæk slots gods. Ved det store lotteri i 1721 vandtes det og den øde gård nr. VI's jord af kornet Gustav Adolph Woyda. Kort tid derefter stod også XX øde. De øde jorder købtes siden under Gislingegård, der lagde dem til mtr. 6.

Mtr. 7 (XXII). Det er vist denne gård, som i 1753 ved mageskifte overgik fra Frands Banner til kronen. Endnu i matr. 1664 ses det, at gården var under Holbæk slot, men i mtr. 1688 står Claus Lachmann i Holbæk som ejer. De følgende ejere er ikke kendte, først når vi kommer frem til 1730'erne, kender vi ejerne igen, da var gården kommet under Gislingegård. (Af skmdt. 1705 fremgår det, at gården også da tilhørte Claus Lachmann). Landgilde (job. 1614): 1 pd. rug, 1 pd. byg, 1 td. havre, ½ lam, ½ gås, 2 høns, ½ fødenød, 1 stor og 1 lille skål smør.

Gården var øde efter svenskekrigene, men blev genopbygget.

Mtr. 8 (XV). Af det gamle Vognserup gods, hvortil gården købtes ³⁰/₁₂ 1555 (kronens skøder). Kom 1688 under kronen og skødedes 1679 som lotterigevinst til cancelliråd Rasmus Rasmussen. Var 1737 under Gislingegård, hvorfra den solgtes (til fæsteren) ¹²/₁₂ 1854. Landgilde 1555: 1 pd. byg, 1 td. havre.

I 1689 lagdes en øde gårds jord til mtr. 8. Det var gård nr. XIX, som blev øde i svenskekrigen. Den havde tidligere ligget til Abrahamstrup (under kronen) og gav følgende landgilde: 1 pd. rug, 1 pd. byg, 1 lam, 1 gås, 2 høns, 12 skill. gårdspenge, 1 fødenød.

Mtr. 9 (VIII). Lå i 16-hundredtallet til sognepræsteembedet ved Roskilde Domkirke og kom ved mageskifte ²⁴/₄ 1688 til kronen, som udlagde den til lotterigevinst sammen med de andre kronens gårde i Sandby. Gevinsten tilfaldt Abigael Marie Jensdatter Samuel, som fik skøde ³⁰/₇ 1721. 1737 var gården kommet under Gislingegård, som den siden fulgte.

Den gamle landgilde: 1 pd. rug, 1 pd. byg, 1 td. arre gæsteri, 1 skill. grot.

Efter svenskekrigen blev tillagt ½ øde gårds jord, af nr. XI, se mtr. 12.

Mtr. 10 (XVI). 1651 tilhørte gården magister Enevold i Roskilde, 1664 og 1688 mag. Eskild i samme by, men derefter er oplysningerne om ejerne meget mangelfulde. I 1778 kaldes den „strøgods“, og først omkr. 1785 er den kommet under Mørkegårds gods. Den købtes fri af fæsteren ¹¹/₁₁ 1801. Landgilde (1664: 1 pd. rug, 1 pd. byg, ½ skill. grot, 1 td. arre gæsteri.

Engang i første halvdel af 17-hundredtallet er en øde gårds jord blevet til-

lagt. Det drejede sig om jorden til gd. nr. XXIII. Denne gård havde været tillagt Ringsted Kloster og kom derfra til Vartov, men dens ejere efter 1688 er ikke kendte. Landgilden: 1 pd. byg.

Mtr. 11 (XIII). Denne gård indtager en særstilling blandt Sandby-gårdene; det var nemlig den eneste selvejergård i byen. Dens faste årlige „skat“ til Holbæk Slot var imidlertid i 16-hundredtallet forlængst blevet så omfattende, at den fuldt ud svarede til en regulær landgilde. Selvejerne var jo ellers fritagne for landgilde. Der ydedes (job. 1614): $\frac{1}{2}$ td. smør, 1 td. arre „støding“ (opr. „støtte“ til ledingsskibets udrustning), 6 skill. leding (oprindelig afløsning for pligten til krigstjeneste), 1 høne, 20 æg, 2 td. arre gæsteri, 1 fødenød og 2 store, 2 små skåle smør.

Til gården blev der før 1660 lagt et bol, der havde givet 1 pd. byg og 1 td. havre gæsteri i landgilde (samt 2 store skåle smør).

Gården var allerede før 1664 blevet udlagt fra kronen til private (1661 lå den dog endnu til Holbæk Slot). Ejere var i 1664 Cathrine Hagelmann og i 1688 kaptajn C. Zeigler. Derefter har det ikke været muligt at finde ejerne, før 1718, da var gården kommet under Mørkegård (job.), og herunder blev den til $\frac{1}{11}$ 1801, da fæsteren købte den fri.

Mtr. 12 (XIV). $\frac{1}{5}$ 1393 skødede Peder Jensen Preen denne gård til Sct. Clara Kloster i Roskilde (Æ. d. Arkreg. V 580), senere kom den under Roskilde Domkapitel (Sacellum Beatas Virginis Kanonikat). Med andet gejstligt gods kom den ved mageskifte 1688 til kronen, der $\frac{14}{7}$ 1721 skødede den som lotterigevinst til kapt. Johan Fred. Jorvitsch. 1737 og senere (job.) lå den til Knabstrup, 1790 solgtes den derfra til Mørkegård. $\frac{11}{11}$ 1807 købte fæsteren den fri. Landgilden 1393: 2 pund annone, job. o. 1660: 1 pd. rug, 1 pd. byg, 2 td. arre gæsteri, 1 lam, 1 gås, 1 ort penge.

Ved tillæg af 2 halve ødegårdes jord var gården blevet den største i byen.

Gård nr. XXI var $\frac{20}{7}$ 1631 af Claus Då til Borreby blevet mageskiftet til kronen, som lagde den under Holbæk Slot. I svenskekrigen blev den øde. 1664 hedder det: „Øde og bruges af ingen“. Derefter blev jorden delt i to halvdele og tillagt mtr. 9 og mtr. 12. Landgilden havde været (1631): 1 pd. rug, 1 pd. byg, 2 td. havre, 12 skill. gårdspege og 2 mark fodernødspenge.

Den anden øde gård, nr. II, ejedes 1651 og 62 af Vognerup, men 1664 af mag. Eskild i Roskilde. 1688 var ejeren Christen Christensen Byfoged i Holbæk. I 1694 udlagdes „Christen Byfoges øde jord“ til kronen, hvorefter jorden deltes mellem mtr. 12 og mtr. 16. Landgilden havde været 1 pd. rug, 2 pund byg og 1 daler gæsteri.

Mtr. 13 (XVIII). Hørte i 16-hundredtallet til Aggersvold, i hvis job. den nævnes 1661 med bemærkning om, at gården blev øde, fordi ejeren var ved Kronborg at grave i forleden skadetid. Gården blev dog genopbygget og nævnes i mtr. 1664 og 1688 som beboet. Senere kom den under Mørkegårds gods (nævnes i job. 1718), hvorfra den frikøbtes af fæsteren $\frac{11}{8}$ 1799. Landgilden var (1664): 1 pd. rug, 1 pd. byg, 1 fødenød: 9 skill. landgildepenge.

Mtr. 14 (XXIII). En gård, som i sidste halvdel af 16-hundredtallet var udlagt til ryttergods. I 1723 (²⁵/₁) skødedes den som lotterigevinst fra kronen til kapt. Steph. Nyestedt. 1718 og senere var den under Mørkegård (job.). Landgilden: 1 pd. rug, 1 pd. byg, 1 lam, 1 gås, 2 høns, 2 td. arre, 1 fødenød. ²⁷/₆ 1799 frikøbtes gården af fæsteren.

Mtr. 15 (III). De ældste oplysninger om denne gård — fra midten af 1600-tallet (Præsteindb. 1651) — viser, at den da hørte under Vognserup gods. Ved opløsningen af dette gods kom den ved mageskifte til kronen (Kronens skøder ⁵/₅ 1688), blev ryttergods og skødedes ⁷/₇ 1721 som lotterigevinst til hoffouier Christopher Poul Beenfeldt, der ejede gården i en lang række år. ¹⁵/₉ 1752 skødedes til provst Eggert Bentzon i Kundby, og ved hans testamente tilfaldt den i 1771 brygger Bent Hoftved i Kbhvn., som 1774 skødede til Lars Hansen Møller ved Frydendal. 1778 var gården under Mørkegårds gods, hvorfra den frikøbtes af beboeren ¹¹/₁₁ 1801.

Den gamle landgilde var: 1 pd. 5 skæpper rug, 1 pd. 2 td. byg, 1 lam, 1 gås, 2 høns, 2½ td. korn gæsteri.

Mtr. 16. Som tidligere fortalt blev en del øde gårdes hartkorn på udsiftingstiden samlet i eet og udlagt i et stort jordstykke vest for byen. Denne jord blev lagt til Svinningegården. Her skal nu kort gøres rede for de øde gårde, hvis hartkorn samledes i mtr. 16:

Gd. nr. VII: Hørte 1664 og 88 under Hagedstedgård, 1770 under Holbæk Slot. Landgilde: 15 skæpper rug, 18 skæpper byg, 1 lam, 1 gås, 2 høns, 1 fødenød, 1 ort penge. En beboer nævnes endnu i indb. 1761 (LA), men gården var måske alligevel øde på dette tidspunkt. I hvert fald var den det 1770, da jorden var lagt til XXI.

Gd. nr. XXI: Var også 1664, 88 under Hagedstedgård, og 1770 under Holbæk Slot. Landgilde: 1 pd. rug, 1 pd. byg, 1 lam, 1 gås, 2 høns, 1 fødenød, 1 ort penge. ²/₁ 1805 overdrager ejeren gården til Svinningegården.

Gd. nr. XXV: Gården tilhørte 1664 Torbenfeldt og 1688 „Mogens Larsens arvinger“, men siden kom den under Vognserup (job. 1721, 42). Landgilden var 1664: 1 pd. rug, 1 pd. byg. 1790 blev gårdens jord lagt til XXI.

Grevinge Kirke

og det første medicinsk-naturhistoriske Museum i Danmark

Af Axel Garboe

Blandt de Kirker, der i ældre Tid var Universitetets, har Grevinge Kirkes Kapital var med til at muliggøre Oprettelsen af Uni- og Lægevidenskabs Historie. Det har den, fordi man i dens endnu bevarede Regnskabsbøger¹⁾ stilles Ansigt til Ansigt med en lang Række, især medicinske Professorers Navnetræk og Haandskrift igennem henved to Aarhundreder, og især fordi en Del af Grevinge Kirkes Kapital var med til at muliggøre Oprettelsen af Universitetets første medicinsk-naturvidenskabelige Museum.

Naar saa mange danske medicinske Professorers Navne mødes i Grevinge Kirkes Regnskaber, er det fordi Universitetets „anden medicinske Professor“, *secundus medicus*, havde en af sine Indtægter fra Grevinge Kirke og som Kirkens *Patronus* kvitterede for Regnskaberne. Det var ogsaa *Patronus*, der paa Universitetets Vegne sørgede for Kirkens og dens Inventariums Vedligeholdelse i god Stand eller Fornyelse. Eksempelvis fremgaar det af Regnskabet, at der i Professor *Caspar Bartholins* Tid, Aar 1619, blev betalt en Billedsnider 6 Daler „for 4 Evangelister oc 8 Englehofveder til Predickestoelen“.

„*Doct. Caspar* — som han benævnes i Regnskabet — eller Casper Bertelsen, som han underskriver sig f. eks. 19. Juli 1623,

¹⁾ Grevinge Kirkes Regnskabsbog 1571—1732 (Universitetets Arkiv, Nr. 690, Rigsarkivet) — Grevinge Kirkes Regnskabsbog 1733 f. (Universitetets Arkiv, Nr. 692, Rigsarkivet).

var født i Malmø (1585) som Søn af Sognepræsten ved den der-værende Sct. Petri Kirke, en Bondesøn fra Bigum ved Viborg. Højt begavet har Casper Bertelsen været, og snart kendtes han som *Caspar Bartholinus*²⁾ overalt i Datidens lærde Verden. Efter mangeaarige Studierejser i Udlandet blev Caspar Bartholin Professor ved Københavns Universitet, først (1611) under det filosofiske Fakultet, derefter (1613) Professor medicinæ. Men ti Aar efter opgav han det medicinske Professorat for at blive Professor i Teologi — der siges, at det var som Tak til Gud for Helbredelse efter en svær Sygdom. Det er just fra dette Mærkeaar i Professor Caspar Bertelsens (Bartholins) Liv, den her (Fig. 1) gengivne Skriftprøve stammer.

Caspar Bartholin efterfulgtes som Grevinge Kirkes Patron af sin Svoger, Professor Ole Worm³⁾. Den 4. Juli 1625 kvitterer Caspar Bartholin for sidste Gang for Regnskaber fra hans Tid. Aaret efter, da Ole Worm havde overtaget Patronatet, blev der optaget en Fortegnelse over Kirkens Inventarium („Bleff Kirkens *inventarium* offuerseeet“). Tilstede var Sognepræsten, *Christoffer Jacobsen Brend*⁴⁾ og begge Kirkeværgerne, Bønder fra Sog-

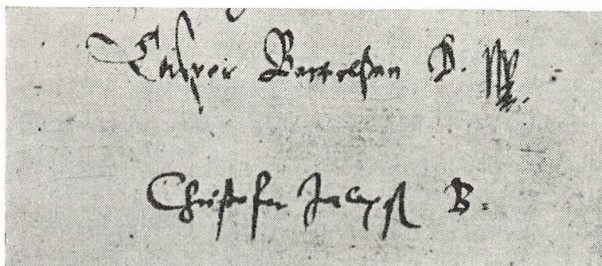

Fig. 1.

Caspar Bartholins og Christoffer Jacobsens Underskrifter i Grevinge Kirkes Regnskabsbog 1623

- 2) Hans Biografi kan bl. a. læses i: *V. Ingerslev: Danmarks Læger og Lægevæsen fra de ældste Tider indtil Aar 1800. 1. Del (1872), Pg. 270—274.*
- 3) Ole Worm (1588—1654), kendt som Mediciner, som Ejer af et i Datiden vidt berømt Museum og som Rune-Forsker (*V. Ingerslev: Danmarks Læger og Lægevæsen I (1873), 274—280*). Ole Worm var (første gang) gift med *Dorothea Fincke (1597—1629)*, en Datter af Universitetets „første medicinske Professor“ (*medicus primus*) *Thomas Fincke*, hvis Datter Anna i Aaret 1612 ægtede Caspar Bartholin.
- 4) *S. V. Wiberg: Personallistoriske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie I (1870), 477.* — Christopher Jacobsen Brend (eller Brender, Brander) var fra 1621 til sin Død 1630 Sognepræst i Grevinge.

net. Det er en interessant Liste, bl. a. fordi man deraf faar Oplysning om, hvad der var anskaffet til Kirken i Aarenes Løb. Universitetet har ikke været nogen karrig Herre at have. Og atter her møder man Navne, der vækker Tanker om vort Universitets og Videnskabens Liv igennem Tiderne. Saaledes læser man i Inventarielisten (1626), at der i Doctor Gellii Tid (1611) bl. a. anskaffedes en ny Bibel i Oktav, og der blev sat Laas for Taarnet, „er en hengellos“, ligesom der anskaffedes en Messeserk.

Denne „Doctor Gellius“ er Professor *Gellius Sascridus* (f. 1562)⁵⁾. Allerede som 13-aarig var han begyndt at studere ved Københavns Universitet, og efter Studierejser i Udlandet blev han (1581), kun 19 aar gammel, Assistent hos *Tyge Brahe* paa Hven. I seks Aar arbejdede han her med astronomiske Observationer, og Tyge Brahe havde regnet med at faa den unge Gellius Sascridus til Svigersøn — hvilket dog ikke skete og gav Anledning til megen Folkesak og Erklæringer fra Universitetets Side, til Sagen døde hen af sig selv. Men nu drog den lærde Dansker igen udenlands, dennegang især for at studere Medicin, bl. a. ved det berømte Universitet i Padova, hvortil saa mange søgte for Studiernes Skyld. I Aaret 1603 blev Gellius Sascridus Professor i Medicin ved Københavns Universitet, og det er i denne Egenskab, han kvitterer for Grevinge Kirkes Regnskab d. 12. Juni Anno 1606. Seks Aar efter døde denne Mand. Han ligger begravet i Frue Kirke i København. Denne saavel som de mange andre Professorgrave er desværre gaaet til Grunde ved Frue Kirkes Ødelæggelse i Krig og Ildsvaade. Af Universitetets Forhandlingsprotokol (*Acta Consistorii*) ses det, at en anden af de medicinske Professorer, den berømte *Thomas Bartholin*, oprindelig havde faaet Gravplads anvist „nedenfor *Dr. Gellii graf*“⁶⁾, men ombyttede denne Plads med en Gravplads nær ved hans gode Ven, Professor *Rasmus Vindings*. I levende Live var disse to Mænd Hjertens Venner; de kunde ikke tænke sig at adkilles i Graven.

⁵⁾ *V. Ingerslev*: Danmarks Læger og Lægevæsen I (1873), 268—270.

⁶⁾ *Acta Consistorii* d. 27. Juli 1661. — *Axel Garboe*: *Thomas Bartholin, Et Bidrag til dansk Natur- og Lægevidenskabs Historie*. Bd. 2 (1950), 144.

Fig. 2
Prædikestolen
i Grevinge
Kirke (Nation-
almuseets
Foto)

Nu var saa Ole Worm bleven Grevinge Kirkes Patron, hvilket man den Dag i Dag har et synligt Minde om i Kirken. Paa Prædikestolen (Fig. 2) staar der: ÆDIS . HVIVS . PATRONVS . OLAUS . WORM . MED: ET . PHIL: D . AC . P . P . d . v . s . Denne Kirkes Patron, Ole Worm, *Dr. medicinæ & philosophiæ* og Professor ved Universitetet. — I Ole Worms Tid anskaffedes der, i følge Inventarielisten 1626, bl. a. „En Sølf flaske til at besøge de siuge med“, d. v. s. en Sølvflaske til Vin at bruge ved Sygeberettelser. Den kom nu Universitetet billigt til, idet den foræredes Kirken af Præsten, „Hr. Christoffer“ (Jacobsen). Ogsaa Deg-

Anno 1637 den 4. juli er dette Regningsb
 sort i patrii sup. i Liöbensaffn.
 Olaus Worm O. W.
 Nicolaus Bogvadins.

Fig. 3. Ole Worms Underskrift i Regnskabsbogen 1637

nen, Laurits Sørensen⁷), betænkte Kirken i Ole Worms Tid, denne Gang med et rødt Alterklæde, som Degnen skænkede til Minde om sin Hustru („effter sin hustrue“). Men den nye Alterkalk, sølvforyldt, af Vægt 28 Lod, som blev gjort Anno 1627, kostede Kirken 73 Rigsdaler. Det havde Kirken ogsaa Raad til — den samlede sig fra Aar til Aar Penge; i 1629 havde den „i pungen“ 123½ Daler og paa Rente, administreret af Grevinge-Præsten, 25 Daler, saaledes som Professor Ole Worm og Sognepræsten Christoffer Jacobsen Brender attesterer med egen Haand. Nogle af disse Penge blev brugt til Anskaffelse af en ny Messehagel, der kostede 88 Daler. Aaret efter var Kirkens Pengebeholdning igen vokset; men nu kom der store Udgifter til Kirkens Vedligeholdelse, „saa der bliffuer intit i pungen“. Men stadig voksede Kirkens Kapital paany. Og dermed nærmer vi os det næste Omraade, hvor Grevinge Kirkes Navn mødes i Dansk Videnskabs Historie, nemlig Oprettelsen af det første medicinsk-naturvidenskabelige Universitetsmuseum.

Saa vel private Lærde som Fyrster og Universiteter samlede sig i det 17. Aarhundrede „Raritetskamre“, Museer, der indeholdt alle mulige sjældne eller paafaldende Genstande fra Naturens og Kunstens Riger. Man kunde dér se udstoppede eksotiske Dyr, Skeletter, etnografiske Genstande, Muslingskaller og Konkylier, Insekter, Mineralier, anatomiske Præparater, „Enhjørningshorn“ og mange andre Naturalier i broget Blanding. Men tillige indeholdt Datidens Museer mange — som vi synes — sære Ting, der kom der for Kuriositetens Skyld. Ogsaa Kunstgenstande (Malerier,

⁷) Anders Petersen: Sjællands Stifts Degnehistorie (1899), 117. Laurits Sørensen var Student; han døde i 1638. Hans Hustrus Navn kendes ikke.

Skulpturer m. m.) hørte hjemme i Datidens blandede Museer, hvoraf Professor Ole Worms *Museum Wormianum* var en af de store Seværdigheder i det 17. Aarhundredes København. Fornemme fremmede, der kom til denne By, aflagde Professor Ole Worms Museum et Besøg⁸). Ogsaa Kong Frederik III havde et „Kunstkammer“ af lignende broget Sammensætning⁹).

Klartseende Mænd indenfor Universitetet havde længe forstaaet, at der behøvedes et Museum, saadan som Tiden nu kunde fremstille det, men specialiseret om anatomiske Præparater for Lægen og for de Studenter, der ville lære mere om Naturen og Mennesket, end Bøger kunde give. Ikke mindst Professor *Thomas Bartholin* (f. 1616), et af de store Navne indenfor det 17. Aarhundredes danske Læge- og Naturvidenskab, havde et klart Blik for et Museums Betydning, ja, Nødvendighed. „De Mennesker“, skriver han et Sted ¹⁰), „som forsøger at forstaa Naturen gennem Disputeren og Ordstrid, spilder deres Tid. Naturen skal man lære at kende gennem Selvsyn, ikke ved at disputere med andre om den. Ved utallige sofistiske Distinktioner gør man det ikke af med saa meget som en Loppe ved Højsommertid. Og mange bliver sørgeligt til Skamme, naar de stilles overfor selve Naturen. Endskønt de kan tale mange Ord om Planterne, disputere om Dyrene, skrive lærde Værker om Metallerne og trættes med hinanden om Tingenes Væsen, kender de intet andet end Kaal og Husdyrene, naar de møder selve Naturen. Det er, fordi de danner Naturen i deres egen Hjerne og indsnævrer den i deres egne kloge Tanker. Nej, det er Naturen selv, man skal studere; ellers lærer man den aldrig at kende. Med vore Sanser skal vi undersøge det, der kan opfattes af Sanserne“. Det er derfor, man samler Museer med mangfoldige Naturalier og Præparater, „hvoraf man til fælles Bedste og til grundig Lærdoms Fremme kan lære mere end af tusinde Bøger eller af to Gange tusinde Disputereøvelser“.

⁸) *Jens Lauridsen Wolf*: *Encomion Regni Daniæ*. Det er: *Danmarckes Riges Loff ...* (Kbhvn. 1654).

⁹) *H. C. Bering Lüsberg*: *Kunstkammeret, dets Stiftelse og ældste Historie* (1897).

¹⁰) *Thomas Bartholin*: *Oratio in obitum Henrici Fuiren* (1659), 12 f.

Efterhaanden samlede Universitetets Museumsplaner¹¹⁾ sig om Oprettelsen af et medicinsk-naturhistorisk Museum i den Bygning ved Vor Frue Kirkegaard (nu: Frue Plads), hvor Universitetets Undervisning i Anatomi (Dyr og Mennesker) foregik. Der kunde skaffes Plads i dette saakaldte *Domus anatomica*, „Anatomihuset“, og forskellige havde allerede skænket forskellige Genstande til Museet. Men hvorfra skulde de nødvendige Pengemidler komme? Den trælse Vej, som Universitetets første Museumsplaner maatte tilbagelægge, skal ikke skildres her. Men i Aaret 1654 lysnede det, og her spiller Grevinge Kirke en Rolle.

Den 31. August 1654 døde Professor Ole Worm, Universitetets *secundus medicus*. Det skete midt under den store Pestepidemi, som bortrev Tusinder i København og bredte sig ogsaa til Provinserne. Dog døde Ole Worm ikke — som det ofte læses — af Pesten, men af en kronisk Nyre- og Blærelidelse (maaske en Prostatahypertrofi), som man dengang stod magtesløs overfor. Ved Ole Worms Død rykkede Professor Thomas Bartholin op i dennes Sted som „anden medicinske Professor“, og dermed fulgte som foran nævnt bl. a. ogsaa Patronatet over Grevinge Kirke. Hermed fik Bartholin paa Universitetets Vegne Dispositionsret over den Del af Kirkens Kapital, som ikke behøvedes til Kirkens Brug. Ved en Opgørelse den 4. Oktober 1656, henhørende til Ole Worms Regnskaber for Grevinge Kirke i Aarene 1632 til *Philippi Jacobi Dag* (∴: 1. Maj) 1654, altsaa til kort før Ole Worms Død, viste det sig, at Grevinge Kirkens Kapital var godt 468 Daler, naar forskellige Udgifter var afholdt, saaledes som det fremgaar af Kirkens Regnskabsbog (Fig. 3). Herom blev Professor Thomas Bartholin underrettet. Dette Regnskab — noterer han i Kirkens Regnskabsbog den 18. (eller maaske 8.) Januar 1657 — er aflagt af ærlig, dydig og gudfrygtig Kvinde Magdalene¹²⁾ Salig Dr. Ole Worms. Pengebeholdningen — læser man endvidere — er efter Ordre af Hans Exellentse *Christian Thomesen (Sehested)*¹³⁾

¹¹⁾ Om disses Historie kan ses: *Axel Garboe: Thomas Bartholin I (1949), 201 f.*

¹²⁾ I 1638 indgik Ole Worm sit tredie Ægteskab, med den 21-aarige Magdalene Motzfeldt, Datter af en københavnsk Vinhandler.

¹³⁾ Denne var Universitetets Kansler og øverste Leder.

bevilget med Patronens (Ϸ: Professor Thomas Bartholins) Samtykke „till Academiets Antiquitet Kammer“, og taget i Forvaring („annammet“) af Professor Bertel (Bartolus) Bartholin¹⁴) den 2. Januarii Aar 1657.

Blifflis saa Afskriften dierftt Brev
 sig — — — — — 468 d. 31-9/8
 Guleken besidning af den Lære Excellentiis
 Christian Spangens, Læder, Danne-
 des Konge Raad og Landfoged etc. etc.
 bevilget med Patronens Samtykke till
 Academiets Antiquitet Kammer, og
 indskrænkningen till mig till den for-
 nævnte annammet d. 2. Januarii Aar 1657.
 Bartolus Bartholinus.

Smelt Brev till den Afskriften dierftt
 in Afskriften for 3/12/1657.

Fig. 3. Af Grevinge Kirkes Regnskab 2. Januar 1657

Hermed var der skaffet en ikke ubetydelig Pengesum til Oprettelsen af et Museum i „Anatomihuset“ i København. Resten af de dertil nødvendige Penge fik man ved Arv fra Professor Thomas Fincke, der døde den 24. April 1656 i sit 96. Aar. Arvingerne enedes om at skænke Tusinde Rigsdaler til Museet.

Dette aabnedes i Aaret 1657 i en Sal oven over Anatomisalen, og Thomas Bartholin lod indsætte en Mindesten¹⁵) i Muren. Han nævner heri Thomas Finckes Navn først og fremmest, men saa ogsaa „Universitetskirker“ som dem, der havde muliggjort Museets Oprettelse. Ganske vist nævnes Grevinge Kirke ikke direkte

¹⁴) Bertel (Bartolus) Bartholin (1614—1690) var Broder til Thomas Bartholin og Professor i klassisk Filologi.

¹⁵) Vilhelm Maar: En Mindestens Historie (Mindekraft paa 300-Aarsdagen for Thomas Bartholins Fødsel 1916, pag. 69 f.).

paa Mindestenen. Men i et lille Skrift¹⁶⁾ om „Anatomihuset“ (1662) skriver Thomas Bartholin: „Ovenover det anatomiske Teater¹⁷⁾ er det i Aaret 1657 med stor Pragt opførte Stokværk, som er bekostet dels af de Kirker¹⁸⁾, over hvilke Universitetet har Patronatsret, især af *Grevinge Kirke* (*Medicus secundus* Kirke), dels af salig Thomas Finckes, min Morfaders Arvinger ...“.

Det var ikke blot nær ved sin Embedsbolig paa Frue Plads i København, Thomas Bartholin kunde mindes om *Grevinge Kirke*. Ogsaa paa sit Landgods *Hagedstegaard* havde han denne Kirke saa at sige lige for Øje. Hinsides Lammefjorden, som dengang naaede nær op til Hagedstede, kunde Professoren skimte *Grevinge Kirke*, hvor hans Forfædre og Forgængere i det medicinske Læremembede havde færdedes i saa mange Aar. Det kan ikke fejle, at Thomas Bartholin ofte har ladet sit Blik vandre den Vej ud over Fjorden og det skønne Odsherred-Landskab, som vi véd, at han satte stor Pris paa¹⁹⁾.

Men saa kom andre Tider.

Forlængst var Professor Thomas Bartholin død (1680) og som foran berørt gravsat i Frue Kirke, i det saakaldte St. Rochus-Kapel — i og for sig et meget passende Sted, da Sankt Rochus var de pestsyges Helgen. St. Rochus og Lægerne havde altsaa noget med hinanden at gøre, i hvert Fald i den katholske Tid. Men i Aaret 1728, da København hærgedes af den store Brand, fortærede Ilden baade „Anatomihuset“ og saa meget andet af Universitetet. Thomas Bartholins Mindesten for Universitetsmuseets Oprettelse i 1657 begravedes som Stumper og Stykker imellem Murbrokkerne paa Brandtomten. Mange Aar senere — i 1905 — da der foretoges Udgravningsarbejde til en Bygning i Universitetsgaarden,

¹⁶⁾ *Thomas Bartholin: Domus Anatomica Hafniensis brevissime descripta* (1662), 4.

¹⁷⁾ „Det anatomiske Theater“, *Theatrum anatomicum*, kaldte man i det 17. Aarhundrede Dissektionssalen, hvor Tilskuernes Pladser hævede sig amfiteatralsk omkring Dissektionsbordet.

¹⁸⁾ Det har ikke været muligt at udfinde, hvilke Kirker (foruden *Grevinge*), der er Tale om. Af de — ikke mange — bevarede Regnskaber for Universitetskirker fremgaar det ikke.

¹⁹⁾ *Thomas Bartholin: De bibliothecæ incendio* (1670), 8 f. — *Axel Garboe: Thomas Bartholin II* (1950), 46 f.

kom nogle Brudstykker af Mindestenen for Dagen. Paa Foranledning af Professoren i Medicinalhistorie, Dr. med. *Vilhelm Maar* blev der paa Grundlag heraf fremstillet en Rekonstruktion af Stenen. Den blev opsat i en af Universitetets Porte ud imod Frue Plads, nær ved det Sted, hvor den engang havde siddet i „Anatomihuset“s Mur. Men i 1948 nedtoges Mindestenen for Universitetsmuseets Oprettelse og maatte vige Pladsen for en Tavle med Navnene paa de Studenter, der mistede Livet i Danmarks Befrielseskamp imod Tyskerne. Desværre er Mindestenen fra *Domus anatomica* endnu ikke opsat et andet Sted paa Universitetets Grund. Hvorfor ikke anbringe den, indsat i Muren ud imod Frue Plads? Stenen fortjener paany at lade sin Røst lyde. Den minder om en Storhedstid i dansk Læge- og Naturvidenskabs Historie — *Bartholinernes Tid*, da dansk Forskning med Udgangspunkt i Anatomisalen ved Frue Plads i København nævnedes med Hæder overalt i Europa, hvor Videnskab dyrkedes. Danske Studenter og mange andre burde have denne Mindesten for Øje og med Tak mindes de Mænd, der brød ny Vej i Forskningen. Og de mange, der hver Sommer kommer forbi *Grevinge Kirke*, eller som har deres Gang paa de Egne, bør ikke glemme den lille, mørke Kirke, som har faaet sit Navn indskrevet i dansk Natur- og Lægevidenskabs Historie.

En Tvillinggaard i Hellestrup

Ved Niels Jensen

Natten til den 12. November 1906 udbrød der i Landsbyen Hellestrup Syd for Holbæk en stor Ildebrand, hvorved to sammenbyggede Gaarde, en saakaldt Tvillinggaard, nedbrændte til Grunden, og Egnen blev derved et ejendommeligt Landsbybillede fattigere. Ilden forplantede sig iøvrigt videre til den Øst for Landevejen liggende „Lindegaard“, hvis straatækte Udlænger ogsaa tildels nedbrændte, men det er dog kun de to sammenbyggede Gaarde, Matr. Nr. 1 og 2, jeg her skal omtale, da den ene af disse, Matr. Nr. 1, er min Fødegaard og jeg derfor har saa nøje Kendskab til, hvorledes de saa ud, og hvorledes de var indrettede.

Matr. Nr. 2, der laa østligst og nærmest ved Vejen fra Holbæk mod Nykro og Kvandløse, var sikkert et Par Hundrede Aar gammel. Bygningerne var meget lave og smalle og rummede ikke ret meget, dog var Kostaldlængen i Syd den bredeste. Denne Længe begyndte tæt ved Landevejen og fortsattes, som det ses paa Grundridset, ogsaa ind paa Matr. Nr. 1 og benyttedes ogsaa her til Stald for denne Gaard. Skellet i denne Længe var kun en Bræddegavl med adskillige Aabninger i. Skellet mellem disse to Gaardes Gaardspladser var den østlige Væg af en Længe, der laa vinkelret for den lange Sydlænge og tilhørte Matr. Nr. 1, medens den midtvejs i Gaardspladsens Længde mødtes med en lille Længe, der fra Nord paa et Stykke gik parallelt med den fra Syd kommende og tilhørte Matr. Nr. 2, og dennes vestlige Væg dannede paa dette Stykke Skellet mellem de to Ejendomme; bemærk Skellinien paa Grundridset.

Matr. Nr. 2's østlige Længe gik vinkelret fra Sydlængen og havde parallelt med denne Gaardens Indkørselsport, derefter

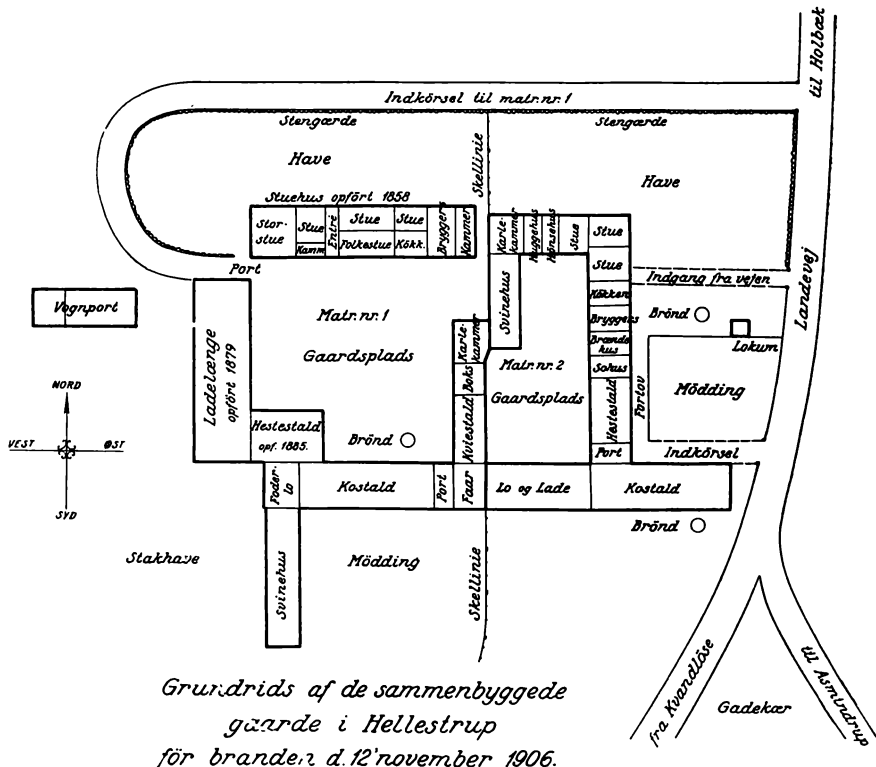
Hestestald, et Sohus og et Brændehus og fortsatte saa med Gaardens Bryggers, derefter et Køkken, og Resten var tre Stuer, altsaa Gaardens Stuehus. Imellem den Del af Længen, hvori der var Stalde, og Landevejen var et meget dybt Møddingssted, hvor der som Regel var rigeligt med Møddingvand, der undertiden var lidt skarp i Duften. I umiddelbar Nærhed heraf var der en Brønd, hvorfra der daglig toges Vand til Husholdningen; det var jo ikke særlig hygiejnisk, men det havde vel gaaet i Aarhundreder, og det var der ingen, der dengang tog Forargelse af.

Gaardens Nordlænge var ikke ret lang og indeholdt kun Huggehus og Hønsarhus samt Karlekammer, og Gavlen var Skellinie mod Nabogaarden, som vist paa Grundridset. Gaardens ovenfor omtalte lille Længe var Svinehus; selve Gaardspladsen var meget smal, og det var ikke helt let at vende en stiv Vogn derinde, naar den var forspændt.

Matr. Nr. 1's Stuehus, der laa i Nord, var et ret antageligt Stuehus, opført i 1858 af Bindingsværk af Egetømmer paa temmelig høj Kampestensgrund. Det indeholdt i den østlige Ende Mejerikælder og Kamre til Ost og Spisekammer, derefter Bryggers med 2 indmurede Bryggegyder, stort lyst Køkken, derefter Folkestue; ved Siden af denne og bag Køkkenet 2 Stuer; den ene Soveværelse, derefter var der en Entré, der gik tværs igennem med Dør ud til Haven, derefter Pigeværelse og ud for dette Mellemstuen og til Slut Storstuen, der spændte over tre Fag i hele Huset's Bredde.

Min Mor har fortalt mig, at da man i sin Tid byggede dette Stuehus, blev det rejst udenom det gamle Stuehus, saaledes at man boede i dette, til det nye efterhaanden kom under Tag og kunde afløse det gamle. Det viste sig ogsaa efter Branden, da vi ryddede op, at inden i Hulheden under Gulvet laa endnu de gamle lerklinede Vægge af det ældste Stuehus; man havde simpelthen væltet dem om og anvendt dem til Fyld, og vi kunde endnu se, hvorledes Kalkningen af Væggene i de forskellige Stuer havde været; en Stue havde været blaakalket, en anden med engelskrødt og et tredie Rum med Okkerfarve.

Vesterlængen, der var Lo og Ladelænge, var ogsaa en ret an-

selig Længe; den var jo bygget 1879, men ogsaa af Bindingsværk, der dog ikke var Egetømmer. Den var ret rummelig og havde Porte, saaledes at et almindeligt Høstlæs kunne køre ind ad disse.

Vinkelret for denne Længe var i 1885 bygget en Høstestald,, og det var vist Meningen, at den til sin Tid skulle være ført igennem i hele Gaardspladsens Brede og derved afløst den gamle Sydlænge. Saa var der en mindre Længe vinkelret paa Sydlængen; den blev benyttet som Svinehuslænge.

Min Mor fortalte mig, at i hendes Barndom var der Indsidderstue eller Lillestue, som man ogsaa kaldte det, altsaa Bolig for en Indsiddersfamilie, der arbejdede paa Gaarden. Mor sagde, han hed Lars og derfor gik under Benævnelsen Lille-Lars. At dette er rigtigt, har jeg konstateret ved, at der paa Loftet var lagt Ler

oven paa Loftsbrædderne og forneden var der Lister, hvor Loftsbrædderne gik sammen, og i en af Bjælkerne sad der en Krog, hvori Sengebaandet, som man dengang brugte, havde været hængt op.

Begge Gaardene havde Straatag, og der blev af Bygningerne kun reddet det noget vestligt beliggende Hus, hvori der var Vognport, Brænde- og Tørvehus, og det staar altsaa endnu.

Da de nye Gaarde efter Branden skulde bygges op, blev Mtr. Nr. 2 flyttet ud paa Bakken Nord for Byen og kaldes nu Bakkegaarden. Pladsen, hvor den før havde ligget, tilkøbtes Mtr. Nr. 1, og denne Gaard ligger nu over Tomterne af begge de gamle Gaarde.

Landsbyen Hellestrup har jo nu et helt moderne Præg med til dels nybyggede Gaarde og Roser paa „Torvet“. Da Vejanlægget i 1920'erne blev ført igennem, blev der jo en flot og bred Landevejsgade, hvorom Gaardene grupperer sig smukt, og min Fødeby har vel ikke lidt særligt under, at det gamle svandt bort.

Man vil maaske spørge, om der i saa gamle Gaarde fandtes Bohave eller andre Ting af gammel Dato. Jo, det var der, selv om der ikke var saa meget.

Jeg husker fra min tidligste Barndom, at der i vor Folkestue stod en gammel Bilæggerovn, hvori der fyredes ude fra Køkkenet; der kunne lægges en lille Vidiekurvfuld Tørv og et Par Favnestykker Bøgebrænde i, naar der fyredes, men Ovnens har sikkert været overført fra den gamle Stuelænge; der var nogle bibelske Figurer paa den, men hvilke kan jeg dog ikke gøre Rede for nu. Jeg var ikke ret gammel, da der blev indsat en firkantet Kakkellov i Stedet for, antagelig omkring 1880.

Af gamle Møbler var der i denne Stue et Langbord med en ca. 3 Tm. tyk Egeplade; i Undersiden af denne Plade var der dybe Riller, der stammede fra, at Pigerne skruede deres Syskruer fast i Pladen, naar de syede, saa denne Plade har sikkert været meget gammel efter Rillernes Dybde at regne. Underdelen af Bordet var af Fyrretræ og var nok af nyere Dato.

Saa stod der ogsaa en gammel Egetræs Dragkiste med fire buede Skuffer med Messingbeslag i Storstuen samt et gammelt dobbelt Klædeskab med Søjler og en stor jernbeslaet Linnedkiste af Ege-

træ. Den har sikkert ogsaa været meget gammel, men var nu malet med min Moders Navnetræk og Fødselsaar.

Der var ude i Bryggerset en Gaasebænk, men den var vist nærmest lavet til at staa derude; den var hvidskuret og gjorde ikke Indtryk af at være meget gammel.

Det var jo ikke ret mange Møbler, vi havde, men der var dog et bornholmsk Stueur med et Par meget lange Jernlodder; det var i fuld Gang, da Branden fandt Sted.

Af gammelt Sølvstøj havde vi derimod mange smukke Ting, saasom Bægre, Skeer af forskellig Art og smaa Bakker; der var et Sæt, som bar Aarstallet 1632, et andet 1686 og et tredie 1731. Mærkeligt nok fandt jeg et Par Aar efter Branden en af Sølvskeerne fra 1632 ude i Marken. Hvrledes den er kommet nogenlunde ubeskadiget fra Branden er en Gaade; den er imidlertid blevet rettet, og vi har den endnu i Familien. Det er et meget smukt Sølvmedearbejde.

Der var ogsaa nogle gamle Porcelænstallerkener med Billeder fra Treaarskrigen; de var vist meget sjældne. Jeg har i alt Fald aldrig set den Slags andre Steder. Lidt Kobber- og Malmtøj var der ogsaa, men ikke ret meget. Derimod var der en meget sjælden, gammel Rok af Egetræ, hvis Hjul var drejet ud af eet Stykke, og Egerne saa skubbet ind sammen med Navet, hvorpaa der var drejet Ringe ud, som saa sad løse paa Navet, og paa disse Ringe var der Billedskærerarbejde. Af saadanne Ringe og Billedskærerarbejde var der meget paa Rokkens Stel. Rokken havde tilhørt min Farmor og var vistnok en Brudegave.

Af Maskiner var der i Gaarden omkring 1880 kun en Hakkesmaskine og en Tærskemaskine med Halmryster, som en Hestehengning med 2 Heste var Drivkraften til, og jeg husker, at naar der var tærsket, blev Sæden med en lille Haandskuffe kastet med et Sving ud i Loen. Sæden kom saa til at ligge langs den modsatte Væg i Loen og i en Bunke midt i Loen laa Avnerne. Der var meget primitivt, og midt i Firserne købte Far en Kastemaskine med Haandsving; det var et meget stort Fremskridt. I 90'erne blev Sæden som Regel tærsket med et Damptærskværk; siden fik vi selvreisende Tærskværk.

Medens jeg omtaler disse Forhold i min Fødegaard, kan jeg ikke lade være at nævne et gammelt Sagn, der gik i vor Familie. Det lød paa, at dersom man kom i økonomiske Vanskeligheder, fandtes der et hemmeligt Rum, hvor den gamle Stuelænges Skorstenssteen havde staaet, og da Gaarden var brændt, mente jeg, der kunde være lidt Anledning til at se paa dette Forhold, og i den angivne Plads fandt vi virkelig et Rum, der var lavet af Fraadsten, samme Slags, som Merløse Kirke er bygget af; men der maa jo have været nogen, der tidligere har haft Lejlighed til at løfte den Skat, der efter Sagnet skulde ligge her. Rummet var rent og pænt indvendig, men Skatten manglede.

I Nabogaardens Opholdsstue var der et lignende Egetræsbord som hos os og ligeledes et Klædeskab med Søjler, og saa Gaasébænke; men jeg har dog ikke set, at de har været benyttet som Rugebænke for Gæssene.

I min Barndom ejedes denne Gaard af en Enke, og jeg var en Gang oppe paa Loftet og fandt da henne i et Hjørne noget løjerligt Kobber- og Messingtøj under en stor Presenning, og da man jo i den Alder er noget nysgerrig, gik jeg hen og løftede op i Presenningen, men blev øjeblikkelig kaldt tilbage. Det maatte jeg ikke røre! Jeg har saa tit tænkt paa, hvad det kunde være og tror, det har været et Sæt Brændevinstøj, Bækkener og Bakker, hvormed man fremstillede den ulovlige hjemmebrændte Snaps. Jeg erindrer, at jeg ofte fulgtes med en af Pigerne ind hos Enken for at laane en Dunk Brændevin, men jeg kan aldrig huske, at der blev bragt noget igen.

Havnsø Kro

1801 — 30. Maj — 1951

Af Rasmus Nielsen

Paa en Pynt ved Nekseløbugten laa i det 18. Aarhundrede Havnsø Stubmølle og en lille Møllegaard, hvor Sejerøboer og Nekseløboer tog ind for at faa lidt at spise og drikke og Natte-logi, naar de var paa Rejse til og fra Sejerø og Nekselø. Her ud for Møllen var et godt Sted at lande for Øernes Baade.

Havnsø Mølle hørte tillige med Sejerø og Nekselø under Herregaarden Krogerup i Nordsjælland, og dette Gods ejedes i 1800 af Ritmester *Frederik Anton Adam von der Maase*.

I 1800 blæste Møllen om og beskadigede maaske noget af Gaarden. Von der Maase besluttede i 1800—01 at opføre en ny Stubmølle og indrette en lovlig Kro der i Gaarden, da han rimeligvis ikke har syntes om den Smugkro, som sikkert i Aarhundreder havde været der.

Han sendte saa følgende Ansøgning til Rentekammeret (Finansministeriet), som havde med Krobevillinger at gøre:

„Underdanigst Pro Memoria!

Ved Havnsø Mølle under Dragsholm Amt, der kommer til at ligge som forhen, tæt ved Stranden, langt fra Lande- og andre Veje og Byer, maa alle Baade lande, som kommer fra Sejerø og Nexelø, den sidstes Beboere maa her til, saa ofte de skal i Kirke og til Mølle, ja, det hænder sig undertiden, at Sejerøes Beboere maa ligge i Møllen 4 à 5 Dage og vente paa Vind og Vejr.

Jeg tager mig derfor den underdanige Frihed at indstille til det høje Kollegium, om det maatte tillades Mølleren for Betaling og imod en liden passende aarlig Afgift til Kongens Kasse at opvarte og logere rejsende, som kommer fra og til Søen med det fornødne. Praktien har været, at de rejsende tager herind og beværtes, alligevel som en uomgængelig Nødvendighed, hvilket jeg selv

har ofte erfaret; uden Vederlag kan Mølleren dog ej gøre det; men da dette altid vil kunne give Anledning til Paaanke og Misbrug, troede jeg det rettest at søge om et ordinært Privilegium for at kunne gøre de nødvendige Indretninger i det ny Vaaningshus, som nu tillige med Møllen skal opføres.

Jeg tror, det ved nærmere Undersøgelse skal findes, at dette Privilegium for dette Sted er højst uskadelig.

København, d. 26. Febr. 1801.

von der Maase.“

Rentekammeret bad Amtmand *Løvenskiold* over Holbæk Amt om en Udtalelse, og han anmodede Herredsfoged *Grønbech* i Arts og Skippinge Herreder om en Erklæring. Han afgav da følgende Erklæring, dateret Kielleklinte, d. 17. Marts 1801:

„Underdanigst Pro Memoria!

Vel er den privilegerede Faurbo Kro i samme, nemlig Følleslev Sogn som Havnsø Mølle beliggende, men ved Landevejen imellem Kalundborg og København, og Havnsø Mølle afsides og langt fraliggende.

Saa naar det til denne Mølle ansøgte Kroholdsprivilegium blev saaledes indskrænket, at Mølleren til ingen i omliggende Byer — ej heller Drikke-Selskaber under Navn og Skjul af Møllægæster — maatte sælge og utdappe Brændevin, enten i Skillings-Pægle eller Pottevis, og altsaa ej til andre end virkelige rejsende mellem Sjælland og Øerne,

indsær jeg ingen Skade eller Forfang ved — men tværtimod en Nødvendighed og Nytte for rejsende — at her blev et privilegeret Krosted; men Afsæringen blev kun liden, som da fik være vedkommendes Sag.“

Amtmand *Løvenskiold* afgav selv følgende Erklæring, dateret Løvenborg, d. 23. Maj 1801:

„Pro Memoria!

Efter at have indhentet vedkommende Herredsfoged Hr. *Grønbechs* vedlagte Erklæring over Hr. Kammerjunker *von der Maases* dermed tilbagefølgende Ansøgning om Tilladelse for Mølleren i Havnsø Mølle at holde Kro for rejsende, som kommer fra og til Søen eller egentlig fra *Sejerø* og *Nixelø*, giver jeg mig den Ære at melde, at jeg er fuldkommen enig med Herredsfogeden i, at denne Tilladelse baade kan være nyttig og nødvendig, naar den blot maatte indskrænke sig til virkelige rejsendes Bedækning imellem Sjælland og førnævnte Øer uden at misbruges for de omliggende Byers Beboere under Navn af Møllægæster, da den aarlige Afgift til Kongens Kasse i saa Fald vel ikke kunde sættes til højere end 5 Rdl.“

Rentekammeret skrev da 30. Maj 1801 følgende til Kammerherre og Amtmand *Baron Løvenskiold*:

„I Overensstemmelse med Hr. Kammerherrens behagelige Betænkning af 23. ds. bevilger Kammeret, at Kammerjunker von der Maase maa i den ham tilhørende Havnsø Mølle under Dragsholm Amt ved Mølleren sammesteds lade holde Kro for rejsende til Søs („til Søs“ staar i Stedet for, „som kommer til og fra Søen“), men ingenlunde for de omliggende Byers Beboere, imod deraf at svare aarlig i Afgift til den kgl. Kasse 5 Rdl., om hvis Indfordring Amtsforvalter Hee herfra i Dag er tillagt Ordre, og skal paa dette Krohold blive udfærdiget Bevilling, som her ved Kammeret bliver at indløse med 12 Rdl. 56 Sk.

Dette maa vi tjenstlig anmode Hr. Kammerherren om at ville behageligen bekendtgøre Kammerjunker von der Maase samt paalægge ham at indløse bemeldte Bevilling“.

Saa fik von der Maase følgende kgl. Privilegium for Havnsø Kro:

„Vi Christian den Syvende o. s. v. gør alle vitterligt, at Vi efter allerunderdanigst gjorde Ansøgning og derover indkomne Erklæringer allernaadigst har bevilget og tilladt, ligesom Vi i Kraft af Vores under 4. Febr. 1771 ergangne allernaadigste Resolution hermed bevilger og tillader, at Os elskelig Frederik Anton Adam von der Maase, Vores Kammerjunker og Ritmester i Vores Livgarde til Hest, maa i Havnsø Mølle under Dragsholm Amt lade holde et Værtshus for Søfarende og samme med fornødne Logementer samt Spise- og Drikkevarer til Nødtørftighed og for en billig Betaling sammesteds betjene imod deraf at svare til Vores Kasse i aarlig Afgift 5 Rdl., som i rette Tid erlægges, samt med Vilkaar 1., at Værtshusholderen der paa Stedet vel maa brygge Øl til Værtshusets Fornødenhed, men skal derimod aldeles være forbudt at brænde Brændevin, da det deraf behøvende og falholdende skal tages i Købstæderne, og 2., ligesom dette Værtshus alene er bevilget for Søfarende og dertil ankomende Beboere fra Sejerø og Nexelø, saa bliver det Værtshusholderen aldeles forment at holde Kro for Sognets Bønder eller andre af Almuen, som ikke der til Søs ankommer under denne Bevillings Fortabelse og videre Straf som for ulovligt Krohold.

I øvrigt holdes Værtshuset stedse i forsvarlig Stand, ligesom og Værtshusholderen dermed i alle Maader har at rette sig efter Loven samt nu udkomne eller herefter udkommende Anordninger, og har de efterkommende Ejere af Stedet at ansøge denne Vores Bevillings Fornyelse, saafremt de agter samme at nyde. Hvorefter de vedkommende sig allerunderdanigst har at rette. Forbydendes alle og enhver, som foreskrevet staar, Hinder eller Forfang herimod at gøre.

Givet i Vor Kongelige Residensstad

København, d. 6. Novbr. 1801.

Under Vor Kgl. Haand og Segl.

Efter Hans Kgl. Majestæts allernaadigste specielle Befaling.

Hoe. Wormskiold. Fridsch /Eeg.“

Den 18. Decbr. 1800 ophævedes Stamhuset Krogerup, og von der Maase solgte 9. Januar 1802 „til Hr. Bertel Svendsen Buchvald og hans Arvinger for 1050 Rdl. en under Stamhuset Sejerø henhørende og i Dragsholm Amt, Følleslev Sogn og ved Havnsø By beliggende og af Fællesskabet udskiftet Jordlod af 1 Td. 4 Skpr. Hartkorn med derpaa værende Bygninger, Havnsø Mølle kaldet, tillige med de ham allernaadigst meddelte Privilegier, det første (25. Juni 1800) om paa bemeldte Jordlod at opføre en hollandsk Vejrmølle, indrettet til Male-, Sigte- og Grubeværk med 2 Kværnsten, og det andet (6. Novbr. 1801) om at holde Værtshus for de rejsende og Søfarende over Vandet“. Han skulde betale alle kgl. Skatter og Afgifter fra Novbr. 1801 af.

Mens von der Maase havde forpagtet Mølle og Kro ud, syntes Buchvald selv at have drevet Møllen og Kroen. Han søgte ikke kgl. Privilegium paa Kroen, skønt det var paabudt i von der Maases Privilegium.

Den 16. Juli 1804 solgte han Havnsø Mølle og Kro med nogle faa Byggematerialer, Kornet paa Marken, Avlsrekvisitter, en Baad m. v. for 8800 Rdl. til Landeværnsløjtnant Niels Juel Kastrup, som var Forpagter paa Ourø.

Han drev selv Møllen og Kroen. Han søgte heller ikke kgl. Privilegium, men begyndte tværtimod von der Maases Privilegium at holde ulovlig Kro ved at udskænke Drikkevarer til Omegnens Beboere og tillade dem at sidde og svire i Kroen.

I 1806 klagede en Mand, som ikke ønskede sit Navn nævnt, til Amtmand Baron Adeler over Holbæk Amt over Drikkeriet paa Havnsø Kro. Han gav 13. Decbr. 1806 sin Forvalter Birch ved Dragsholm (nu kaldt Adlersborg) Ordre til at stævne Kastrup for Dragsholm Birketingsret. Han stævnedes saa Kastrup til at møde paa Dragsholm Birketings Stue paa Nykøbing Raadstue 24. Decbr. 1806, hvor en Gæsteret blev sat af den konstituerede Birkedommer og Birkeskriver Chr. Steenum.

5 Vidner fra Skippinge og 6 fra Havnsø blev stævnet.

Birch mødte i Retten 24. Decbr. og fremlagde Amtets Ordre af 13. Decbr. og Stævningerne af Kastrup og Vidnerne.

Kastrup var mødt.

Ungkarl *Peder Pedersen*, som tjente hos Gmd. *Peder Christensen*, vidnede, at han sidste Sommer var hos *Kastrup*, da hans *Vej* faldt forbi ved *Havnsø Mølle* og til *Havnsø*, og han fik da i *Kastrups Stue* et Glas *Brændevin* for 2 Sk. Han kom i *Foraaret* hen i *Kroen* og fik et Glas *Brændevin* for *Betaling*, og ved den *Lejlighed* saa han, at 2 *Personer* var i *Slagsmaal* sammen, og *Kastrup* skilte dem ad og jagede den ene paa *Døren*. *Kastrup* solgte *Brændevin* til *Folk*, som enten *passerede* forbi eller havde *Ærinde* til *Havnsø Mølle*, ligesom han ogsaa havde hørt, at *Kastrup* skulde have solgt *Brændevin* i *Pottevis*. Han havde ogsaa hørt, at *Kastrup* skulde have sagt til dem, som havde været hos ham, at han ikke tillod, at de fik mere *Brændevin*, eller at de blev længer hos ham.

Ungkarl *Mads Christiansen*, som var hjemme hos sin *Fader Christian Christophersen* i *Skipinge*, vidnede, at han, saa ofte han kom til *Havnsø Mølle*, har været inde hos *Kastrup* og faaet *Brændevin* for *Betaling*, og den sidste *Gang*, det skete, var i *Efteraaret*.

Flere andre *Vidner*: Ungkarl *Anders Jørgensen*, Gmd. *Peder Peitersen*, Ungkarl *Ole Jensen* og Gmd. gl. *Peder Jensen* aflagde *Vidnesbyrd*, som lignede de to førstnævntes.

I *Retsmødet* 20. *Febr.* fremlagde *Birch Bevillingen* af 30. *Maj* 1801 og von der *Maases Kroprivilegium* af 6. *Novbr.* 1801 og paa-
stod, at *Kastrup* skulde have sin *Ret* til *Krohold* i *Havnsø Mølle* forbrudt og betale en *Mulkt* paa 20 *Rdl.* til *Angiveren* og *Sagens Omkostninger*.

6. *Marts* 1807 fremlagde *Kastrup* sit *skriftlige Indlæg* og paa-
stod sig *frifundet* for *Aktors Tiltale*, fordi han ikke havde kendt *Kroprivilegiet*.

10. *April* 1807 afsagde *Birkedommer Steenum* *Dom* i *Sagen*. *Kastrup* fradømtes *Kroprivilegiet* og skulde betale 20 *Rdl.* til den *unavngivne Angiver* og *Sagens Omkostninger*: *Aktors Salær*, *Rejser* og *Diætpenge* samt *Rettens Gebyr* med 20 *Rdl.*

19. *Juni* 1807 forkyndte de to *edsvorne Stævningsmænd* i *Føl-
lenslev Jens Nielsen* og *Jens Andersen* *Dommen* for *Kastrup* i *Havnsø Mølle*.

Efter Ordre fra Amtmanden af 7. Juli indkrævede Birch de 40 Rdl. hos Kastrup.

Imidlertid havde Kastrup 31. Marts 1807 sendt følgende Ansøgning til Kongen:

„Af hoslagte 2 Kopi-Skøder, det første udstedt af Kammerjunker von der Maase, dat. 9. Januar 1802, til Møller Buchvald paa Havnsø Mølle, Værker, Kroprivilegium m. v., og det sidste udfærdiget af Buchvald til mig paa samme Ejendomme, dat. 16. Juli 1804, vil allernaadigst erfares, at jeg til Kroholds Udøvelse var berettiget; men da Skøderne ikke tilholdt mig at løse nogen Bevilling, saa har jeg først nu under en mod mig anlagt Sag erfaret, at Privilegiet paa Krohold skal allerunderdanigst ansøges fornyet, hvilken Fornyelse dog saa meget mindre kunde falde mig i Tankerne, som jeg ligesom min Formand aarlig havde til Amtsstuen erlagt 5 Rdl. for Kroprivilegiet, uden at noget Privilegium er mig affordret, hvortil kommer, at heller ingen af Skøderne taler om nogen Fornyelse.

Denne Sag er blevet til af den Aarsag, at siden jeg troede, at Privilegiet var klausuleret ligesom de andre Kroholders, skænkede jeg og til Nødtørfthighed for mine Mølle-gæster, til en og anden nærboende, saavel som og til dem af Almuen, som nu og da kom til mig at købe Fisk af det af mig hersteds oprettede bekostelige og ikke ubetydelige Strandfiskeri. Under Sagens Drift erfarede jeg videre af en produceret Rentekammerskrivelse af 30. Maj 1801, at Kroholdet kun strækker sig til de rejsende og Søfarende over Vandet; men foruden meget andet synes især den lange afsides Fraliggenhed at billige, at mig allernaadigst tillades Krohold for mine Mølle-gæster og for dem, som køber og afhenter Fisk. —

Jeg ansøger derfor herved allerunderdanigst, at forbemeldte Kroprivilegium allernaadigst til mig vorder udstedt og tillige indbefattet Krohold for mine Mølle-gæster og dem, som køber Fisk af Havnsø Mølles Strandfiskeri.“

Med Ansøgningen fulgte Kopier af Skøderne og en Attest af 30. Marts 1807 fra Kalundborg Amtsstue om, at Kastrup havde betalt den aarlige Afgift for Krohold i Havnsø Mølle med 5 Rdl. til og med 1806.

Rentekammeret sendte Kastrups Ansøgning til Stiftamtmand og Amtmand over Holbæk Amt Baron Adellers Erklæring, og han anmodede Herredsfoged Vett i Arts og Skippinge Herreder om at udtale sig. Samtidig med at han 3. Juni tilbagesendte Ansøgningen med Bilag, skrev han:

„Efter at have talt med en Del af Sejerøboerne om, hvorvidt Havnsø Mølle som Gæstgiversted var dem uundværlig, har jeg den Ære at erklære: Den korteste Landing for Sejerøboerne var ved Saltbæk; men da bemeldte Salt-

bæk har Sejerø lige i Nord og ikke ret vel ved haardt Vejr tillader Landing eller Frasejling, naar Vinden ikke er meget gunstig, saa ser Sejerøboerne sig nødt til at lande ved Havnsø Mølle, hvor Landingen er bedre og sikker, og da Beliggenheden er anderledes, tillades Frasejling med forskellige Vinde, hvorfor de indstændigt beder, at det fremdeles maatte vorde tilladt, at Havnsø Møllens Ejer beværtede dem, naar de ankommer eller rejser, hvortil de endnu tilføjer, at Mandskabet, som af og til tages til Krigstjeneste, er saare tjent med i den Tid, de maa ligge ved Kysten og vente paa Lejlighed til Sejerø, at de da kunde opholde sig i Havnsø Mølle.

Da ethvert Gæstgiverprivilegium i Almindelighed taget ikke bringer saa megen Nytte som Havnsø Mølle for Sejerøboerne og andre dertil og fra rejssende, tror jeg, hvor lidet jeg ellers maatte ynde saakaldte Krosteder, at jeg ikke bør andet end anbefale Løjtnant Kastrups Ansøgning om Privilegium. Vel synes den over Kastrup ergangne Kroholdsdom ikke at anbefale hans Ansøgning; men da jeg blot tilsigter Sejerøboernes Bedste, tror jeg, at Dommen ikke i saa vidt bør forandre min ærbødig fremsatte Formening. Hvad angaar Løjtnant Kastrups Begæring om, at Privilegiet maatte extenderes til Tilladelse for ham at udsælge Brændevin til sine Møllægæster og til dem, der henter Fisk ved hans Strandfiskeri, da maa jeg ærbødigst tage mig den Frihed at melde: Det har stedse været en Vanskelighed at faa de den kgl. Tjeneste vedkommende Breve befordret til Nekselø for derfra efter den trufne Foranstaltning at befordres til Sejerø; vel har Løjtnant Kastrup endnu vist den Føjelighed at tilstille Nekseløboerne Brevene; men om han nægtede det, vilde det kunne sætte mig i Ubehagelighed ikke at kunne faa Baad til Nekselø, da kun han der paa Egnen ejer Baad og ikke er forpligtet til at eje den eller laane den ud. —

Jeg vil derfor ærbødigst foreslaa Deres Højvelbaarenhed, at der gunstigt maatte drages Omsorg for, at om der udstedes extenderet Bevilling som ansøgt for Løjtnant Kastrup, at det da maatte blive ham paalagt som et onus ved Privilegiet at befordre alt det, den kgl. Tjeneste kræver befordret, frit og uopholdelig til Sejerø og Nekselø.“

Idet Birkedommer Steenum 19. Juni 1807 sendte Kastrups Ansøgning med Bilag og Vetts Erklæring tilbage til Adeler, skrev han, at skønt Kastrup havde gjort Misbrug af det Havnsø Mølle forundte Kroprivilegium og derfor var overgaaet Dom, vilde han dog anbefale, at Kastrup fik Krobevilling for rejsende fra Sejerø og Nekselø, mod at han frit og uden Ophold besørgede de kgl. Tjenestebreve til Sejerø og Nekselø, da dertil ellers medgik megen Tid, fordi der ved Havnsø skulde gives Signal ved antændt Ild efter Baad fra den nærmestliggende Nekselø, og derfra skulde Befordring videre ske til den yderstliggende Sejerø.

Steenum vilde ikke anbefale den ansøgte Udvidelse af Kroholdsprivilegiet, fordi det stred imod Forordningen om Kroholderi paa Landet, og fordi det kunde give Anledning til mere Drukenskab blandt Landalmuen.

Adeler sendte 1. August 1807 Kastrups Ansøgning med Bilag, Vetts og Steenums Erklæringer og en Afskrift af Dommen af 10. April 1807 og af det kgl. Privilegium af 6. Novbr. 1801 til Rentekammeret, idet han samtidig selv skrev, at skønt baade Vett og Steenum mente, at en Kro i Havnsø var nødvendig for rejsende og Søfarende fra og til Sejerø og Nekselø, vilde han dog ikke paa Grund af de Misbrug, der havde fundet Sted, fundet sig beføjet til paa nogen Maade at understøtte Ansøgerens Begæring, hvis han ikke tillige kunde indse, at der ved denne Lejlighed kunde høstes en for det offentlige ikke ubetydelig Fordel, naar det nemlig blev bevilget ham at holde Værtshus for rejsende til og fra de to Øer paa den udtrykkelige Betingelse, at han forpligter sig til uden Ophold og for bestandig samt uden Godtgørelse at befordre alle de offentlige Breve til begge Øer. Han anbefalede saa Ansøgningen, men ikke med den mindste Udvidelse af den forrige Rettighed.

Efter at Rentekammeret havde modtaget og gennemset alle disse Dokumenter, bad det 12. Sept. 1807 Adeler om at spørge Kastrup, om han ønskede Kroprivilegium paa de af Adeler foreslaaede Betingelser samt en aarlig Afgift paa 5 Rdl. til Kongens Kasse.

Disse Betingelser kunde Kastrup ikke gaa ind paa, da Omkostningerne blev for store, og han fik intet kgl. Privilegium.

Havnsø Kro var saa lukket fra 1807 til 1814.

I 1814 besluttede Kastrup at prøve paa at faa kgl. Krobevilling igen, og han sendte saa 26. Febr. 1814 følgende Ansøgning til Kongen:

„Under 30. Maj 1801 er allerunderdanigst bevilget Krohold i Havnsø Mølle for de rejsende og Søfarende til og fra Øerne Sejerø og Nekselø; men senere er dette Privilegium ved Dom blevet mig frakendt paa Grund af, at andre Personer end virkelig rejsende til og fra bemeldte Øer skal for Betaling have erholdt Drikkevarer.

Et saa indskrænket Privilegium maatte naturligvis let uskyldigen kunne

mistes, da man ikke altid kunde have fuld Vished, endskønt man havde Formodning om, at de Personer, der kom ind for at nyde noget, virkelig var kommet fra Øerne eller virkelig tog dertil; men et slet Menneske, til hvilken Tid det lystede, ved bestemt at udgive sig eller i det mindste paa en stiltiende Maade at faa en til at anse ham for en saadan rejsende kunde paadrage Stedets Ejer Sag og skille ham ved et sligt klausuleret Privilegium. — Dette var desværre Tilfældet med mig. Jeg vover derfor allerunderdanigst at ansøge Deres Majestæt om allernaadigst at meddeles forbemeldte Kroprivilegium til Havnsø Mølle fornyet uden den forhen tilværende Indskrænkning, saaledes at det maa være tilladt at udskænke Drikkevarer til enhver til Møllen ankommende rejsende baade Land- og Søværts. —

Og da hidtil af dette Krohold har været svaret 5 Rdl. i aarlig Afgift til Deres Majestæts Kasse, erbyder jeg mig villig til for et saaledes udvidet Privilegium at erlægge, hvad billig Forhøjelse befales; men derimod maa jeg allerunderdanigst erklære, at jeg aldeles ikke kan modtage Privilegiet paa de Vilkaar, det kgl. Rentekammer under 12. Sept. 1807 har opgivet, nemlig at erholde det fornyet uden Udvidelse imod at erlægge den aarlige Afgift 5 Rdl. og at befordre alle det offentlige vedkommende Breve og Ordre til begge førnævnte Øer, da dette Befordringsskab vilde foraarsage mig Bekostninger som Fordelen af Kroholdet umulig kunde afholde; thi der er over 2 Mil mellem Sejerø og Havnsø, saa at der ofte formedelst Bugtens og Udgrundenes Skyld til Krydsning ved Modvind behøves en hel Dag, ligesom Storm og Uvejr ofte kunde tvinge Baaden til at ligge paa Sejerø 2 à 3 Dage. Jeg maatte dertil ogsaa anskaffe mig en Sejlbaad, som foruden første Indkøb vilde koste betydeligt i aarlig Reparation, og endelig i denne Anledning bestandig holde 2 à 3 søvante Folk i Kost og Løn.

Disse saa overordentlig trykkende Betingelser tør jeg derfor allerunderdanigst forhaabe maa bortfalde, og at alene en aarlig Pengeafgift bliver at erlægge.

Allernaadigst Bønhørelse forventes og udbedes.“

Rentekammeret sendte 2. April 1814 Kastrups Ansøgning til Kammerherre og Amtmand Løvenskiold og bad ham om at meddele det, „om en Kro i Havnsø Mølle for rejsende til og fra Sejerø og Neksøl var nødvendig for nærværende Tid, og i saa Tilfælde om et saadant Værtshushold dog med samme Indskrænkning, som det tilforn havde været bevilget, kunde bevilges Kastrup, og imod hvilken aarlig Afgift, samt om det ikke tilige burde være paa den Betingelse, som Amtmand Adeler 1. August 1807 havde foreslaaet“.

Løvenskiold sendte 5. April Kastrups Ansøgning til Steenum og bad om hans Erklæring. Han svarede 11. August, at han ikke

skønnede rettere efter Havnsø Møllens Beliggenhed, end at et Krohold der var nødvendigt for rejsende og Søfarende til og fra Sejerø og Nekselø.

Men paa den anden Side synes det, at et saadant indskrænket Privilegium vilde være mere til Skade end Fordel for Stedets Ejer, naar han ikke maatte lade udskænke til og herbergere enhver rejsende, som enten Land- eller Søværts kom til Havnsø Mølle.

Efter Steenums Mening og efter den Kundskab, som han i den senere Tid havde erhvervet sig om de betydelige Omkostninger, der udfordredes til at holde Baad og Mandskab, vilde blive en aldeles Umulighed for Ejeren af Havnsø Mølle uden Godtgørelse at befordre de offentlige Breve til Sejerø og Nekselø; men da Havnsø Mølle ikke ligger langt fra Nekselø, og Overfarten dertil vel ikke vilde medføre betydelige Udgifter, vilde han anbefale, at Kastrup fik Privilegium til Krohold for de rejsende, som Land- og Søværts kom til Havnsø Mølle, paa den Betingelse, at han gratis befordrede alle offentlige Breve til Nekselø samt betalte 15—20 Rdl. i aarlig Afgift til den kgl. Kasse.

Steenum spurgte 19. April Kastrup, om han gratis vilde befordre de offentlige Breve til Nekselø, naar han til Gengæld fik Krobevillingen. Han svarede 7. Maj ja dertil, hvis hans Ansøgning af 26. Febr. uden videre Indskrænkning blev bevilget.

Løvenskiold sendte 27. Maj 1814 Kastrups Ansøgning med Bilag til Rentekammeret og skrev:

„At det er nødvendigt, at der er etableret Værtshushold i Havnsø Mølle for rejsende, der ad denne Vej vil til Sejerø og Nekselø, har Amtet i sin Erklæring under 7. August 1807 ikke kunnet nægte, ligesom dette paa ny er bekræftet i den fra By- og Birkefoged Steenum indhentede og herhos følgende Erklæring.

Vel har Amtet i sin Erklæring tillige indstillet, at Kroholdsbevillingen kun under følgende Betingelser skulde forundes: 1. at det udtrykkeligt blev indskrænket til rejsende til og fra disse Øer, og 2. at det tillige skulde paalægges Ansøgeren at befordre alle kgl. Breve til Sejerø og Nekselø uden Betaling; men hvor meget jeg nu end maa billige Grunden til denne Indstilling, der sigtede til at forhindre unødvendig Brændevinsudskænkning i Havnsø Mølle, kan jeg paa den anden Side heller ikke andet end aldeles billige Kastrups Paastand om, at han ikke kan modtage Privilegiet under disse Betingelser; thi

den første Indskrænkning udsætter ham altid for at forbyrde Privilegiet, da han ikke altid kan undersøge, om de rejsende, der maatte forlange Brændevin udskænket hos ham, virkelig vilde til eller kommer fra de 2 Øer, og hvad den anden Betingelse angaar, da vil de deraf flydende Omkostninger blive saa betydelige, at de vil overstige de Fordele, som Privilegiet kan afkaste.

Da der nu for øvrigt, saa vidt jeg indser, ikke kan flyde nogen Uorden af, at Ansøgeren meddeles Bevilling til at udskænke Drikkevarer til alle rejsende, naar det tillige paalægges ham under Bevillingens Fortabelse ikke at holde Kro for Sognets Bønder, tror jeg ærbødigt at kunne anbefale Ansøgeren til at erholde Bevilling og imod at svare en aarlig Afgift paa 20 Rdl. samt tillige under den Forpligtelse, som hans Erklæring viser, at han underkaster sig at befordre alle offentlige Breve til Nekselø, hvorimod Forpligtelsen til at befordre slige Breve til Sejerø efter min Formening kan bortfalde, dels paa Grund af, hvad jeg ovenfor har tilladt mig at bemærke, dels fordi Brevene til Sejerø i den sildigere Tid er sendt til denne Ø fra Saltbæk.

Saaledes giver jeg mig den Frihed at indstille denne Sag til Kollegiets gunstige Overvejelse og Resolution."

Efter at Rentekammeret havde modtaget Kastrups Ansøgning med Bilag, bad det 11. Juni Amtmanden om at spørge Kastrup, om han var villig til frit at befordre alle offentlige Breve til Nekselø og betale 20 Rdl. aarlig af Kroholdet.

Kastrup svarede 30. Juni, at han, skønt han syntes, at Afgiften 20 Rdl. — tilforn 5 — var vel høj, da han tillige frit skulde befordre alle offentlige Breve til Nekselø, var villig til at modtage Krobevillingen — trods Kroholdets virkelige Ringhed — paa de Vilkaar, som Kollegiet havde fastsat.

Løvenskiold sendte 22. Juli 1814 Kastrups Svar til Rentekammeret, som 20. August meddelte ham, at Kastrup vilde faa kgl. Krobevilling paa førnævnte Betingelser. Den kostede 27 Rdl. 18 Sk. Sølv.

Niels Juel Kastrup fik 13. Oktbr. 1814 kgl. Privilegium paa Krohold i Havnsø Mølle. Det hedder heri, at han maa betjene de rejsende med fornødne Logementer samt Spise- og Drikkevarer til Nødtørftighed og for en billig Betaling, imod at han svarer 20 Rdl. aarlig og befordre frit og uden Ophold alle offentlige Breve til Nekselø. — Det ligner ellers Privilegiet af 6. Novbr. 1801.

Han solgte i 1818 Møllen og Kroen til Kaptajn *Adolf Frederick Stricher*, som 6. Maj sendte følgende Ansøgning om Krobevilling til Kongen:

„Ved Deres Majestæts allernaadigste Bevilling af 13. Oktbr. 1814, hvoraf Genpart hermed allerunderdanigst vedlægges, blev et Værtshushold i Havnsø Mølle allernaadigst forundt daværende Ejer af bemeldte Sted Løjtnant N. J. Kastrup mod aarlig Afgift til Deres Majestæts Kasse af 20 Rdl. og med Forpligtelse til at befordre alle offentlige Breve til Nekselø m. v., hvorhos det er fastsat, at efterkommende Ejere af Stedet bør ansøge om Bevillingens Fornyelse, saafremt de agter samme at nyde. —

Da jeg nu har tilkøbt mig Havnsø Mølle af Kastrup og fremdeles agter at afbenytte Værtshusholdet til Stedet, vover jeg herved allerunderdanigst at andrage om Deres Majestæts allernaadigste Fornyelse af Privilegiet til Værtshushold i Havnsø Mølle.“

Rentekammeret sendte Strichers Ansøgning til Amtmand Grev Knuth, som 12. Maj sendte den til Steenum, der erklærede, at efter Havnsø Møllens Beliggenhed var Krohold der fremdeles nødvendigt for rejsende til Søs og Lands. Da Kaptajn Stricher var blevet Ejer af Havnsø Mølle, som han selv beboede og brugte, kunde Steenum ikke andet end anbefale Ansøgningen, saaledes at det attraaede Privilegium maatte meddeles ham paa de samme Vilkaar, som Havnsø Møllens forrige Ejer havde haft det.

Knuth sendte 19. Maj Strichers Ansøgning og Steenums Erklæring til Rentekammeret, idet han indstillede Ansøgningen til det høje Kollegiums modnere Overvejelse og bevilgende Resolution.

6. Juni 1818 meddelte Rentekammeret Knuth, at Stricher vilde faa Kroprivilegiet paa samme Betingelser, som Kastrup havde haft det. Stricher skulde straks sende Kastrups originale Privilegium samt 27 Rdl. 18 Sk. til Rentekammeret.

20. Juli 1818 fik han saa kgl. Privilegium paa Krohold i Havnsø Mølle, og det ligner fuldstændigt Kastrups.

Han skødede 15. Juni 1828 Havnsø Mølle og Kro til *Peder Kargaard Thomsen*, som 26. Decbr. 1828 lod Prokurator Hans Hansen Lützhøft, der var Forvalter ved Alkestrup og Egemark Godser, skrive en Ansøgning til Kongen om at blive meddelt Krobevilling med samme Rettigheder og paa samme Betingelser som hans Formænd.

Rentekammeret sendte Ansøgningen til Knuth, som anmodede By- og Birkefoged *Berner* i Nykøbing om en Erklæring, og denne

bad 5. Januar 1829 J. Nielsen i Føllenslev om at udtale sig. Han svarede 9. Januar, at han ikke kunde sige andet end, at et Krohold i Havnsø Mølle var nødvendigt for enhver, som rejste fra og til Nekselø og Sejerø, samt for mangen Sejler, der maatte løbe i Havn i farlige Vejrtilg. Det maatte paalægges Ejeren af Havnsø Mølle at befordre de offentlige Breve til Nekselø, hvorfor han maatte holde en lille Baad.

Berner spurgte 15. Januar Kargaard Thomsen, om han vilde underkaste sig de Betingelser, som var nævnt i de tidligere Privilegier. 24. Januar svarede han ja dertil.

Den 29. Januar 1829 sendte Berner en Erklæring angaaende Ansøgningen til Knuth. Det hedder heri: „Ligesom jeg maa anse det nødvendigt for Nekseløs Beboere, at der i Nærheden af Landingsstedet for denne Ø findes et Sted, hvor disse for Betaling kan nyde Forfriskning, ja, stundom endog til føje Tid Opholdssted, saaledes maa dette Sted ogsaa være til Bekvemmelighed for de fremmede Søfolk, som maa have Ankerplads mellem Nekselø og Sjælland. At Havnsø Mølle vil være og er det dertil bekvemmeste Sted, er ved den sammes Ejer hidtil meddelte Privilegium formentlig notorisk, saa meget mere som Møllen er det nærmeste ved Landingsstedet fra Nekselø beliggende Sted.

Disse Grunde og de tidligere meddelte Privilegier taler for at anbefale Ansøgningen“.

Knuth sendte 13. Febr. 1829 følgende Erklæring til Rentekammeret:

„Iet jeg giver mig den Ære at tilstille det høje Kollegium denne Ansøgning tillige med den derover indhentede Erklæring fra Berner med Bilag tillader jeg mig at ytre, at der efter den Underretning, jeg har erhvervet mig, ingenlunde finder nogen saadan Passage Sted forbi Havnsø Mølle, at et Værtshus sammesteds kunde anses fornødent for de rejsende; thi naar undtages de faa Beboere paa Nekselø, som ved deres Rejser her til Sjælland lander ved bemeldte Mølle, kommer der vistnok yderst sjældent andre rejsende dertil end Møllægæsterne, der for største Delen henhører til Sognet. For flere Aar siden skal Overfarten til og fra Sejerø have fundet Sted i Havnsø Mølle, og dette har formentlig givet Anledning til, at Værtshusholdet sammesteds er blevet oprettet; men da Overfarten til og fra denne Ø nu stedse sker ved Saltbæk, er der ikke Landingssted ved bemeldte Mølle for Søfarende eller rejsende fremfor noget andet Sted ved Søkysten uden for Beboerne paa Nekselø, der kun

bestaar af en 5 à 6 Familier, og som hører til samme Sogn som Havnsø Mølle, hvortil der fra Nekselø højst er $\frac{1}{4}$ Mil.

Jeg maa derfor henstille til det høje Kollegiums gunstige Bedømmelse, om dette Værtshushold, skønt det vistnok ikke kan anses nødvendigt for rejsende, kan vedblive paa Grund af, at det i mange Aar har eksisteret, i hvilket Tilfælde Ansøgeren burde være de samme Bestemmelser undergivet for Privilegiet, som de forrige Ejer har været paalagt.“

P. K. Thomsen fik 5. Marts 1829 kgl. Privilegium, og det ligner Strichers; dog skulde han ikke befordre de kgl. Breve til Nekselø.

Han beholdt selv Møllen og Jorden, men forpagtede ca. 1832 Kroen ud til sin Svoger *Peder Madsen*, som var født ca. 1793 i Paarup, Odense Amt, og han var gift med Else Kirstine Kargaard Thomsen, der var født ca. 1800 i Toftlund, Haderslev Amt. De havde tidligere boet i København, hvor deres Datter Hanne Kirstine blev født ca. 1831. De havde i 1845 en Søn paa 7 Aar, 2 Plejebørn og en Tjenestepige. De var der endnu i 1860, men har forladt Kroen inden 1870.

Imidlertid havde P. K. Thomsen i 1856 afstaaet Havnsø Mølle og Kro til sin Søn *Adolph Frederik Kargaard Thomsen*, som 15. Juli 1856 fik kgl. Privilegium, der lignede de foregaaende. Han maatte beværte de rejsende, men ikke Sognets Beboere og skulde betale 20 Rdl. aarlig til Kongens Kasse. Værtshuset skulde holdes i en saadan Stand, som Indenrigsministeren anser forsvarlig med Hensyn til de rejsendes Tarv, Egnens Brug og Tidens Fordringer.

28. Febr. 1864 søgte A. F. K. Thomsen Indenrigsministeriet om allerhøjeste Stadfæstelse paa førnævnte Privilegium, og det skete 30. April 1864. Han ejede Havnsø Kro, Gaard og Mølle til 1905. Hans Broder, Thomas Peder Kargaard Thomsen, og hans Enke var Forpagtere af Kroen ca. 1866 til ca. 1887. Saa blev Forvalter Larsen fra Teglværksgaarden Forpagter af Kroen. Han døde i 1889, og hans Enke drev den en kort Tid, indtil fhv. Gdr. Peder Nielsen, Skortskærgaard, i 1889 forpagtede den til 1. Maj 1902, da Handelsmand Laurids Olsen forpagtede den og drev den til 1905, og Anders Kargaard Thomsen, Søn af A. F. K. Thomsen, bestyrede den til April 1906.

Imidlertid havde Godsejer *Gustav Elias Grüner* i 1905 købt

Havnsø Kro, Gaard og Mølle. I 1906 byggede han det nuværende Hotel. Kro og Hotel var forpagtet ud til fhv. Gmd. Peter Jensen fra Bregninge fra 1. April 1906 til 1. April 1914.

Grüner solgte 1. April 1914 Kro, Gaard og Mølle til Gdr. *Carl Matiasen* fra Audebo. Han drev selv Kroen til 1917 med Undtagelse af $\frac{1}{2}$ Aar, da den var lukket paa Grund af, at Sogneraadet nægtede Bevilling. Han solgte i 1917 Kro og Hotel — Gaard og Mølle skiltes nu fra Kroen — til Møller *Lars Peter Hansen*, Føllenslev; han solgte i 1918 Kro og Hotel til to Fiskehandlere *Carsten Petersen* og *Larsen* i København. En Mand ved Navn Andersen bestyrede Kroen 1917—19.

1. Decbr. 1919 købte Restauratør *Emil Christensen* fra Karrebæksminde Kroen, som han drev til Oktbr. 1925. Den var saa lukket til Foraar 1926. Saa købte Herreekviperingshandler *Troels Petersen* fra Gørlev Kroen. Mens han havde den, forlangte nogle Beboere Sogneafstemning om Bevillingen. 292 stemte for Bevillingen, mens 93 stemte imod.

I Foraaret 1928 købte *Otto Andersen* fra Kalundborg Kroen og drev den til 1932, da Savskærer *Alfred Nielsen Borup* købte den og drev den til Foraar 1937. Saa købte *Max Valtner* den og drev den til 24. Juli 1938, da den nuværende Ejer *Hans Klarskov Larsen* overtog Kroen.

KILDER

Rigsarkivet: Rentekammerets Ekspeditionsprotokol 1801—02, do. 1814—15, do. 1. Juli 1818—31. Decbr. 1819 og do. 1829, 1 Læg: Bilag til 2. Sjæll. Renteskriverkontors Journal 1829 Nr. 306, Indenrigsministeriets 1. Depart. 1864. Register 927, Føllenslev Folketælling 1834, 1840, 1845, 1850, 1860, 1870, 1880 og 1890. Kroejer Klarskov har meddelt mig Oplysninger om Havnsø Kro siden ca. 1884.

Samsø borge

Ved **Bent Rasmussen**

„Borge er brændte og sunkne i grus“, siger godsinspektør A. Kruse i sin sang: „Samsø, o Samsø, du grønklædte ø“.

Ja, i middelalderen blev der bygget flere borge på Samsø. De er nu alle forsvundne; men voldstederne, der ligger tilbage, vidner, som vi senere skal se, om det omtrentlige tidspunkt for deres tilblivelse.

Det kan af voldgravenes form fastslås, at de er opført omkring Valdemar I (den Stores) tid. Grundene til, at de opførtes, kan man selvfølgelig kun gisne om.

I. Visborg:

Længst mod syd på en høj bakkeknode, der falder stejlt ned mod havet, der hvor Vesborg fyr nu sender sine advarende blink ud over havet, lå i middelalderen en stor og stærk borg. De fleste rejsende på Kalundborg—Samsø—Århus-overfarten har set fyret og de bratte skrænter.

Vi går tilbage til tiden før borgen rejstes. Det må antages for ret sikkert, at her har været et Vi for Thor, tordenens gud. Skal en tordenbygge komme op over Samsø, må den komme op herfra, så det var ikke underligt, om vore hedenske forfædre fandt det naturligt her at ofre til Thor.

Hvad kan man underbygge og støtte denne teori med?

Den skik at ofre heste til Thor, holdt sig længe efter kristendommens indførelse her i landet. Det blev senere til, at man trak

syge heste derud, når man havde opgivet at kurere på dem. Så styrtede man dem ned fra den stejle skrænt.

Et par gamle mænd sad for c. 40 år siden og mindede hinanden om en begivenhed i deres barndom — altså for c. 100 år siden. De fortalte, at en mand i Pillemark havde en hest, som man ikke kunne kurere. Den blev trukket den 4 km lange vej til Visborg og styrtet ned ad skrænten — men næste morgen stod den ved gården i Pillemark. Det, der har bevaret denne historie, var jo, at hesten kom levende fra styrtet.

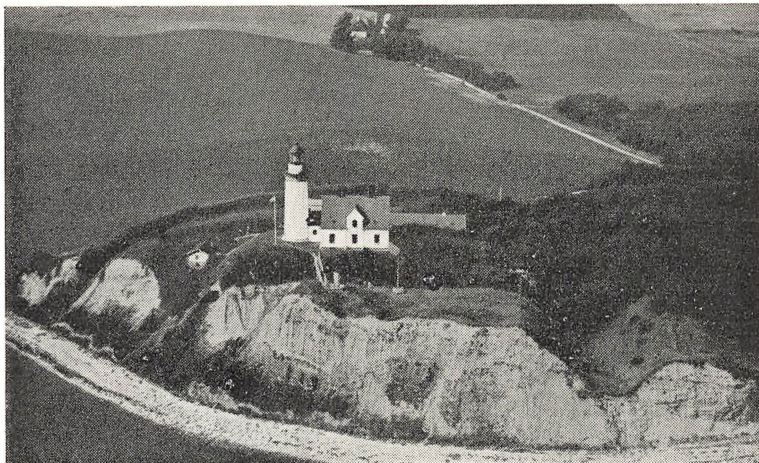
Da jeg spurgte, hvorfor de gjorde det, svarede de, at det vidste de ikke; men det var en gammel skik. Jeg sendte meddelelsen herom ind til Nationalmuseet, der mente, som jeg, at det var reminiscenser af den gamle Thor-dyrkelse.

I samme forbindelse fortjener at nævnes, at sagn fortæller, at „Visborgmanden“ kører med 6—8 Pommerkokker (Kalkunhaner) for sin vogn. Her er Thors gedebukke altså blevet til Pommerkokke. Eller et andet sagn: Visborgmanden havde en so med 13 røde grise. De rejser børster, når de går gennem Kolby, så bliver der ildebrand. Der er også et sagn om en stor gryde med guldpenge.

Her på denne bakkeknude, der til den ene side er omgivet af havet og på de andre sider af en lav, udtørret havbund, som mulig er den gamle bugt, Murunavåg, der omtales i Ørvarodds saga, anlagde man Visborg. Nogle, som Saxo Grammaticus (Gr.s overs.) og Thurah's Samsøbog pag. 61 mener, at det var Absalon, som anlagde den til værn mod vendere og sørøvere, men derom vides ikke noget sikkert. Det kan være sandsynligt, da man fra bakken har en glimrende oversigt til Samsø bælt, Kalundborg fjord, Store Bælt, Fyn og over imod Jylland.

Imidlertid kan man af hele konstruktionen og formen af voldgravene se, at de stammer fra middelalderen. Borgpladsen er c. 90 m lang, omgivet af to dybt indskårne, ringformede voldgrave i den høje bakke, så vel mod land som oprindelig også ud mod havet. Det har altid været tørre, dybe vldgrave — aldrig vandfyldte, hvad man den dag i dag let kan overbevise sig om.

Uden om den yderste voldgrav — mod havet — lå en 3 m

Visborgs voldsted. (Den mørke plet i skrænten er resterne af brønden)

bred og 4 m høj mur af kampesten forbunden med „slagen mør-tel“. Havet åd og æder stadig af skrænterne, så man regner næppe forkert, når man anslår, at det har taget 15 m af bakkeskrænten.

Den sidste murrest styrtede i havet julenat 1875, og senere er den såkaldte „Marsk Stigs“ brønd gået samme vej — indtil for et par år siden kunne man endnu se resterne af stensætningen i bakkeskrænten.

Staten burde sætte et værn op imod havets stadig æden af kysten, ellers kommer den dag, da det gamle voldsted ikke er mere, og så må fyret vel også vige.

Det eneste historisk sikre fra den gamle borg er, at ridder van der Osten var høvidsmand på borgen i 1370. Han nævnes da som sådan i et forlig mellem Danmark og Hansestæderne.

Når jeg i foranstående har brugt navnet Visborg og ikke Vesborg er det bl. a. fordi jeg mener, at det er så nogenlunde sikkert at her, før borgen blev opført, har været et Vi.

Thura skriver i sin Samsø-beskrivelse fra 1728 pag. 61: „Men i hvad Oprindelse Navnet end har, saa er det vist, at det Wisborg Navn er meget gammelt, og at Stedet i Kong Waldemari Tertii Tid allerede har baaret det samme“.

„Paa Store-Canceler Griffenfeldts Epitaphio i Være (Vær) Kirke ved Steenballe-Gaard, nævnes den Salig-Herre, Herre til Brathingsborg og Wisborg, ligesom Resenius og paa Titelen af Descriptic Samsøe, kalder ham Dominus Samsøe Brathingsburgi & Visburgi.“

I „Samsø Stednavne“, udgivet af stednavneudvalget, ses, at man snart har brugt navnet Vesborg snart Visborg. Navnet Vese betyder pøl eller sumpet sted, og et sådant navn kan også svare til stedet. Idet landet har hævet sig, er den gamle bugt blevet til et sid og fugtigt stykke land. Der er netop i fjor og i år foretaget et stort afvandingsarbejde for at få de 200 tdr. land, som dette areal omfatter, gjort til nyttig agerjord. Det lå hen med stridt græs. Nu er der gravet afvandingskanaler, og en elektrisk pumpestation hæver vandet c. 5 m, så det kan løbe ud i havet. Det først afvandede areal begynder allerede at give ret gode afgrøder, og om nogle år vil man på det gamle havland se frodige marker.

II. Barfredsholm eller Blafferholm

kaldes et lille voldsted i Brattingsborg have. Det er kun 10—15 m i firkant, omgivet af vandfyldte grave. Midt på holmen er en lille stensat grav fra oldtid eller middelalderen.

Her har der i middelalderen ligget en lille borg eller våning, hvoraf der nu intet er tilbage. Et sagn fortæller, at der gik en løngang fra Visborg til Barfredsholm, så besætningen paa Visborg som en sidste udvej kunne flygte gennem denne til Barfredsholm. Sagnet må jo være helt uden forbindelse med virkeligheden, hvad man kan forstå dels af afstanden, c. 2—3 km, dels fordi der var en temmelig dybt indskaaren bugt, Murunavåg imellem.

Et andet sagn (Samsø stednavne s. 7) fortæller, at når borgherrens frue på Visborg skulle barsle, blev hun ført til Barfredsholm, indtil nedkomsten havde fundet sted, for at denne kunne foregå uden at blive forstyrret af eventuelle fjender. Navnet Blafferholm udledes af ordet barsle, altså Barsleholm.

Et tredie sagn „Thura pag. 55) fortæller, at der skal have stået et hus eller slot i gamle dage, beboet af en jomfru. Mundtlige

„sæjer“ vil vide, at hun skulle skjules her for en af familien ikke ønsket elsker, der var under hendes rang og stand.

Til tider kunne holmen på alle sider være omgivet af vand, idet „skovrenden“ ved højvande gik op i Tagsøen (eller Tagmosen“. Historien melder intet om den.

Barfredholm betyder fristed, men kan også betyde „fæstningsværk“, befæstet tårnbygning anvendt til ophold for konger på gæsterirejser. (Kækars ordbog).

Man kan endnu — med tilladelse fra grevskabet — spadserer over en skrøbelig bro over på den lille holm og fortabe sig i ensomheden og drømme sig tilbage til svundne tider.

Der findes nu et lille bygningsværk fra den nyeste tid på stedet, nemlig det såkaldte „Komtessernes dukkehus“.

Lehnsgreve Chr. Fr. Danneskiold-Samsø og hustru havde otte døtre og een søn, den senere lensgreve Aage D.-S.

De små komtesser havde en lille vogn og to små heste at køre med. De fandt så på og fik lov til at bygge deres dukkehus på Barfredholm.

Komtesse Clara Danneskiold-Samsø, Vadstrupgaard, siger: „Ja, det var i begyndelsen af 1890'erne, at vi fik lov til at bygge det på Barfredholm. Det var meget morsomt. Vi kørte selv de røde mursten derud i vor lille vogn med de to små heste for, så vi gjorde selv det meste af arbejdet og morede os udmærket ved at se vort eget lille byggeforetagende skride frem. Det blev i to etager, hvoraf stueetagen er den største“. Her var plads til at lege med dukkerne inde i huset, når de var derude.

Komtesserne mindes endnu en gang imellem dukkehuset og de fornøjelige timer, de har tilbragt herude. Det bliver nok den sidste „tårnbygning“ på den lille holm.

K I L D E R

Saxo (Grundtvigs oversættelse).

Thura: Beskrivelse over øen Samsø.

Fr. Poulsen: Samsø.

Samsø stednavne.

Bent Rasmussen: „Somsø, Danmarks Midtpunkt.“

FRA HOLBÆK AMT

Mindre Meddelelser

Kriggergrave og Mindeplader fra Treaarskrigen

Garnisonskommandanten i Holbæk har vist Historisk Samfund den elskværdige Tjeneste at tilstille os følgende Fortegnelse over Kriggergrave og Mindeplader i Amtets Kirker og Kirkegaarde, udarbejdet i Anledning af, at Garnisonen ønskede at hædre de faldnes Minde ved at nedlægge Kranse paa Gravene.

Raklev Kirkegaard: Kriggergrav for

menig af 13. Liniebataillons 1. kompagni Anders Jensen, død 6. Juni 1849, begravet paa Raklev Kirkegaard 10. Juni samme Aar. Han blev ca. 30 Aar gammel. Det kan ikke med Bestemthed afgøres, om han er faldet i Krigen, men Oplysningen paa Gravstenen om hans militære Tilhørsforhold tyder paa det.

Kirke Helsing Kirkegaard: Mindeplade for

Matros Søren Jensen, faldet paa Linieskibet „Christian d. 8.“ 5. April 1849, menig ved 1. Reservebataillon Adam Christoffer Nicolaisen, faldet ved Ulstrup den 6. April 1849, menig ved 2. lette Infanteribataillon Lars Pedersen, saaret i Slaget ved Fredericia den 6. juli, død 19. Oktober 1950, menig ved 2. lette Infanteribataillon Christen Andersen, faldet paa Istedslagets første Aften den 24. Juli 1850, og menig ved 1. Forstærkningsbataillon Lars Christensen, død paa Lazaret i Slesvig 16. Marts 1851.

Reersø. Ved Kirken en Mindesten for

Matros Peder Nielsen, faldet paa Linieskibet „Christian d. 8.“ den 5. April 1849.

Drøsselbjerg Kirke: Mindeplade for

Christen Pedersen, saaret ved Kolding, død i Middelfart 3. Maj 1849, Christen Christensen, faldet ved Øvre Stolk 25. Juni 1850,

Christian Hansen, saaret ved Fredericia 5. Juli, død 26. Juli 1849 i Fredericia,
og
Christen Jakobsen, død paa Augustenborg Lazaret den 8. Oktober 1850.

Undløse Kirke: Mindeplade for

Ole Jensen, født i Undløse ²⁷/₁₁ 1825, saaret ved Kolding ²³/₄ 1849, død Da-
gen efter,

Ole Hansen, født i Østrup ²⁷/₃ 1826, saaret ved Fredericia ⁶/₇ 1849, død 15.
September samme Aar, og

Jens Larsen, født i Østrup ¹¹/₁₁ 1826, saaret ved Fredericia ⁴/₁₀ 1850, død
samme Dag.

Paa Mindepladen staar dette Vers, som er skrevet af Ingemann, og som vist
nok ikke er almindelig kendt:

For Danmarks Folk og Konge tro de stred
og de har Krav paa herligt Eftermæle
De gik med Sang i Døden for vor Fred
Gud lønne dem og glæde deres Sjæle.

Paa helligt Sted skal deres Navne staa
de ihukommets skal i Folkets Bønner
Gud, lad det gamle Danmark ej forgaa
velsigh vort Land og Landets Heltesønner.

Soderup Kirke: Mindeplade for

Ole Jørgen Jensen, Nr. Eskildstrup, faldet 1849,

Mads Jensen, Soderup, faldet 1849,

Jens Andersen, Kvarmløse, faldet 1849,

Jens Nielsen, Nr. Eskildstrup, faldet 1850,

Karl Jørgensen, Tingerup, faldet 1850,

Jakob Sørensen, Smidstrup, faldet 1850,

Peder Pedersen, Ebberup, faldet 1850,

Hans Larsen, Grønnebjerg, faldet 1850, og

Lars Thomsen, Sønderstrup.

NB. Paa Soderup Kirkegaard findes endvidere Generalmajor du Plats Grav.
Generalmajoren faldt ved Dybbøl 1864.

Asnæs Kirkes Vaabenhus: Mindeplade for

Rasmus Nielsen og

Christian Andersen, begge af Hørve, faldet i Istedslaget 1850.

Værsløv Kirke: Mindeplade for

menig Nr. 262 ved 13. Linieinfanteribataillons 2. Kompagni Christen Peder-
sen, født ⁸/₁₀ 1825 i Asmindrup som Søn af Husmand Peder Pedersen af

Asmindrup i Værsløv Sogn. Christen Pedersen faldt i Istedslaget og er begravet i Overstov ved Isted („Overstoy“ er sikkert en Forvanskning af Øvre Stolk). Paa Mndepladen findes et malet Billede af en Soldat i Datidens Uniform. I Sognet lever endnu en Søstersøn af Christen Pedersen.

Tuse Kirke: Mindeplade for

Jens Nielsen af Tuse, faldet i Fredericiaslaget ⁶/₇ 1849. Tekst paa Pladen:

Er vor Tid kommen,
da lad os dø mandeligt.
Han døde for Danmark —.

Gierslev Kirke: Mindeplade, hvorpaa er opført

fem Navne paa faldne fra Treaarskrigen. Af disse fem faldt Hans Hansen ved Bov 1848, to faldt i 1849 og to i 1850.

Udover disse Oplysninger om faldne er følgende sekundære Oplysninger kommet frem:

Jorløse Kirke: Mindeplade for

Jens Jensen, saaret ved Isted ²⁴/₇ 1850. Han døde ikke af sine Saar og levede i mange Aar efter Krigen. Han udnævntes efter Krigen til Dannebrogsmænd.

Ved Kirken paa Sejro: Mindesten for

halvtreds Marinesoldater, der var hjemmehørende paa Sejro, og som deltog i Treaarskrigen. Ingen af dem faldt, endskønt ni var med ombord paa Linieskibet „Christian d. 8.“, da det sprang i Luften. Stenen er rejst, fordi det var et forholdsvis meget stort Kontingent, den lille Ø stillede til Flaaden.

Fra Tveje Merløse Kirke

Af **Andrea E. Sørensen**

Der lever endnu blandt gamle Folk her paa Egnen *et Sagn* om, hvorledes det gik til, da Merløse Kirke blev bygget.

Min Fader fortalte, at hans Bedstefader Hans Christensen, f. 1785 i Tveje Merløse, sagde, at Kirken var opført af to af Esbern Snares Døtre. De kunde ikke blive enige om, hvem der skulde bygge Taarnet, og saa byggede de hver sit. Derfor er der ogsaa lidt Forskel paa Taarnene.

En Dag for en Del Aar siden kom jeg paa Merløse Kirkegaard i Samtale med Niels Johansen, der i nogle og tyve Aar havde været ansat ved Kirken som Bælgetræder. Han fortalte, at det Sagn havde han hørt fortælle saaledes, at der var tre Jomfruer, der blev enige om at bygge Kirken, men den ene

„slog sig fra“ Foretagendet, mens de to fortsatte, og de blev uenige, da de skulde have et Taarn bygget, og saa blev det altsaa til, at de byggede hver sit.

Han fortalte ogsaa, at da det gamle Vaabenhus — ved Kirkens Restauration 1891—93 blev revet ned, fjernede man en indmuret Jernstang, til hvilken var nittede nogle Bøjler af Jern i Højde med et voksent Menneskes Hals; det var Kirkens gamle *Gabestok*.

Tidligere laa Kirkegaardsmuren ud mod Landevejen, godt og vel 3 Alen fra Vejgrøften, og i denne Strimmel Jord udenfor Kirkegaarden blev *Selvmodere* begravet.

[Sagnet om Jomfruerne fortælles ogsaa i Førstelærer A. Knudsens Bøg: Tveje Merløse Kirke, Holbæk 1896, Side 2. Her er ligeledes fortalt et andet Sagn, om en Lindorm, der slyngede sig rundt om Kirken, indtil en Tyr, opfordret ved Mælk og Nøddekærner, fordrev den. — Red.]

Fra Udskiftningstiden

Af Fritz Jacobsen

Blandt de Reformlove, som i Slutningen af det 18. Aarhundrede medførte en saa gennemgribende Forandring i den danske Bondestands Liv og Vilkaar, var vel Forordningen af 1781 om Fællesskabets Ophævelse den, hvis Resultater faldt mest i Øjnene, da den i Løbet af nogle Aar stærkt forandrede det danske Landskabs Udseende gennem Dyrkning og Bebyggelse.

Denne Forandring skete ikke med eet Slag, idet der gik en Række Aar, før Udskiftningen i det store og hele var tilendebragt, og Grundene hertil var af forskellig Art. Traditions-mæssig Vedhængen ved „det gamle“ og Frygten for at faa en „Udlod“ har nok lagt en Dæmper paa nogle Bønders Begejstring for det nye, og selve Udskiftningsarbejdet var saa besværligt og krævede saa mange kyndige Folk og Omkostninger, at dette ogsaa maatte virke hæmmende.

Til Baron *Michael Herman Løvenskiold*, som var Amtmand over Holbæk Amt fra 1781—1804, foreligger en Skrivelse, hvori omtales et ganske særligt Forhold, skabt af Udskiftningsplanerne. Amtmand Løvenskiold var selv meget interesseret i Bondestandens Velfærd og ofrede af egne Midler store Beløb til Udskiftning, Udflytning, Stengærders Opsætning og Indkøb af bedre Saa-sæd og Kløverfrø.

I Skrivelsen anføres, at Bønderne fra den Tid, da Opmaaling af deres Jord fandt Sted, og til den Tid, da Udskiftning endelig kunde ske, gik i Uvished om, hvor hvers Andel af Byjorden kom til at ligge, hvorfor de „holder deres Møg inde“ til største Skade for Jorderne, som ofte i mange Aar kommer til at undvære Gødning. Derved frembringer de langt ringere Sæd, end de ellers kunde, og Gødningen taber tildels sin Kraft ved den lange Henliggen.

Vi kan heraf se, at Ventetiden har været lang for en Landsbys Beboere, og hvorledes den Tanke, at man med den dyrebare Gødning muligt kunde komme

til at gavne et helt andet Stykke Jord end det, man endelig fik til Ejendom, har medført en „Samlen til Bunke“, som har gjort Regeringen betænkelig.

For at afværge dette Misbrug paabydes det i Skrivelsen at bekendtgøre for Bønderne, at en paatænkt Udskiftning i en By altid skal meddeles dem forud; men at de, indtil Udskiftning kan ske, skal være pligtige til at udføre deres Gødning paa Agrene som sædvanligt samt vedligeholde deres Gaarde med Tækning og Klining. Dette sidste kan vel være møntet paa de Bønder, som maaske — med Tanken om senere Udflytning for Øje — ikke tog sig særligt af Gaardenes Vedligeholdelse.

Forvalteren over det kongelige forbeholdte Gods i Ods Herred skal føre nøje Opsigt med og hvert Aar indberette, om Møddingerne er udført. Dog har Bønder, som næste Aar skal udskifte eller udflytte, Tilladelse til at holde Møddingerne inde. Ogsaa om Gaardenes Vedligeholdelse skal der indsendes Attester.

Enhver Udskiftning burde af Landvæsenskommissionen undersøges, for at det kunde ses, om nogen derved havde forbrudt sig, og i saa Tilfælde bestemme en alvorlig Straf for den paagældende.

Dette skal saa bekendtgøres, og den kongelige Forvalter skal nogle Gange aarlig se efter, at det overholdes.

Det her meddelte giver en lille Prøve paa nogle af de Vanskeligheder, der meldte sig ved Ophævelsen af det Jordfællesskab, som vel nok i vor Tid ingen Landmand her i Danmark kunde tænke sig at vende tilbage til.

Høstgilde paa Hagedstedgaard i 1890'erne

Af Christian Olsen

Arbejderne, der var knyttede til Hagedstedgaard, havde foruden gratis Bopæl og Pengeløn tillige en Strimmel Ager paa ca. 1 Td. Ld. samt en Englod, da de tillige fik Halm fra Gaarden, kunde de nemt holde en Ko og en Kvie.

Naar Køerne om Sommeren var nede paa Engene, gik Konerne den ret lange Vej derned og malkede dem — en af disse Koner, Mette, havde, naar hun gik derned, altid en „Krans“ paa Hovedet og paa den stod Malkespenden; derved fik hun Hænderne fri, saa hun kunde udnytte Tiden med at strikke.

Naar Høsten var forbi, holdtes der et stort Høstgilde, hvortil alle Gaardens Husmænd og Arbejdere med Koner og Børn blev indbudt. Ved Tretiden kom de alle gaående derop i deres stiveste Stads.

I en meget stor Stue var der dækket lange Borde — Stuen var smukt pyntet med Grønt og Blomster. Husjomfruen var Værtinde. Naar alle var bænkede blev Kaffen og store Fade med „Basser“ baaret ind.

I Begyndelsen virkede de fremmede Forhold trykkende. Folkene var tilbageholdende og faamælte, men efterhaanden som den ene Kop Kaffe efter den anden, ledsaget af de gode Basser, gled ned, løstes Tungebaandene, og snart var Snakken i fuld Gang ved Bordene.

Efter Kaffen gik de en Tur omkring i Staldene og i Gaarden og saa sig om; bagefter legede Børnene.

Op saa kom Tiden, hvor der skulde spises Aftensmad i den store Stue, hvor de lange Borde paany var dækkede.

Der blev serveret Oksekødssuppe med Oksekød og Peberrodssovs. De, der ikke havde smagt Peberrodssovs før, fik sig jo en ordentlig Forskrækkelse, naar de fik en Godbid, godt indsovset i den rivende stærke Peberrodssovs, i Munden; men de slap da helskindet fra det.

Der var ingen, der, i Betragtning af Høstgildet, de skulde til, havde spist Middagsmad, inden de gik hjemmefra, og da der var slagtet, var der jo ingen Fare for, at Sulet skulde slippe op. Som de Mennesker dog kunde tage fra — der skulde da ogsaa gerne spises paa Forskud. Kammerherren havde sandelig ikke sparet; der var ingen smalle Steder. Der stod én og øste Suppe op hele Tiden, medens andre bar det ene store Fad Oksekød rundt efter det andet.

Da ingen kunde støde mere i sig, fik de Kaffe. Senere blev der danset med Fynd og Klem; det gik hele Aftenen med Sekstur, Pirrevals, Oksekor og andre af de morsomme gamle Danse.

Ud paa Aftenen kom der to Mænd ind med en Junge, der var fyldt med Punsch; hver især fik en hvid Spølkop, som Husjomfruen øste Punschen op i.

Kammerherre Castenschiold og Datteren kom nu ind for at hilse paa alle Gaardens Folk. Han holdt en pæn Tale, hvori han takkede dem for deres gode Arbejde, ikke alene i Høsten, men i hele Aaret.

Paa det blev alle Folkenes Skaal drukket under et. Gaardens Forkarl holdt derefter en Tale for Kammerherren, paany Skaaldrinking og „Og dette skal være“. Derefter trak Kammerherren sig tilbage; men der blev holdt mange andre Taler, skaalet og klinket, saa de var jo i høj Stemning, da der atter toges fat paa Dansen.

Først henimod Morgen vaklede de dødsenstrætte og øre Høstgildedeltagere hjem.

En ung Samsøpræst skriver Brev til sin Søster

Ved **Hans Ellekilde**

Nordby Præstegaard d. 9. Juny 1752.

Allersødeste Hjærte Søster!

Intet skulde glæde mig mere end at denne min kjærligste Hilsen maatte tilstilles lille Søster ved ønskelig Velgaaende og Fornøvelse, jeg haver siden min Bortrejse fra Kjøbenhafn og min Ankomst hertil mit Kald og Hjem længtes meget at erfare min Hjærte Søsters Velgaaende; men jeg haver formedelst mangfoldige Forretninger, der stedse haver overhyllt mig, ikke føren nu haft Lejlighed at fornøye saavel Hjærte Søster som mig selv med at skrive; den 21. April rejste jeg fra Kjøbenhafn, og den 23. April ankom jeg til Aarhus; den

12. Maj blev jeg i den højestes Nafn ordineret af Biskop *Hygum* i Aarhus Domkirke, og prædikede jeg selv til Ordinationen over dend mig foresatte Text af Luc. cap. 19 vers 12, 13; den 15. Maj førte Herren mig her til Nordby og d. 17. Maj som var Onsdagen før Pintsedagene blev jeg af Provsten indført i min Menighed, og i min Jesu søde Nafn holdte for min Menighed min Indgangs-prædiken, som jeg tog efterdi det var en Bededag af Math. 9. 13: „Jeg er kommen at kalde Syndere til Omvendelse“. Min Menighed tog i mod mig med megen Kjærlighed og Glæde og er siden vel fornøyet med mig og jeg med dend. Herren giv mig Naade fremdeles at jeg i Jesu Blod maa frelse baade mig selv og dem, som mig høre; Jeg takker Gud for hans naadige Forsyn og Førelse over og med mig, at jeg i Rolighed og Fornøjelse, kan leve til min Guds og hans Kirkes Tjeneste; jeg haver kun en Kirke og den er mig meget comode og let at prædike udi; Præstegaarden er efter Landsbyvæsen meget skikkelig i Stand; Avlingen er ikke større end jeg kan drive dend med 2 Karle, 1 Dreng og tvende Piger: 6 Heste, 8 Kjøer, 40 Faar med mere kan jeg holde. Præstens Indkomme er foruden Avlingen 300 rdlr. Avlingen med Husholdningen skal jeg nu i Guds gode Nafn begynde at antage til Mikkelsdag. En Karl, en Dreng og en Pige haver jeg allerede fæstet. Men min Gud hvor skal jeg komme alle de Ting afsted som nu udfordres og paaligger mig, jeg er her alene og fremmed. En from og dydig gudfrygtig lille Kone haaber jeg Herren tilsteder mig; jeg ikke dølgje for Hjærte Søster hvor hun er, paa den Condition at lille Søster ikke aabenbarer det for andre, førend den gode Gud fører det til Fuldkommenhed. Hun er i Fru *Wøldikes* Hus og har været der otte Aar. Hun er Fru *Wøldikes* Søsterdatter, og salig Magister *Søren Soerup* i Ribe var hendes Morfader. Hendes salig Fader var Præst i Fyn, men han var død, og min Kjæreste var borte fra Fyn mange Aar føren jeg kom dertil Landet. Hun har samme Vilkaar som jeg, at hun er fattig og mistede begge hendes Forældre i sit ottende Aar, og nu er hun i sit fireogtyvende. Hun har tvende meget skikkelige Brødre som opfødes i salig Doctor *Wøldikes* Hus, og ere tvende anselige Studenter i Kjøbenhafn, den ældste er meget lærd og agter med første at rejse udenlands. Hendes Nafn er *Magdalena Christine Monrad*. Hun er i mine Øjne er kjøen lille Jomfrue, og mit Hjærte har stedse inclineret til hende fra det første Øjeblik jeg saa hende i Doctor *Wøldikes* Hus; jeg har bestandig elsket hende forborgen i mit Hjærte, men jeg torde aldrig vente at jeg skulde blive saa lykkelig at værdiges hendes Igjen Kjærlighed, og haver jeg mangan Gang ønsket hende bedre Lykke i mit Hjærte. Men den trofaste Gud som kjænder Hjærterne, ogsaa mit Hjærte, og hørte mine Hjærte Bønner, havde ved det første Aasyn, da hun saa mig i Dctr. *Wøldikes* Hus, ikke sat hendes Hierte mindre til mig end mit til hendes; saa det var hendes første Ønske da hun saae mig, at den kjære Gud vilde lade mig være dend, som skulde være hendes Deel og Glæde i Verden. Vi have daglig set hinanden og elsket hinanden, men dend ene kunde og turde ikke aabenbare dend anden sine Hjærtes Tanker førend den fromme Gud selv udførte vor Sag til fælles Ønsker. Jeg aabenbarede for hende før jeg rejste fra Kjøbenhafn mit Hjærte, og siden det var

en Sag, som hun selv skønt indvortes og hemmelig for Gud havde saa mange Aar ønsket, var hun ligesaa fornøjet, som villig, at tage imod mit Hjærte og give mig hendes igjen. Hendes kjære Moster Fru Wøldike tilligemed hendes Farbroder Dctr. og Professor *Holm* som ogsaa Professor *Kall* og *Anchersen*, hendes Venner og Brødre var ogsaa hjærtelig vel fornøiede med min Begjæring og Kjærlighed til Jomfruen; jeg er forsikret at som alle Omstændighederne overbevise mig om at denne Gjærning er af Gud, at Gud ogsaa skal velsigne os baade til Sjæl og Legeme baade i Tid og Ævighed, og til, eller strax efter Michelsdag, ønsker og haaber jeg at holde Bryllup; vel kunde jeg gjøre et rigere Parti, endogsaa paa 4000 Rdlr., men et Hjærte som elsker mig, og elsker sin Gud, elsker jeg mere end al Verdens Rigdomme; thi de kan dog ikke give os den sande Lyksalighed. — Hjærte lille Søster hvorledes lever du og vor lille Søster *Maria Christina*? Bliver du i Ribe, eller veed du anden Leylighed, jeg vil med langt større Fornøelse tage imod dig end du kan tage imod mit Tilbud: Jeg tør ikke begjære at du skal komme til mig, skønt du kunde være mig til megen stor Nytte og Tjeneste og al Kjærlighed og Belønning, som jeg kan have Leylighed at vise imod dig, vil jeg stedse høylig være forbunden til; men her er det saa en lille Afkrog og en Øe som bestaar af 5 Sogne alene, saa jeg befrygter at du skulde finde din Lykke; men ved du ingen bedre Leylighed og har dit Hjærte Lyst at komme til mig, saa kom i Jesu søde Nafn, kom til mig som den Broder, jeg er og skal til min Død være den Broder, og vil som en Broder tage imod dig, og leve med dig, og min kiæreste skal aldrig fortørne dig, hun er en from lille Sjæl, og skal bevise dig al Kjærlighed. Gud føre og raade lille Søster hvor det er hans Vilie og det bedste. Vor Broder efterlod jeg med stor Bedrøvelse i Kjøbenhafn, han lovede strax at tage Attestats og rejse hjem, bed for ham og mig, og skriv ham til, at han dog tager bort fra Kjøbenhafn og rejser hjem, jeg lovede ham at skaffe ham Penge til hans Attestats og Hjemreise, og sagde ham, hvor han paa mine vegne kunde tage dem, men jeg har ikke faaet Brev fra ham siden jeg reyste. Skriv ham bestandig til og driv paa ham, og du kan lade dine Breve til ham aflægge hos Fru Wøldiche. Skriv vor hjærte Søster *Maria Christina* til og send hende dette mit Brev at læse. Gud velsigne, glæde og lyksaliggøre eder alle, sødeste Hjærte Søster, det ønsker lille Søsters trofulde hjærtelskende Broder

Markus Stuur Raffnsøe.

Magister Markus Stuur Raffnsøe var Præst i Nordby fra 1752 til sin Død 1771.

Han blev den 3. November 1752 gift med Magdalene Kirstine Monrad. Hans Formueomstændigheder var kun daarlige. 1769 blev der gjort Indførsel i hans Bo, efter Dom. Han var de sidste Aar han levede meget skrøbelig. Han efterlod sig en, især paa den Tid, betydelig Bogsamling, over 500 Værker.

Efter sin Mands Død boede Enken en Tid i Pillemark, hvorfra hun siden

flyttede til Norge, hvor hun døde Aar 1787. De havde i deres Ægteskab 6 Børn, hvoraf dog de 4 døde som mindreaarige.

Den i Brevet nævnte Søster Maria Christina blev 1766 gift med Controlleur paa Samsø *Thomas Erasmus Brandt*, og efter hans Død ægtede hun sin Genbo, Gaardejer og Skipper *Niels Holm i Alstrup*, med hvem hun levede i mange Aar og blev Mor til to Sønner.

Medd. til Dansk Folkemindesamling af Maler *Johansen*, Nordby.

Til St. Boels Dags Marked i Nykøbing

Af **Albert Thomsen**

Naar der skulde være Marked i en af Nabobyerne eller ved de hellige Kilder i Hjembæk eller Holmstrup, mødte Holbæks Skomagere, Bagere, Pottemagere og andre Haandværkere op med deres Varer for at falbyde dem paa Markedspladsen.

Holbæk Byting behandlede 17. Aug. 1646 en Retssag mellem Morten Hansen Bager i Holbæk, som krævede Erstatning af Niels Bødker i Nykøbing for noget Brød, som var blevet stjalet fra ham under St. Boels Marked.

Denne St. Boel maa være den højt ansete engelske Helgen, St. *Botulf*, der døde 680 og hvis Helgendag er 17. Juni; hans Navn findes paa en Kirkeklokke i Grevinge: Oprunden er Botolfus, Englands straalende Stjerne, som til sin Tid vil bære Frugt. Seks danske Kirker og et Kloster var indviet til ham.

Morten Bager pakkede en Kiste fuld af Hvedebrød og Kringler og sendte sine to Piger, Anna og Karen, op til Nykøbingmarkedet, og de vidner i Retten, at „der de kom til Nykøbing, indlogerede de sig til Niels Bødker, og der de kom i Gaarden, sagde Niels til dem: Piger! sætter Kisten her i Porten; jeg vil være Eder god for, at den intet skal komme til Skade“. Da sagde Anna: Niels, haver I ikke et Kammer, vi kunde sætte Kisten ind i?“ Men det mente Niels var unødvendigt. I Retten fremlægges et Brev fra ham, ifølge hvilket han viste Pigerne et Kammer med en Kurveseng at ligge i, og lige udenfor i et Vognskjul stod Kisten. Men de vilde endelig ligge inde i hans egen Stue i en lukket Seng. Men om Aftenen brød Tyve ind ad en Laage og stjal baade af Pigerne Hvedebrød og tillige af Nielses egne Sager.

Paa Markedsdagen arriverede Morten Bager selv; han havde sikkert en ny Forsyning med af Holbækbagværk og sendte nu Pigerne rundt i Byen med Kurve, hvoraf de solgte Brød til Borgerskabet. Men han var gram i Hu over Tyveriet og anlagde altsaa Sag mod den gæstfri Bødker. Sagens Udfald kendes ikke. Han har dog næppe faaet Erstatning. Efter andre Retssager at dømme maa han have været en temmelig stridbar Herre.

Litteratur-Oversigt

I 1950 er der, saa vidt jeg véd, ikke udkommet nogen Bog, der specielt omhandler Emner her fra Nordvestsjælland. Derimod findes der et og andet Sted mindre Artikler med Tilknytning hertil.

I Dansk kulturhistorisk Museumsforenings nye Aarbog „*Danske Museer*“ I er der et Bidrag fra vor gamle Formand, Kredslæge Møller: Syndebukken fra Flinterup, en sjælden og mærkelig Genstand, som Kalundborg Museum fik i 1940, en Egeplanke med et udskaaret Hovede af en Buk, omgivet af Ornamentik og dateret 1778. Lokal Overlevering fortæller, at enhver, som havde begaaet en Synd, vilde blive befriet, naar han gik gennem den Dør, hvorover Syndebukken var ophængt. I en anden, rigt illustreret Afhandling fortæller undertegnede om „Laagpotter med dobbelte Vægge, en Gruppe dansk Lertøj fra d. 18. Aarh.“, nogle af disse morsomme og kønne Ting er lavet af Holbæk-Pottemagere. Aarbogens største Bidrag er Kai Uldalls: Signerede Kellinghusenfajancer, med 50 Illustrationer. — Det kan iøvrigt stærkt anbefales alle, som interesserer sig for de rige Samlinger af gamle, smukke Ting, som findes i vore Provinsmuseer, at sikre sig denne Aarbog (Hassings Forlag).

I *Jul i Holbæk* 1950 har Frits Heide skrevet nogle Erindringer fra Holbæk Skole i 90'erne, Skuespiller Martin Jensen fortæller om Sommerrevyer i Holbæk 1911—25, C. B. Schlægelberger om Musikforeningen 1900—50, Jørgen Petersen om Præsten Jens Krag og hans Lysekroner i Gislunge Kirke, og endelig giver undertegnede i en lang Artikel et Billede af Livet i de gamle Købmandsgaarde i Holbæk.

Jul i Kalundborg har flere smaa lokalhistoriske Bidrag, f. Eks. Kapt. A. P. Botveds „En gammel Kalundborg-Dreng kigger paa Byen“, N. Christiansens „Tidsbillede fra Sejerø“, Kr. J. Højbergs Jubilæumsartikel om Kal. Handelsstandsforening, Helene Hansens om Birkemosegaard, Carl Olsens Erindringer fra det gamle Spisehus, Anna Myrhøjs Stykke om Kalundborg Latinskole og H. H. Schiøtts om Sejerø.

Fortid og Nutid, Tidsskr. f. Kulturhistorie og Lokalhistorie, udgives af D. hist. Fællesforening, 18. Bd. Hefte 2, indeholder bl. a. Arkivar E. Marquards: Fra Rigsarkivets første Halvsekel og Hans Brandts: Byhistoriske Arkiver (en Nydannelse indenfor Fællesforeningen, Arkiver, som samler paa Dokumenter, Protokoller, Foreningsarkiver, Dagbøger, Breve og Billeder til Oplysning om Byens Historie). Nekrologer over Kredslæge Møller og Peter Holm, en Oversigt over de videnskabelige Institutioners Arbejde i 1949, en Oversigt (af Dr. C. I. Becker) over Litteratur om Danmarks Forhistorie 1945—48, en Række Anmeldelser af ny Litteratur, og endelig Referater af Aarsmøderne i D. hist. Fællesforening og i D. kulturh. Museumsforening. Alle historisk interesserede bør være Abonnenter paa dette Tidsskrift (Favørpris 6 Kr. v. Henvendelse til undertegnede).

Endelig vil jeg gerne gøre opmærksom paa den „*Danmarks Historie*“, som D. d. Forlag er begyndt at udsende. Den er udarbejdet af „Historikergruppen“ under Redaktion af Axel Steensberg, Ib Koch-Olsen og Johan Hvidtfeldt; der kommer 13 Hefter à 4 Kr. Jeg har set de to første Hefter (i et storartet Omslag af Høyrup), som indeholder følgende Afsnit: Museumsinsp. Holger Rasmussen: Da Menneskene kom til Danmark, Dr. Axel Steensberg: De første Bønder og de første Landsbyer, Dr. Roar Skovmand: Vikingerne, Kongen og Kirken, og Mag. Erik Bach: Danmark og Østersøen. Alle Artiklerne er illustreret med smukke, oftest helt nye Fotografier. Det tegner til at blive en god Bog, disse to Bind *Danmarks Historie*, bygget paa de nyeste Resultater af den historiske Forskning og fortalt i et klart og letlæst Sprog.

A. T.

Historisk Samfund i 1950

Vi holdt *Aarsmøde* i Jyderup Søndag d. 26. Febr. paa Hotel Skarrisdø. Først et Redaktionsmøde og derefter Styrelsesmøde, hvor vi bl. a. vedtog at lade Aarbogen 1950 faa Karakter af en Lykønskingsbog til vort Æresmedlem og tidligere Formand, Kredslæge J. S. Møller, i Anledning af hans 85-Aars Dag i November, en Plan, scm jo desværre ikke kom til Udførelse, da Dr. Møller døde den følgende Morgen; Fødselsdagshilsenen blev til en Nekrolog.

Formanden forelagde et Forslag fra Dr. Roussell, Nationalmuseet, om en Mindesten for Esbern Snare, rejst i Ruinerne af hans Borg Vest for Lindegaarden, og Kalundborg Menighedsraad meddelte, at Kirken var villig til at udlaaene en af de Søjlebaser, som ligger udenfor Kirken. Paa denne Base skulde saa opstilles en lav Søjle med Esberns Navn paa. Da Planen kom frem i Bladene, syntes der i Byen at være Stemning for hellere at rejse et mere monumentalt Mindesmærke for Byens Grundlægger og helst et Sted ved Kirken. Vi vedtog derfor at afvente Byraadets Afgørelse.

Paa *Generalforamlingen* aflagde Formanden Beretning om Aarets Virksomhed, omtalte Esbern Snare-Mindet, Baalpladsen ved Vommeved, Aarbogen, Sommerudflugten, gjorde opmærksom paa „Fortid og Nutid“ i dets nye Skikkelse, omtalte den Præmie, som Dansk hist. Fællesforening har udsat for en Afhandling om Forholdene i en bestemt By eller Sogn under den tyske Besættelse, og nævnte, at afdøde Sognefoged N. P. Nielsen har skænket Hist. S. et Manuskript til Tølløse Stationsbys Historie. Kassereren, Postass. Tilly, fremlagde Regnskabet, der ligesom Beretningen godkendtes. En Diskussion om Kontingentforhøjelse resulterede i, at Sagen udsattes til næste Aarsmøde. Næstformanden, Postm. Paludan-Müller, meddelte, at den skriftlige Afstemning i 1949 medførte Genvalg af Forst. Nylev, Red. Bent Rasmussen og Postm. Paludan-Müller. Han foreslog endvidere, at de tre i 1950 efter Tur afgaaende Styrelsesmedlemmer, Gdr. Joh. Madsen, Postass. Tilly og Hofjægerm. Estrup, indstilledes til Genvalg, hvilket vedtoges. Revisorerne, Viceskoleinspektør Nysted Christophersen og Postpakm. Olsen, genvalgte. Til sidst gav Formanden Meddelelse om den kommende Aarvog og foreslog en Sommer tur til Samsø, hvilket bifaldtes.

Ved et Foredragsmøde talte derefter Overinsp. Dr. phil. Therkel Mathiassen om Nationalmuseets Undersøgelser i Aamosen og om den igangværende Registrering af Bopladser og Fund fra Oldtiden i Holbæk Amt.

Sommerudflugten til Samsø Søndag den 25. Juni blev takket være Red. Bent Rasmussens glimrende Tilrettelæggelse og Førerskab en stor Oplevelse for Deltagerne. Fra Kolby Kaas kørte vi i Rutebiler til Brattingsborg, Brundby, over Ballen til Tranebjerg, hvor vi saa Kirken og Museet og ved et Kaffebord paa Hotellet mødtes med en Del af vore Samsø-Medlemmer. Derefter fortsattes Turen til Nordby over Onsbjerg, Sælvig og Nordby Hede til Ballebjerg. Derefter tilbage til Kaasen. Frokost og Aftensmad spistes paa Dampere. Vejret var smukt, og alle Deltagere var enige om, at det havde været en indholdsrig og vellykket Tur.

— Med Aarbogen 1950 fulgte 3. Hefte af den nye Udgave af H. V. Clausens „Fra Holbæk Amt“, omhandlende Jyderup-Eggen; i Aar udsender vi 4. Hefte, der behandler Odsherred, og vi haaber at kunne bringe 5. og sidste Hefte i 1952.

Medlemstallet var pr. 1. Jan. 1950: 1026; ved Nytaar 1951 er det: 1016 (+ 23 Restanter og 24 Subskribenter).

Paa Aarsmødet 1951 er det vedtaget at forhøje Kontingentet fra 4 til 5 Kr. Til Trods herfor regner vi med, at vi kan stole paa, at vore Medlemmer vil hjælpe til, saa Hist. Samfund stadig kan holde Medlemstallet over de 1000.

ALBERT THOMSEN.